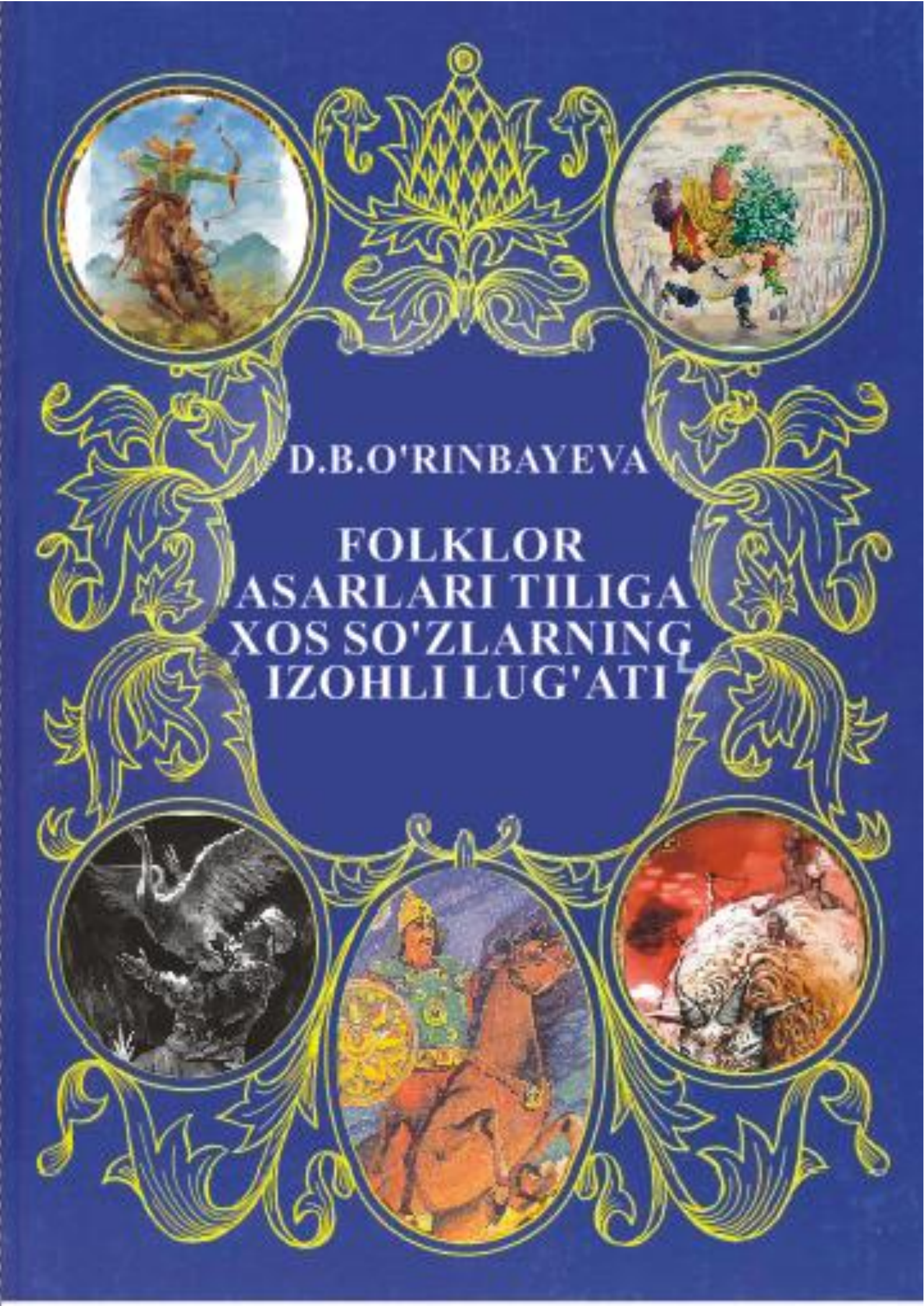

D.B.O'RINBAYEVA

FOLKLOR
ASARLARI TILIGA
XOS SO'ZLARNING
IZOHLI LUG'ATI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI
SAMARQND VILOYAT XALQ TA’LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
INSTITUTI

D.B.O‘RINBAYEVA

FOLKLOR ASARLARI TILIGA XOS
SO‘ZLARNING IZOHLI LUG‘ATI

SAMARQAND – 2017

D.B.O‘rinbayeva. Folklor asarlari tiliga xos so‘zlarning izohli lug‘ati. – Samarqand, 2017, 254 bet.

Taqrizchilar: **S.Karimov** – filologiya fanlari doktori, professor
 A.Pardayev – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

*Samarqand VXTXQTMOI Ilmiy kengashining 2017 – yil 30 – dekabrda
yig‘ilishida muhokama etilgan va 5/3–7 sonli qarori bilan nashrga berilgan*

KIRISH

Folklor asarlari o'zbek tilining so'z xazinasidir. O'zbek xalq og'zaki ijodi asarlari o'ziga xos bo'lgan tub leksik qatlamga ega. Ayni paytda bu umumiy leksik fond o'zbek tili lug'at boyligining asosini tashkil qiladi. Folklor asarlari tilidagi lug'at boyligi haqida gapirar ekanmiz, ba'zi mulohazalarimizni keltirib o'tamiz:

1. Ma'lumki, o'zbek tili turkiy tillar oilasidagi eng ko'p dialektli tillardan biri hisoblangani uchun uning tarkibidagi mahalliy dialekt va shevalar adabiy tildan va, hatto, bir-biridan ham farq qiladi. Folklor asarlari tili shakllanishida qarluq, o'g'uz va qipchoq urug'–qabila uyushmalari barobar ishtirok etgan. Shunga ko'ra, folklor asarlari tilining shakllanishida ishtirok etgan bu urug'–qabilalarning barchasiga xos bo'lgan leksik birliklarni o'zbek xalq dostonlari, xalq qo'shiqlari, ertak, topishmoq, maqollar va shu kabi janrlar tilida yaqqol ko'ramiz. Asarlar tili lug'at tarkibida shunday so'zlar borki, ular adabiy tilda qo'llanilmaydi yoki adabiy tildagi muqobiliga o'xshamay, boshqa so'zlar orqali ifodalanadi. Bunday so'zlarning bir qismi adabiy til leksik tarkibida uchraydigan muqobilidan shaklan farqlansa, bir qismi ma'nosiga ko'ra farqlanadi.

Adabiy tilda muqobili bo'lgan folklorga oid so'zlar ma'no jihatdan adabiy tilda qo'llanuvchi muqobiliga mos keladi. Adabiy tilda muqobili bo'lmagan folklor so'zlarning adabiy tilda ekvivalenti bo'lmay, ular ayrim lahja yoki shevalarga xos bo'lib, o'sha lahja yoki shevaning lug'at tarkibidagina uchraydi, ma'nosi ham o'sha sheva vakillari uchun tushunarli bo'ladi. Masalan: qipchoq shevasiga oid: **halak**–*toliqqan, qiynalgan; ovora, sarson, alp*–*bahodir, ang* – *sodda*. Xorazm shevasiga oid: **mengzamoq** – *o'xshatmoq, gitmoq*–*ketmoq, gizlanmoq*–*yashirinmoq, bekinmoq, o'rtinmoq*.

2. Folklor asarlari lug'at tarkibida qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz, boshqird, tatar kabi turkiy tillarda mavjud bo'lgan ko'pgina so'zlar ham bor. Masalan, **dovul** – qozoq, q.qalpoq. *chaqiriq, bong urmoq. Kelbat* – qozoq, q.qalpoq. *qaddi qomat, gavda*; fors–tojik. *qomat, jussa. Suluv* – qirg'iz – *suluu*, qozoq – *sulu*, q.qalpoq – *suluo*–*go'zal, chiroyli*.

3. Topishmoq, xalq qo'shiqlari tilida ko'proq bolalar tiliga xos bo'lgan so'zlar uchraydi. Bolalarning jo'shqinligi va izlovchchanligi, sabrsizligi va harakatchanligi aks etgan qo'shiqlarda ularning fantaziyasi yo'g'rilgan.

- Akkalakam, dukkalakam,
Bavri chaman, buvra amal,
Bovda edi, qayda edi,
Bovlamak, zuvlamak,
Pildir pis, birpas pis,
Sen tur, sen chiq!

Bunday sanoq termalari ma'lum bir sujet asosida tuzilmasligi, so'zlar ham biror ma'noni anglatmasligi mumkin. Ammo bolalar uchun ularning vazifasi aniq – sanoq yordamida o'z o'rinlarini aniqlab oladilar¹. Bizningcha, bolalar tomonidan qo'llangan

¹Жаҳонгиров Ф. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б.96.

soʻz va iboralar ona qoʻshigʻidan boshlangan, keyinchalik bolalarning oʻz soʻzlariga aylanib, talaffuz va sheʼrning qofiyasini yaratish maqsadida soʻzlarini moslashtirganlar. Masalan: Ikki qora **gardin**, Toʻrt **magardin**, Sakkiz **sagardin** (it, sigir, echki yelini) (T.53). **Gardin** – doira shaklidagi, doira. **Magardin**– ma – mollarning ovoz chiqarishi, taqlid soʻz; **gardin** – doira shaklidagi. **Sagardin**– x.t. sak – fors–tojikcha it, qisqargan shakli sa–; **gardin** – doira shaklidagi. **Aboʻk–duboʻk–b.t.** bolalar sanamalarini aytish jarayonida (boʻk // buk – bukilgan joy; abuk – alifbodagi birinchi harf boʻlganligi uchun birinchi buklangan qism; dubuk – du – f.t. ikki, ikkinchi buklangan qism) aytiladigan soʻz. **Zapi–zon** – b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (zap // zab– juda, nihoyatda yaxshi, xoʻb, ajoyib; zon // zan – xotin) aytiladigan soʻz. **Zapa–tero**– b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (zap– juda, nihoyatda yaxshi, xoʻb, ajoyib; tero – termiq) aytiladigan soʻz.

4. Asarlar lugʻat tarkibini boyitib, stilistik layoqatini, imkoniyatlarini namoyon qilib turgan koʻplab sinonim soʻzlar bor. Masalan, **ol** (ad. orf., dominant) **qizil, qirmizi, gulgun. Ol** – **ega boʻlmoq** – **qoʻlga kiritmoq. Ol** – **sovrin**. Tilning sinonimlariga boy boʻlishi tilning oʻziga xos nozikliklari bilan fikrni aniq va boʻyoqdor, uslubiy jihatdan rang–barang ifodalash imkoniyatini beradi. Tildagi sinonimlarni yaxshi bilish, sinonimlar qatoridagi soʻzlarning nihoyatda nozik qirralarini fahmlay olish va ularni oʻz oʻrnida qoʻllay bilish ijodkor (baxshi) tilini ravon, serjilo, nafis va rango–rang qiladi.

Mazkur lugʻatni yaratishda «Alpomish», «Ravshan», «Rustamxon», «Orzigul», «Oysuluv» dostonlari, “Topishmoqlar”, “Oʻzbek xalq maqollari”, “Oʻzbek xalq ertaklari, “Boychechak” kabi nashrlar manba qilib olindi. Lugʻatda jami 2750 ta soʻzning izohi berilgan.

Oʻzbek adabiy tilini ham, xalqimizning ehtiyojini ham taʼminlovchi umummilliy va xalqchil til darajasiga koʻtarmoq uchun, uni shu til egasi boʻlgan xalqning barcha soʻzlari va imkoniyatlari bilan boyitib, kelajak avlodlarga oʻzbek adabiy tilining har tomonlama mukammal, oʻz milliy ruhini saqlagan, leksik jihatdan boy bir til qilib qoldirishimiz kerakki, u asrlar osha ham oʻz koʻrki va tarovatini namoyon qilib tursin. Bu ishda ushbu lugʻatning yordami tegadi, degan umiddamiz.

LUG‘ATNING TUZILISHI VA UNDAN FOYDALANISH TARTIBI

1. So‘zlar lug‘atda alfavit tartibida joylashtirilgan.

2. Mazkur lug‘at o‘zbek xalq og‘zaki ijodi asarlari tilining qisqacha lug‘atidir. Shunga ko‘ra lug‘atga, xususan, xalq og‘zaki ijodi asarlari – doston, qo‘shiq, topishmoq, maqollarda kam qo‘llangan so‘z va birikmalar kiritilgan.

3. Lug‘atda barcha so‘z turkumlariga oid so‘zlar (**qizil, bir, badirak, tengsilmoq**), defis orqali yoziladigan so‘zlar (**bo‘g‘cha–bo‘y, aft–angor, alab–alab** kabi), so‘z birikmalar (**ahli qubur, asbi jallob, oy quchoq** kabi), iboralar (**abgor bo‘lmoq, arza qilmoq, otini ko‘tarmoq** kabi) kiritilgan.

4. Omonimlar alohida–alohida maqolalarda bosh so‘z tarzida berilgan.

5. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi asarlari tilida muayan sabablarga ko‘ra qo‘llanish doirasi cheklangan so‘z va iboralarni, ularning ayrim ma’nolarini xarakterlash uchun maxsus qisqartmalar qabul qilingan. Bu belgilar ayrim so‘zlar va iboralarning ma’nolarini qo‘llanish doirasini, qanday leksik qatlamga xosligini, ularning janriy–uslubiy va ekspressiv–emotsional xususiyatlarini ko‘rsatadi:

- b.t. belgisi xalq og‘zaki ijodi, aynan, bolalar qo‘shiqlarida, bolalar tilida qo‘llanadigan so‘z, ibora va ularning ma’nolariga qo‘yilgan.
- taql.s. taqlidiy so‘zlar uchun qo‘llanilgan.
- und.s. undov so‘zlar uchun qo‘llanilgan.
- f.t. fors-tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlar.
- rus. rus tilidan o‘zlashgan so‘zlar.

A

ABAS – foydasiz, behuda.

Oshiq Gʻarib aytar boʻl soʻzim rostdur, Bu dunyo deganing bir kun **abas**dur,
Bir odamdin oʻzga manga kim doʻstdur, Manga siz – yor garak, dunyo garakmas!
(Q.353).

ABDAL – atoqli ot; aziz maʼnosida.

Abdal buva ariqdir, Ogʻzi, burni murrikdir, // Kichkina xurmacha, Ogʻizlari
burmacha (goʻza) (T. 89).

ABGOR BOʻLMOQ – xarob boʻlmoq, yomon ahvolga tushmoq, nochor
boʻlmoq.

Fuqarosi juda **abgor boʻlibdi**,

Bir nechasi uzoq yoʻldan kelibdi (A. 34).

ABJAGʻI CHIQMOQ – dabdala boʻlmoq.

Chivinboyning oyogʻi va qanoti sinib, **abjagʻi chiqibdi** (E.69).

ABJIL– epchil, chaqqon.

Ot soʻymoqshi oʻzing boshlab turasan,

Oʻldirmoqqa men **abjil**–ku, bilasan (A.140).

ABJUSH – quyma, yetti marta eritib qoʻyilgan qattiq jism.

Jahazi **abjush**dan, xatabi kumush,

Bezab qoʻygan nori–norchang kimniki? (A.309).

ABO–HUBA –b.t. uzoqdagi narsani koʻrsatishni, unga ishorani bildiradi.

Abo–huva, Ariqda suv–a, Qoʻqonda boʻzim,

Tojikda yilqim. Man boray Buxoroga,

Suv quyoy gulxonaga. Gulxona koʻkaribdi,

Boyxolcha yoʻqolibdi (Q.228).

ABRI – erta bahorning yomgʻirli buluti.

Otasi borsa bozor, Ketirsa **abri** bahor (Q.67).

ABUK–DUBUK –b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (boʻk // buk –
bukilgan joy; abuk – alifbodagi birinchi harf boʻlganligi uchun birinchi buklangan
qism; dubuk – du – f.t. ikki, ikkinchi buklangan qism) aytiladigan soʻz.

Abuk–dubuk, oshaduk, Qumri qoshin qashaduk.

Qizon–qizon, qizaloq, Sochginalari boʻzaloq (Q.207).

ABZAL – ot–ulovni egarlash uchun zarur boʻlgan asbobning jami.

... Jiyrangush otning davirini, yugan–o‘muldiriqlarini yig‘ib, mahkam qilib, ot **abzall**arini berkitib, mahkam boylab, ustidan ayilini, pushtanini mahkam qilib tortib, og‘ib tushib qolmasday qilib... (Rav.19).

ABZALLAMOQ – egarlamok, egar–jabduqlamoq.

Shu otni yetaklab olib chiqib, yakka mixga boylab, otni egar qashov qilib **abzallab** turipti (Rav.8).

ABO‘K–DUBO‘K–b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (bo‘k // buk–bukilgan joy; abuk – alifbodagi birinchi harf bo‘lganligi uchun birinchi buklangan qism; dubuk – du – f.t. ikki, ikkinchi buklangan qism) aytiladigan so‘z.

Abo‘k–dubo‘k, oshaduk, Kamol boshin qashaduk,

Shimar–shakar, bulbulakan, Turna qator tur, San chiq! (Q.158).

ABO‘LAKAM –b.t. birinchi bo‘lak.

Abo‘lakam, dubo‘lakam, Chavir chaman. Bu yil omon, Pildir port, Oyog‘ingni tort! (Q.155).

ADA – ota.

G‘o‘zapoya kart ekan, Bizning **ada** mard ekan

Mukarxonning yeyishi Oq qog‘ozda qand ekan.

Oqqinamanu oqqinaman, Tosh ko‘chaga qoqqinaman (Q.243).

ADADI – hisobi, sanog‘i.

Mol boshqarib boylar ketib boradi,

Ko‘z yubortib har tarafga qaradi,

Adadini kishi bilmas bu molning,

Ko‘kqamishdan keti uzilmay boradi (A.45).

ADADSIZ – cheksiz, bepoyon, son–sanoqsiz

Adadsiz elatni so‘rab turibdi,

Qancha odam xizmatida bo‘libdi (A.312).

ADAG‘AY– atamoq.

Zuv borag‘ay, Zuv kelag‘ay, Oltin **adag‘ay**, Kumush qadag‘ay (ari) (T.74).

ADAN – poygak.

Eshikka chiqsam mening bilan yuradi, uyga kirsam **adanda** menga qarab turadi. uyga kirdim, yechib kirdim, eshikka chiqdim, ilib chiqdim (kovush) (T.151).

ADAPTOVUR – ajabtovur.

Qultoy bobomning **adaptovur** kuchi bor ekan (A.343).

ADINA–BADINA –b.t. bo‘lar–bo‘lmas gap.

Adina–badina, kakona, Ismi Ali jonona. It, bit, Qora it, Sen ket (Q.159).

ADIN–BADIN –b.t. bo‘lar–bo‘lmas gap.

Adin–badin, Gubin nadin. Shapka puli ana–ya, Xum–xum (Q.159).

ADOQ – poyonsiz, cheksiz hurmat.

Qizil gulni butogʻi, Ona – shuning **adogʻi** (Q.31).

AFGʻON – faryod, nola, figʻon.

Koʻkka shiqar yorim deb **afgʻonlarim**,

Ayriliqqa tushgandir yoronlarim (Rav.54).

AFT–ANGOR – kishining afti va tashqi qiyofasi.

Boʻrilar bularning **aft–angorini** koʻrib, gaplarini eshitib, qoʻrqib vasvasaga tushibdilar (E.54).

AHLI QUBUR – qabr, ahli oʻliklar.

Aslim sherdir, bir mazgil–joy izlayman,

Assalom alaykum, **ahli quburlar!** (A.90).

AHALAMOQ – baqirib, chaqirib ketmoqda.

Ganasi daryoday toshib,

Bir xili oʻtday tutashib,

Badbaxt choʻlda **ahalashib**,

Qorajon otini qoʻshib,

Bir surinib Chibor turar (A.46).

AHMOQTARZ – ahmoqlarcha, ahmoqona hatti–harakat.

Qaytib borayotib, **ahmoqtarz** jallodlar bu soʻzni aytib borayotir (Sh.30).

AJAB – hayron qolarli, gʻalati, ajib, qiziq.

Arosat kunida **ajab** hollidir,

Qimmatbaho ekan oʻzbakning oti (A.122).

***ehtimol**

Shu yoʻlovshi bizga aylana berdi, Qoʻngʻirotdan kelayotgan Alpomish yeznamiz chiqib qolsa ham **ajab** emas (A.97).

AJAB ISHNI QILMOQ – kutilmagan, ajablanarli ish qilmoq.

Andesha, saqlamay, bunda turibsan,

Quyongʻi shahrini sabil qilibsan,

Ket, Kenja oyim, **ajab ishni qilibsan!** (Sh.16).

AJAL HAYDAB KELMOQ – biror joydan boshqa joyga borib, oʻsha yerda qazo topgan kishi haqida aytiladi.

Shirin ukam bul bexabar qoldimi?

Menday shoʻrni **ajal haydab keldimi?** (Sh.16).

AJNOS – tartib, payt, xil.

...qancha so‘qim mollar so‘yib, osh–palovlarni damlab, fuqaro, beva–bechoralar to‘yib shu **ajnos**da o‘n olti urug‘ Qo‘ng‘irotning dambori to‘yni qilib, hammalari jambo‘lib, qiriq kecha–yu kunduz to‘y berib yotadi (A.16).

AJR– mukofot, evaz.

Daryoga yaxshilik qilsang, **Ajr**ini biyobondan topasan (M.54).

AJJISI – achchig‘i.

To‘g‘ri gapning **ajjisi** yo‘q,
Bevafoning — sujjisi (M.246).

AKALAKAM – b.t. bolalar sanamalarni aytish jarayonida (akalakam – bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa sakrash; akalakam – alifbodagi birinchi harf bo‘lganligi uchun birinchi sakrash; dukkalakam – du – f.t. ikki, ikkinchi sakrash) aytiladigan so‘z.

Akalakam, dukkalakam, bavri chaman, buvra amal, bovda edi, qayda edi (Q.153).

AKILLAMOQ – itning hurushi, ha deb vovullamoq, vakillamoq.

Akillama, it, dukillama, it, bizning supada, Yumalama, ket! (Q.129).

AKKOLA – hakka.

Qalpog‘im olay devdim, **Akkola** olib qochdi (Q.249).

AKSAR – ayn. **Asar**. Ko‘p qism, ko‘p; ko‘p hollarda. U ta’sir qilmoq ma’nosida ham keladi.

Yolg‘izligi osha **aksar** qilibdi,

Elu xalqdan unda umid qilibdi (A.240).

ALAB–ALAB – havoda tegib urilib ta’sir qilmoq.

Qilich kelib **alab–alab**,

Oltin kosa gulgun sharob,

Ichilib maydon ichinda (A.289).

ALAB–YALAB – tegib urilib ta’sir qilmoq.

Qilich kelar **alab–yalab**,

Garib ko‘ngil istar talab,

Oltin kosa, gulgun sharob

Ichildi maydon ichinda (Rav.76).

ALAF– o‘t.

Ko‘lmak suvga — sassiq **alaf** (M.116).

ALAHQAQA – ola qarg‘a.

Ilgari Alpomishning bor vaqtida qovun ko‘rib, qo‘chqor boqib, har yerda uxlab qolib, tilini **alahaqqa** cho‘qib, soqovtob bo‘lib qolgan edi (A.370).

ALAK– paxta ipdan to‘qilgan mato; silliq bo‘z.

Saylab kiyaman **alak**, Charxim archa (Q.312).

Bo‘z va **alak** bozori,

Attorda elak bozori (Rav.33).

ALAKA – atoqli ot: Ali aka.

Alaka, Eni–boshi kir aka // Bo‘rining og‘zi yesa ham qon, yemasa ham qon (yog‘ xumcha, kadi) (T.135).

ALAMJON – qiyin, alamli.

Alamjon yo‘l to‘yxonaning orasi,

Xomsemiz xotinlar charchab qoladi (A.335).

ALAMI–TALALI – b.t. bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Biron kalon, Kattuz–o‘ttiz, **Alami–talali**, Shaldir–shuldir, O‘raga sichqon tushdi, Guldur–gup! (Q.144).

ALAN – tekislik, yassi tekislik.

U yog‘i **alan**, bu yog‘i **alan**, // Urtasi ola to‘polon (chang) (T.23).

ALANG–JALANG – alanglab, ko‘z yugurtirib, olazarak bo‘lib.

Algebra **alang–jatang**, Sinuslari qildi garang (Q.268).

ALAYMOQ – ko‘zini baqraytirmoq, lo‘q qilmoq.

Alaymagin jonivor, Qo‘zingga qoldirarman (Q.306).

ALAG‘AY–PALAG‘AY– xayoli, ko‘ngli notinch, bezovta.

Besh anor — chambarda, Oltisi — omborda. **Alag‘ay–palag‘ay**, Uchdi–yu, ketdi! (Q.151).

ALACHA– qo‘lda to‘qilgan yo‘l–yo‘l ip yoki jun mato; bir choponlik alocha, alocha to‘n.

Ichi un–un, Tashi gulgun, // Tashi gulgun, Ichi un–un, // Uning ichi ustun, Yuzi gul–gul, Ichi un–un, // **Alacha** Malikajon (T. 85).

ALBAR–JALBAR – o‘ynoqi, harakat qilib turuvchi dovdirab yuruvchi.

Albar–jalbar yurtib yurar, // Ushlay desam, hurkib ketar. // Pichigina bo‘yi bor, // Takakidan to‘ni bor (burga) (T. 80).

ALDONA –b.t.**al** – qizil, **dona** – yagona.

Alla, alla **aldona**, Beshiklaring tug‘dona, Alla–yo, alla (Q.42).

ALHOSIL – qisqasi, xullas kalom.

Alhosil bular — talonchilar to‘pi ekanligi, bu joy — bularning to‘planadigan makoni ekani ma‘lum bo‘ldi (E.45).

ALJIMOQ – bo‘lmag‘ur, bema‘ni gap qilmoq, valdiramoq, aynimoq.

Xotin avjisa, er **aljiydi** (M.340).

ALLALAMAN – allalayman.

Alla deb **allalaman**. Seni deb yolboraman (Q.28).

ALLATMOQ– aldatmoq.

Allattim, **allattim**, Chakka xalta yalattim (Q.208).

ALLOP– un, bug‘doy sotuvchisi.

Bozordagi **allop**, // Qilar ishi – qallob (M.45).

ALOLA–BALOLA –b.t. bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Ustalchaga o‘tirdym, Karzinkamni sindirdim.

Alola–balola, Chiqib ketsin shum bola!.

Lagan–latan, Hilpillagan, Ko‘zi qora, chiq! (Q.159).

ALP – bahodir, pahlavon.

Yolg‘iz yigit alp bo‘lar, // **Alp** bo‘lsa ham qalb bo‘lar (Rav.80).

ALPILLAMOQ – lapanglamoq, u yoqdan bu yoqqa chayqalib yuruvchi.

Yangam kelar **alpillab**, // Emchaklari shalpillar (juxori) (T.92).

ALPOQ–TALPOQ – yoyiq, yapaloq.

Otasi egri–bugri, // Enasi **alpoq–talpoq**, // Bolasi shirin–shakar (tok, bargi, uzumi) (T. 86).

ALQILLAMOQ –osilib, jiringlab turish.

O‘muldirik so‘m oltin,

O‘mirovda **alqillab**.

Kiygan to‘ni tilladan.

Oftob tegsa yaltillab (Rav.23).

ALQOR // OLQOR – yovvoyi qo‘chqor, qo‘y.

Minadigan tulporimdan,

Soladigan shunqorimdan,

Tog‘da asov **olqorimdan**,

Har nima yo‘qu borimdan (Rav.57).

ALTIROQ– yaltiroq.

Alla, alla, **altiroq**, Oziqim yo‘q, yo‘l yiroq. Oziq bersang, qaytali. Avliyoga jup chiroq aytali, Alla deyin man sanga. Uyqu kelsin ko‘zingga (Q.17).

ALVANMOQ – ega bo‘lmoq.

Ko‘zlaring yumgin, qo‘zim, yot quvonchim, qunduzim.

Alla, alla, **alvandi**, alla, Sochlarim daryo bandi, alla (Q.32).

ALVIR–SHALVIR – usti–boshi osilgan–solingan shalviragan; beso‘naqay.

Alvir–shalvir, ochib–yumar (pichoq, qaychi) (T.153).

ALVON– sidirg‘a qizil ip gazlama, qizil tusli.

Senga aytgan nesha **alvon** tilim bor,

Xafa falak boshga solgan zulm bor (A.234).

***xilma–xil, turli.**

To‘tilar dam tortib, maynaga qarab chaq–chaq uchurgan, bulbullar qizil gulning zavqi–shavqiga necha **alvon** sayrab, g‘azalxonlikda turipti (Rav.43).

ALVON–ALVON – xilma–xil, rang–barang, turli tuman.

Kuygan **alvon–alvon**so‘zlar,

Ayirilgan bir–birin izlar (Rav.35).

ALVONJI – hayinchak, arg‘umchoq.

Alla, alla, odingdanay, **Alvonji**ning bodindanay. Onaginang aylansin–o (Q.17).

ALO‘LAKIM –b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Alo‘lakim, dulo‘lakim, Sum–suma toy boy kuchugi(Q.158).

ALCHANGLAMOQ – lapanglab, u yoqdan bu yoqqa chayqalib.

Alchanglab yurishlaring, mayda–yo, mayda, Katta boyning qiziday, mayda–yo, mayda (Q.280).

AMIR – Buxoro ua ba‘zi musulmon mamlakatlarida mavjud bo‘lgan podsho, xon darajasidagi amaldor.

Amirning oshidan faqirning mushti yaxshi (M.481).

AMIRKON – qora lok bilan ishlangan yaltiroq charm.

Gilam ustidan yugurib kelayotgan o‘n bir bo‘g‘inli chayon **amirkon** maxsiga yopishib, yuqoriga o‘rmlabdi (E.45).

AMLAKDOR – katta mulk egasi, zamindor.

Mayda senga porisin, Somondan don arisin,

Amlakdorlar uyiga Vabo, o‘lim dorisin.

Mayda o‘zi yaxshi qiz, Mayda bilan to‘qmiz biz (Q.287).

AMRIN TUTMOQ – buyruq, farmoyishini olib.

Turib lashkar endi bundan boradi,

Qopaxonshoh, **amrin tutib** jo‘nadi.

Bir gazani betga olib qaradi,

Ajdahorning gavdasini ko‘radi (Sh.53).

AMVOL – xususiy shaxsga qarashli mol–mulk, mol–dunyo.

Podshoh noiloj bir qancha mol–u **amvol** berib, kenja o‘g‘lini ham jo‘natibdi (E.77).

ANADAY – kimsasiz.

Anaday pasqam yerga borib, otdan tushib, mahramlarga aytdi: — Meni chechib qo‘yinglar, juda damim qaytib ketdi (A.52).

* **ana o‘shanday**.

O‘n ming uyli Qo‘ng‘irotdan chiqarib, Barchinning o‘tovini ko‘tarib, ho‘, **anaday** ovloq tepaning boshiga tiqib qo‘ydi (A.64).

AND – qasamyod qilmoq, qasam ichmoq.

Andijon **and** ayladi, shakardan qand ayladi (otning taqasi, mixi) (T.48).

ANDARMON– band, mashg‘ul.

Ushugim, ho, ushugim, **Andarmon** qilar kishini (Q.242).

ANDAY – ana shunday.

Ish ko‘rsatib kelsam, deydi,

Borib **anday** qilsam, deydi,

Barchinoyman yursam, deydi,

Borganimdan ko‘rsam, deydi (A.89).

ANDEK – picha, xiyol.

Shahzoda **andek** sabr qilib turibdi (E.102).

ANDIR–U MANDIR – udir–u mendir. U va men.

Andir–u mandir, Bu guli chandir, Sag‘ru pag‘ir, Budir pamadur, Lachaylik, Gul qanidur? Qani, chiqu sur! (Q.153).

ANDIZ– sabziga o‘xshash o‘simlik bo‘lib, ko‘proq tog‘da o‘sadi, dorivor o‘simlik sanaladi.

Ariq tubinda **andiz**,

Daryo tubidan qundiz.

Qistab ketib boradi,

Kecha demaydi kunduz (Rav.74).

ANDUH – ruhiy azob, g‘am, g‘ussa.

Saroy odamlari podshohning ko‘nglini yupatish uchun tez–tez sayohatga olib chiqib, g‘am–**anduh**larini tarqatishga harakat qilar ekanlar (E.67).

ANG– hayvon, ovlanadigan hayvon.

Oq kuchugim **ang** ketdi. Tovushi Qo‘qonga yetdi (miltiq) (T.172). Juda mergan edi, qushlarning, **ang**larning dodini bergan edi (Rav.82).

ANG – sodda, go‘l kishi, anqov, ovsar.

Ha juvonmarg, haromi, seni **ang**day topdim, mening kuygan pullarimni sendan o‘ndirib olsam kerak (Rav.41).

ANG – sezmaslik, bilmay qolish.

Borayotganimni sira ko‘rmasin,

Angda qolsin, uray, omon bo‘lmasin (A.237).

ANG–TANG // ONG–TONG – hayratda qolmoq, taajjublanmoq, shoshib qolmoq, lol qolmoq.

Qoshqinshi shahar bordi,

Do‘kondorlar **ang–tang** qoldi. (A.292)

ANGAR–ANGAR – hech narsa o‘smaydigan toshloq kenglik.

Mingan bedovlar dirkillib,

Angar–angar olib qochib (To‘l.158).

ANGI–MANGI – lol qolmoq.

Fotima–Zuhro urushdi,

Manziliga yetishdi.

Angi–mangi,

Man san minan jangi (Q.195).

ANGNIMOQ – kuzatmoq, poylab turmoq.

Qo‘lidan kelguncha pisib boradi,

Har zamonda shunday **angnib** ko‘radi (A.238).

Boybichalarga shunda to‘lg‘oq vaqti yaqin yetdi; ne kampirlar kelib, boybichani aylanib, tulkini inlatgan toziday bo‘lib, boybichalarni **angnib**, o‘rtaga olib turibdi(A.16).

ANGOR – fikru xayol, tasavvur.

Bolasi ushun sarg‘aygandir siyog‘i,

Bolasin ko‘rmakka **angor** ekandir (Rav.84).

ANJOM – asbob, qurollar.

Bir otning ustiga yolg‘iz minayin,

Erkak libos kiyib, **anjom** olayin (A.209).

ANJIL–anjir.

Opa, opa, **anjil**–o, Darvoza zanjil –o... (Q.249).

ANGQATMAY–CHANGQATMAY –es–hushini yo‘qotmay, suvsatmay.

Yorimni **angqatmay–changqatmay**, yomon so‘z aytmay, parda ichida saqlayapsizmi? — dedi (E.171).

ANQILLAMOQ – angillamoq; ang–ang qilmoq.

Anqillagan ovozing, mayda–yo, mayda, Mulla aytgan azonday, mayda–yo, mayda (Q.288).

ANQOV– ahmoq, farosatsiz kishi.

Anqov o‘yin buzar, // Tentak — o‘yin (M.120).

ANTAHUR – jannatda o‘sadigan, mayda, har xil ranglardagi gul turi.

Bir kosa sharobi **antahur** chiltanlardan Barchinning ruxiga tegdi (A.91).

ANTI –qarama–qarshisi.

Anti boru anti bor, labida shakar, qanti bor (Q.58).

ANUV – ana bu.

Anov tog‘dan manov tog‘ Baland ekan, deydi.

Anuv qizdan manuv qiz Yaxshi ekan, deydi (Q.255).

ANG‘ISHLAMOQ – kishnamoq, gijinglab irg‘imoq.

Yurib–yelib, harchand qichab ko‘radi,

Ang‘ishlab bu «Qultoy» ketib boradi (A.336).

APALOG‘– yassi, yoyiq.

Qamish boshi shildiraydi, uni toping, dilbarim! Baqa ko‘zi miltillaydi, uni toping, dilbarim! **Apalog‘**u shapaloq, uni toping, dilbarim! (T. 178).

APPONAKAN –b.t. bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Apponakan, dupponakan, Chori chaman, mezi kamon,

Qachon kelar? Yoza kelar. Igna–igna, Tagi tugma

Samarqandning oqqina qushi Chiqsin gulim, tuz! (Q.154).

AQALLI– nahotki, nahot.

Chunon ustalik bilan oldilaridan o‘tdiki, hech biri **aqalli** sezmadi ham (E.89).

AQIRA–AQIR –baqira–baqira.

Aqira–aqir, Hamyon to‘la paqir

Boychechak! Boychechak! (Q.104).

AQIRMOQ – hayqirmoq, qattiq qichqirmoq.

Tog‘da **aqirgan** sherday bo‘lib,

Dushman qolar yerday bo‘lib (A.220).

AQLINI XUDO OLMOQ – es–hushini og‘dirmoq, mahliyo bo‘lmoq.

Uning **aqlini xudo olgan**, kallasi qotib, bo‘lganicha bo‘lgan»,— dedi (Sh.27).

AQQA–BAQQA – u yoqdan bu yoqqa.

So‘z bilan **aqqa–baqqa**, // Ish bilan hech qayoqqa (M.35).

AQCHA – pul.

Vaqt **aqchadur**, G‘ofil bo‘lma qochadur (M.403).

ARABI – salt miniladigan otlarning eng yaxshisi nasllaridan biri.

Dutor bo‘yin **arabi** otlar,

Shu desa bir qirdan xatlar (Rav.91).

ARAQ–ARAQ – biror narsani aniqroq bilib olish uchun tikilib qarash.

Uzoqdan qaradim **araq–araq**. Qoshiga bordim zar halaq (o‘rik) (T. 84).

ARANGDAY–PARANGDAY – arang – zo‘rg‘a, bazo‘r, parang – miltiq turi. Matnda o‘zi kichik nimjon bo‘lsa–da, uchqir degan ma’noda qo‘llangan.

Arangday–parangday, Ikki ko‘zi zaparangday (chigirtka) (T.76).

ARBA–ARBA – arava–arava.

Kelin kelsa uzoqdan, **Arba–arba** osh kelar.

Kelin kelsa yaqindan, **Arba–arba** so‘z kelar (M.251).

ARBALAMOQ – aravalamoq. Biror narsani arava bilan o‘lchash.

Olisdan **arbalagandan** ko‘ra, Yaqindan to‘rvalagan yaxshi (M.56).

ARILLAMOQ – pishqirmoq; baqirib yig‘lamoq; o‘qday uchib ketmoq.

Ot boradi **arillab**,

Otdan o‘qday sharillab.

Ot alqimi tong shamoli

Mis karnayday zarillab.

Suvsiz cho‘lda G‘irko‘k ot

Borayotir parillab (Rav.45).

ARIQ – sun‘iy ravishda yasalgan suv yo‘li, o‘zani va undagi suv.

Dik–dik etar buti yo‘q, O‘tiray desa o‘mi yo‘q, **Arig‘i** boru suvi yo‘q (Bug‘doy).

Arig bo‘yida to‘shak (Maysa)(T.90).

***sof, toza.**

O‘zi **arig**, Rangi sariq, Yuzi qizil, Boshi qiltiq qizili qirib olindi, Sarig‘i soyda qoldi. Sarig‘i uqhar, qizili qolar (Bug‘doy) (T.90).

***oriq.**

Uzun bo‘yli, Qora to‘nli. Usti oq, Ichi qora. Amakim **arig**. Qorni yoriq (Mo‘ri) (T.96).

ARKON – yuqori martabali; katta, buyuk.

Men o‘lsam seniki Chambil elatim,

Harna borim, bari **arkon** davlatim (Rav.5).

ARNA – Xorazm shevasida. daryodan ajralgan ko‘lcha, sel yuvgan soy.

Qiyada qilpillatdi,

O‘r kelsa o‘mganlatdi,

Arna kelsa irg‘itdi,

Shuytib Rustam yo‘l tortdi (Rus.376).

ARO–SHARO– turli tuman.

Sop podsholikdan **aro–sharo** behush dorilarni g‘amlab qo‘yibdi, o‘ziga oro–toro berib, bul mazgilda yuribdi (A.200).

ARZA – ariza, shikoyat.

Termiltmagin, jallod, mening ko‘zimdi,
Arza bilan shohga bildir so‘zimdi,
Qanday bo‘lsa haydab borma o‘zimdi,
Gunohkor bo‘libman, o‘lmak lozimdi(r) (A.38).

ARZACHI – fuqarodan tushgan iltimosnomani yuqori tabaqa kishilariga yetkazuvchi shaxs.

Bu yolg‘iz g‘oz Alpomish **arzachisi**,
Qo‘ygin, bolam, arzashiga o‘lim yo‘q (A.237).

ARZA QILMOQ – xat, maktub.

Jallodlar Boysarining haligi so‘zini **arza qip**, ikki mirg‘azabdan jo‘natdi (A.39).

AROB – arava.

Aziz ko‘chaga chiqdi, **Arobasi** buzildi (Q.145).

ARQIRAMOQ – na‘ra tortmoq.

Boychibor boradi shunday **arqirab**,
Tuyog‘ida to‘rt sixi bor yarqirab,
Irg‘iganda qumlar ketdi tirqirab,
Borayotir cho‘lda shunday shirqirab (A.144).

ARVAGAY– yolg‘on–yashiq gaplar, va‘dalar bilan yoki aldab–suldab og‘dirmoq, ko‘ndirmoq; yo‘ldan ozdirmoq.

Arvagayda, arvagay, hargiz yerda yurmagay (kema–qayiq) (T.171).

ARVAYMOQ – yoyilmoq, yozilmoq.

Kechasi **arvayadi**, kunduzi semiradi (etik, mahsi) (T.150).

ARG‘AMCHI – ingichka arqon.

Yo‘l ustida uzun **arg‘amchi**. Ko‘prik ostida yog‘li hasib (ilon) (T. 65).

ARG‘UMOQ – chopqir ot.

Minganda irg‘iydi bu **arg‘umoring**,
Egar qoshga solsang oltin sadog‘ing (A.82).

ARZRUM – Rim. O‘rta asrlarda Kichik Osiyo va Gretsiya yerlari shunday atalgan.

Hasanxon **Arzrum**dan xon Dallini olib qochib, qirq kun shohona to‘ylar berib.
O‘z rasm–rusumlari bilan oldi (Rav.89).

ASAR – biror narsadan darak beruvshi belgi nishon.

Boraman deb, bolam, sherdil bo‘lmagin,
Yigitlik **asari** – g‘ayrat qilmagin (A.208).

***ta‘sir qilmoq**

Sen yiqilib, qolsam oyim qarori,

Yo **asar** qildimi dev bilan pari? (A.151).

ASAR QILMOQ – ta’sir o’tkazmoq, ta’sir qilmoq.

Ular vaqti yaqin kelib qoldimi?

Dev, parilar unga **asar qildimi**? (Sh.44).

ASBADOR – kiyim–keshak noziri.

Podshoning oldidagi kattakon vazirlar, amaldorlar, bakovul, yasovullar, **asbador**, tug’dor, qozi, muhrdor... nadomat qilaberdilar (Rav.59).

ASBI JALLOB – qarang. ayn.aspi jallob.

El bilmadi uning dushman ekanin.

Asbi jallob sotar, dedi bir otni (Rav.18).

ASBI TOZ – chopqir ot, tulpor.

Maydonda o’ynatgin **asbi tozingni**,

Ota, ayirib ol, Ravshan qo’zingni (Rav. 88).

ASIR– quyosh botishdan bir soatsha oldingi payt va shu paytda o’qiladigan namoz.

Asir vaqti edi, kun botdi (O.19).

ASIRLAMOQ – g’izillamoq, zuvullamoq, ildam, tez yurmoq.

Ot boradi **asirlab**,

Otgan o’qday tasirlab,

Tilla uzangi, mahsi–kovush,

Tepsinganda qasirlab (Rav.74).

ASOV – g’ayratli ot; hali ishga va kishiga yaxshi o’rganmagan ot.

Barchin turur hurday bo’lib,

Tishi gavhar durday bo’lib,

Jamollari oyday bo’lib,

Misli **asov** toyday bo’lib (A.64).

ASLAHA–ANJOM – urush jang uchun kerakli qurol–yarog’, anjomlar.

O’ziga tayyorlab **aslaha–anjom**.

Shakar kiydim unda qalqon–sovutdi (Sh.57).

ASPI JALLOB // ASBI JALLOB – ot olib sotuvchi savdogar.

El bilmadi uning dushman ekanin,

Asbi jallob sotar, dedi bir otdi (Rav. 41).

ASTI– umuman, aslo.

Ravshan o’lgan kuni g’ami yo’q bo’lar,

Omonat yor, **asti** kelma qoshima! (Rav.76).

ATASHTIRMOQ – unashtirmoq

O‘zbeklarning yaxshi qizi bor bo‘lsa,
Atashtirib ro‘mol berib kelaman (A.42).

ATOG‘ – nom, dong.

Erning *atog‘i* elga sig‘sa ham. Chatog‘i sig‘mas (M.49).

ATALA–BATALA–b.t.*atala*– bo‘shashgan, lalaygan; *bo‘tala //batala //*
patala – loyqalashgan, yashirin.

Atala–batala, Qishtala qoq, o‘l–e, bergan Noning qoq
Oppoq dadam bozorga Yuring, qizim, demabdi (Q.256).

ATALA–PATALA –b.t.*atala*– bo‘shashgan, lalaygan; *bo‘tala //batala //*
patala – loyqalashgan, yashirin.

Atala–patala, Mashina katila, Tep–tep, bosh, Qoch! (Q.161).

ATTA–MATTA–x.t. bolalar tilida katta – atta, kichik – matta.

Atta–matta, sanmi katta (Q.207).

ATOLA–BATOLA –b.t.*atala* – bo‘shashgan, lalaygan; *bo‘tala //batala //*
patala– loyqalashgan, yashirin.

Atola–batola, Noni qishtala. O‘sma ekar jonona.

Quvnab o‘ynar har yona, Lenin qizi — Nigora, O‘ynab qochgin u yona!
(Q.152).

ATTOQ–BATTOQ–b.t. nom, atash.

Attoq–battoq, Chumchuq, katak, Jildirim–jip

Jildir–jip, Og‘zim qulp, Kim gapirsa, Yashamasin, qarimasin (Q.142).

ATTUM–BATTUM –b.t.bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan
so‘z.

Attum–battum, Tugdum lattum, Kuf, suf, Charchadim uf (Q.160).

AVAK–AVAK–b.t.bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Avak–avak, Tursun chavak, Chori gijo, Chaman gijo (Q.154).

AVAK–BUVAK – b.t.bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Avak–buvak,

Chodir chuvak.

Ushpulgim

Suvga tushdi,

Hasan qara, olib chiq (Q.162).

AVAK–DUVAK– b.t.bolalar sanamalarni aytish jarayonida aytiladigan so‘z.

Avak–duvak,

Childir–chuvak.

Hoji–buji

Tamara guji,

Puf,

San chiq! (Q.161).

AVARAK– buloqi, sirg‘a, burunga taqiladigan bezak.

Avarakday bo‘yi bor, qat–qatgina to‘ni bor, Avarakday bo‘yi bor, qat–qatgina to‘ni bor (piyoz) (T. 101).

AVAYLAMOQ– ehtiyot qilmoq, paxtaxlamoq.

Yo‘l–yo‘lakay yo‘lga gulmix to‘ktirsang,

Avaylab o‘zadi o‘zbekning oti (A.123).

AVBAHOLAM– avvalambor.

Ko‘tarolmay sindi boshim jig‘asi,

Avbaholam, Ulton yurtning egasi (A.234).

AVJIMOQ – avjiga chiqmoq, kuchaymoq.

Xotin **avjisa**, er aljiydi (M.340).

AVLO – afzal, ortiq, yaxshi.

Jasadim jonim bo‘lgandi g‘arib,

O‘lganim **avlodir** chetlarga borib (O.12).

AVRA – kiyim, ko‘rpa kabi narsalarning tashqi, sirtqi qavati.

Er — **avra**, xotin — astar (M.255).

AVRAMOQ – yolg‘on–yashiq gaplar, va‘dalar bilan aldab–suldab ko‘ndirmoq.

Ajdahar shunday shahardan bitta–yarimtani **avrab** oladi emish, deb ham odamlar gapirguchi edi (Rus.415).

AVVA–AVVA – b.t. bolalar biror kishini yaxshi ko‘rib o‘pmoqchi bo‘lganda aytilagidan so‘z.

Avva–avvam, Dosti davam. Itbalig‘i, Suvda Hodi. Suvda shakar (Q.161).

AVVALAKAM – b.t. boshlanishi; avvalambor.

Avvalakam Duvvalakam.

Chatma–chiton,

Boy qizi,

– Onang qani?

– Tuzga ketdi.

– Qachon kelar?

– Yoz kelar (Q.167).

AXLANTOZ – xalq, axl.

Chorbog‘imda juft chinor–o, Ani toping, **Axlantoz**. Eshigimda qush munguz–o, Ani toping, Axlantoz. Qora tolim butoqsiz–o, Ani toping, Axlantoz. Oqqina qo‘zim suyaksiz–o, Ani toping, Axlantoz!? (T.182).

AXTA–AXTA – yig‘ilib–yig‘ilib, ko‘payib oqmoq.

Tohir: Suv kelar **axta–axta**, Sandig‘im temir–taxta Sendan boshqa yor qilsam qon yutay laxta–laxta (E.80).

AYAMAYOQ – essiz deb bilmoq, hayf bilmoq; qizg‘anmoq; ayamasdan.

Chapchamas kampir ko‘rdim, yolg‘iz oyoq, og‘zida tishlab olgan cho‘pdan tayoq, yurgan sari belbog‘ini qavatlaydi, beribdi unga go‘zallikni **ayamayoq** (urchiq) (T.110).

AYDAHOR – ajdarho.

Oyna ko‘lni yoqaladi

Qorajon bekday **aydahor** (A.51).

AYHAYLAMOQ – hay–haylab.

Yorning yurtini so‘rog‘lab,

Shunqor belin mahkam boylab,

Necha gapni yo‘lda o‘ylab,

Yolg‘iz bordi **ayhaylab** (A.88).

AYLOQ – dasht, kenglik.

Maydam ketdi **ayloqqa**, mayda–yo, mayda, Don somondan arisin, mayda–yo, mayda (Q.275).

AYO– ey.

Ayo, nozim, bir gapim bor anglab ol,

Men gapiray zehningni qo‘y, quloq sol (Rav.56).

AYYOR – hiylagar, ayg‘oqchi.

Qurg‘ur **ayyor** bir baloni qiladi,

Burilmayin kampir ketib boradi (A.278).

AYVON – qasr, saroy.

... har imoratlar, peshtoqlar, mehmonxonalar, imorat ustiga bir ozoda joylar bir–biridan toza, bariga solinib qilingan andoza; har bir **ayvon**–kayvonlar falakka yuzlanadi (Rav.23).

AYIL – ot egarining ustidan qorni orqali tortiladigan asbob.

Ayil, pushtanini chechib bedovning,

Shipirib ustidan oldi zulini (Rav.8).

AYLAMOQ – hisobga o‘tkazmoq, o‘ziniki qilmoq.

O‘tkazgandir qator–qator norini,

Podsholik **ayladi** hamma zarini,
Xatlab oldi pisandida borini,
Quritti–ku Boysarining sho‘rini (A.194).

*** ketmoq.**

O‘zini juda shaylagan,
Bilmayman qayerga talab **aylagan** (Rav.10).

*** kesmoq.**

Qurg‘ur ayyor, yangi ko‘rding,
Juda bejo ishni qilding,
Tig‘i olmos kor **aylamas**,
O‘lmasini endi bilding (A.225).

***aytmoq.**

Kanizlarga tayin qilgan bu dilbar,
Hech kima sirini **aylamas** qirqinlar.
Xizmatkorni qo‘ymay ishga soladi (A.275)

***qilmoq.**

Azamat mard edim, bo‘lmayin nochor,
Do‘stga zor **aylama**, dushmanlarga xor,
Shohimardon, shohi Kavsar yo‘l boshqar,
Alining shogirdi Boboi Qambar (A.285).

AYRIT – kurash paytida ikki kishining belma–bel ushlab turish holatidan ayirish.

Ikkovi kep belma–bel bo‘p oladi,
Belma–bel olmasa **ayrit** bo‘ladi (A.163).

AYRIT– ayrilish; yo‘lning ikki yo bir nesha yoqqa ayrilib ketadigan yeri.
Borayotib shu zamonda er Tog‘ay,
Yo‘l **ayrit**qa Tog‘ay dushor bo‘ladi (Rus.413).

AYMASHMOQ –chirmashmoq, o‘ralib olmoq.

Samarqandning minoriday zingkayib, buti selanglab, otning ostiga **aymashib**,
o‘n uch mahramini birga olib, Qorajon qallicqa jo‘nab borayotgan yeri (A.50).

***ustma–ust qalashib, uyilib yotmoq.**

O‘lgan otdan og‘ir tushib,
O‘liklar qoldi **aymashib** (Rav.91).

AYQISH–UYQISH – ustma–ust qalashgan, uyilgan, betartib.

Ayqish–uyqish qamshi urib boradi,
Aslo qaramaydi otning betiga (Ya.Ahm.277)

AYRONLIQ // AYROLIQ – xijron, ayriliq.

Kalma shahodat musurmonning tiliga,
Bizlar qoldik **ayroliq**ning xiliga (A.117).

Ayronliq o'tiga bag'rim dog'ladi,
Tuyaga iyarib bo'zlab yig'ladi (A.323).

AYRILA BILMOQ – ayriliq, bir–biridan ajralish, judo bo'lmoq; ayrila bilmadi – erimadi, ajralmadi.

Ayrila bilmadi tog'ning qori,
Tirama pishadi bog'ning anori (Ya.Ahm.217).

AYG'ON – aytgan.

Banda ko'nar tangri qilgan ishiga,
Achchiq qilib urma otning boshiga.
Quloq son eshitgin **ayg'on** nidoga,
O'lim navbat yetar shohu gadoga (A.87).

AZA QURMOQ – azali holatda bo'lmoq.

Aza qo'rib, belgi boylab turibdi,
Nima qismat yozilganin bilibdi,
O'layin deb yurtini so'rab yuribdi,
O'zi o'lsa, mulki vayron bo'libdi (Sh.31).

AZZA–BIZZA– birdaniga, kutilmaganda.

Azza–bizza, Bir qoshiq jizza! (Q.160).

AZIZ – ulug', aziz.

Rahming kelmay ko'zdan oqqan yoshima,
Achchiq qamchi urma **aziz** boshima (A.36).

***xor, vayron, tashlandiq.**

Tog'lar **aziz** bo'lar tuman bo'lmasa,
Yo'llar **aziz** bo'lar karvon yurmasa,
Bog'lar **aziz** bo'lar bog'bon bo'lmasa,
Mulki xarob bo'lar sulton bo'lmasa (A.307)

***ardoqli, qadrli.**

Qariganda men bilmayman ishimni,
Shum falak gangitdi **aziz** boshimni (A.352).

***izzat–hurmatga loyiq.**

Ul mening **aziz** mehmonim,
Yo'qdir mening Qorajonim (A.385).

AZMOYISH – razm solib, shamalab surishtirib bilmoq.

Akam bo'lsang, menga hilla qilmagin,
So'z aytib san **azmoyish** qip turmagin (A.328).

AG'AM-BAG'AM – har tomonlama; u tomondan, bu tomondan.

Ag'am-bag'am tishini ko'rdim, Yugurganda tilini ko'rdim (Q.129).

AG'DARIB SO'RAMOQ – batafsil, yotig'i bilan so'ramoq.

Boybishani ko'p **ag'darib so'radim**,
Boshi bo'sh ekanin toza sinadim (A.49).

ASHRAPI – to'p turi, katta to'p.

Og'zi katta **ashrapilar**,
Otildi maydon ishinda (Rav.90).

ACHA – ona.

Osmonda oy, Lopa sumboy. Nima yevotsan?

Olma yevotman.

Olmangdan picha ber.

Acham urishadi.

Achang o'lsin.

Xudo saqlasin.

Hovlingni shipir (Q.164)

B

BABA–b.t.it.

Qoch, qoch, **babasi**, keldi egasi (Q.47).

BABALA– b.t. it, kuchuk.

Babala kuchukcha aytdi, Babala kuchukcha o'lsin (Q.145).

BABALAK –b.t. kuchuk, it.

Babalaki bo'ppisi bor, Boshchasida do'ppisi bor (Q.54).

BAD OLMOQ – shubha qilmoq, ishonmay qaramoq.

Bad olma enangning aytgan so'zidan,
Ob beray o'zbakning suluv qizidan. (A.42).

BADAL – almashtiriladigan buyum, evaz.

Lochin **badal**, Dimog'i bor shu joniming (Q.71).

BADAR KETMOQ – nom–nishonsiz ketmoq, qorasini ham ko'rsatmay
g'oyibbo'lmoq.

Maymun–ot devorning teshigidan chiqib **badar ketibdi** (E. 105).

BADIRAK – sarson – sargardon yuruvshi.

Meni olgin, bobojon, kebanakka,

Meni berma bu ikki **badirakka** (A.341).

BADQAVM –millat, xalqni yomon ko‘radigan.

Badqavm bo‘lsang bo‘l, // Beqavm bo‘lma (M.9).

BAHRIN – oq olg‘ir qush ismi, urug‘ nomi.

Mabodo yo‘lda loshin, **bahrin** dushor kelmasin, shu mehnatim zoyi bo‘lmasin, zindonda yetgan mard nobud bo‘lmasin, shu ish oro yo‘lda qolmasin! (Rav.63).

BAKA–BULDUR–BANG – taql.s. nog‘ora, chirmanda tovushi.

Imomqul imom bo‘pti, **Baka–buldur–bang**, boychechak (Q.106).

BAKA–BUM –taql.s. nog‘ora, chirmanda tovushi.

Ursang deydi **baka–bum**, Cholg‘uchining o‘ziga (childirma) (T. 239).

BAKOVUL – oshpaz yoki oshxona boshlig‘i.

Ko‘rdi, bu qul to‘yga **bakovul** bo‘lib turibdi (A.354). Tayyor oshga bakovul (M.56).

BALABON – puflab shalinadigan o‘zbek xalq sholg‘u asboblaridan biri

Shunday qizlar ...g‘ijjak, **balabon** chalib,o‘rtaga tushib o‘ynab turibdi (Rav.44).

BALQ – yarqiramoq, jilolanmoq.

Yarqillaydi yulduzday ikk ko‘zi, oydayin **balq** urar guldayin yuzi (Oy. 45).

BALQIMOQ – yumshamoq, quyosh va o‘t issig‘ida yumshab qolmoq.

Yuzning qizarib tovlanib turishi.

Qo‘ymay op ketamiz sizni,

Ko‘rmaysizmi sarvinozni,

Balq uribo‘tirgan o‘zi,

So‘zni eltar aytgan so‘zi (A.134)

***ko‘tarilmoq, ko‘pchimoq**

Qaddingdan aylanay qalmoqning qizi

Meni ko‘p **balqitar** so‘ylagan so‘zi (A.270)

BANGI– nashavand.

Bangi ketarmon bo‘pti, Xotini olarmon bo‘pti (Q.90).

BANORAS– qo‘lda to‘qilgan shoyi gazlamaning bir turi.

Banorasdan to‘n tikay, Oldiga po‘pak tutay (Q.317).

BANOT– duxoba, baxmal.

Talxi bor deb yemas edim navotdi,

Gardi bor deb to‘shamadim **banotdi** (A.245).

BAQALOQ – hayvonlarning to‘yoq bilan ilik o‘rtasidagi bo‘g‘ini.

Bek Ravshanning otga solgan daviri,

Tushadi Jiyranning **baqalog**‘iga (Rav.9).

BAQAN – kelinni uzatib borayotganda, yo‘lni to‘shish ushuni ishlatiladigan arqon.

Yo‘lda **baqan** solaylik, deb,

To‘ppi, ro‘mol olaylik, deb (A.188).

BAQAN SOLMOQ – kelin sepidan ulush (sovg‘a) olish ushuni yo‘lni to‘shish odati.

Ko‘p qizlar kelinni o‘rtaga oladi.

O‘tqizmaydi, yo‘lda **baqan soladi** (A.188).

BAQRAMOQ – baqirmoq.

Onasi bozorga borsa: – Kaka,—deb **baqradi** kal (Q.263).

BARA–SHARA – u–bu narsalar, mayda–chuyda buyumlar.

O‘n bir arava to‘n ortdi, O‘n bir arava **bara–shara** ortdi (Xur.200).

BARABAN – gardishining bir yoki har ikkala tomoniga teri qoplangan, urma musiqa asbobi.

Kaban, **baraban**, Nemetskiy chamadan. Tapir–tapir,

Qora qush, Topolmasang, O‘choqqa tush! (Q.156).

BARAG‘AY– bormoq.

Zuv–zuv **barag‘ay**, tomdan qarag‘ay. Cho‘p, loy cho‘qig‘ay, savat to‘qig‘ay (qaldirg‘och) (T. 71).

BARAK– chuchuvara.

Rabotalak talak–talak, Qozonida olti **barak**, Tapara–tapar ot keldi, Ot ustida kim keldi? (Q.213).

BARAKI– serjun it yoki uzun yolli, uzun dumli ot.

Baraki–baraki, barmoqlari o‘n ikki, Surma qora to‘ni bor,quyrug‘ida dumi bor (tovus) (T.69).

BARAQ–BARAQ QILIB – o‘rimdan keyin ochilgan sochning jingalak bo‘lgan holati.

Malika yorining ishqida kuyib, uning uchun oh urib, qirq o‘rim uzun qora sochlarini **baraq–baraq qilib** yozib tashlab, qirqin qizlari bilan o‘tirgan edi (E.171).

BARDOR–BARDOR – ko‘tar–ko‘tar.

Qoraxonni otning ustidan olib, gilamning ustiga solib, **bardor–bardor** qilib ko‘tarib, baxmal uyga kirgizib ketdi, qizlar otni yeldirib, sovutib turibdi, op kep yakka mixga boyladi, teri qotdi (A.155).

BARGAK– oltin yoki kumush tangalardan tuzilgan ayollar peshonasiga taqadigan ziynat buyum.

Tol **bargak** taqib singlim, Maqtanadi: – Sochim uzun. Qo‘zi kelib ortidan, yeb qo‘ydi uni butun (tol bargidan qilingan chambarak) (T.288).

BARI – etagi.

Kunbotir **baridan** bir ozginani yulib, bir quruq ilikning ishiga tiqib otdi, zindonning boshiga kelib tushdi (O.19).

BARKASH– patnis o‘rnida ishlatiladigan uy–ro‘zg‘or buyumi.

Kattakon yog‘siz chiroq, Tunni etar yarqiroq, Ko‘zimizga ko‘rinar, Yo **barkashu**, yo o‘roq (oy) (T. 248).

BARQIRAMOQ – baqirmoq.

Iting chiqdi habalab, Qoptirmading sabalab, Otang chqdi **barqirab**, Onang chqdi sharqirab, Quvib ketding tumpanglab (Q.97).

BARRA KABOB – qo‘zichoq, qo‘zichoq go‘sht.

Uh, bizga **barra kabob** topildi (E.51).

BARRA–yosh, mayin, beg‘ubor.

Ko‘m–ko‘k o‘t, **barra** maysa turganda, endi sening gapingga kirib, yantoqni yeymanmi? – dedi (E.67).

BAS – oxit bo‘lmoq, to‘xtamoq.

Bu so‘zlarni xonga Boysari aytdi,

Bir–biriga aytgan so‘zi **bas** bo‘pti.

Boysarini poytaxtga chiqarib,

Er Kayqubod izzat bilan turibdi (A.303).

BAST – rang, ro‘y, kelbat, angor.

Qarab bo‘lmas shin botirning **bastiga**

Quloq solgin gapimning payvastiga (Rav.11).

BAST – teng holatda javob qaytarmoq.

Boysarining ahvolini ko‘ribman,

Ko‘p turishib **basti** javob qilibman,

Ul sababdan men bu yerga kelibman (A.205).

BATAMIZ – tamizli, farosatli.

Ko‘shkida o‘tirgan qizlar

Baring birday **batamizlar** (Rav.35).

BATIS – pishitilgan ingichka ipdan to‘qilgan yupqa gazlama.

Oq **batis**dan ko‘ylagim, Ko‘rinadi bilagim (Q.238).

BAVIR – jigar.

Akalakam, dukkalakam, **bavri** chaman, buvra amal, bovda edi, qayda edi (Q.153).

BAXIR – baxtsiz, miskin, bechora.

Baxir momo bukka kirdi, Yugurib borib jukka kirdi (sichqon) (T.61).

BAXSHIDA – f.–t. atalgan.

Uzoq–uzoq joylarda, **Baxshidasi** bordir shuning (Q.53).

BAYDOQ – bayroq.

Chilbir cho‘lga qarab endi jo‘nadi,

Tug‘–**baydoq** bilan qishab boradi (A.253).

BAYDOQ–BAYDOQ – to‘da–to‘la.

Baydoq–baydoq bundan lashkar boribdi

O‘rta sho‘lda o‘zbaklarni ko‘ribdi (A.192).

BAZZOZ – gazlama bilan savdo qiluvchi do‘kondor.

Tol ko‘chasi tor ekan, Yo‘lda **bazzoz** bor ekan (Q.134).

BASHAR – inson, odam, odamzod.

Qayda ketdi yurgan yo‘lin ko‘rmadim,

Parimi, **basharmi**, so‘rab qolmadim (To‘l.149).

BASHKI – ko‘kligida o‘rib olish ushuni ekilgan makkajo‘xori.

Jo‘xori ekkanman keshki,

Yonboshidan chiqib **bashki** (To‘l.149).

BACHA – f.–t.bola.

Kechalari alla aytib, **Bachaginam** xush bo‘ldi (Q.22).

BACHKONA – bolaga mo‘ljallangan.

Ellikta mardona bo‘ldi, Qirqta zaifona bo‘ldi, O‘n beshta **bachkona** bo‘ldi (Q.95).

BACHCHAG‘AR – nafrat, g‘azab bilan qattiq koyishni ifodalaydi.

Taqimga bosib oldi, otini chu deb **bachchag‘ar** ko‘sa yuraverdi (Rav.42).

BEADAT – cheksiz, chegarasiz.

Eshikka chiqsa, uning husniga mast bo‘lib, so‘fitorg‘ay, kaklik, bo‘dana – jami qushlar **beadat** sayrashar edi (Oych. 25).

BEAMR – amr–farmon bo‘lmasdan, buyruq olmasdan.

Behuda so‘zlab turmagin menga,

Podshodan **beamr** oshmayman senga (Rus.369).

BELDOR – kuchli baquvvat ot.

Sening oting juda **beldor** to‘ladi,

Qishov bo‘lsa, olis yo‘lni oladi (A.83).

BELDOS – o‘lkan, katta.

Harshand zo‘r urdim, bo‘lmadi; sening ham ajaling yetgan ekan, kunning bitgan ekan, gavda go‘shting ajdaharga taqdir etgan ekan, – deb bir **beldos** qirni ko‘rsatdi (Rus.399).

BEDOV – tez yurar, chopqir ot.

Borib chechib mindi **bedov** otdi, ikkovi uyiga yetdi (A.15).

Qolgan otdan alp Qorajon xabardor,

Qunduzday tizilib cho‘lda **bedovlar** (A.148).

BEJO – yomon, joyiz emas, nojo‘ya.

Qorajonbek, bolam, **bejo** qilibsan,

Zo‘r O‘zbekni qaydan topib kelibsan (A.110).

BEK – ba‘zi amaldorlarga beriladigan yoki meros bo‘lib o‘tgan unvon.

Maydonning havosin yaxshi bilaman,

Beklar bilan ot chopishib ko‘raman (O.24).

***erkaklar nomining tarkibiy qismi.**

Ravshan**bek** momaga ergashib ketaberdi (Rav.23).

***o‘z begi yoki xo‘jayiniga murojaatda, yoki ular haqida gapirganda ishlatiladigan so‘z.**

Yo‘l bo‘lsin, rahbarim, **begijon**

Orzigul der ketish yolg‘iz bilmayman (O.65).

BEKIK– berk, berkitilgan, yopiq; qulf.

To‘rt tomoni bekik, O‘rtasi teshik (pichoq qini) (T.137).

BEL – dovon, oshuv, o‘tkil.

Qorajon ayrilib qoladi,

Zil tog‘in **belga** soladi (A.137).

BELANG – belangi, beli mayib.

Belang, belang, belang ot, Beli qalin yug‘onot, Tog‘u toshdan yumalab, Tura kelar to‘rig‘ ot (toshbaqa) (T.65).

BELACHAK – ro‘molsiz.

Pechak, degin. Pechak. Buving **belachak** (Q.192).

BELDOV – qora uy, o‘tovning belidan aylantirib bog‘lanadigan jundan qilingan tasma.

Bo‘yi uzun opam, Beti cho‘tir opam(Qora uyning **beldovi**) (T.119).

BELGI BOYLAB TURMOQ – biror voqea–hodisa yuz berganligini anglatish uchun alomat (nishon) qo‘ymoq.

Aza qo‘rib, **belgi boylab turibdi**,

Nima qismat yozilganin bilibdi,

O'layin deb yurtni so'rab yuribdi,
O'zi o'lsa, mulki vayron bo'libdi (Sh.31).

BELLIK – ot asbobi, otning belini egar g'ajimasi uchun jozliq ostida qo'yiladi.

Endi ko'ring Ravshanxonday polvonni
Chirgining ustidan qo'ydi **bellikni** (Rav.8).

BELQARS – belbog'.

Yo'rma tikdim jimillatib, Shoyi **belqars** himillatib (Q.315).

BELTANG – qimirlab turuvchi.

U yog'i tosh, bu yog'i tosh, O'rtasida **beltang** bosh (tish, til) (T.37).

BEQAQA – “qa–qa” qushlarning tumsug'ini bir–biriga urish natijasida hosil bo'lgan tovush, be– sifat yasovchi qo'shimcha.

Ola laylak, bula laylak, Qanoti beqora laylak, Chiqadi gumbaz ustiga, Uradi **beqaqa** laylak (domlaning azon aytiyashi) (T.185).

BEQAVM – millatsiz, xalqsiz.

Badqavm bo'lsang bo'l, // **Beqavm** bo'lma (M.9).

BEQOPOQ – qopqog'i yo'q, qopqoqsiz.

Qulog'i yo'q, **beqopoq**. Qaynab yotar ichida, Behisob tilla bodroq (osmon, yulduz) (T. 248).

BEQORA – qora tusi yo'q.

Ola laylak, bula laylak, Qanoti **beqora** laylak, Chiqadi gumbaz ustiga, Uradi beqaqa laylak (domlaning azon aytiyashi) (T. 185).

BERGILIGI – ta'min etmoq, ehtiyojini qondirmoq.

Yuzda **bergiligidan** nargiligi o'ng'ayliroq bo'lib oladi (T.187).

BERISH – qarz, to'lov.

Berishing bir bog' burug', Haydashing botmon qo'riq (Q.127).

BERLIK – bu yerlik.

Chinor tagi soyadir, **Berlik** yomon sallador, Minor sirti paranglik, Tepasi keng yalanglik (Q.223).

BERMAN – beri tomon.

Berman hayday bering, o'zingizga ham joy bor, Otingizga ham joy bor, — (dedi) (A.91).

Oh urganda ko'zda yoshim bo'lar sel,

Sirlashayin, jonim bobo, **berman** kel (A.343).

BESOHIB // **BESOIYIB** – egasiz.

Yolg'iz sag'ir hali ko'p yoshlik qildi

Besohib deganim ma'nisi shuldi (A.320).

Biy bobomning mulki bo'ldi **besoyib**,

Yig'laydi Barchinoy shoshini yoyib (A.116).

BETAK – tagsiz, tagi past.

Qarisa odamga aql kelmasmi,

Kelgan bilan bir xil **betak** olmasmi (Oych.44).

BETING–KO'ZIM – hech narsaga e'tibor qilmay.

Yomonlik qip, yaxshilikni bilmading,

Otasin arvohin hurmat qilmading,

Beting–ko'zim degan gapni bilmading,

Asling buzuq, menmanlikdan qolmading (A.365).

BETKAY– kuzatuvchiga sirt tomoni yoki biror narsaga qaragan.

Betkay ketar, bel qolar, // Beklar ketar, el qolar (M.9).

BEUSTIXON – suyaksiz.

Abdullaxon, **Beustixon**. Osmonu resmon, Mulla Abdurahmon, Beustixon (T.80).

BEYIK – egilgan, qiyshiq.

Eyik bilan **beyikka**, Sakrab yurgan kiyikka (Q.75).

BESHA – dara, vodi.

Beshadan chiqqan besh biya, Beshovi ham qulunli (bulut)(T. 16).

BESHAYIN – bekorga, shunchaki.

Lof bilan qo'lidan bir gap kedami?!

Beshayin chiqmaydi mardning dovushi,

Urushli kun Rustamdayin bul ishi,

Qaysardayin bordir aning savashi (A.125).

BESHKIRTI – bolalarni yoshligida atashtirish, nikohlab qo'yish odati.

Ana shunda Shohimardon piri Hakimbekka oy Barshinni atashtirib, **bashkirti** qilib ... fotihani betiga tortdi (A.17).

BESHQALDAQ – qush turi.

Beting qurg'ur **bashqaldaq**, Beshik yo'nib o'tiribdi, Qoshing qurg'ur qashg'aldaq, Qoshiq yo'nib o'tiribdi (Q.93).

BECHATOQ – xatosiz fikr yuritish.

Sen bunday bo'yni yo'g'onlik qilma, o'zbekning qizi **bechatoq** bo'p yolg'iz o'zima qolsin, deb turib edim, seni ilgari ham hisob qilganim yo'q edi (A.162).

BIDOHAT – bid'at.

Boybo'ridan bizga mahram kelibdi,

Zakot debdi bir **bidohat** qilibdi (A.19).

BILGING – bilganing.

Yaxshi–yomon qunlarda, **Bilging** nomus–or bo‘lsin. Alla, bolam, alla–yo, alla! (Q.21).

BILMAMISH – bilmaganday.

Bilsa ham bir **bilmamish** bo‘p boradi,
Eshitmagan kishi bo‘lib jo‘nadi (A.353).

BILLA – birgalikda.

Agar ko‘rsang, ko‘ngling to‘lar,
Billa yursang, yaxshi bo‘lar,
Kanizlar bo‘ldi minnatdor,
Ko‘nglingda qolmasin g‘ubor (A.134).

BINO BO‘LMOQ – dunyoga kelmoq.

Bino bo‘lding qaysi gavhar donadan?
Senday yigit **bino bo‘lgan** enadan (Rus.378).

BIQTIRMA – pistirma.

Bu xalqdan olib dushmanga **biqtirma** tashlab qo‘ydi, degan gap (To‘l.138).

BIR – raqam, miqdor.

Boybo‘ri, senga xudoyim bir o‘g‘il, **bir** qiz berdi (A.15). Qalam bor – **bir** qop tillam bor (M.130). Oqbo‘tadek huv dedi, **bir** jom kosa suv dedi (Q.101).

* **ko‘plik.**

Janub shimol ikkalasi **bir** jahon (Q.205). Yurib–yurib sahroda **birgala** qo‘y boqib yurgan cho‘ponga duch kelibdi (E.232).

* **kuchaytirish.**

Ana endi o‘n olti urug‘ Qo‘ng‘irot elida **bir** chufuron to‘y bo‘ldi (A.14). Uy to‘rida turadi, sehrli **bir quticham** (Radio) (T.199). **Bir yangi** uylangandan qo‘rq, **bir** – yangi boyigandan (M.426). Shu o‘g‘lim **bir** qizil guldir, Gulga qo‘ngan bulbuldir (Q.16).

* **ta’kidlash.**

Qulga qochmoq **bir** armon (M.300). Shu majlisda **bir Yartiboy** oqsoqol degani bor edi (A.20). Mening **bir echkim** bor edi: – Ming bo‘laman, – der edi (Q.128)

* **inkor.**

Ustimda yo‘qdir **bir** kishim, Alla–yo, Alla (Q.46).

* **gumon.**

Har kim har nima deydi, // Qiz otasi **bir** nima deydi (M.271). Akang Kim Sattor? Abdujabbor. Sendayam **bir** gap bor (Q.195).

*** hayron qolarli, ajablanarli.**

Boybo‘ridan bizga mahram kelibdi, // Zakot debdi, **bir** bidahat qilibdi (A.19). **Bir** o‘tim bor ajabgina, Dumchasi bor gajakkina, hali kelsa ko‘rasiz, Kula–kula o‘lasiz! (Q.129).

*** noaniqlik «qandaydir», «allaqanday», «kimdir», «nimadir».**

Bir vaqt shunda biylar qarasa, uzoqdan bir qalandar ko‘rinib kela berdi (A.16). G‘am bilan sarg‘ayib guldayin diydor, // **Bir** nechalar o‘z xolidan bexabar (A.21). Har kimning **bir** uyi bor, // xayolida ming kuyi bor (M.301). Bersa – **bir** balo, Bermasa ikki. (M.290)

*** faqat, yolg‘iz.**

Bir xudoning berganiga ko‘naman (A.201). Bu ohimni **bir olloga** yetkarib, // Musofirlik yurtida umrim o‘tkarib (A.23). Bolam, otang zulmiga–yo, Alla, **Bir sani** deb ko‘nganman, Alla! (Q.14)

***vaqt, payt.**

Axir **bir** payt yana qaytib kelasan // Xafa bo‘lib, bolam, ko‘ngling bo‘lasan (A.28). **Bir** vaqt shunda biylar qarasa, uzoqdan **bir** qalandar ko‘rinib kela berdi (A.16). Voy–ey jonim, voy–eye jonim, **bir** umr armon echkim! (Q.129).

***biror narsa, biron ish.**

Lof bilan qulidan **bir** gap kelami? // Beshayin chiqmaydi mardning dovushi (A.125). Bilishim, Bilishimga tushar **birishim** (M.137). Unga ham yumush chiqdi, Ovqatini chaynashga, har kuni **bir** ish chiqdi (Q. 55).

***joy, makon.**

Bir kelar mo‘ljalingni aytgin, – deb so‘rab turgan ekan (A.131). O‘n ming uyli Qo‘ng‘irot elining sop–degan boyvachchalari bilan yig‘ilib, **bir**(makon) yerga jam bo‘lib, **bir** (ta‘kid) baxmal o‘tovni tikib, shul o‘tovning ichida hamma boyvachchalar bilan qimiz ichib, shag‘al mast bo‘lib, o‘z kayfu safosi bilan o‘tirib edi. Shu majlisda **bir** (ta‘kid) Yartiboy oqsoqol degani bor edi (A.20). **Bir chekkaga** joylaydi, Yumshoqqina so‘ylaydi, quloq qoqib tinglaydi, Oyoq qo‘li bo‘lmaydi (Televizor) (T.202). Chitti gulga gul bosay, **Bir yoniga** yon bosay, Xa–yu, chitti gul, Xa–yu, chitti gul (Q.109). Tiri–tiri, traktor, Ishni buzma, qarab tur, **Bir chekkada** chiqib tur (Q.158).

***butunlay, tamomila.**

Keling, qo‘shiq aytaylik, Jo‘r bo‘lishib **bir** yo‘la (Q.233).

BIR PILLA – bir vaqt, bir payt, to‘satdan.

Bir pilla Qosimxonning ko‘zi tushdi (Sh.14).

BIR TUYUR – bir bo‘lak.

Qaysar degani o‘lsin,

Bir tuyur non bermadi (Oy.54).

BIRDI – birni.

Birdi–birdi–birdi–bir, Karim sen uyingga kir (Q.210).

BIRINJ – gurunch.

Yugurib bozorga borsa, Go‘шту **birinj** ketirsa (Q.55).

BIRISH – bronza. Mis, qo‘rg‘oshin, alyuminiy, qalayi kabi ma‘danlar eritmasidan hosil bo‘lgan qotishma.

O‘n to‘rt botmon birishdandir parli yoy

O‘n to‘rt botmon **birish** yoyni ko‘radi (A.367).

BIROVDIK – begona, notanish kishi.

Birovdikka non bersa,

Ayamaydi, so‘kadi (Oych.84).

BISYOR – g‘oyat ko‘p, benihoya, g‘oyat darajada.

Og‘zing to‘lganisha sol qaliningni

Bisyor qilgin qariganda molingni (Oych.8).

BITIRI – bitirmoq.

Bukuri, butun qirni **bitiri** (o‘roq) (T.112).

BITMOQ – tamom bo‘lmoq, tugamoq.

Qanday odam yo‘liqib javob aytadi,

U yo‘lga yurmakni hisobi **bitgan** (Rus. 414).

BITMOQ – yozmoq.

Bu ishlardan xalqning xabari yo‘qdi,

Shunday qilib mudda arza ham **bitdi** (Rus.362).

BITMOQ – o‘lmoq, joni uzilmoq, dunyodan o‘tmoq.

Vaqt zamon mening kunim **bitgandir**,

Ketgin, menday bo‘lib bunda o‘lmagin! (Rus.397).

BITMOQ – ko‘zi ko‘rmay qolmoq, ko‘r bo‘lmoq.

Rustamning ko‘zi hech yerni ko‘rmay chippa **bitdi** (Rus.426).

BIHISHT G‘ILMONI – jannatda xizmat qiladigan yosh go‘zal yigit.

Shunday bo‘ldi menga xaqning farmoni,

Seni odam desam, **bihisht g‘ilmoni** (Sh.120).

BIY – bek, qabila va urug‘ boshlig‘i.

Biy otama unda bo‘pti qiyomat

Bor ekan boshida turli alomat (A.206).

BIYA – bolasi bor baytal.

Alpomishga enchi bir talon **biyasi** bor edi (A.73).

BIYIK – baland, buyuk.

Jumush o‘kirib **biyik** bo‘lmas, Echki yugurib — kiyik (M.202).

BIYIR– boyir. Boyimoq.

Sening suting elxayr, Egang sen bilan **biyir**, To‘rtovidan tirqirab, Emchak suting sirqirab (Q.303).

BIYISHT– bihisht.

O‘laman deb g‘am yema, mayda–yo, mayda, Joy olasan **biyish** tan, mayda–yo, mayda (Q.280).

BIYLAHQ – mol–mulkka ega bo‘lib tejamoq.

Yaxshi o‘g‘il **biylar** ota molini,

Yomon o‘g‘il sochar ota molini (M.365).

BIG‘–BIG‘ – taql.s. chaqaloqning qattiq yig‘isiga taqlid.

Yig‘isida oftob bor, **Big‘–big‘**ida hayot bor (Q.83).

BIG‘LAHQ – qattiq baqirib yig‘lamoq.

Xo‘–ba, xo‘–ba, nega yig‘laysan? Xo‘–ba, xo‘–ba, nega **big‘laysan?** (Q.82).

BOBO – oqsoqol, otaxon.

Kambag‘allar Tog‘ayni **bobo** ko‘targan edi (Rus.407).

BODIN – shamol, yel.

Alla, alla, odingdanay, Alvonjiyning **bodin**danay. Onaginang aylansin–o (Q.17).

BOJ – chetdan keltirilgan mol uchun olinadigan, rasmiy ravishda belgilangan haq.

Orzularim oltin toji, Mening jonim shuning **boji**, alla–yo, alla (Q.27).

BOL – asal.

Biyning qizin ko‘rsam, deydi

Labdan **bolin** so‘rsam, deydi (A.88).

BOL– asl.

Chambilda bek Ravshan ko‘ngli tirikdi,

Endi ko‘ring **bol** Avazdan jirikdi (Rav.8).

BOLDIRG‘ON – atirgullilar oilasiga mansub o‘simlik, maymunjon.

Toqqa bitar **boldirg‘on**–a, turey–turey, Boylar ko‘pni yondirgan–a, turey–turey (Q.300).

BOLOBOM – sunray shaklli, ammo undan kichikroq bo‘lgan puflab chalinadigan musiqa asbobi.

Qambarjon avgʻon bogʻga kirib aylanib yurdi. Peshin haddiga borgan ediki, podshoh oʻrdasidan qirqta karnay–surnay, **bolobomning** ovozi kelib qoldi (O.123).

BOLOR – hori, uyning ustiga oʻrnatiladigan toʻsin singari yogʻoch.

Anovi poda bozori,

Bolor ham xoda bozori,

Paxta, uvada bozori,

Baland tepada bozori,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.39).

BOLQITMOQ – xursand qilmoq, yayratmoq.

Yoʻrgʻalagin, yurishingni koʻrayin,

Yoqib ketsa sening bilan boʻlayin.

Qaddingdan aylanay qalmoqning qizi,

Meni koʻp **bolqitar** soʻylagan soʻzi (A.270).

BOM – fors–tojik tilida tom.

Usti **bom**dek, tagi tomdek Oʻtirishi mulla Abdurahmondek (tandir) (T.129).

BOODOB – odobli.

Polvonu **boodob** boʻl, Suyar togʻim, alla–yo (Q.39).

BORDON – qobogʻi olinmagan qamishdan toʻqilgan qalin dagʻal toʻqimadan tayyorlangan idish.

Bir **bordon** olasiz. Haligi kishmish bilan birga bordonni olib kelib, teshikning ogʻziga keltirib qoʻyasiz (O.98).

BORISHLI–KELISHLI – aloqali, munosabatli, muomalali.

Hakim bunda aralashib qoladi.

Borishli–kelishli boʻlib yuradi (A.136).

BOSASIM– bosmoq.

Bachami olasim keladi, Bagʻrima **bosasim** keladi, Shu bachamni jonina, jonim qoqasim keladi (Q.22).

BOSILDIRIQ – tinchlik saqlovchi.

Shoʻrim qursin, toʻramdan ayrilib edim, otamdan ham ayrildim, yomon boʻlsa ham elning **bosildirigʻi** edi (Oy. 34).

BOSMON – tegirmonning toshgan yasalgan yanchish uchun qoʻllaniladigan asbobi.

Bosmon bitta, **Bosmon** ikkita, Bosmon uchta, Bosmon puchta (Q.187).

BOSTIRMA – toʻrt tomoni yoki ikki yoni va oldi ochiq qurilma, saroy; usti yopiq uzun yoʻlak.

Bostirmadan ayvon yaxshi, // Yomon do‘zstdan hayvon yaxshi (M.95).

BOTARMING – botarmiding.

Alla aytsam yotarming, Gul yostig‘a **botarming**?! (Q.22).

BOTMON – o‘n pudga teng kelgan og‘irlik o‘lchovi.

Jafo tiri ul kun jondan o‘tadi,

Xaftada Hashtarxon borib qaytadi,

Jabr qilsang o‘n **botmonni** tortadi,

Bejab qo‘ygan nori–norchang kimniki? (A.390).

BOV–bog‘.

Akalakam, dukkalakam, bavri chaman, buvra amal, **bovda** edi, qayda edi(Q.153).

BOV– ip, ingichka arg‘amchi.

Uzun **bovli** kuvanim, shamol olib boradi // Bildir–bildir ko‘zima, izi qolib boradi (turna) (T.69).

BOV–BOVLAMOQ – hurmoq.

Uy bo‘sag‘asiga yaqinlashib borib Keldiyor otdan tushdi, itlar ham **bov–bovlashib** tarmashdi (Oych.49).

BOVLON – bog‘langan, bog‘liq.

Qopa yog‘och putoqsiz, uning ham oti bog‘lon qiz. **Bovlon** qo‘zi suyaksiz, uning ham oti bog‘lon qiz (yashin, nayza, qurbaqa, soch, ona siynasi) (T.180).

BOVRIG‘A– jigar.

To‘rt oyog‘i **bovrig‘a**, Tuya kelar, ona qiz. Og‘zi bor–da, kuvshamas, Ot keladi, ona qiz (qaynona) (T. 184).

BOVURSOQ – bo‘g‘irsoq.

Kunduzi top–top etar, Kechasi **bovursoq**day yerda yotar (hassa) (T.139).

BOYAKBAR – yana bir bor.

Endi mast bo‘p, Gulgunoyim yiqildi.

Qizigan, bilmaydi Shakarday nomdor,

Beparvo bo‘p ichayotir **boyakbar**,

Boshlari aylanib aqli kam ketar (Sh.79).

BOYBICHA – boyucha, boy xotin.

Qizing bilan ruzg‘or qilsin o‘lgancha,

Bu gaplarni hazil bilma, **boybicha** (A.45).

BOYDOQ – bir bayroq ostida xizmat qiluvchi askarlar guruhi.

Bu so‘zni shoh, aytib turdi muqarrar,

Shu zamon jo‘nadi bir **boydoq** askar (Sh.53).

BOYTEBAT – katta ko‘pak, savlatli, yo‘g‘on it.

Ko‘zlari o‘tday, manglayi sho‘tday, kallasi gov savatday, qopadigan itday, balki bahaybat **boytebat**day kampir (Rav.21).

BOYQUSH – boyaqish, bechora, ilojsiz, kambag‘al kimsa.

Senday **boyqish** nega menman bo‘lasan,

Men biluvda erta choshka o‘lasan (A.354).

BOZ – yana, tag‘in.

Yana yo‘lda seni lochin ko‘rmasin,

Lochin ko‘rib **boz** changiga olmasin (A.235).

BOZI– f.t. o‘yin; lochin; balandparvoz.

Bululum–bululum, **bozi**, Bizlar kimning qizi? Shakarbekning qizi, Shakarbekning nesi bor? (Q.164).Bacha, bacha, bozi, Dumi xari qozi (Q.137).

BOZINGAR AYYORI – ayyor mohir o‘yinchil.

Borib edi bir **bozingar ayyori**,

Ul ayyordan bul may akang xabari (Sh.95).

BOG‘LON QO‘ZI – boqilgan, semiz va yosh qo‘zi.

Qarag‘ay nayza butoqsiz, **Bog‘lon qo‘zi** suyaksiz (Ota, ona, soch, ko‘krak) (T.30).

BOG‘ONA // BOG‘ONAGI – boyagina, haligina.

Mundayg‘achiq ahmoq bo‘lgani nesi,

Bog‘onag‘i so‘zimni aytman to‘rama (A.120).

BOSHIMOY– tegirmonning xammadan tosh orasiga g‘allaning bir me‘yorda tushib turishini ta‘minlaydigan cho‘p.

Qorong‘i tomning ichida boshimoy, **boshimoy**, deydi (tegirmon) (T.115).

BOSHVOQ – chorva mollarining boshiga bog‘lanadigan arqon, no‘xta.

O‘rnidan turib, chiranib tortib **boshvog‘**ini uzib, osmonga qarab bir hangrab olibdi (E.47). Ersiz xotin – **boshvoqsiz** xotin (M.307).

BOSH–BOSHIGA – o‘z–o‘ziga; alohida–alohida; o‘zicha.

Ul alplar qanday alp: yoyandoz, mergan alp, har qaysisi to‘qson botmon temirdan sovut kiygan, har kuniga to‘qson shirbozning etini ta‘til qilgan, **bosh–boshiga** har qaysisi podshohlikdan har oyda besh yuz so‘m moyana olgan xo‘b birlanchi zo‘r polvondir (A.39).

BOSHI BO‘SH – erga tegmagan, unashilmagan qiz.

Qozonda qaynagan shirboz go‘shmidi?

Shul qizingning agar **boshi bo‘shmidi**? (A.45).

BOSHQARMOQ – idora qilmoq, yo‘lga solmoq, tartibga keltirmoq.

Amaldorlar yo‘lga solib,
Bir kechalar yo‘l **boshqarib**,
Suxayil aytganin qilib,
Qancha arava jo‘nadi (A.199).

BUBAK– jimjiloq.

Chirildir chumoq, Kichkina **bubak** (sinchaloq barmoq) (T.14).

BUDI–SHUDI – bor yo‘g‘i.

Bor **budi–shudini** bir eshakka ortib, elu xalqdan bir so‘rab surishtirayin, shoyad yolg‘izgina qizimni topolsam...(O.60).

BUJI – qo‘rqitish uchun qo‘llanadigan, turli xil hashoratlarni ifodalaydigan so‘z.

Avak–duvak,

Childir–chuvak.

Hoji–**buji**

Tamara guji,

Puf,

San chiq! (Q.161).

BUJUR– g‘ijimlangan, g‘ijim.

Ajin bosgan, burishiq. Beli bog‘li, cho‘tir choldir, Qo‘ynida bor **bujur** kampir (yong‘oq) (T.83).

BUK– qochmoq, yashirinmoq, panalamoq, qochib kirmoq.

Bukri momom **buk** etdi, Yugurib yukka ketdi (sichqon) (T.61). Baxir momo **bukka** kirdi, Yugurib borib jukka kirdi, (sichqon) (T.61).

BUKA – ayrim o‘simliklarning chiqargan kurtagi, urug‘i.
Bog‘larda kaklik sayraydi, Archalar **buka** bog‘laydi (Q.309).

BUKACH– bekach. Xotin–qizlarga hurmat bilan murojaat qilganda ishlatilgan so‘z.

Qizil **bukach** xumdonda, Kokillari maydonda (piyoz) (T.304).

BUKLAM–TAKLAM – buklangan–taxlangan.

Sag‘risini silab, burnidan naycha qo‘yib, durbin bilan qarab ko‘rdikim, qo‘ltig‘ida to‘rt yarim gaz qanoti **buklam–taklam** bo‘lib yotir (A.122).

BUKONO – b.t. qochmoq, panalamoq.

Hay–hay mittono, Ushlab uni tuttono, Ikki toshga **bukono** (bit) (T.82).

BUKUR –egilgan, mayishgan, bukri.

Bukur Qo‘chqor otasi, // Jashil jalpoq enasi, // Shirin–shakar bolasi // Ota–onasidan bolasi shirin (tok, bargi, uzumi) (T.86).

BUKRAYMOQ – bukchaymoq.

Beli **bukrayib** qolgan, qulog'i tikrayib qolgan, bachchag'arning tishlari omochday, sochlari polochday, manlayidan tarlon ochgan, ikki chakkasining go'shi qochgan, bo'yinlari tirishgan, hamma yeri qurushgan, iyaklari burushgan, ko'ringan odam bilan urishgan, agar boshqa odam erinmasa, erinmasdan urushgan kampir (Rav.21).

BULATOY – b.t. yuqadigan narsaga botirib yoki belab, hamma yog'ini aylantirib botirmoq.

Olatoy, **bulatoy**, Man sanga yo'rg'alatay (Q.90).

BULDIRAMOQ – mildiramoq.

O'qson botmon temirdan sovut kiygan, zindonning boshida qarg'aday **buldurab** ko'rinadi (A.246).

BULON – yovvoyi eshak.

Bulon yurmas yerlardan

Bo'g'ib o'tib boradi (Rav.78).

BULG'OVICH – charxning qulog'ini aylantiradigan cho'pi.

“Endi savdogarning kelar vaqti yaqin qoldi, hali bir changal paxta chuviganim yo'q” deb o'ylab bir etak g'o'zani chuvib, charxini, dugini, **bulg'ovichini** ayvonga chiqarib qo'yib, bir qozon atala qilibdi (E.307).

BUM–BUM– taql.s. qattiq predmetlarni bir–biriga urilishidan hosil bo'lgan ovoz haqida.

Nikolayni poyezdiday, Qilma taqa–tuq, **bum–bum** (Q.142).

BUPAN– semiz, xom semiz.

Bupan–bupan, eski chopon, yengi yamoq, Dardi tomoq (tuya, oyog'i, o'rkachi, ko'zi, dumi) (T.49).

BURANG – buralgan, egri–bugri.

Burang–burang, burang ot, Beli qayqi kurang ot (chumoli) (T.78).

BURBAY – boldir.

Zar kokilim zarangchaga ilindi,

Burbay go'shtim chaqamuqqa tilindi (Q. 194).

BURDA–BURDA QILMOQ – parcha–parcha qilmoq, parchalamoq.

Uyga kirib olgach, qo'zini **burda–burda qilib** yedi, qo'zining kallasini o'rta ustunning tagiga qo'ydi (E.81).

BURGON– murakkab gullilarga mansub bir yillik begona o't.

Burgam **burgonda** yotur, Eski choponda yotur (Q.94).

BURJI – burch, burchak.

U **burji** – bu burji, Uyidan chiqmagan gurji (Q.139). Ko‘k kosaning burni yo‘q. Bozordan oldim bir olgurji, To‘ysa ham chiqmaydi **burji** (choynak) (T.133).

BURRO – tez; o‘tkir, aniq–ravshan.

Burro savodi chiqib, xat o‘qib–yozadigan mulla bo‘ldi (A.17).

BUROZ – turli hayvonlarni bo‘ysindirish, olib yurish uchun temirdan tayyorlangan halqa.

Yo‘lbars gangib qolgandan keyin, tumshug‘iga behush qiladigan dori tutib, uni hushidan ketkizibdi, burnidan **buroz** solib, yo‘g‘on zanjir bilan daraxtga bog‘lab, yana yo‘lga tushibdi (E.124).

BURQSIMOQ – pag‘a–pag‘a ko‘tarilmoq, burqimoq.

G‘o‘zapoyaning o‘tini, **Burqsib** chiqar tutuni (Q.296).

BURTOZ – tanglik, torlik.

Qorni qortoz, burni **burtoz**, otga minmas, piyoda yurmas (obdasta) (T.134).

BURUG‘– makkajo‘xori poyasi.

Kelsa erning urug‘i, Bo‘lar yurak burug‘i (M.265).

BURUNDUQ – asov, tishlang‘ich tuyaning yoki qopag‘on itning tumshug‘iga kiydirib qo‘yiladigan maxsus tur.

Burningga **burundug** o‘tqiz (Q.194).

BURUM – o‘rim, soch o‘rimi.

Bolang kelgunsha seni dorga tortib bir yoqli qilayik, – deb **burumidan** ushlab, dorning ostiga yetaklab olib kela berdi (Rus.386).

BURUVLI – yopuvchi, bekituvchi.

Bek eshigi uruvli, U nimadir, chechajon? Turkman eshik **buruvli**, U nimadir, chechajon? (T.84).

BUSHSHALI – burushgan, bujmoq.

Ushugim ushshali, Quloqlari **bushshali**. Tog‘dan kelsa ko‘rasiz, Qo‘rqa–qo‘rqa o‘lasiz (bo‘ri) (T.57).

BUT – ikki oyoq orasi, put.

Agar shuytib sog‘dirmasang, churey–churey, Qassoblar **butingdan** osar, churey–churey (Q.301).

BUTLAMOQ –yetmaganini, chalasini to‘ldirmoq.

Kelin uy–ro‘zg‘orini **butlashga** kirishibdi (E.215).

BUTOV – butun, bo‘linmagan, sinmagan.

Oq o‘tov, Og‘zi **butov**. Mening bir o‘tovim bor, Oynasi, eshigi yo‘q (T.72).

BUTTA– ayn. Bo‘ta.

Ummatvoy uttalaga, ot bog‘lasin **buttalaga** (Q.63).

BUTTATAK– shohlanmoq, ayrilmoq.

Ushigim xuttatak, Quloqlari **buttatak** (suvsar) (T.59).

BUVAK– yangi tug‘ilgan bola, chaqaloq.

Buvak–buvak, joni **buvak**, Egasining yaratgani, buvak (Q.77).

BUVOZ – bo‘g‘oz, homilador.

Mayda gul bo‘bdi **buvoz**, mayda–yo, mayda, Qalay bo‘lar to‘rig‘i, mayda–yo, mayda (Q.293).

BUVRA– ikki o‘rkachli nar tuya.

Akalakam, dukkalakam, bavri chaman, **buvra** amal, bovda edi, qayda edi(Q.153).

BUVUN– bo‘g‘in–bo‘g‘in.

Buvun–**buvun**, buvunchoq, Tugun–tugun tugunchak (juxori) (T. 92).

BUYUR – och biqin.

Shu kuni pora–pora bo‘lib yerga o‘tirgan vaqtda jonvor G‘irko‘k suzulib, **buyri–buyriga** qopishib, qorni–qorniga yopishib, ter bilan qotgan changlar yong‘oqday dumaloq bo‘lib, yoniga yopishib Shirvonga kirib bordi (Rav.54).

BUYUQ – qattiq sovuq.

Suyun suyuq, Yegan **buyuq** (Q.257).

BO‘BAK– yosh bola, chaqaloq.

Tilla beshik ichida, Oppoq **bo‘bak** bor edi (Q.250).

BO‘DANA – bedana.

Eshikka chiqsa, uning husniga mast bo‘lib, so‘fitorg‘ay, kaklik, **bo‘dana** – jami qushlar beadat sayrashar edi (Oych. 25).

BO‘KMOQ –1. nam tortib, namiqib, ko‘pchimoq, bo‘rtmoq, shishmoq. 2. Ovqatni ko‘p yeb, qorni shishib, o‘zini ko‘tara olmay qolmoq.

Mayda desam **bo‘karsan**, Ko‘zingdan yosh to‘karsan, Ko‘ksingdan jo‘ya olib, Qovun, tarvuz ekarsan (Q.286).

BO‘LAK – boshqa.

Otasining xabarini beraman,

Bo‘lak odamlarni nima qilaman (A.205).

BO‘LAK – qism, parcha.

Zo‘r ajdahor armon bilan o‘libdi,

Sanab ko‘rdi: qirq bir **bo‘lak** bo‘libdi (Rus.415).

BO‘LAMA– bo‘ladimi.

Uzun–uzun ulama uchiga yetib **bo‘lama** yerda yotgan ilonni ilib otib bo‘lama (yo‘l, arava izi) (T. 169).

BO‘LDIQLATMOQ – chayqatmoq.

Keyin suvga olib tushib **bo‘ldiqlataman** deb, quyrug‘imga bog‘laganimcha suvga solgan edim, menga zo‘rluk qildi (E.62).

BO‘LJAL – mo‘ljam, taxmin qilingan yer.

Bunday kunda gapni gapga ulayin,

Bir kelar **bo‘ljaling** aytgin, bilayin (A.131).

BO‘LG‘AMOQ – belamoq, bo‘lamoq, botirmoq.

Sag‘ir degan shundayin zig‘ir moydi, yor–yor

Bir soatda bul ham bezor **bo‘lg‘aydi**, yor–yor (A.380).

*** qo‘l bilan imlab chaqirmoq.**

Izdan tushgan pishak oltoyda yetgan

Munday qalmoq qo‘lin **bo‘lg‘ab** keladi (A.159).

***kir qilmoq, iflos qilmoq.**

Uzoq yo‘lga ko‘z yubortib qaradi,

Bilmayman hisobi qanday bo‘ladi?

Kelayotgan cho‘lda otni ko‘radi,

Qur hayt, dedi, jelagini **bo‘lg‘adi** (A.153).

BO‘LGANIM–BO‘LGAN – biror darajani tashlamoqchi bo‘lsa–da, ilojisizlikdan yana o‘sha darajada qolmoq.

Hali yoshman, kamol vaqtim,

Qalandar **bo‘lganim–bo‘lgan** (Sh.87).

BO‘RK – qishki qalpoq, telpak.

Boshiga **bo‘rkini** olib, bo‘rkillaydi bir narsa (samovar) (T.133). Uzun ilqim bor, Kalta qilqim bor, Jingila **burkim** bor (ip, igna, angishvona) (T.155).

BO‘RQILLAQ – pag‘a–pag‘a ko‘tarilmoq, buruqsamoq.

Bo‘sag‘ada **bo‘rqillaq**, ul nimadi, bog‘lonto‘z? (elak, it, chumchuq) (T.181).

BO‘RTAK – yo‘l boshlovchi, yetaklovchi.

Ertagiyo ertagi, echkilarning **bo‘rtagi**, qirg‘ovul qizil ekan, quyrug‘i uzun ekan, ko‘k muzga mingan ekan, muruti singan ekan, g‘oz kamaychi ekan, o‘rdak surnaychi ekan, ola qarg‘a azonchi, qora qarg‘a qozonchi, chumchuq chaqimchi ekan, to‘rg‘ay to‘qimchi ekan, bo‘ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan; ertagimning eri bor, yetti kunlik yeri bor, yetti kunlik yerida dumi kalta bo‘ri bor (T.34).

BO‘RTI – malla (sichqonning tusi haqida).

Bo‘rtim, bo‘rtim, bo‘rtimboy, Qorong‘ida yurtim boy, Qora ko‘rsa qochdi boy, Jirandaga tushdi boy (sichqon) (T.61).

BO'RVOY– oyoq to'pig'ining yuqori qismi, ya'ni tizza bilan to'piqning orasi.

Maydalangin qo'ringdi, mayda–yo, mayda, To'k **bo'rvoyga** zo'ringdi, mayda–yo, mayda (Q.279).

BO'SAG'A – o'tov yoki uy ostonasi, eshik oldi.

Necha vaqtlar ustayu mardikorlarni ishlatdi, ko'ngiralarini po'latdan so'qdirib, **bo'sag'alarini** oltindan choptirib, darvozalariga tillaning suvini yugurtib (A.199).

BO'TA – tuyaning bolasi, bir yashar tuya.

Men ketarman yorim izlab,

Bu jarohat bag'rim tuzlab,

Yolg'izman, **bo'taday** bo'zlab,

Bobom Qultoy, xush qol endi (A.85).

BO'YAN – o'simlikning bir turi.

Hakkani quva–quva, Bir dasta **bo'yan** topdim (Q.247).

BO'YDOQ – uylanmagan, boshi bo'sh yigit.

Saf tortib satta **bo'ydoqlar**

Ostida oti o'tloqlar (Rav.90).

BO'YLAHQ – bo'yin sho'zib qaramoq, qushlar, ayniqsa kaklikda bu hol oshiq ko'rinadi.

Yosh yigitda, suqsurdayin **bo'ylapti**,

Mard bo'lib beliga olmos boylapti (Rav.10).

BOVDA – bu yerda.

Akalakam, dukkalakam, Bavri chaman, buvra amal, **Bovda** edi, qayda edi, Bovlamadik, zuvlamadik, Piltir pis, birpas pis, Sen tur, sen chiq! (Q.153).

BOVLAHQ – bir joyda turmoq. Matnda bir joyda turmadik.

Akalakam, dukkalakam, Bavri chaman, buvra amal, Bovda edi, qayda edi, **Bovlamadik**, zuvlamadik, Piltir pis, birpas pis, Sen tur, sen chiq! (Q.153).

BO'Z – kulrang; ko'kka moyil oq rang.

Bir otim bor **bo'z**, Qopa ko'rsa, kishnab kelar,

Ajriq ko'rsa, tishlab kelar (Sovuq, qish) (T.20).

BO'Z – qo'l dastgohida paxta ipidan to'qilgan mato.

U yoqqa boradi, Bu yoqqa boradi, **Bo'z** tuqiydi (T.79).

BO'Z – turmush tajribasiga ega bo'lmagan, xom bola.

Bir onadan yuz bola, Yuzovi ham **bo'z** bola (T.87).

BO'Z–BO'Z – bo'zillab qattiq ovoz chiqarmoq.

Bo‘z–bo‘z etar qo‘limda uzun terak, yiqilib, shoxi mening qo‘limda (T.160).

BO‘ZALAY – bezbet, surbet.

Bo‘zalay to‘rg‘ay bo‘zolmas, Bir–biridan o‘zolmas (Q.310).

BO‘ZOLMOQ– o‘ziga gard yuqtirmaydigan.

Bo‘zalay to‘rg‘ay **bo‘zolmas**, Bir–biridan o‘zolmas (Q.310).

BO‘ZLAMOQ – nola qilmoq, tovush shiqarib yig‘lamoq.

Esim olsa, bo‘tadayin **bo‘zlayman**,

Dushman ko‘rsam, kesib bag‘rin tuzlayman (A.209).

BO‘G‘JOMA – kiyim–kechak tugib qo‘yiladigan katta mato, choyshab.

Ola **bo‘g‘jomani** bo‘g‘jomalasam ham bo‘g‘jomalayman, bo‘g‘jomalamasam ham bo‘g‘jomalayman (Q.205).

BO‘G‘INI BO‘SHAMOQ – yumshamoq.

Ko‘p so‘rading, bobo, **bo‘g‘nim bo‘shadi**,

Bizning elimizni Oqtosh deyishadi (Rus.380).

BO‘G‘MOQ – qattiq siqib bog‘lamoq.

Chopib borib xotiniga: «Ho‘ xotin, ko‘rpa–tushakni **bo‘g‘ib**, orqangga ko‘tar–a, ko‘tar, xun tushdi», deb bechora nonvoy uydan chiqa qochdi (Rav.43).

BOG‘ONAG‘I – haligi, boyagi.

Choparlar **bog‘onag‘i** arizani chiqarib berdi (A.72).

BOG‘OT – bog‘, bog‘li joylar.

Qamich **bo‘g‘ot** ichidan Zambar to‘qib qarag‘ay (T.282).

BO‘CHAMOQ – xafa bo‘lib, indamay.

Eshitmaysan, kar quloq, Qayga ketding **bo‘chalab** (Q.286).

BO‘G‘CHA–BO‘Y – ayollarga tegishli uy–ruzg‘or, kiyim–keshak, pardoz–andoz buyumlari.

Hammasi Boysun–Qo‘ng‘irot elini tashlab, ...uylarni buzib, tuyalarga ortib, ayollari ham o‘z yuki–yobini bo‘g‘ib, **bo‘g‘cha–bo‘ylarinichog‘lab**, tuyalarga ortib, to‘polon bo‘lib, shovqin–g‘alag‘ul bo‘lib qoldi (A.26).

BO‘SHKA – bochka; semiz.

Karim **bo‘shka**, Etamiz go‘shga (Q.255).

BO‘SHAMOQ – otmoq.

Bular ham bir o‘z yurtiga to‘radi

Boysarining ikki jildov to‘pi bor,

Namoyishga to‘p **bo‘shatib** turadi (A.32).

BO‘SHAMOQ – turib, ayrilib, qo‘zg‘alib.

Qishloq xalqi joydan **bo‘shab**,

Tog‘u toshga chiqib ketdi (To‘l.138).

BO‘SHAMOQ – tuzalmoq.

G‘ozning g‘anqillagan dovushi kampirning o‘g‘lini qo‘log‘iga borib, dardi **bo‘shalib**, boshini ko‘tarib, enasiga qarab, bir so‘z deb turgan ekan (A.235).

BO‘SHSHALI // BUSHSHALI – burushgan.

Ushugim ushshali, Quloqlari **bushshali**.

Tog‘dan kelsa ko‘rasiz, Qo‘rqa–qo‘rqa o‘lasiz (T.57).

D

DABIR // DOBIR – vahima,shovqin.

Hammasi Boysun–Qo‘ng‘irot elini tashlab, o‘zlari Boybo‘riga berib ketmoqchi bo‘lib, hammalari maslahat qilib, Kashal eliga qarab, Qalmoq yurtiga jo‘nab ketmoqchi bo‘lib, **dobirlashib**, ko‘chib ketmoqchi bo‘lib (A.26)

DAF JAVOB QILMOQ – xujum qilmoq, hamla qilmoq.

Shunda buning achchig‘i chiqib, kelayotgan ho‘kizga **daf javob qilib**, uni bir suzibdi (E.49).

DAFINA – yerga ko‘milgan boylik, xazina.

...Oysuluvning xazina–**dafinasini** Kunbotir lashkarboshi o‘g‘li bilan o‘lja olib, qaytib kelib senga tutsam (O.9).

DAFTAR– biror kimsa yoki narsa haqidagi sarguzasht hikoya.

Oqtosh viloyatinda **daftari** mastondan ush yuz oltmish maston bor edi (Rus.356). Darding ursin **daftarga**, Uchib yurgan kaftarga (Q.74).

DAH – yetti falakka yetuvchi tovush.

Dah deganda qirq mingiga doridi,

Ul g‘ayrati har kimsasha boridi (A.319).

DAHMARDA – qo‘y–mol boquvchi xizmatkr: cho‘ponlar boshlig‘i.

Bir **dahmarda** cho‘pon sizdan sadag‘a

To‘ram, bino bo‘ldingiz qaysi qal‘aga (O.18).

DAHSAR – botmonning to‘rtdan biri.

Agar tortsa, har qopi botmon **dahsari**, botmon ponsari chiqaberadiganday (Rus.360).

DAKA–DUM–BAK –doira, nog‘ora kabi musiqa asboblari chalishdan hosil bo‘lgan ovoz haqida.

Doira chalib kelimiz, **Daka–dum–bak**, daka–dum–bak, daka–dum (Q.168).

DAKANA—oʻrta yashar va keksa ayollarning sallaga oʻxshab oʻraladigan roʻmoli (koʻpincha oq dokadan boʻladi).

Dakanasin dol quyib, Tolma juvon oʻtirar (juxori)(T.92).

DAKAR – qoʻchqor. Bu yerda oʻtkir, qoʻlidan har narsa keladigan. Shakar qizim, alla, **Dakar** qizim, alla (Q.21).

DALVA— telba, tentak.

Qizil qiya ichida, Qiyma juvon oʻtirar, Dakanasin dol qoʻyib, **Dalva** juvon oʻtirar (bedana) (T. 72).

DAM – nafas, tin, soʻlish.

Tersak **damini** ichiga olib, tishini—tishga qoʻyib...tikilib qoldi (Rav.83).

***duo oʻqib, kuf—suf qilmoq**

Kampir bir siqim tuproqni olib, **dam** solib, Rustamning koʻziga otdi (Rus.426).

***chuqur va kuchli nafas bilan ichiga tortmoq, yutmoq.**

Togʻning toshi zingʻillashib oʻtadi,
Ajdahar **damiga** toshlar ketadi (Rus.400).

***orom, hordiq.**

Boboxon togʻiga yetib, Qorajon otga **dam** berib yotdi (A.138).

***lahza, on, kez, payt.**

Dam shu damdir, oʻzga **damni dam** dema,
Boshing eson, davlatingni kam dema (A.143).

***tigʻ, asbobning kesadigan oʻtkir tomoni.**

Duch kelganning kuni bitdi,
Qilichning **damidan** oʻtdi (O.55).

***jim turmoq.**

Eshon aytdi: **Dam** tur, padar laʼnati, chiq ket dalaga! (Xur.210).

DAM TORTMOQ – oʻz taʼsiriga olmoq.

Toʻtilar **dam tortib**, maynaga qarab chaq—chaq uchurgan, bulbullar qizil gulning zavqi—shavqiga necha alvon sayrab, gʻazalxonlikda turipti (Rav.43).

DAMIGA KETIB BORMOQ – chuqur va kuchli nafas bilan ichiga tortmoq.

Endi ularini Shakar biladi,
Ajdahor **damiga ketib boradi** (Sh.44).

DANDON— tish.

Dandonlari fit boʻlgan, Kunjola yeyolmaydi, Zahkash boʻyiga eltdim, Ham sudrab u ham mudrab (Q.89).

DANG – teng, barobar, to‘g‘ri.

Sang bilan sakkiz o‘rdak

Dang boradi – dang keladi (Q.160). Bir eshagim bor hangi, quloqlari **dangi**, o‘t yemaydi, suv ichmaydi (arava) (T.166).

DAP– childirma, doira.

...darvozani berkitib, erkaklarni ho‘rkitib, o‘z zavqi–shavqiga nag‘ma qilib, **dapl**arni chalib, qarsaqchi qizlar qarsak urib (Rav.44).

DAPA– tepa.

Baliqni yedim, qusdim, Qunduz **dapaga** chiqdim (Q.248).

DAQQIYUNUS – qadimdan, almisoqdan qolgan, juda eski.

Mastonlarning ishida uch yuz oltmishga kirgan **daqqiyunus** ko‘rgan, shaytonga necha safar firib bergan bir ko‘sa bor edi... (O.9).

DARA – tog‘ orasidagi chuqurlik, soy.

Ot chopsa gumburlar tog‘ning **darasi**,

Botirni ingrantar nayza yarasi (A.145).

DARAK – xabar, nom–nishon, iz.

So‘rading, moyangadan **darak** berayin,

Bilganimni senga aytib berayin (A.104).

DARBAND – o‘tkil, dovon, oshuv, bel.

Baland ham pastli, tog‘i **darbandni**, boshqa qirlardan o‘tib g‘oyib bo‘lib ketdi (O.19).

DARDI–DUNYOSI QORONG‘U BO‘LMOQ – dunyodan, hamma narsadan voz kechguday xafa bo‘lmoq.

Shundan so‘ng yigitning **dardi–dunyosi qorong‘u bo‘lib**, orqasiga qaytibdi va shaharning narigi chekkasidagi bir temirchiga shogird tushibdi (E.280).

DARQAHAR – qahrli.

Buni aytib Shakar bo‘lib **darqahar**,

Shirqqillatib yoyni tortdi muqarrar (Sh.11)

DAROYI– ipakdan yupqa, nozik qilib qo‘lda to‘qilgan bir xil mato. Cho‘pdakkina bo‘yi bor, **Daroyidan** to‘ni bor (garmdori) (T.102).

DARVAYMOQ – yoyilib, yalpayib yotmoq; tarvaygan.

Ilvagayda ilvagay, eshik ochib kirmagay. Ervagay, servagay, asti uyga kirmagay. Elagay, delagay, hargez ko‘chada yurgay. Arvagay, **darvaygan**, hargez uyga kirmagan (arava) (T. 166).

DARZ– yorigq, yorilgan.

Ertalab podsho eshikning **darzidan** “otim turibdimi, yo‘qmi” deb qarasa, siniq kurak bilan qashlag‘ich ham yo‘q emish (E.105).

DARG‘A – yo‘lboshchi, rahbar.

Madinada o‘ttiz uch ming sahoba,
Fotma der, Zuhra der, kanizi **darg‘a** (A.100).

DASTA–DASTA – otryad, vzvod.

Qo‘shin keldi **dasta–dasta**,
Yasov tortdi baland–pastda (Rav.91).

***to‘da–to‘da.**

Oyna ko‘liga tomoshamon to‘lib, rasta–rasta, **dasta–dasta** qur tortib o‘tirdi (A.158).

DASTIALIF QILMOQ – qo‘l qovushtirib turmoq.

Suvonxon qo‘lini **dastialif qilib**, enasini vaqtini xushlab, otasiga aytgan gaplarini enasiga ham aytdi (O.25).

DASTGIR – dasta, dastali.

Belga osib tilla **dastgir** qilichdi,
Mard yigitlar ham o‘ynashib–kulishdi (O.29).

DASTOR – salla.

Otini boylab, etik, shalborlarini yechib taylab, **dastorni** qo‘yib, yuvinib turganida qamichning orasida bir odamni ko‘rdi (To‘l.147).

DASHNOM BERMOQ – izza qilmoq, koyimoq.

– Ey, bo‘ri o‘rtoq, chol seni shunday o‘limdan qutqarsa–yu, sen shunday qari cholni yeysanmi? – deb **dashnom beribdi** (E.21).

DATTI– kichik.

Matalim mattignna, Quloqlari **dattigina** (sichqon) (T.61).

DAVA– katta, ulkan.

Avva–avvam, Dosti **davam** (Q.161).

DAVIR – otning belidan sag‘risigacha yopiladigan yopiq.

Ot beliga yozib, kerib tashladi,
Qimmatbaho zar chochoqli **davirdi** (Rav.9).

DAVLAT– harom, noqonuniy yo‘l bilan topilgan boylik.

Davlatning illati bor (M.40).

DAVOT – siyohdon.

Shoxing mulla **davoti**, mayda–yo, mayda, O‘zing dehqon quvvati, mayda–yo, mayda (Q.280).

DAYUS – chatoq; qitmiq, ishkal qidiruvchi; qaysar, o‘jar.

Qovogʻidan qor yoqqan, **Dayus** zolim xon keldi (Q.213).

DAYRABOT – pasttekislik, daryoning atrofi.

Mergan otar **dayrabot**ning gʻozini,

Xonim, angla Huroyimning soʻzin (Rus.353).

DEKCHA– qozoncha.

Kichkina **dekcha**, Ichi toʻla yogʻliqcha (yongʻoq) (T.83).

DELAGAY – tergamoq, nazorat qilmoq; Yaktak.

Ervagay, servagay, asti uyga kirmagay. Elagay, **delagay**, hargez koʻchada yurgay. Arvagay, darvagay, hargez uyga kirmagan (arava) (T.166).

DENGU–DUSH – tengdosh, doʻst.

Oh urib toʻkarsan koʻzdan yoshingni,

Kelib koʻrarsan–da **dengi–dushingni**,

Qoʻngʻirot elda qolgan qarindoshingni,

Bir kun kelib qilarsan oʻtirishingni (A.29).

DEPPAM – debman.

Cholga tegay **deppammi**, Laqashiqaldoq (Q.98).

DEVOLZON– *devol* – devor, – *zon* f.t. zan – urmoq feʻlidan. Devor uradigan.

Paxsa uradigan yigirmata **devolzon** toping, – debdi (E.216).

DIQQAT QILMOQ – ranjimoq, asabini buzmoq.

Obod qilib yurgin kulbaxonamni,

Diqqat qilma, bolam, menday enangni (A.28).

***boʻgʻilmoq, siqilmoq.**

Hech ish kelmas menday biyning qoʻlidan,

Xafalikdan **diqqat boʻlib** oʻldimman (A.62).

***asabiylashib, noxush voqeadan yuragi siqilib.**

Gohi xafa, gohi toshib,

Dushmanman qaytmay savashib,

Goda **diqqatligim** oshib,

Boraman oʻtday tutashib (A.307).

DIKDIKKA // DIKAK – ot ustiga tashlanadigan bezakli, popukli yopiq.

Otga soldi **dikdikka**,

Qoyil boʻling erlikka,

Suvsiz choʻlda bedov ot

Gohi chakka, goh pukka (Rav.73).

DIK–DIKIRCHAK – gʻildirovchi, dumalab ketuvchi.

Dik–dikirchak, Bo‘yni egilchak (no‘xat) (T.93).

DILJAM BO‘LMOQ – xotirjam.

Bu gapni eshitib, malika **diljam bo‘ldi** va: Yorimni eshikka yotqizmasiz–da! Eshikda yotqizganingizda men yoringa shu‘lamni solib yotar edim, — dedi (E.67).

DILGIRSIMOQ – ko‘ngil olmoq.

Dilgirsib turib jo‘nashi,

Susarning o‘tkir ko‘ziday (O.91).

DILOVAR – qo‘rqmas, botir.

Bo‘lib Barchinga xizmatkor,

Yaqin bo‘lar uzoq yo‘llar,

Borayotgan o‘n **dilovar**,

Shuytib yo‘l tortdi choparlar (A.69).

DILXOH – ko‘ngil so‘rovchi, dil istagan.

Shirvon elning barnolari,

Suluvlarning poshsholari,

Yigitlarning **dilxoh**lari,

Turinglar, Chambil ketamiz (Rav.35).

DILINI SIYOH QILMOQ –ko‘nglini rahjitmoq, nihoyatda xafa.

Xotinini bu ahvolda ko‘rgan Qilich botirning **dili siyoh bo‘lib**, o‘zini qayoqqa urishini bilmabdi (E.200).

DIM – sira, hech, aslo.

Bilaklaring temir–toshdan

Dim irkilma qizilboshdan (Rav.89).

***jim, ovozini chiqarmay.**

Baring go‘dak, ham nodon bolasan,

Har ish qilsang **dim** bitmagan, chالasan (Rav.27).

*** ishiga havo to‘lgan, damlangan.**

Shunda Ravshanbek **dim** o‘pkasini bosaolmaydi (Rav.7).

DIM–DIM–indamaslik, jimlik.

Dim–dim, O‘ra ko‘mdim (Q.141).

DIMIQMOQ– havoning juda issiqligi yo o‘ta namligi, yoki boshqa holat tufayli qiynalib nafas olmoq, nafs qaytmoq, bo‘g‘ilmoq.

Vahimadan **dimiqaman**–o, alla, Dahshatidan qaqshaydi lab–o, alla (Q.29).

DIMLAMOQ – bug‘moq, tusmoq.

Dovushingni chiqarmay baring gung bo‘lib,

E, jo‘ralar, shuncha o‘zing **dimlaysan?** (Rav.28).

DIMOQ – ahvoli, kayfiyati.

Aynoq belini mahkam bog'ladi, kampirning siyladi, **dimog'**ini chog'ladi (Rav.82).

***kibr havo, o'zini baland tutish, kekkayish.**

Ikki qarich supra ekan qulog'i,

Shu desang tog'larni chog'lar **dimog'**i (Rav.84).

DINGIL – xom; pishmagan; kurtak.

Bir **dingil**, Bir shingil. Opon–opon, Eski chopon (tuya, oyog'i, o'rkachi, ko'zi, dumi) (T.49).

DIRAK–DIRAK – laxta–laxta.

Og'zi burnidan **dirak–dirak** qon keta berdi (A.66).

DIRDAY – haykalday qotmoq.

Kampirning ko'nglini endi so'radi.

Kampir juda **dirday**, bo'lib qoladi (A.44).

DIRDAY–QIRDAY – qip–yalong'och.

Biylar chechinib **dirday–qirday** bo'p, ko'rpaga kirib ketdi; boybichalar uni–buni elasladi, ish qilib, o'choqning mo'risida aynalib turibdi (A.16).

Shunday borayotir edi. Qarasa tog'ning etagida bir chol **dirday–qirday** bo'lib, yap–yalang'och bo'lib, goh oxur qilib, goh o'choq qilib, goh, qoziq yo'nib yotir (Sh.35).

DIRKKA–DIRKKA – taql.s. Otning yurishi va har xil harakatlaridagi holatlarning obrazli ifodalanishi.

Cho'llarda **dirkka–dirkka** (Rav.74).

DIRKILLAMOQ – sakragannamo, dikdik harakat qilmoq, dikir–dikir sakrab yurmoq.

Bedov otlar **dirkillab** (A.87).

DIRKIRAMOQ – rosa yetilgan, to'lishgan, bo'liq, larsillagan.

Echkim badani **dirkiraydi**, Olg'in, shu echkim yaxshi echki (Q.302).

DIYAT – birovning o'ldirgani uchun to'lanadigan qon bahosi, xun puli.

Dushmaning ojiz bo'lsa, **diyat** so'rama (M.45).

DIYDA GIRYON – bag'ri xun bo'lmoq, qayg'u–alamga chiday olmaslik.

Sen yig'lading, ota, ko'nglim buzildi,

Diya giryon bo'lib bag'rim ezildi,

Xafa qilma, ota, menday qizingdi,

Qo'ya ber alplarga mening o'zimdi (A.63).

«Ko'zim yoshi munchoq–munchoq tizildi,

Diya giryon bo‘lib, bag‘rim ezildi(Sh.92).

DIYDAMNING USTIGA – bosh ustiga, xush kelibsiz.

Diynamning ustiga, aziz mehmonim,

Endi qolmasinda, xonim, armoning! (Sh.48).

DOBIL – dovul, katta nag‘ora.

Mirishkorlar tuyar po‘lat ***dobildi***,

Bunday kunda otning holi ne bo‘ldi,

Bo‘shalsa ham yetolmasin dedi–da,

Otga joylab olti chorak sovundi (A.144).

DOBILBOZ – nog‘orachi.

Bizlar bu kampirning qizi,

Qo‘ng‘irot elning ***dobilbozi***,

Bizlar qalmoq sarvinozi (A.223).

DOBIRLASHMOQ – shovqin–suron qilishmoq.

Kashal eliga qarab, Qalmoq yurtiga jo‘nab ketmoqchi bo‘lib, ***dobirlashib***, ko‘chib ketmoqchi bo‘lib, hammasi birdan — katta–kichik, yosh–qari — bari bir–biriga xabar qilib, ko‘cha ber, deb vag‘ir–shag‘ir qilib, uylarni buzib, tuyalarga ortib, ayollari ham o‘z yuki–yobini bo‘g‘ib, bo‘g‘cha–bo‘ylarini chorlab, tuyalarga ortib, to‘polon bo‘lib, shovqin–g‘ala–g‘ul bo‘lib qoldi (A.26).

DOBONBIY – Boysari va Boybo‘rining otasiga qarashli yerlar.

Asli o‘zim ***dobonbiylik*** to‘raman,

Gul enamni qanday bunga beraman (A.343).

DOL QO‘YMOQ – biroz qiyshaytirib, yarimta qilib.

Eng kichigi do‘ppisini ***dol qo‘ygan*** (Q.262).

DOLON – darvozadan to hovligacha qurilgan usti yopiq ikki tomoni devor keng yo‘lak

Do‘sting kelsa, ***dolonda*** kut, // Dushman kelsa – ayvonda (M.99).

DOMICH – matoning bir turidan tikilgan to‘n.

Domich to‘nim qo‘y, – dedi, Oqsaroyga bor, dedi (Q.97).

DOMOD – kuyov.

Ha do‘rsa, do‘rsa, do‘rsa, Qamish bog‘i uzilsa, ***Domod*** bo‘lsa, suzilsa, Rost kaftingga sambusa (Q.61).

DORIMOQ – oralamoq, tarqab ketmoq.

Jang bo‘sa tayyor edi.

Mard Hasan ham Aynoqjon,

Qoraxon qo‘shiniga

Och bo‘riday **doridi** (Rav.34).

DORLAMOQ – dorilamoq, dori bilan emlamoq.

Qizil gullardan xirmonim, Dardimga kerak darmonim. Darmonlar bergay, **dorlagay**, Qo‘zjonim hech o‘lماغay (Q.15).

DOV– qaddi baland, yo‘g‘n va baquvvat.

Ovginang ov bo‘lmasin–ay, yigit–ay// Dovginang **dov** bo‘lmasin–ay, yigit–ay// Bir kiyikni quvlashib–ay, yigit–ay// Sinib kelsin qo‘lginang–ay, yigit–ay (O.34).

DOVON \ DOBON – o‘tkil, oshuv, darband.

Orasida to‘qson **dovontog‘i** bor,
Bellardan oshadi ul zamon boylar (A.30).

DOVRIQ – to‘palang.

Eliboylar qilib yotir **dovriqni**,
Haydadi cho‘ponlar chori, sovliqni (A.170).

*** shuhrat**

Ko‘rdim to‘qson alpning toy–taloshida,
Nor, moyang shu kunda **dovriq**ustida (A.104).

DOVRIQMOQ – shovqin, to‘palang qilmoq.

Nechovlar bularni ko‘rib hovliqib,
Bir nechalar eldan chiqib **dovriqib**:
“Bizning elga qanday odam keldi, deb,
Bul o‘lka bejoy talon soldi”, — deb (A.32).

DOVUL – ovchilar, to‘pshi qorovullar yoki harbiylar uchun belgilangan maxsus nog‘ora.

Suvonxon egar–yuganlarini tayyorlab, g‘ayrat kamarini beliga boylab, o‘ynab–kulib, jang **dovulini** egarning qoshiga ilib qo‘ydi (O.50).

DOVUSH – tovush.

— Kelgan boy! — deb jallodlar **dovush** qildi (A.36).

DOL – tikka, adil.

Dol gardanga yarashadir xaydaring,
O‘tkir kelgan, e begijon, ko‘zlaring (O.18).

***xuddi, qoq, ayni, naq.**

Olmak o‘zning **dol** beliga minayin
Chiqib sahrolarda sayr qilayin (O.25).

DONOKOR – biriktiruvchi, ulovchi.

Sovchi bo‘lmasa, o‘g‘il–qiz topishmas, **donokor** bo‘lmasa, temir yopishmas (O.6).

DORIMOQ – teng kelmoq.

Dah deganda qirq mingiga **doridi**,
Ul g‘ayrati har kimsacha boridi (A.319).

***qadam bosmoq, oralamoq, kelmoq.**

Necha yildan beri elda xor edi,
Shu zo‘rning qadami bunda **doridi** (A.360).

***xujum qilmoq, yopirilib kelmoq, bosmoq.**

Qoraxon qo‘shiniga
Osh bo‘riday **doridi** (Rav.93).

DOT – dod, oh.

Jonim bolam, eshit aytgan **dotimdi**,
Sen kelib ko‘rarsan o‘sgan yurtingdi (A.28).

DOTQA BO‘LMOQ // DODQA BO‘LMOQ – shikoyat qilmoq.

Nima deb amr etsam, shuni qilinglar,
Huroyim ustidan **dodqa bo‘linglar** (Rus.361).

DUBUR – otlarning to‘dalanib borayotganda chiqargan oyoq tovushi.

Otni tepaga to‘g‘ri qildi, tuyog‘idan chiltanlar hali berdi, qirq ming otning **dubiri** paydo bo‘ldi (A.101).

DUDOQ – lab.

Ne **dudoq**, pista qovoq, Behishtu jannat Qorajon (Q.59).

DUG – charxning yigirilayotgan ip o‘ralib boradigan qismi; yig.

Boshidan aylantiray, Charxi **dugim** (Q.310).

DUKILLAMOQ– “duk–duk” etgan ovoz chiqarmoq.

Akillama, it, **dukillama**, it, bizning supada, Yumalama, ket! (Q.129).

DUKKALAKAM –b.t. ikkinchi marta.

Akalakam, **dukkalakam**, bavri chaman, buvra amal, bovda edi, qayda edi (Q.153).

DUKURDUK– taql.s. urilganda bo‘g‘iq ovoz chiqaruvchi.

Yer osti **dukurduk**, Miltiq olib yugurduk (sichqon) (T.61).

DULDUL – uchqur ot.

“G‘am yema, ummatim, — dedi payg‘ambar,
Ostida **dulduli**, belda zulfiqor,
Jilovida Bobo Qambar jilovdor,
G‘amingda otlandi Shohimardon pirlar (A.99).

DUMMA– quyruq.

Arabi qo‘yning **dummasi**, Aylanib yursin ammasi (Q.73).

DUMG‘AZA – quymush, odam va hayvonlarning umurtqa oxiridagi bo‘g‘im–bo‘g‘im dumchaga o‘xshash suyagi.

Chiborning keyinidan yetdi ul zamon

Qarsillatib **dumg‘azadan** oladi

Ustida Qorajon bilmay qoladi (A.150).

DURBIN – uzoqni yaqin qilib ko‘rsatadigan asbob.

Sag‘risini silab, burnidan naycha qo‘yib, **durbin** bilan qarab ko‘rdikim, qo‘ltig‘ida to‘rt yarim gaz qanoti buklam–taklam bo‘lib yotir (A.122).

DUSTAMAN – chalqancha, qo‘llarini yoyib yiqilmoq.

Dorning ostida **dustaman** bo‘lib yotgan enasi bag‘rini ko‘tarib, qulochini yozib: «Rustam!» deb chaqirib turibdi (Rus.390). U chol: «Menga tingila kelgan bola ekan», deb **dustuman bo‘lib yotdi**(Sh.35).

DUT – shoxdan maxsus yasalgan tegirmon karnayi.

Uzun uluchim, qisqa qilichim, do‘mbira **dutim**, nog‘ora nayim (cho‘p savag‘ich) (T.109). Tomda turib karnay chaldim, tovushi Qo‘qonga ketdi (Tegirmon **duti**) (T.117).

DUT – ayn. tutun. Turli narsalarning yonganda havoga ajralib chiqadigan gazsimon modda.

Egri mo‘ridan egri **dut** chiqar (M.48).

DUTXONA – turli narsalarning yonganda havoga ajralib chiqadigan gazsimon modda saqlanadigan joy.

Og‘zimda o‘txona, yonboshimda **dutxona** (papiros)(T.327).

DUTOR BO‘YIN – bo‘yni uzun va xushbichim.

Dutor bo‘yin arabi otlar,

Shu, desa bir qirdan hatlar (Rav.91).

DUXTAR – f.–t. qiz.

Sa‘di saloncha, **Duxtari** Faloncha, Jim, bacha! (Q.143).

DUYUM– f.–t. umum, hamma, barcha, butkul.

Avval oblo, **duyum** kabi bo‘lsa yor

O‘nikkimom, chiltan bo‘lsa jilovdor (A.133).

DUVLAMOQ – tez, birdan, baravariga.

Bu tablada **duvlab** hayvon kishnadi,

G‘ulu zanjir mayda–mayda bo‘ladi (A.259).

DUVLATMOQ– hamma yoqqa tez tarqalgan, hammaning og‘ziga tushgan.

Katta–kichik kelgan ellar,

Elni **duvlatib** to'y berar,
Necha qullar sardor bo'lar,
Qirq kungachayin osh berar (A.360).

DO'KKA – bola tetapoya bo'lib yura boshlaganida unga shunday murojlat qilinadi.

Oh do'kkayu, oh **do'kka**, Sadqachang bo'lay, do'kka (Q.78).

DO'LANMOQ– aylanmoq, qayrilmoq, to'lg'anmoq.

U nimadir, havodagi **do'langan**? (Bulut bo'lar havodagi do'langan) u nimadir, yer yuzini suv olgan? (yomg'ir bo'lar yer yuzini suv olgan) (T.179).

Do'lanib qo'yningga kirarim bordir.

Novvosday bo'p sani surarim bordir (A.55).

DO'MBIRA QILMOQ – haddan ziyod darajada shishirib yubormoq; shishganidan taranglashgan holat.

Arilar har ikkala bo'riga yopishib, chaqaverishibdi–chaqaverishibdi, bir zumda bo'rilar **do'mbira qilib** shishirib tashlashibdi (E.53).

DO'M–DO'M – taql.s. do'mbiraning ovozig taqlid.

Do'm–do'm etadi, Do'ppim uchib ketadi (Q.228).

DO'NG – tepalik, balandlik.

Ravshanbek otini haydab, yurtib, **do'ngning** ustiga chiqib qarasa, bir to'p bari o'zidan yosh, xushro'y yigit, barining qo'lida bir lagancha tillasi bor (Rav.34).

DO'NGALAK – tepa, tepalik. Mantda kampirni engashib qolgan holatini tepalikka o'xshatilayapti.

Do'ng kampir, **do'ngalak** kampir, Yelkasi yo'q – Shum kampir (tandir) (T.129).

DO'NGULLAMOQ – temirning bir–biriga urilishidan hosil bo'lgan tovush haqida. “Do'ng” degan tovush chiqarmoq.

Dubulg'a boshda **do'ngullab**,

Kark qubba qalqon qarqillab,

Tilla poyanak urilgan,

Uzangilarga shirqillab (A.87).

DO'NMOQ – javlon urmoq, aylanib yurmoq.

Azamatlar, alvon–alvon **do'ninglar**,

Savash desa g'uvlab o'tday yoninglar (Ya.Ahm.243).

DO'NON – to'rt yashar ot.

Kelgin, aka, Ko'kdo'nanni so'yayik,

Do'nonning go'shtiga toza to'yayik (A.140).

Uning olti ming qo‘yi, ming tuyasi, ming biyasi, ming g‘unoni, ming **dunoni**, ming eshagi, ming toyxari, ming tovug‘i va ming xo‘rozi bor edi (Oych.24).

DO‘RAMOQ – paydo bo‘lmoq, yaralmoq.

Jonlidan jonsiz **do‘raydi**, jonsizdan jonli **do‘raydi** (T.68).

DO‘RILLAMOQ – yo‘g‘on titroq ovoz bilan gapirmoq.

Minsang yurar, eshakmas, **Do‘rillaydi**, ot emas (T.215).

DO‘RSA – b.t. lo‘ppi, dumboq bolalarning selkillab yurishiga taqlid qilgan holda kattalar bolalarni erkalash uchun qo‘llaydigan so‘z.

Ha **do‘rsa**, do‘rsa, do‘rsa, Qamish bog‘i uzilsa, Domod bo‘lsa, suzilsa, Rost kaftingga sambusa (Q.61).

DO‘RJI – ko‘tara, yoppasiga.

Do‘rji lashkar bir–biriga

Hayqirishib qiyqirishdi (O.49).

DO‘RSI – b.t. lo‘ppi, dumboq bolalarning selkillab yurishiga taqlid qilgan holda kattalar bolalarni erkalash uchun qo‘llaydigan so‘z.

Ha **do‘rsi**, do‘rsi, do‘rsi, Chiqa qol mana kursi (Q.61).

DO‘ST TORTMOQ – qichqirmoq, sayramoq.

Qumrilar **do‘st** tortib, g‘azalaylar sayrab, boqqa oroyish berib, nag‘masozlik bir munosib yarashib turipti (Rav.44).

DO‘STAMAN – mukka, mukkas bilan.

Do‘staman bo‘p yerda tushib,

Toza qumni qovib qoldi (A.196).

DO‘Z – sahro, tekislik, cho‘l.

Badir–budir bo‘z, G‘adir–g‘udir **do‘z** (tegirmon) (T.117).

DO‘G‘AY – to‘qay.

Do‘g‘aychaga kelmasam, Tuzoq quring yo‘limga (Q.91).

DOG‘ULI – o‘ta ayyor, makkor, mug‘ombir, aldoqchi.

Hind shohi alamiga chidolmay, bir g‘orga kirib, ko‘zini yummasdan o‘tirar ekan, bir **dog‘uli** kampir kelib (E.246).

DO‘G‘ILMOQ – to‘qnashmoq, duch kelmoq.

Qalmoqlarman bir **do‘g‘ilib** ko‘raman,

Qalmoqlar quvvati qancha, ko‘raman (A.191).

***to‘g‘ri kelmoq, mos tushmoq.**

Men sizlarga to‘rt yuz tangani berdim, mening nima deganimni xatga solasan, gapirganimni arza qilasan, shunday qilib yozasan; o‘qisa xating **do‘g‘ulib** bir–biriga

to‘g‘ri kelguday, o‘qigan odam ma‘nosini bilguday, bitgan arhang sultonxonning qoshida mu‘tabar bo‘lguday (Rus.361).

DO‘G‘ILISH KO‘RMOQ – to‘qnash kelmoq, yonma–yon, barobar kelmoq. Uchovining, tushi oldin–keyin, *do‘g‘ilish ko‘rdi* (A.97).

E

EGAR –ot–ulov ustiga uriladigan va minib o‘tirish uchun moslangan abzal. To o‘lgancha so‘ylab qolgan til bo‘lsin, G‘animning shavkati kelib el bo‘lsin, Ko‘rar ko‘zim, bolam, senga yo‘l bo‘lsin? *Egar*, abzal, anjom olib kelasani (A.76).

EGARLAMOQ – egar urmoq.

Ana shunda Barchinoyning enasi Barchinoyni ham jo‘natmoqchi bo‘lib, Barchinoy uchun bir to‘ruq yo‘rg‘a otni tabladan olib kelib, uzangilari tilladan, ayillari ham tilladan, hamma asboblarini yaxshi sozlab, *egarlab*, ustiga tilla jabduqlardan solib, ayil–pushtanlarini tortib, ustiga mayin, toza, muloyim baxmal parquvlardan solib, tilla yuganlarni boshiga solib, juda otni choqlab, otning jilovidan enasi ushlab, olib keldi (A.27).

EGAR–ABZAL –ot uchun asboblar.

Egar–abzalni olsang, yilqiga Qo‘ltoyning qoshiga borsang, ko‘nglingga yoqqanini xohlab minib keta bersang, — (dedi) (A.76).

EGILCHAK – egiluvchan.

Dik–dikirchak, Bo‘yni *egilchak* (no‘xat) (T.93).

EGIZ–SEGIZ TUG‘MOQ – birga tug‘ilgan ikki yoki undan ortiq bola.

“Meni Qultoy fahmladi”, — deb sho‘xligi kelib: — Echkilaring semirib, bahrini ochib yurur, takani qo‘yib, qo‘chqordan qochib yurur, yilda *egiz–segiz tug‘ib*, uch echking yuz o‘n to‘rtta bo‘ldi, — dedi (A.334).

EKISH – ekin–tekin qilmoq, dehqonchilik.

Bul ekinni yegizib qo‘ygan boylarning ustidan dotqa bo‘lib, qilgan tirikchiligi – *ekishidan* ayrilib, Qalmoqshohga qarab bir so‘z deb turgan ekan (A.33).

* **hosil.**

Ilgarida men ekishni ko‘rmasam,
Dehqonlar *ekishin* o‘t deb yuribman,
Bilmaslikdan gunohkor bo‘p qolibman,
Jallod, senga minnatdorlik qilibman (A.37).

ELAMON – el ustida.

Elamon–a, elamon, Echki boqib kelaman (Q.297).

ELANMOQ – yalinmoq, yolvormoq, iltijo qilmoq.

Ayo nozim, bir gapim bor anglab ol,
Men gapiray zehningni qo‘y, quloq sol,
Jallodlarga **elanmagin**, bo‘yingdan.
Gavharni ne bilsin ushlagan sopol!

ELASLAMOQ– parishon bo‘lmoq, xayoli har tomonga tarqamoq.

Qalmoq yurti bul bexabar qoldi, deb,
Zindonning boshiga birov keldi, deb,
Elaslaydi, ko‘p aylanib qoldi, deb (A.235).

ELAT – el, xalq.

O‘n ming uyli **elat** senga xizmatkor,
Qalmoq ketsang, birga borar bul ellar (A.25).

ELATIYA – elatning ko‘plik shakli.

Xaloyiqlarni, **elatiyalarni** to‘yga xabar qildi (A.14).

ELGA ENMOQ – elga qo‘shilmoq.

Shunda bolalar kundan–kun o‘tib, oydan–oy o‘tib, birdan ikkiga kirib,
ikkidan uchga kirib, bularning tili chiqib, **elga enib**, tili chiqqandan kay, elga
engandan kay, tutib uchovini ham maktabga qo‘ydi (A.17).

ELDIRGICH – borib keluvchi, shamol beruvchi.

Bir qo‘limda **eldirgich**, bir qo‘limda kuldirgich (qamchi, yugan–suvliq) (T.166).

ELIBOY – chorvador.

Yaylab yotgan **eliboylar**,
Aniq emas manzil–joylar (A.95).

ELOMON – qo‘riqchi, qoruvchi, soqchi.

El yotsa–da, **Elomon** og‘am yotmas (molning shohi) (T.51).

ELTAK–SELTAK – har xil; olachipor.

Eltak–seltakbadani,
Chillaning qotgan muziday (Oy.90).

ELTMOQ – olib bormoq.

Dandonlari fit bo‘lgan, Kunjola yeyolmaydi, Zahkash bo‘yiga **eltdim**, Ham
sudrabu ham mudrab (Q.89).

ELVAGAY– ust kiyimning yengini kiymay, yelkaga tashlash.

Ervagay, servagay, astiuyga kirmagay. **Elvagay**, delagay, hargez ko‘chada
yurgay. Arvagay, darvagay, hargez uyga kirmagan (arava) (T.166).

ELXAYR – elga ehson, el uchun yaxshilik.

Sening suting **elxayr**, Egang sen bilan biyir, Toʻrtovidan tirqirab, Emchak suting sirqirab (Q.303).

ELCHA – elday, xalqqa oʻxshab.

Elni sevsang, **elcha** gapir (M.86).

EMDI – endi.

Oʻz jonimga oʻzim qildim zulmdi,
Bunda kelib men boylatdim koʻlimdi,
Kimga aytay endi ular xolimdi,
Ey jallodlar, mehribonlik qil **emdi** (A.36).

EMGAK– mehnat, uqubat; zahmat, qiyinchilik.

Ish boshlaganda — ermak, Bitmay qolsa — **emgak** (M.27). Soʻz **emgak** boʻlar, // Boʻz koʻylak (M.83).

EMISH–EMISH– mish–mish gap.

«Huroyimni, Rustamni oʻldirdim» – der eding; oʻldirganing yolgʻon ekan, biz odamlardan **emish–emish**eshitamiz (Rus.421).

EMIKDOSH – bir onani emishgan.

Ulugʻlanib ostonaga bosh urdim,
Borgin, **emikdoshim**, haqqa topshirdim (A.85).
Manov togʻda boʻktarilgan qormisan,
Emikdoshim, jonim ogʻam, bormisan? (Sh.32).

EMRANMOQ – biror qaygʻuli, koʻngilsiz voqea, xabardan ozor chekmoq, oʻrtanmoq.

Mol borida hamma odam doʻst edi,
Boshdan davlat qaytsa toʻqqan **emranar** (A.308).
Shirin beging qoʻlin soldi boʻynima,
Shakar beging soʻngra kirdi koʻynima,
Govmirilar qoʻymadi oʻz tavrима,
Emranganda qonlar ketdi bagʻrima (Sh.14).

EN – qarich.

Tovka oyim oʻtirib bunda qoladi,
Koʻylagidan bir **en** yulib oladi,
Kampirning qorasin koʻrmay qoladi (A.278).

ENDIRMOQ –biror narsaning ustiga tushmoq, oʻrnashmoq, qoʻndirmoq.
Bahra togʻda turgan ajoyib makon
Qancha usta necha yillar ishlagan,

Hunari borini unda bildirgan,
Kungirasin po‘latdan qip **endirgan**,
Darvozasi, yoqut, tilladan bo‘lgan (Rus.56).

ENGAG – iyak.

Engagi yo‘q momoga, Yedirdilar echkimni! (Q.128).

ENGIL–BOSH QILMOQ – bir sidra kiyim va poyabzal; ust–bosh.

U bir temirchi jo‘rasiga “Menga bir temir **engil–bosh qilib** ber”, dedi (E.101).

ENGIZ–TENGIZ – yoqavayron, tuzg‘igan.

Namozni o‘qib qarasa, xotining har ko‘zidan yetmish taram yosh to‘kilib, yuzginalariga yoqilib, yoqalari ho‘l bo‘lib, **engiz–tengizi** chiqib yig‘lab o‘tiribdi(Xur.196).

ENMOQ – jon kirmoq, tirilmoq.

Kam–kam qarar, tamshanganday bo‘ladi,
Borib–borib bir zamon jon **enadi** (Rus.433).

ENCHI – ota tomonidan farzandga atab ajratilgan bosh mol.

Alpomishga **enchi** bir tarlon bilan bor edi (A.73).

EP – loyiq, uddasidan chiqadigan.

Chechanlar eplaydi gapning **epini**.

Shul zamonda besh yuz norni cho‘ktirib (A.170).

EP BO‘LMOQ – ma‘qul bo‘lmoq.

Borayotir bu karvonlar to‘p bo‘lib,

Urri, gazandaga juda ko‘p bo‘lib,

Bir–biriga aytgan so‘zi **ep bo‘lib** (A.203).

EPLAMOQ – uddalamoq, uddasidan chiqmoq.

Chechanlar **eplaydi** gapning epini,

Shul zamonda besh yuz norni cho‘ktarib,

Ortadi Barchinning qilgan sepini.

Barchinoy yig‘laydi, ko‘nglin bo‘ladi (A.170).

EPSHITMOQ – uddasidan chiqib aytmoq, yetkazmoq.

To‘rt qilgandir egam ikki ko‘zimdi,

Qartayganda xo‘r bo‘p qolgan o‘zimdi(r),

Sen anglagin gulday so‘lgan tarzimdi,

To‘xtading, **epshittin** aytgan arzimdi (A.200).

ER–xotin kishi bilan nikoh ahdida bo‘lgan erkak kishi.

Ul ko‘tarib to‘yxonaga bormaymi,

Er qip yotgan Barchingulni koʻrmaymi (A.343).

***mard, jasur kishi.**

Qoʻshin qochib boradi,

Bir *er* chiqmay Shirvondan (Rav.94).

ERANLAR– er kishilar.

Oy girdinda toʻrtta yorugʻ yulduz bor,

Yulduz emas, toʻrt choriyor muqarrar,

Yer yuzini tutib ketsa aydahor,

Makkadin Mashriqqa kulli *eranlar* (A.100).

ER ETMOQ –yigit boʻlmoq, ulgʻaymoq.

Oʻlmasa Yodigor bolam *er etar*,

Omon–eson bolam oʻlmay er yetsa,

Boyboʻrining yuragidan cher ketar,

Otasin oʻrnini Yodgorjon tutar (A.232).

ERGA KOʻRSATDI– nikoh toʻyi odati.

Barchinni kuyovga uzatmoqchi boʻlib, kuyovga «*erga koʻrsatdi*» degan rasmlarini qilib, bir qoʻyni soʻyib, choshka vaqtida uyiga chaqirib yaxshi sarpoylar Hakimbekka yopib, qavatida Qorajonga ham yopib, uzatmoqshi boʻlib (A.170).

ERIKMOQ–ustidan kulish, mazaqlamoq.

Ikki yaxshi *erikmas*, Ikki yomon birikmas (M.63).

ERTAN – ertalab.

Suqsur kanizi *ertan* choshkada bobongning oʻgʻli kelar, deb tushining tabgirini joʻradi, Barchinning boʻl juda dimogʻi chogʻ boʻp qoladi, kelmasa ham kelganday boʻp, kulib–oʻynab turadi (A.101).

ERTA–MERTAN – erta bilan, ertalab.

Erta–mertan tong otdi (A.70).

ERVAGAY– erimoq, eriyotgan.

Ervagay, servagay, asti uyga kirmagay. Elagay, delagay, hargez koʻchada yurgay. Arvaygay, darvaygan, hargez uyga kirmagan (arava) (T.166).

ET – gʻoʻsht, odam badanining yumshoq joyi, muskullari.

Meni ye, meni ye, meni yemasang, ota–onangning *etini* ye, – dedi (E.79).

ET–PETI – u yogʻ bu yogʻi.

Endi mardning gʻayrati kelib, jazabasi qoʻzgʻolib, oʻgʻlining bu soʻzlarini eshitib bir naʼra tortib yubordi, shu yerda turganlarning koʻpi *et–petidan* tushib, aqli shoshib, esidan adashib, ne botirman deganlar turolmay emaklashib, bari birday chuvlashib qoldi (Rav.89).

ET QIZUV – tanasi qizimoq, harorati oshmoq.

Et qizuvda uchib bir yerga tushar,

Qaramasang odam bunda adashar (Sh.11)

ETAK–BOSHI – kiyim–kechak.

Hasanxon polvon yov–yarog‘ini xurjunga solib, G‘irko‘k tulporni minib, *etak–boshini* yig‘inib, qirg‘ayday bo‘lib qiyilib, qosh–qovog‘i uyilib, mayiplarday iyinib, otasidan oq fotiha tilab, G‘o‘ro‘g‘libekka qarab bir so‘z deb turipti (Rav.72).

ETAGIGA SOLMOQ – mifologik tasavvurga ko‘ra ayollarning chaqaloqlarni yoqadan solib, etakdan olishi, pirlarning etakka solinishi, ya‘ni qahramonning qayta tug‘ilishini anglatadi.

Alpomish enadan to‘g‘ilgan vaqtda Shohimardon piri borgan edi, Shohimardon piri *etagiga solgan* edi (A.225).

ETAGINI BAR URMOQ – butunlay umidini uzmoq, kechmoq.

Borayotir Shirin, Shakar oh urib,

Chakdon bo‘lib, *etagini bar urib*,

Goh, xafa bo‘lganda ko‘nglini xushlar,

Ikkovi boradi, yayov qo‘l tashlar (Sh.34).

EYIK– to‘ppa–to‘g‘ri.

Eyik bilan beyikka, Sakrab yurgan kiyikka (Q.75).

EYNI– egni.

Eyniga ortibsan suvli meshini,

Xudo olgan povon Alpomishini (A.350).

EZIK– ezilgan, jabrlangan, abgor bo‘lgan.

Alishgansan meni o‘g‘lon bolangga,

Alamim ko‘p *ezik* yuraklarimda (O.15).

ESH – o‘rtoq.

Chashmi *esh*, chashmi xesh, Xamsoyaxoi girdu pesh, Hazorispan hazor doni, Hazor dardga davoyi (Q.50).

ESH – yo‘ldosh, sherik, juft.

To‘rtu to‘rt, kallang mo‘rt, Beshu besh, men senga *esh* (Q.146).

EHCHAMOQ – nafas olish maromi buzilgan holatda.

Necha do‘stlar *ehchab* yurur shu zamon,

Ikki kundosh bularga bo‘lgan gumon (Rus.443).

ESHMOQ – o‘rniga qo‘ymoq, o‘rinlatmoq, qoyil qilmoq, qiymoq.

Davlatli qul ulni gulag *eshadi*,

Yashin tushsa xand tog‘ni teshadi (Rus.380).

Xolli gilam ustida, Nopar ipak *eshaylik* (Q.185).

F

FALAK – osmon.

Boychiborim xo‘r bo‘ldim deb yig‘laydi,
Sendayg‘achoq til bilmagan qalmoqqa,
Bir kalmani joriy qaytar, Qorajon,
So‘ngra otim olib uchsini *falakka* (A.113).

***taqdir, qismat.**

Falak urib sening guling so‘lmasin,
Bekning arzachisi bunda o‘lmasin,
Bekning arza xati zoye bo‘lmasin,
Qo‘ygin, bolam, arzachini o‘ldirma (A.236).
Dushman oldi sening tengu tushingni,
Falak og‘ir qildi sening ishingni;
Uyquning kasodi ko‘pdir kishiga,
Buvushim, g‘aflatdan ko‘tar boshingni! (Rav.23).

***juda baland, yuksak.**

Dushmanlar oqizdi ko‘zdan yoshingni,
Falakka chiqardi bu nolishingni,
Shoxdan farmon bo‘ldi, keldi mirg‘azab,
Och ko‘zing, g‘aflatdan ko‘tar boshingni! (Rav.23)

***taqdir taqozosi bilan.**

Falakning gardishi, obloning ishi,
Obloning ishiga ko‘nmaymi kishi,
Haq deb chiqar, g‘amli qulning dovushi,
Eynima ortilgan bu suvli meshi (A.351).

***g‘am, qayg‘u keltiruvchi.**

Xafa falak soldi boshimga zulm,
Musofirman, qirq gaz cho‘kdi ko‘ngilim,
Bemahal yetmadi qaytayin o‘lim,
Xarobat qip men guliston mazgilim (A.43).

***baxtsizlik va halokat keltiruvchi, baxtsizlikka keltiruvchi.**

Bizlarga bermadi shum *falak* omon,
Ikkovimiz cho‘llarda g‘arib, Yodgorjon (A.239).

FALAKKA YUZLANMOQ – ro‘baro‘, yuzma–yuz bo‘lmoq.

Har imoratlar, peshtoqlar, mehmonxonalar, imorat ustiga bir ozoda joylar, bir–biridan toza, bariga solinib qilingan andoza; har bir ayvon–kayvonlar ***falakka yuzlanadi*** (Rav.43).

FALAKAT // FALOKAT – ofat, baxtsizlik kutilmaganda.

Bul otlarni ko‘rib: “Qo‘vsam, yetaman ekan, qochsam, qutulib ketaman ekan, ustima mingan mardimni, chin ajal qamsab kelmasa, ***falokatdan*** ozod qip ketaman ekan”, — deb qarsillatib qovdonni ura berdi (A.102).

FALONCHA– Chumchuq uchdi, Sa‘diga tushdi, Sa‘di saloncha, Duxtari ***Faloncha***, jim, bacha! (Q.143).

FANO BO‘LMOQ – yo‘q bo‘lib ketish, o‘lmoq.

Hap kim o‘z boshiga bo‘lib qolibdi,
Yurt egasi endi ***fano bo‘libdi***,
Shul sababdan senday jallod kelibdi,
Menday beklar bul bexabar qolibdi (Sh.18).

FAHMLAMOQ – sezmoq, uqmoq.

“Meni Qultoy ***fahmladi***”, — deb sho‘xligi kelib: — Echkilaring semirib, bahrini ochib yurur, takani qo‘yib, qo‘chqordan qochib yurur, yilda egiz–segiz tug‘ib, uch echking yuz o‘n to‘rtta bo‘ldi, — dedi (A.334).

FARANGI– Fransiyadan keltirilgan.

Bir qushim bor ***farangi***, bog‘larda chaladi changi. Uni topmagan odam, ko‘knori ham bangi (bulbul) (T. 71).

FARBEH – f.–t. semiz.

Suv – log‘ar, bacha – ***farbeh***, Bolaning taniga malham bo‘lsin suv (Q.51).

FAROG‘ – kishi orom oladigan hol, sharoit; osoyishtalik, tinchlik.

Bir qancha yo‘l yurib edi oldidan chiqdi katta bir bog‘, bir yog‘i chorbog‘, juda katta–kalondimog‘, ko‘rganlar ***farog‘***, shunday joyga borib qoldi (Rav.43).

FASL – bir yilni tashkil etadigan to‘rt mavsumning biri.

Fasli bahor – gulistonim kerakmas,
Endi mening shirin jonim kerakmas (A.116).

*** bir pas, bir oz.**

Mening bu yerda bir tanishim bo‘lmasa, yo bir tomirim bo‘lmasa, bu elning boshliqlari bizlarga dushmn bo‘lmasa, agar meni tanisa bir ***fasl*** ham qo‘ymaydi (Rav.19).

FASHILLAMOQ – “Fash–fash” ovoz chiqarmoq; bo‘g‘dan hosil bo‘lgan ovoz haqida.

Poyiz kelar **fashillab**, Oldiga fonar tashlab (Q.223).

FIGOR – siymo, jussa, qiyofa.

Ota–ena bolasining **figori**,

Vo, akam, deb chirqiraydi, yig‘laydi (Ya.Ahm.280).

FIL – och kul rang.

Kichkina **fildi**, Menga qarab kuldi (Oyna) (T.125)

FIRIB –hiyla–nayrang, makr.

Ishing **firib**, hiyla ekan so‘zlaring,

Yuzing qonsiz, ola ekan ko‘zlaring,

Shu sababdan keyin qoldim, enajon,

Ena, yolg‘on ekan aytgan s‘zlaring! (Rav.23).

FE‘LI KETMOQ – fikri buzilmoq.

Qalmoq borsang, yura bergin, boramiz.

Xazonbo‘lib bog‘da gullar so‘ladi,

Bunda qolgan odam tayin o‘ladi,

Fe‘li ketib zakot deb ham turibdi (A.24).

FE‘LI OZMOQ –insonning ma‘lum paytdagi ruhiy holati, kayfiyati, avzoyi.

Mardikorga bu so‘zlarni aytadi,

To‘rttovini ishga solib yotadi.

Tovkaning oshiqlik **fe‘li ozadi**,

Bu to‘rt odam tinmay laxm qazadi (A.275).

FIT BO‘LMOQ – yeyilgn, singan.

Dandonlari **fit bo‘lgan**, Kunjola yeyolmaydi, Zahkash bo‘yiga eltdim, Ham sudrabu ham mudrab (Q.89).

FONI// FONIY –tez o‘tib ketadigan; tezda barham topuvchi; o‘tkinchi.

Qiyg‘ir degan qush ultirar qiyada,

Ne qrib kechirib **foni**y dunyoda,

Chiqib ketdi bundan poyu–piyoda,

Juda alamlari bo‘lib ziyoda (A.244).

FOSHLAMOQ– oshkor qilmoq.

Bek Alpomish xasta ko‘nglin xushladi,

Yig‘ilgan dushmanning sirin **foshladi**,

Anjom, miltig‘ini qo‘lga ushladi,

Qarab nishonani otib tashladi (A.158).

G

GAJAKDOR – gajagi bor, zulfli, gajakli.

Sen *gajakdor* kosa berib,

Ichmayman kosangni olib (A.93).

GAJIM –ro‘mol, darparda, dastirxon sochiq kabi narsalarning zixiga tikiladigan yoki o‘zi titib chiqariladigan shokila; popuk.

To‘qimi *gajimli*, juda ham kelishgan ekan (E.124). Tomga o‘tin qalashgan, Uyga *gajim* yarashgan (Q.242).

GALA – boquvchi haydalgan tuyalar to‘pi.

Qirq mingsha bor haydab yurgan *galasi*,

Unda edi Qo‘ng‘irot elining to‘rasi (A.95).

GALAGOV – sigirlar galasi.

Galagovga qo‘shsin deb, mayda–yo, mayda, Boshdan xudo buyurdi, mayda–yo, mayda (Q.281).

GALAR– Xorazm shevasida. Aslida kelar.

Alla, allasi *galar*, Yotsa uyqusi galar (Q.27).

GANa– ba‘zisi.

Ganasi daryoday toshib,

Bir xili o‘tday tutashib,

Badbaxt cho‘lda ahalashib,

Qorajon otini qo‘shib,

Bir surinib Chibor turar (A.63).

GANa–GANa – ba‘zi–ba‘zi, gohi–gohi.

Gana–gana bandalaring joyildi,

Xudo qilgan ishga banda qoyildi (A.84).

GANG – gang bo‘lmoq, gangimoq; esankiramoq.

Dashtga borsang *gang* bosar–a, turey–turey, Bozor borsang chang bosar–a, turey–turey (Q.299).

Qattiq kunda holim tangdir,

Jon shirindir, boshim*gang*dir (Rus.385).

GANGIMOQ – boshi aylanmoq, og‘rimoq.

Oh urib, to‘qilib ko‘zingdan yoshing,

Nega xafa bo‘lib kelding emikdoshim,

Qanday gapga sening *gangigan* boshing.

Bunday kunda sening holing so‘rayin (A.58).

GANGUR–GUNGUR – ko‘pchilikning qizg‘in, tortishuvli suhbatidan hosil bo‘lgan shovqin.

Do‘stingni kimga sotay, **Gangur–gungurga** sotay (Q.89).

GARAV–BAST–bahs boylamoq, shartlashmoq.

Bazm avj o‘rgan daryoday bo‘lib mavj urgan, necha **garav** – **bast** bo‘lgan (Rav.44)

GARD – chang, to‘zon, zarra; ko‘chma dog‘, no‘qson, g‘ubor; zarra, asar.

Ovchi kiyikning **gardiga** ham yetolmay qolibdi (E.15). Ot oyog‘in ot bosar, churey–churey, Oq yuzingni **gard** bosar, churey–churey (Q.300). Yonsa tutun chiqmaydi, / Hyech yerga **gard** yuqmaydi (Gaz) (T.323). Qopning **gardi** ketsa–ketsin, Odamning burdi ketmasin (M.240). Uyi tozaga **gard** yuqmas, / **Gard** yuqsa ham, dard yuqmas (M.449). Uchrasa yorning mardi, / Ko‘zga dori poyi **gardi**, / Bizlar Qo‘ng‘irotning bekozdi, / Kirmaganlar nomard bo‘lsin (A.219).

GARDAN– bo‘yinning orqa qismi.

Yo pir, gardani kir, boshi ikki, tanasi bir (juvoz) (T.114).

GARDIN – doira shaklidagi, doira.

Ikki qora **gardin**, To‘rt magardin, Sakkiz sagardin (it, sigir, echki elini) (T.53).

GAVORA– f.–t. beshik.

Taq–taqi **gavora**, Dushmanlari ovora (Q.48).

GAVRON–yog‘on navdadan qilingan podachilar tayog‘i.

Ikki tol oralig‘i ko‘kala maydon, Mening akam keladi qo‘lida **gavron** (Q.217). Qobirg‘am bor vassaday, **Gavron** yasalar hassaday (Q.272). Kampir qo‘liga behining uzun **gavronini** olib, sekin yur deb odamlarni sekinlatib keldi (E.178).

GAVSHANA – siyqasi chiqqan; yuraverib changib, kirlanib, juda ham horigan.

Tunovgi ko‘rgan **gavshana** qalandar, telpagi qayqayib, enasining qoshida o‘tiribdi (Rus.441).

GAZA – tog‘ning ikki cho‘qqisi oralig‘i.

Shu deganda oladi,

Osh **gaza** ham darbanddi (Rav.18).

GAZARAK–adircha, do‘nglikcha.

G‘ilonda bor patilar, mayda–yo, mayda, Miroqidan borilar, mayda–yo, mayda, Maydajonni biladi, mayda–yo, mayda, **Gazarakdan** narilar, mayda–yo, mayda (Q.277).

GACHCHA – g‘alcha, gapni tushunmaydigan.

Oshiqning fahmidir qorong'i kecha,
Yig'lasa, holiga yig'lar bir necha,
Talashib yotibdi to'qsonta **gachcha**,
Talash bo'lib yotir Barchin oyimcha (A.96).

***g'anim, raqib.**

Bog'dochilgan gulg'umchalar,
Jafo qildi ko'p **gachchalar**,
Halak bo'lgan bekbachchalar,
Kosa bergan oyimchalar (A.92).
Ko'p o'lgandir qalmoq **gachcha**,
Holin bilmay o'ldi necha (A.295).

GASHSHA – g'alcha, o'z tilidan boshqa tilga tushunmaydigan, biror gapni tez anglab, o'qib ololmaydigan.

Talashib yotipti to'qsonta **gashsha**,
Talash bo'lib yotir Barshin oyimcha (A.96).

GEZMOQ– Xorazm shevasida. Kezmoq.
Suvda **gezar**, Momosh o'g'li, Tuza gitdi (Q.155).

GIJO – f.–t. qayerda.

Avak–avak, Tursun chavak, Chori **gijo**, Chaman gijo(Q.154).

GIR–tevarak–atrof, hamma yoq.

Ravshan kqarasa, bir katta bog', **gir** atrofi chappa–chog', bir yog'i bog', bir yog'i daraxtzor, katta–katta chinor, barisi katta daraxtisoyador, ichi to'la suv g'alt urib turipti hovuzlar, pishib turipti anor, olma (Rav.43).

GIRD– atrof, tevarak, aylanasi.

U ham kelayotipti,
Mard Hasanning **girdini**,
Qamrab olayotipti,
Ajallisi shu yerda,
Ko'ring, o'layotipti (Rav.92).

GIRDI PESH–tevarak atrofdagi yaqin joylashgan, oldidagi.

Chashmi esh, chashmi xesh, Xamsoyaxoi **girdu pesh**, Hazorispanid hazor doni, Hazor dardga davoyi (Q.50).

GIRDIN OLMOQ – o'rab, qurshab olmoq.

Ko'ring endi mard kampirni, merganlari **girdin oldi** (E.96).

GIRDON–GIRDON –yirtqich hayvonlarni ovlash uchun maxsus o'rgatilgan it.

Girdon–girdon tozi, Bulbullarning yozi (Q.96).

GIRIFTOR – uchramoq, yo‘liqmoq.

Baloga **giriftor** bo‘ldim, otajon,

Dushmanga xoru zor bo‘ldim, otajon (Rav.88).

* **maftun bo‘lmoq.**

Sening uchun juda **giriftor** edi,

Sening ishqingda yurgan xoru zor edi (A.268).

GIRISH – qirrasi, biror predmetning cheti.

Rabbim deydi, yoyga changal soladi,

Girishin egniga endi oladi (A.367).

GIRYON – yig‘layotgan, yig‘lovchi.

Diyda **giryon** bo‘lib bag‘rim ezildi,

Xafa qilma, ota, ko‘nglim buzildi (A.63).

GITMOQ– Xorazm shevasida. Ketmoq.

Suvda gezar, Momosh o‘g‘li, Tuza **gitdi**(Q.155).

GIYA – giyoh, o‘simlik.

Bo‘larmikan har kimsaning enasi,

Ena desa, yig‘lar tog‘ning **giyasi** (O.51).

GIZLANMOQ– Xorazm shevasida. yashirinmoq, bekinmoq, o‘rtinmoq.

Ho‘kizni mindim, qo‘yni ko‘tardim, g‘ovachaga **gizlandim** (etik, telpak, ko‘ylak) (T. 150).

GOV – ulkan, katta, bahaybat.

Ko‘zlari o‘tday, manglayi cho‘tday, kallasi **gov** savatday, qopadigan itday, balki bahaybat boytebatday kampir (Rav.21).

GOVGUM–kechki qorong‘uli, qosh qaraygan payt.

Kuni bilan qochib, kun kech bo‘lib qorong‘i **govgum** bo‘lib qolibdi (E.111).

GOVMISH – sigir.

Attim–battim, **Govmish** sotdim (Q.161).

GOVRON // GAVRON– mol va boshqa hayvonlarni haydash uchun ishlatiladigan uzun tayoq.

Tovlarda bor navshatir, mayda–yo, mayda, Uni zargar ushatir, mayda–yo, mayda, Qo‘limdagi **gavron** cho‘p, mayda–yo, mayda, Qovurg‘angni qoqshatir, mayda–yo, mayda (Q.275).

GUJ – sodda, anqov, ovsar.

Hoji–buji, Tamara **guji**, Puf, San chiq! (Q.161).

GUJUM – sada qayrag‘osh.

Shosupaga suvlar sepilgan, qoshiga gullar ekilgan, namoyishga chini **gujum**lar tizilgan, gujumning soyasiga jami qushlar yigʻilgan (Rus.394).

GULAMA – toʻqimachilik dastgohning bir qismi.

Sari kavish, sanama juvon, gul–gul koʻylak, **gulama** juvonman (E.75).

GULDIRMON// GULDIRMAN– momaqaldiraq singari gulduragan tovush egasi.

Guldur–guldur **guldurmon**, guldirmaning qiziman, Boʻyni toʻla tus munchoq, Toʻqsonboyning qiziman (kuva) (T.135).

GULDUZ – gul tikuvchi.

Gul soldim, **gulduz–gulduz**, Gul emas, koʻkda yulduz (Q.315).

GULGUN – qizil, qirmizi, ol: alvon.

Oltin kosa, **gulgun** sharob,

Ishildi maydon ichinda (Rav.91).

GULMIX – qattiq yogʻochdan qilingan mix.

Buni mingan Qoʻngʻirotlarning bekszoti.

Oʻn ikki oy sen otingni bektirsang,

Yoʻl–yoʻlakay yoʻlga **gulmix** toʻktirsang,

Avaylab oʻzadi oʻzbekning oti (A.123).

GUM – chuqur: suv ostidagi chuqurlik.

Tikilsam quriydi daryoning **gumi**,

Naʼra tortsam qular qoʻrgʻonning timi (A.124).

GUMASHTA– savdo ishlarini olib boruvchi ishonchli kishi, vakil.

Ular har shahardan **gumashta** orttirib, katta boy boʻlib, yetti qiron podshohlarga eʼtiborli boʻlib ketibdilar (E.291).

GUMBUR // GUMBIR– taql.s. 1. Otningtuyogʻidanchiqqantovush.

Dobiriga **gumbirlar**, // Suvsiz togʻning darasi (O.103).

*** qahramon harakati, yurishidan hosil boʻlgan tovush.**

Suvsiz choʻl **gumbirlaydi**, // Mardning siyosatiga (Rav.17). Boradi elning turasi, // **Gumburlar** togʻning darasi (A.89).

***portlash.**

Siyosatga toʻplar ortib // Shaharlarni **gumburlatib** (A.288).

GUMGUMADOR //GURGUMADOR – katta, dabdabali.

Gʻamli qullar oʻylaydimi oʻydami,

Davlatmandlar **gurgumali** toʻydami? (A.116).

GUN– kun.

Gun chiqdi, gunon chiqdi, Momomning oshi pishdi, Bir chimcha ichay desam, Ichiga chichiqon tushdi (Q.248).

GUNG – soqovlanmoq.

Men so‘rasam, gapirmaysan, imlaysan,
Tiling yo‘qmi? Gapirmaysan g‘ingaysan.
Dovshingni chiqarmay baring **gung** bo‘lib,
E jo‘ralar, muncha o‘zing dimlaysan? (Rav.28).

GUPPI – xovliqma, maqtanchoq.

Qaysardayin bordir aning savashi,
Shunday kunda o‘lmoq **guppining** ishi (A.125).

GUPPON – yeb yotgan, semirib ketgan.

Qag‘anoqqa to‘yib yotgan **gupponlar**,
Shul oraga bir eliboy keldimi? (A.95).

GUPLATMOQ– mushtlamoq.

Guplatsam joni yo‘q, Yulib olsam qoni yo‘q (xamir)(T.37).

GUPSOLDI— gapni ko‘pirtirib, katta gapiruvchi, hovliqma.

Bo‘rilarning ichida yana bitta **gupsoldisi** bor ekan (E.54).

GURGUMADOR – dabdabali, hashamatli.

G‘amli qulning o‘ylaydigan o‘yi bor,
Davlatmandning **gurgumador** to‘yi bor,
Bir belgisi baxmal yopgan uyi bor,
Changg‘arog‘i g‘o‘la, abjush chiyi bor (A.95).

GURGUMALI – to‘kin–sochin.

Shul ishlarni qildi Boysinning mardi,
Gurgumali obod bo‘ldi elati,
Shul ishlarni qildi Qo‘ng‘irot bekszodi,
Qalmoq eldan kelgan mardning farzandi (A.190).

GURJI – ovchilarga ko‘mak beradigan, o‘rgatilgan iti.

U burji – bu burji, Uyidan chiqmagan **gurji** (Q.139).

GUROS–GUROS – to‘p–to‘p, tuda–tuda.

O‘n olti urug‘ Qo‘ng‘irot urug‘ining odamlari eshitgan xaloyiqlar **guros–guros** bo‘lib kela berdi (A.16).

GURZI – to‘qmoq shaklidagi harbiy qurol.

Gurzi, xanjar ko‘kdan yog‘ib,
Ajallilar qirg‘in topib (Rav.91).

GO‘DAK – xom, g‘o‘r odam.

Boring **go‘dak**, hali nodon bolasan,
Har ish qilsang ham bitmagan chالasan (Rav.27).

GO‘NG BO‘LMOQ –

Dovshingni chiqarmay baring **go‘ng bo‘lib**,
E jo‘ralar, muncha o‘zing dimlaysan? (Rav.28).

GO‘RGO‘RON – go‘r –eshak. Tog‘da yashaydigan hayvonlarni ovlovchi,
ovchi.

Tog‘lardan oshmay turib, mayda–yo, mayda, Qaytibdi **go‘rgo‘roning**,
mayda–yo, mayda (Q.284).

H

HABALAMOQ– akkilamoq.

Iting chiqdi **habalab**, Qoptirmading sabalab, Otang chiqdi barqirab, Onang
chqdi sharqirab, Quvib ketding tumpanglab (Q.97).

HABOSH–BEBOSH – vaqti bevaqt.

Asti, sira g‘ofil bo‘lmang,
Xudoygo‘ylik qilib turib,

Habosh–bebosh ishga yurmang (To‘l.152).

HADDI –biror ishni qilishga imkon–ixtiyor, haq–huquqi.

Haddi yo‘q, o‘zga alplar ham, “Olti oyga muhlat”, — deyapti (A.46).

***chek, chegara.**

Ilgari Ultontozning enasini Bodom cho‘ri der edi, bu vaqtlarda Bodom bikach
deydi. **Haddi** odam yo‘q, Bodom cho‘ri degan kishining tilini qirqadi (A.340).

***oxiri, nihoyasi, poyoni.**

Alpomish Qorajonnikida mehmon bo‘lib yotdi, Qorajon qildi ziyofatdi,
yugurib qilib yotir xizmatdi, erta–mertan tong otdi, kun choshka **haddiga** yetdi
(A.112).

HADDILI – g‘ayratli, shijoatli, obro‘li.

Bir nechasi aytdi: —Juda **haddili** mug‘um zo‘r o‘zbak–da, Ko‘kaldoshdan
hayiqmadi, tilini tortmay gapirdi, so‘nggi navbatda Qorajon ora tushdi, bo‘lmasa,
Ko‘kaldoshni bir yoqlik qilar edi, xili ish boshlab turar edi, — deb har qaysisi har
so‘zni gapirib yotdi (A.128).

***ulug‘vor, yuksak.**

Toychi viloyatida, Qalmoq muzofotida, Chilbir cho'lida Murodtepa degan tepasi bor edi, **haddili** baland tepa edi, ustidan qanotli qush uchib o'tolmas edi, har qanday odam chiqib, oyoq osti qilib ketolmas edi (A.101).

HAQQU – qush nomi.

Musicha, g'uraklar g'urullab, huv tortib, kaptarlar halqa bo'lib, **haqqular** haq–haq deb... (Rav.44).

HAQLAMOQ – xalollamoq.

Kelayotir elshi bo'lib Chambilga,

Haqlayman deb Zulxumorning tuzini (Rav.64).

HAQLAMOQ – «haq» deb, «haq» aytib.

«Yer yuzida bo'lsa izlab topib olayin, qilgan gunohimni tavba qilayin, topmasam, men Oqtoshni nima qilayin, men ham tentirab o'layin, – deb shaharma–shahar og'ishib, bir shaharda qirq qalandarga dush kelib, buning bilan qirq bitta bo'lib, bir kuni Oqrabotga **haqlab** borib qoldi (Rus.435).

HAKKAM CHO'LOQ – sakrab–sakrab yurmoq.

Hakkam cho'loq yer teshar (tomchi) (T.21).

HALACHO'P – mol va boshqa hayvonlarni haydash uchun mo'ljallangan cho'p.

Tez–tez yurmaysanmi? – deb, qo'lidagi **hala cho'pi** bilan bo'yniga niqtabdi, “xix–xix!” deb ikki oyog'i bilan qorniga tepibdi (E.23).

HALAJ – paxtani chigitdan tozalaydigan chig'iriq.

Halajim hajga chiqdi, Qulog'i pajga chiqdi (paxta) (T.90).

HALAQ – chillak bilan o'ynaladigan bolalar o'yinlarida chizilgan doira.

Uzoqdan qaradim araq–araq. Qoshiga bordim zar **halaq** (O'rik) (T.84).

HALLAM – hatlamoq, sakramoq.

Bir **hallam**, ikki hallam, Uch hallam, To'rt hallam, besh hallam, Mushkul jo'yman! (Q.147).

HALAK– toliqqan, qiynalgan; ovora, sarson.

Bir o'zbekning qizi deb ham kelganmiz,

Besh yuz odam **halak** bo'lib yurganmiz (A.139).

HALAK BO'LMOQ – sarson bo'lmoq.

Horib–charchab, ena, **halak bo'lasan**,

Borgan yerni besaramjon qilasan,

Yomon bo'lsang, sen imonsiz o'lasan,

Qaytg'in, ena, borib nima o'lasan (A.42).

HAMJINS – bir jinsga oid, jinsdosh.

Qarg'a kiyikni dasturxonga taklif qilibdi va o'zaro gaplashib o'tirganda, kiyik qarg'a, sichqon, toshbaqaning bir-birlari bilan **hamjins** bo'lmasalar ham, nima uchun bunchalik inoqliklarining sirini bilishga kelganini aytibdi (E.14).

HAMI // HAMIN – yordam, ko'mak; yordam bermoq, qo'llamoq.

Otni tepaga to'g'ri' qildi, tuyog'idan chiltanlar **hami** berdi, qirq ming otning dubiri paydo bo'ldi (A.101).

HAMIL – qaddi.

Yotgan joyda Oychinor

Hamilini rosladi (Oych.126).

HAMNISHIN –birga suhbatlashib o'tiradigan,ulfat.

Shukrlar bo'lsin, aqlim, idrokim, yaxshi xulqim, shirin so'zim orqasida sizday podshohga **hamnishin** bo'ldim (E.56).

HANGOMADORLIK– qiziq–qiziq voqealar haqida suhbatlashmoq.

Ko'zacham, chin ko'zacham, **Hangomadorlik** ko'zacham. Kungiradorlik ko'zacham (ko'knori) (T.94).

HANGSHER– eshak.

Hangsher hangillasa, Yana qo'rqma! (Q.47).

HAP–og'izning tez ochilib–yopilishini, shunda chiqadigan tovushni bildiradi.

Hapini, hapini, hapini, Tomga qo'ydim shotini (Q.144).

HAQIQ – qizil, qirmizi rangli qimmatbaho nordon tosh.

Har gap **haqiq**dan qimmat (M.214). Haqag'im **haqiq**, Tomog'im teshik (Q.226).

HAQLAMOQ – xalollamoq.

Kelayotir elshi bo'lib Chambilga,

Haqlayman deb Zulxumorning tuzini (Rav.64).

HAQLAMOQ – «haq» deb, «haq» aytib.

«Yer yuzida bo'lsa izlab topib olayin, qilgan gunohimni tavba qilayin, topmasam, men Oqtoshni nima qilayin, men ham tentirab o'layin, – deb shaharma–shahar og'ishib, bir shaharda qirq qalandarga dush kelib, buning bilan qirq bitta bo'lib, bir kuni Oqrabotga **haqlab** borib qoldi (Rus.435).

HAQUU – qush nomi.

Musicha, g'urraklar g'urullab, huv tortib, kaphtarlar halqa bo'lib, haqqular haq–haq deb... (Rav.44).

HARAMZA – (**haram** – begonalar kirishi man etilgan joy, xos). Kirishi man etilgan joyga kiruvchi, tartibni buzuvchi; nopok yo'llar bilan yashovchi kishi.

Ikki **haramza** do'st bo'lmas (M.100).

HARANG–DARANG – gangib qilgan, es–hushi qochgan.

Bolalarni ergashtirib, **Harang–darang** bo‘ldi qiz (qora uyning chang‘arog‘i) (T.118).

HARBA QILMOQ – hamla qilmoq, tashlanmoq.

Bu bilan ajdahar **harba qilmadi**,

Ajdahardan hech siyosat bo‘lmadi (Rus.464).

HARIPDOSH – raqib, tengdosh, sherik.

“Qultoy”: – Yenga, sen **xaripdoshsan**–da, Ultonbekning to‘yida sen bilan uch–to‘rt og‘iz o‘lan aytishayin deb kelib edim, – dedi (A.373).

HASIB– qo‘yning tozalangan ichagiga qiyma go‘шти va guruch tiqib, suvda qaynatib pishirilgan taom.

Yo‘l ustida uzun arg‘amchi. Ko‘prik ostida yog‘li **hasib** (ilon) (T.65).

HASHTARXON – Astraxon.

Jafo tiri ul kun jondan o‘tadi,

Xaftada **Hashtarxon** borib qaytadi,

Jabr qilsang o‘n botmonni tortadi,

Bejab qo‘ygan nori–norchang kimniki?

HAVZAK–havza –atrofi baland, o‘rtasi tovoq shaklidagi past, keng maydon. Bolalarni erkalash va ular bilan o‘ynash maqsadida bola kafti qitiqlana turib shunday so‘zlar aytiladi va har bir barmoq buklanib sanaladi.

Havzak–havzak, Atrofi savzak, – deyiladi (Q.86).

HAYATCHA– bog‘cha.

Kichkina **hayatcha**, Ichi to‘la kulcha (tandir) (T.130).

HAYALLAMOQ – kechikmoq.

Jonim opa, menga rahbar bo‘l endi,

Hayallatmay meni yo‘lga sol endi (Rus.374).

HAYAT – maydon .

To‘rt otning ustini og‘ir yoptirdi, tong otgunsha keng **hayatda** to‘balab shoptirdi, oppoq ko‘pikka botirdi, tong shamoliga qotirdi, ikkita–ikkitadan mindirib darvozaga shoptirdi (Rus.369).

HAYBARAKALLACHI– qo‘lidan hech ish kelmaydigan laganbardor.

Ish bitar bo‘lsa, **haybarakallachi** ko‘payar (M.27).

HAYBAT – ulug‘vor ko‘rinish; vajohat.

Haybati, salmog‘i uning ancha bor

Sizlarning qandayin quvvating kelar (A.363).

E, bolangqursin! **Haybati–siyosatiga** odam yaqin borib bo‘lmaydi (Rus.56).

HAY – arab qabilalari turadigan joy; mahalla; qishloq.

Haydan hayosi keldi, Cho‘ldan giyosi keldi (Q.60).

HAYKAL – ayollar bo‘yniga osib, ko‘krakka tashlab oladigan, oltin yoki kumushdan ishlangan bezak.

...mushku anbar – ipor sohib, tilla **haykallarni** osib, gul yuziga ular munosib... (O.5)

HAYKALLASHMOQ – bir–birining qo‘lidan, belidan ushlab yoki bo‘yniga qo‘l solishib yurmoq.

Qarasa, ko‘p qizlar, ancha sarvi nozlar, beaded kanizlar **haykallashib**, o‘n bir, besh bir, to‘p–to‘p bo‘lib, bir xili oz, bir xili ko‘p bo‘lib yuripti sayl bog‘ qilib (Rav.43).

HAYLO– hov ana.

Erka qizim, o **haylo**, Qora ko‘zim, o haylo (Q.74).

HAYLOQ – qishloq.

Mayda gul ketdi **hayloqqa**, mayda–yo, mayda, Yukini ortdi tayloqqa, mayda–yo, mayda (Q.292).

HAYROY– hayron qolmoq.

Podsho bolaning javobidan **hayroy** qolibdi. Podsho bolaning javobidan hayroy qolibdi (T. 189).

HAYTOVUR – yaxshiyamki, xayriyat.

Ne ishda yurganimni hech kim bilmaydi,

Ul **haytovur** Boysarini so‘raydi (A.117).

HAYYO–HUY – yo‘lga, safarga astoydil jazm qilib, zo‘r qat’iyat bilan.

Hayyo–huylar bo‘lsin–e, Shugina toylar bo‘sin–e (Q.63).

HAZAR– saqlanish, o‘zini tiyish.

Agar bolang olmasang–a, turey–turey, Beva joning **hazarda**–ya, turey–turey (Q.300).

HAZOR– f.–t. ming.

Chashmi esh, chashmi xesh, Xamsoyaxoi girdu pesh, Hazorispand hazor doni, **Hazor** dardga davoyi (Q.50).

HAVOR – tekislik.

Adir yo‘llar **havor** bo‘lib,

Olis yurtni yaqin qilib (A.94).

Qadim o‘tgan zamonda Boysin tog‘dan tubanda, Hisor tog‘ning ostida, Ko‘kbuloqning ustida, Kattapay degan **havor** bor edi (Oych. 24).

HAZORISPAND– isiriq.

Hazorispandning donasi, Shu begunohning shonasi (Q.50).

HACHCHA– ayri, tirgovuch.

Hachcha, Hachchaning ustida bachcha, Bachchaning ustida qalpoq, qalpoq ustida telpak (qora uy) (T.117).

HEJA–o‘lchov, o‘lchamoq.

Hejadan hecha ketdi, Bilmadim necha ketdi (oylar va kunlar) (T.25).

HEKERI – sulton, xoqon.

Mening o‘g‘lim **hekeri**, Chakkasida yakka pari (Q.59).

HELI– juvozning aylanadigan o‘qi.

Helisiya–helisi, katta uyning kelisi (juvoz) (T.114).

HIJJALAMOQ – bo‘g‘inlamoq.

Baqaga o‘xshab Qosim ham, Javrab taqillaydi, O‘z gapini **hijjalab**, Bir o‘zi ma‘qullaydi (Q.266).

HIL – o‘t, olov.

Men ketayin o‘z boshimni qutqarib.

Tanho davronsurib Boysin eliga,

Meni soldi ayroliqning **hiliga**,

Kun ko‘rarman borib qalmoq qo‘liga (A.24).

HIL–HIL– yetilgan.

Hil–hil tuya, hil tuya. Jugi ortuvli tuya, beli tortuvli tuya (ko‘prik) (T.170).

HILVA– hipchabel, nozik.

”**Hilva** qo‘llaringizni qamchi qavartirdimi?” desayam, gapirmaydi: “Alifdek qomatingizni egar og‘ritdimi?” desayam gapirmaydi (E.178).

HIMARIB QO‘YMOQ – xushyor tortmoq, bo‘klamoq.

Shaxzoda otning chap qulog‘ini uch marta **himarib qo‘yibdi** (E.104).

HIMILLAMOQ– hilpillamoq.

Yo‘rma tikdim jimillatib, Shoyi belqars **himillatib** (Q.315).

HISOBI YITMOQ– son–miqdoriga yetmay, son–miqdorini yo‘qotib.

Qizlarning ongi ketib, ikki qulog‘i chippa bitib, **hisobi yitib**, esankirab, birxili ro‘molini yo‘qotib, entikib, xalloslab, voy–voy solib, qochgan bo‘yicha qochib chuvlab Zulxumorning oldiga bordi (Rav.44).

HISHSHAY – yomg‘irli, rutubatli, nam.

Qishman yoz o‘rtasi **hishshay** savrdi,

Yomon odam mudom qilar g‘ovurdi (A.84).

HOB– f.–t. uyqu.

Hobi farog‘atda bo‘lsin, Huzur–halovatda bo‘lsin (Q.48).

HOVIR –harorat.

Ko‘ring nazarkarda bekning Chibori,
Yetti marta bu zindonni aylandi.

Hovirini past qilib shunday qaradi,
Choh tubinda Hakimbekni ko‘radi (A.284).

HOMILLAMOQ – homiylik qilmoq, yordamlashmoq.
Komil pirlar bunga quvvat berdilar.
Homillashdi kelib o‘n ikki Ahmad,
Yodigorga xudo berdi ko‘p quvvat,
Pirlardan yetishdi shunday karomat (A.368).

HOPPA – juda semiz.
Bir, ikki, uch, to‘rt, Besh, olti... o‘n olti. O‘n olti deb kim aytdi?
Oppoq kuchukcha aytdi. Oppa–oppa, Halima–**hoppa**. Tillo–milla,
Tilla–pilla... Hoy! Tilla poezd o‘tdimi, Halima xolam o‘tdimi?
Halima xolam kelibdi (Q.145).

HU–HU TORTMOQ – huhulab sayrtamoq.
Gullar shohida bulbullar sayrab, to‘ti maynaga qarab dam tortib – mayna
to‘tiga qarab chaq–chaq uchurgan, g‘uraklar g‘urullab, musichalar **hu–hu tortib**,
bulbullar qo‘nib, g‘ozlar uchib, ko‘rganning bahrini ochibdi (Rav.44).

HUCHCHA TILAMOQ – bolani opichlab ko‘tarmoq.
Dadasi xo‘randa bo‘lsa, **Huchcha tilar** bolasi (Q.72).

HUDAYCHI // HUDOYCHI – podsho, amir yoki xonning buyruqlarini
amalga oshirish ustidan nazorat qiluvchi mansabdor shaxs.

Yaxshi otdan yiqilsa, yomon — tabachi, Yomon otdan yiqilsa, yaxshi —
hudaychi (M.72). Podshoning oldidagi kattakon vazirlar,... **hudoychi**, shig‘ovul,
qorovul jami el kattalari... afsus, nadomat qilaberdilar (Rav.59).

HUKMI KUSH– o‘limga mahkum etmoq.
Endi bunga o‘lim lozim bo‘lgandi(r).
Boysariga qattiq azob berarman,
Jallodlar qo‘liga topish qilarman,
Hukmi kushga seni tayin qilarman (A.195)

HUMOY– qutlug‘, muborak; ravnaqli; baxt–u omadli.
Ko‘shki–abri bahor, O‘zi **humoy**lardan ekan (Q.64).

HURKIZMOQ– hurkitmoq, qo‘rqitmoq.
Maymunchani qo‘rqizdim, Quyonchani **hurkizdim** (Q.91).

HURPAYMOQ –tikkeygan holat olmoq, tikkeymoq; to‘zg‘imoq.

Ravshanbek polvon ularning bu soʻzlarini eshitib, sherday **hurpayib**, yoʻlbarsday chirpinib, qoplonday jimiyib, xezlanib, tezlanib, qahri kelib, bahodirliklari uygʻonib, oʻtday yonib, olovday qopinib, bir quti gugurtday bʻlib oʻt olib ketganday boʻldi (Rav.29).

HURRUM– kichik.

Hurrum kadichak, Marvarid munchoq (tomchi) (T.21).

HUV TORTMOQ – “huv–huv” deb tovush chiqarmoq.

Musicha, gʻurralar gʻurillab, **huv tortib**, kapralar xalqa boʻlib, haqqular haq–haq deb, qumrilar doʻst tortib, gʻazalaylar sayrab, boqqa oroyish berib, nagʻmasozlik bir munosib yarashib turipti (Rav.44).

HUVI– kuvi.

Matal, matal maliki, Tirnoqlari oʻn ikki, **huviday**–huviday (T.57).

HUVON– huv–huv– qumri, gʻurralar kabi qushlarning sayrashi; –on fors–tojik tilida koʻplik shakli.

Huv–huv **huvon** qush, beli bogʻli nodon qush (juvoz) (T.114).

HUVVA–HUV – uzoqdagi narsani koʻrsatishni, unga ishorani bildiradi.

Huvva–huv, Ariqda suv (Q.86).

HOʻK – molni shoxlash uchun undaydigan soʻz.

Hoʻk desa, hoʻk, // Choʻk desa, choʻk (M.40).

HOʻLK–HOʻLK – u yoqdan bu yoqqa chayqalib besunaqay harakat qilishni bildiradi.

Olidan kellar **hoʻlk–hoʻlk**, boʻyni uzun oyogʻi choʻziq, koʻzi koʻk (laylak) (T.68).

HOʻPCHI– molboqar.

Nurali qildi xato, mayda–yo, mayda, **Hoʻpchilar** hoʻkizni mata, mayda–yo, mayda (Q.278).

HOʻPMOQ– hoʻplam–hoʻplam ogʻziga olmoq.

Hoʻp–hoʻp desam **hoʻpadi**, Xamiri tez koʻpadi (Q.288). Maydam oʻzi **hoʻptirgan**, mayda–yo, mayda, Uyda xamir koʻptirgan, mayda–yo, mayda (Q.279).

I

IBI – und.s. taajjublanish, ajablanish uchun qoʻllanadigan soʻz.

Ibi–ibicha, Ola zomucha. Yuring, ketaylik, Toqqa chiqaylik. Togʻning ustida Chodir qoqaylik–Chodir ichida Pista chaqaylik (Q.175).

IGNALAMOQ– igna bilan tikmoq.

Qaychilamay — qiygan, **Ignalamay** — tikkan (sigirning olasi) (T.51).

ILLA– arang, bir balo qilib.

Ila qutulib keldim,

Men ularning qo‘lidan (Oych.57).

ILGARI – chopqir, tez yuradigan.

Olti ot hov Ravshanbek minib kelgan Jiyranchush tulporidan **ilgari** otlar (Rav.23).

ILKISDAN – to‘satdan, behosdan, kutilmaganda.

Javob ber, jon do‘stim, xafa qilmagin,

Bir qattiq so‘z **ilkis** aytib solmagin (Rav.10).

ILGI– qo‘li.

“Ey jonivor, zolimning zulmidan, jodugarning **ilgidan** qachongacha kaltak yeb yurasan”, deb chaqqonlik bilaan otni yechib ol, egar, yugan, to‘qim dema (E.103).

ILGIR–o‘z ishining ustasi, epchil.

Sanama tikkan sardor qiz, ilma tikkan **ilgir** qiz (Q.314).

ILMA CHO‘LOQ– to‘xtab–to‘xtab yuruvchi.

Ilma cho‘loq sur qazir (tomchi) (T.21).

ILMA– ip–ipakli ilib olishga moslangan tikish asbobi yoki qo‘lda tikish bir usuli.

Sanama tikkan sardor qiz, **ilma** tikkan ilgir qiz (Q.314).

ILG‘OQSIMOQ – alag‘da bo‘lmoq.

Bul ishni birov bilmasin–da, deb **ilg‘oqsib** yotgan edi (Oy.52).

IM –ishora, qo‘l va ko‘z harakati bilan gaplashmoq.

«Alif» o‘tib «lom yozilar, «mim» bilan,

Bir–biringga gap qotasan**im** bilan (Rav.27).

IMLAMOQ – imo bilan chaqirmoq.

Imlaganim bildirding, Chaqirganim oshkora (Q.319).

IMTILMOQ –biror predmet tomon jon–jahdi bilan harakat qilmoq yoki harakat qilishga urinmoq.

Ravshanbek, «ho‘ ko‘sa, turavor deyman», deb bir **imtildi**, ko‘saning o‘nguridan ushlab ketdi, yulib bir tortdi (Rav.43).

INJILMOQ – ranjimoq, ozor topmoq.

Injilma ko‘nglum sabr oshar,

Besabrdan davlat qochar,

Davlat eshigin sabr oshar,

Injilma ko‘nglum sabr ayla (A.106).

INJILMOQ – ijirgʻanmoq.

Bu soʻzdaytib meshni endi tiladi,
Boyboʻri **injilib** bazoʻr koʻnadi (A.352).

INTIQ– intizor, sabrsizlik bilan kutuvchi.

Eshitgan yetolmay, **intiq** boʻlibdi,
Hamma eli xohlab katta qilibdi (A.313).

IPDAY TIZILIB– birin–ketin gavgdalanmoq, qatorlashib oʻtmoq.

Ravshanni koʻrgandan, ne balosi keldi, deb qizlarning rangi uchib, chayladay
buzilib, **ipday tizilib**, minchoqlari uzilib, bir xili qochdi uloqib (Rav.44).

IRISQ – rizq.

Xuda bersa, **irisqim** ham kam emas
Oʻzinga yetadigan, shukur, molim bor (Oych. 42).

IRKILMOQ – xavfsirab tortinmoq, toʻxtamoq, oʻzini tortmoq.

Yengmasdan chiqmang maydondan,
Irkilmanglar bu dushmandan (Rav.90).
Qalmoq yurti koʻp gʻalogʻul boʻladi.
Har kim oʻz holiga otin koʻradi,
Oti yomon koʻp **irkilib** qoladi,
Koʻraylik, deb katta–kichik keladi (A.129).

*** qoʻrqmaslik.**

Shunday ishni bosh boʻp Tovka qiladi,
Irkilmayin qazgan gʻorda yuradi (A.275).

*** lapanglamoq.**

Kayqubod turib aytdi: — Semizi **irkillab**, origʻi echkiday dirkillab yurgan qizlardan
qutulmay, menga bir gap boʻldi–mi, — deb zindonning bu yogʻiga, u yogʻiga juppay
boʻlib irgʻib oʻta berdi (A.266).

IRGʻAY– oʻsimlik nomi.

Yalpoq toshda yolgʻiz **irgʻay** (kindik) (T.42).

ISLI – isi bor, hidli.

Qaladan qalampir yuklar qalachi,
Har xil **isli** boʻlar togʻning ogʻoshi (Rav.13).

ISFIHON– isfihoniy qilish, keskir tigʻ.

Bir solar **isfihon**– oʻtkir qilichni,
Obru ber deb xipcha belga boyladi (O.222).

ISPARAK – oʻrikning bir navi.

Ichi qopa koʻmirday, tishi sariq **isparak**day (samovar) (T.132).

IT YIQILISH – beixtiyor ravishda odatdagi holatdan boshqa holatga kirish.

Majlisli kun bo‘lsa, to‘rdan joy tegmay, piyoladan shoy tegmay, bo‘sag‘aning oldida kovushga joy bermay, kovush bilan aralashib, **it yiqilish** bo‘lib, poyga betda yotar edi(A.20).

IT IRILLAR – chimildiqqa kirayotgan kuyovning it holatiga kirib oldini to‘shish odati. Odatda buni kekxa kampirlar bajarib, kuyovdan sovg‘a –salom olgash, yo‘l beradi.

Qizlar ikkovinio‘rtaga olib «kampir o‘ldi», «**it irillar**», «soch siypatar», «qo‘l ushlata»larini qilib o‘tkardi (Rav.50).

ITG‘ALMOQ – yumalamoq, sirg‘alib tushmoq.

Ko‘zingdagi yoshlaring turey–turey, Yuzingdan **itg‘alibdi**, turey–turey (Q.298).

ITOLG‘I– lochinsimonlar oilasiga kiruvchi olg‘ir, yirtqich qush.

It emas, **itolg‘i** emas, Uchib hech yerga bormas(qo‘ng‘iz) (T.77).

IYARMOQ– ergashmoq.

Yaxshiga iyarsang — oziq, Yomonga **iyarsang** — yoziq (M.74).

IYARTMOQ – ergashtirmoq.

Hayvonzod kishnadi, yo‘llarga kirdi,

Qaytarsam deb bir xizmatkor **iyardi** (A.316).

IYDIRMOQ – ayn. iymoq.

Sigir sog‘ar **iydirib**, ho‘sh–ho‘sh, Sochini yerga teydirib, ho‘sh–ho‘sh (Q.305).

IYIK– ot, eshak kabi ish hayvonlarining oldingi ikki oyog‘i ustidagi, belidan bo‘yingacha bo‘lgan qismi.

Iyik bilan miyikka, Tog‘da yurgan kiyikka (Q.56).

IYIR– dorivor o‘simlik turi.

Otga soldi arpa bilan **iyirdi**,

Qor yoqqanda karvon solar chiyirdi (A.35).

IYLAMQ – ezib yoki mushtlab yumshatmoq, maromiga yetkazmoq.

Xom terini **iyilasang**, ulton bo‘lur,

Nafsini tiygan kishi sulton bo‘lur (M.220).

IYLIK— dug.

Ey aylanayin chirog‘larim, bizlarning nimamizni so‘raysiz, bizlar bu cho‘lda charxyigirib kun ko‘ramiz–da, qizim boyatdan beri yetti **iylikip** yigirdim, deb ketdi, — debdi (E.305).

IYMOQ – yelini yumshab, ravon sut beradigan holga kelmoq.

Iyasi kelsa, biyasini ber (M.398). Turtkilasam **iyasan**, turey–turey, Bir kadi sut berasan, turey–turey (Q.299).

IYSINMOQ – iymoq, erimoq, yumshamoq.

Boychiborni ko‘rib shunday **iysinib**,

Biyaning o‘rpiga sutlar keladi (A.317).

IZA – yuza, pastki qatlam, kengligi.

Bu mol o‘tlagani chiqqan, tog‘ning etak**izasiga** o‘tlik betiga tikib qo‘ygan
moldor kishining uyi ekan, deb bordi(Rus.398).

IZZA BO‘LMOQ – uyaltirmoq, xijolat bo‘lmoq.

Gapiga qandayin quloq solasan,

Izza bo‘lib endi ko‘ngling bo‘lasan (A.63).

IZARLAMOQ– izlamoq, iz topmoq, qidirmoq.

Izarlasa izi yo‘q, Tizarlasa tizi yo‘q (chigirtka) (T.76).

IZILLATMOQ – yig‘latmoq.

Yurak–barrini dotlatdi,

Xotin–qizini **izillatdi** (A.293).

***quvmoq.**

Qilichimga qirmizi qon qotarman,

Eliboyning barin **izillatarman**,

Zo‘rlik bilan seni olib ketarman.

O‘ynab–kulib borib birga yotarman (A.99).

Dushmanlarni **izillatgan**,

Hakimbek qaysaring keldi (A.187).

***tezlik bilan, zudlik bilan.**

Goh **izillab** olib ketdi,

Chochasidan yerga botdi,

Tekkan tosh chaqilib ketdi,

Tuproqni tuyoqdan otdi (A.308).

IZO – uyaltirmoq, xijolat bo‘lmoq; ozor, alam.

Bog‘da oshilar toza gulning tozasi,

Tushmay ketsang, yomon bo‘lar **izosi** (O.230).

IZG‘OR CHO‘L – hadsiz, cheksiz, keng cho‘l.

Qiladi otga shiddatdi,

Shu ha, dedi, qamshi shotdi,

Izg‘or cho‘lni to‘zon tutdi,

Yo‘lning tanobini tortdi (A.88).

ISHQIRMOQ– pishqirmoq.

Ishqirib tortganda ketadi tog‘lar,

Chivinch qo'q minib yurgan bedovlar (Rus.414).

ISHI TINMOQ – ahvoli og'irlashmoq.

Qalaysan, do'stim, omonsanmi, — deb siqinqirab yubordi, Qorajonning yetti qobirg'asi sindi, **ishi tindi**, tappa tushib yotib qoldi (A.107).

ICHIK– nimcha.

Hovuzning qopqog'i, itning **ichigi**, otning yotog'i, osmonning ustuni, qushning uyqusi, pishakning tinchisi yo'q (bo'ri, baliq, toshbaqa, sumalak) (T.175).

J

JABDUQ –ot asbobi.

...ustiga tilla **jabduq**lardan solib, ayil–pushtanlarini tortib, ustigamayin, toza, muloyimbaxmal parquvlardan solib, tilla yuganlarni boshiga solib, juda otni choqlab, otning jilovidan enasi ushlab, olib keldi (A.27).

***kerakli yaroq, asboblari.**

Yo'l **jabdug'in** ko'p bering, poshshoyim
Endi ketdim Xitoy mamlakatiga (Xur.176).

JAHAZ – jihoz.

Jahazi abjo'shdan, xatabi kumush,
Bezab qo'ygan nori–norchang kimniki? (A.309).

JAHAZDIRIK // JAHALDIRIK – jazlik, ot asbobi.

Chergi ustidan soldi bellikni,
Boz ustidan soldi **jahaldirikni** (A.83).
Tomosha qing bek Ravshanday bolaga,
Suyab qo'ydi kunduz **jahazdirikni** (Rav.8).

JALA – tez va qattiq yoqqan yomg'ir.

Rustam degan bekning otin eshitsa,
Ko'z yoshi **jaladay** ketib boradi (Rus.429).

JALBIROQ – barg; o'simlik bargi, yaprog'i.

Jar bo'yida **jalbiroq** (zirak–sirg'a) (T.151).

JALLOB – ot bilan savdo qiluvchi.

Jallob — turgan–bitgani qallob (M.90).

JALOQ – qorayaloq otning orqasida, odamning labida bo'ladigan kichik yara.

Uy ortida **jaloq**, Uni topmagan shaloq(yelka chuquri) (T.39).

JALPOQ – yalpoq, yapaloq.

Uzun–uzun uch og‘och, // uchiga yetgan bormikan, // **Jalpoq** toshni ko‘tarib,
// joyiga qo‘ygan bormikan (yo‘l, ot tuyog‘ining izi) (T.169). Bukur Qo‘chqor otasi,
Jashil **jalpoq**enasi, Shirin–shakar bolasi. Ota–onasidan bolasi shirin (tok, bargi,
uzumi) (T.86).

JAMOV– yamoq.

Jamovini jo‘nli tikadi, Tugmani egri tikadi (Q.314).

JANA–JANA – tepa, do‘ng.

Jana–jana joylardan,
Jorib shaylab boradi.
Nechovini qoniga
Qorib taylab boradi (Oych.97).

JANDA– yonida.

Janda jilvir–jilvir, Ravshani kundir (yulduz) (T.10).

JANDA – KULOH – darvesh, qalandarlar kiyadigan uloq–quroq to‘n va
uchli qalpoq.

Xilla xiloyim bor. **Janda–kulohim** bor (qovun) (T.98).

JANGAL – tuyoqli mol olib sotuvchi.

Har kim shu qizni olmasa, Qo‘lida **jangal** shoxasi (Q.78). **Jangal** o‘zini bog‘
aylar (M.90).

JANZAQ – atoqli ot Jonuzoq.

Janzaq bobo tuyasi, jar yoqalab o‘tlaydi (toshbaqa) (T.64).

JAPS – jips, zich.

Japs bo‘lib yonboshda yetdi,
Ushladi keyingi putdi,
Uzangi tashlab berkitdi,
Yonbosh tushib birni tortdi (A.337).

***muvofiq, mos, munosib.**

Ikkoving ham bir–biringga intizor,
Oshiqlarning so‘zi shunday **japs** kelar (A.299).

JAPSAR – o‘tovning uvuq va keragalari tutashgan yerda qo‘yilgan tuynuk.
Bu so‘zdaytib Barchin suluv turadi,

Japsar yorib Chilbir cho‘lga qaradi (A.116).

JARAMLI – yaroqli.

Bul tuya boqib yurgan Qaldirg‘och oyim,bekning singlisi, ustida **jaramli**
kiyimi yo‘q (A.323).

JARAMOQ– yubormoq.

Unday – bunday beklarni,
Tikka oti **jaradi** (Oy. 54).

JARTI– yarim.

Jar tagida **jarti** kappa (quloq) (T.33).

JAVRAMOQ – ha deb gapiraveradigan, zerikarli darajada ko‘p gapirmoq;
vaysamoq.

Baqaga o‘xshab Qosim ham, **Javrab** taqillaydi, O‘z gapini hijjalab, Bir o‘zi
ma‘qullaydi (Q.266).

JAYNAMOQ – yashnamoq; yayramoq.

Qizni bersang, mardga ber // Qizg‘aldoqday **jaynasin** (M.279). «Ana olma
tushdi» deb qizlar yugurishib bir–biri bilan talashgan, qaragan ko‘z qamashgan, qiz
bolalar **jaynashgan**, juda ham boqqa yarashgan, necha barno suluvlar qora zulfin
tarashgan (Rav.43).

Bekning oti po‘lat suvluq chaynadi,

Qizil kiyib, gulday bo‘lib **jaynadi** (Rav.9).

JAYRAG‘IR – yashamagur.

Yomonlab o‘lgur, **jaynag‘ir**,

Qozonda go‘shting qaynag‘ir(O.26).

JAZABA – o‘zini yo‘qotish darajasidaga asabiylik holati.

Hasan mard muni ko‘rib, ko‘zi yoshiga to‘lib, **jazabalari** qo‘zg‘alib, polvonlik
tomirlari uyg‘onib, o‘zini tuzab tezlanaberdi (Rav.86).

JAZOYIL – miltiq turi, yengil to‘p.

Zulm qilsang, men **jazoyil** otaman! (Rus.368).

JAZILLAMOQ – “jaz” etgan tovush chiqarmoq. Issiq yog‘da qovrulmoq.

Osmonda bor bir yulduz vajillayda, Yorg‘ichoq tortgan qo‘lim **jazillaydi**
(Q.295).

JEGDA –ichki ko‘ylak.

O‘zi **jegda** ko‘ylak bilan jegdachang qolgan edi (O.147).

JEGDACHANG – ichki ko‘ylakda qolmoq.

O‘zi jegda ko‘ylak bilan **jegdachang** qolgan edi (O.147).

JEL – shamol.

Mard yigit maydonga kirs **jellidir**,

To‘qayda yo‘lbarsning izi bellidir(A.339).

JELAK – yaktak: bola to‘ni kattaligidagi yaktaksimon ayollar yopinshig‘i.

Paranji, **jelak** bozori,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.33).

JELVAGAY – xotin–qizlarning boshga tashlab yuradigan maxsus ro‘moli: yopinshiq.

Shunda Orzigul ro‘molini boshiga **jelvagay**tashlab, bir ushini tishlab, “meni ham so‘rab keladigan kishim bormikan?” deb ko‘zini yoshlab, eshikning tirqishidan qaradi(O.82).

JETAK– etak.

Qatordagi qora nor, **Jetak**dagi jir moya. Qarag‘ay nayza butoqsiz, Bog‘lon qo‘zi suyaksiz (ota, ona, soch, ko‘krak) (T.13).

JEZ – mis, rux va qalay qotishmasi.

Tevarak **jez**, Hammaga aziz (oltin) (T.140).

JIBILAJIBON – chumchuqsimonlar turkumiga mansub, uzun dumli kichkina qush.

Jibilajibon, Yoqutxon, San tur, san chiq! (Q.156).

JIKILLAMOQ– hadeb mahmadonalik qilavermoq, bidirlamoq, bilarmon bo‘lib gapirmoq.

Jiydazorda beshigi, **Jikillab** olsun enasi (Q.71).

JIKIR–JIKIR – hadeb mahmadonalik qilavermoq, bidirlamoq.

Hoji kalak, Gulbibishak, **Jikir–jikir** (Q.87).

JIK – et bilan tirnoqning birlashgan joyi. Matnda yukli ma’nosida.

Jikli qarg‘ish jigini topar, Jiksiz qarg‘ish — o‘zini (M.80).

JIKR– bir–biriga yopishib ketgan, jips.

Kichkina qozon, **Jikr** palov (yong‘oq) (T.83).

JILANMOQ – elanmoq.

Oldingda **jilanib** menday farzanding,

Boshimda ko‘p g‘amu kulfatim (A.347).

JILAYMON– yig‘laydigan, yig‘lovchi.

Tog‘da talaymon, suvda sulaymon, tong otarda **jilaymon** (bo‘ri, baliq, xo‘roz) (T.175).

JILDAV – ildam.

Boysarining ikki **jildav** to‘pi bor,

Har ko‘chganda to‘p bo‘shatib jo‘nadi (A.29).

JILDIRIM–JIP – qo‘shaloq ikkita bir xil narsani harakatga keltirmoq.

Attoq–battoq, Chumchuq, katak, **Jildirim–jip** (Q.142).

JILDIRIM–JUFT – qo‘shaloq ikkita bir xil narsani harakatga keltirmoq.

Jildirim–juft, Og‘zimga soliq qulf (Q.143).

JILDIR–JIP – qo‘shaloq ikkita bir xil narsani harakatga keltirmoq.

Jildir–jip, Qaro ip (Q.141).

JILPIMOQ – sakrab odimlabo‘tmoq, irg‘imoq.

Jilg`a kelsa **jilpitdi**.

Ariq kelsa, irg`itdi (Rav.18).

JILT– yalt, yalt–yult.

Jilt etdi// Jilg‘ag‘a tushdi // Pasak qizardi // Ichidan mol chiqdi (quyosh) (T.8).

JILVIRAMOQ– yaltiramoq.

Jilviragan qoshingni, mayda–yo, mayda, Surmalayin, jonivor, mayda–yo, mayda (Q.279).

JILVIR–JILVIR– taql.s. yaltir–yultur; mavjli; yaltiroq.

Janda **jilvir–jilvir**,// Ravshani kundir (yulduz) (T.10).

JIMMA–JIM –taql.s. jim o‘tirmoq.

Jim–jim, **jimma–jim**, Og‘zingni darrov yum (Q.142).

JIMMA–JIMMA – taql.s. ko‘ziga yosh to‘lish holati; juda ko‘p.

Quloq sol, jon qizim, aytgan so‘zima,

Jimma–jimma yoshim to‘lgan ko‘zima (O.269).

JIMIYMOQ – sukutga ketmoq, to‘xtamoq.

Ravshanbek polvon ularning bu so‘zlarini eshitib, sherday hurpayib, yo‘lbarsday chirpinib, qoplonday **jimiyib**, xezlanib, tezlanib, qahri kelib, bahodirliklari uyg‘onib, o‘tday yonib, olovday qopinib, bir quti gugurtday b‘lib o‘t olib ketganday bo‘ldi (Rav.29).

JINDI– ahmoq, tentak.

Jindi qiz, jindi qiz, Jin tepaga chiqdi qiz (qora uyning chang‘arog‘i) (T.118).

JINGILA – jingalak, burushiq.

Kichkina qozon, **Jingila** palov (yong‘oq) (T.83). **Jingila** sichqon yer qazir (tomchi) (T.21).

JINGIR – birdan ko‘tariladigan, o‘ta nishab, tik.

Jingir tepa qizlari, Oppoq–oppoq yuzlari (Q.106).

JING‘IL – yulg‘un: guli mayda, oqish, kichik bargli buta.

Otamning oti Ali,

Jing‘il tepadan nari (Q. 197).

JINQARCHA– chittak.

Shosupaga suvlar sepilgan, qoshiga gullar ekilgan, namoyishga chini gujumlar tizilgan, gujumning soyasiga jami qushlar yig‘ilgan: **jingqarcha**, musicha, balki murotalibachcha bari bola–chaqasi yig‘ilib, bir laylakni sozanda qilib aytirib o‘tirur edi (Rus.56).

JIPPALA –mayda qadam tashlab tez–tez yuradigan kishi.

Jabbor **jippala**, Yemishi atala (Q.258).

JIR – moy, yog‘. Jir moya – semiz.

Qatordagi qora nor, Jetakdagi jir moya (T.30).

JIR TUGAMOQ– orig‘lamoq.

Endi badanda **jir tugadi**, quvvat ketdi (E.34).

JIRANDA –sel yuvish natijasida hosil bo‘lgan chuqurlik.

Karvonlar o‘lgin bul sanab ko‘rdi,

Jiranda – jarlardan topib o‘ldirdi (A.315). Qochdi boy, **jirandaga** tushdi boy (sichqon) (T.61).

JIRIK – ko‘ngli qolmoq, qattiq xafa bo‘lmoq.

Chambilda bek Ravshan ko‘ngli tirikdi,

Endi ko‘ring bol Avazdan **jirikdi** (Rav.8).

JIRILLAMOQ –alamiga chiday olmay gapirmoq.

Jirillagan jiydami, jirillamagan jiydami? (Q.204).

JIRIMOQ – erimoq, suyulmoq.

Eshonning ruhunati otning sarg‘isini siladi, bullarning solgan sovuni **jirib** yerga tushdi (A.143). Ravshanbekka tomoshaning bari bir yoq, Zulxumor oyimning jamoli bir yoq, moyday bo‘lib erib yotipti, boshqa qizlar ham yaxshi–ku, ulardan **jirib**yotipti (Rav.44).

JIRTAK–tortinchoq.

Arg‘umog‘im **jirtak** otdi, // Loyni ko‘rib tappa yotdi (M.23). Jinnining **jirtak**ka tobi yo‘q, Shogirdning – pirtakka (M.217).

JIRTILDOQ – alamiga chiday olmay gapiradigan.

Jo‘raboy, Jo‘ra, **jirtildoq**, Oyoq–qo‘li qirsildoq, Bultur berdim bir o‘g‘loq (Q.270).

JIYIRMOQ – ensasi qotmoq, g‘ashi kelmoq.

Sening onang siyirdi, mayda–yo, mayda, Suvdan burnin **jiyirdi**, mayda–yo, mayda (Q.281).

JIYMOQ– ayn.iymoq.

Echki soqqan vaqtingda, **Jiyib** bergin deb miding (Q.306).

JIYRON – qizg‘ish malla (ot tusi).

Ultontozning **jiyron** oti,

Uloqni olib jo‘nay berdi (A.337).

JIZZA–o‘z yog‘iga qovurilgan to‘g‘rama dumba, charvi.

Zamburug‘ bag‘ring yorug‘, hamroyingni topsaydim, **jizza** kabob etsaydim (Q.116).

JIG‘A – ukpar va qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan, bosh kiyimga taqiladigan ziynat buyum.

Meni bilsang, Qo‘ng‘irotning og‘asi,
Boshimda bor edi zardan **jig‘asi** (A.103).

JIG‘ADOR – jig‘ali, jig‘a taqqan.

Sarjig‘ali mahin joylar,

Jig‘ador bo‘ldi, naylayin (A.307).

JOG‘ – ko‘p gapiradigan, vaysaqi.

Nima yeydi? **Jog‘** yeydi. Jog‘i nima? Jog‘langiya. Dig‘i nima? Dig‘landiya (Q.166).

JOG‘LANGIYA–b.t. ko‘p gapiradiganlar mamlakati.

Nima yeydi? Jog‘ yeydi. Jog‘i nima? **Jog‘langiya**. Dig‘i nima? Dig‘landiya (Q.166).

JOLA – ko‘z yosh.

Oqizma ko‘zingdan qonli **jolangni**,
Umri uzun bo‘lsin ko‘zi qorangni,
Qarchig‘ay kelbatli sening farzanding,
Ikkovimiz ham tanimabmiz bolangni (Rav.14).

JOMBOS – o‘jar, qaysar.

Qayqubod sening oling biladi,
Yolg‘iz deydi, **jombos**liging qiladi (A.296).

JOM–JUM – uy–ro‘zg‘or.

E, Oqbilak farzandim, endi mullani qo‘y, uydan chiqma, tikish **jom–jumni** o‘rgan, – deb mullaga yubormadi (O.215).

JOM KOSA – mis kosa.

Shugina jonim huv, deydi, **Jom kosada** suv, dedi (Q.61).

JOMILMOQ – tusilmoq, tusmoq.

Uzoq yo‘ldan yaxshi tulpor chopilar,
Yovni ko‘rsa, botir qalqon **jomilar** (Rav.62).

JONSIZ – josus.

Qultoy bo‘lib yurgan ketgan polvondi,
Hozir bilsang **jonsiz** bo‘lib yurgandi (A.356).

JORMOQ – yormoq.

Jana–jana joylardan,

Jorib shaylab boradi.

Nechovini qoniga

Qorib taylab boradi (Oych.97).

JORIY QAYTARMOQ – aynan qaytarmoq.

Hiyla qilib bul oldimda turmagin,

Behuda o‘zingni abgor qilmagin,

Bir kalmani joriy qaytar,

Qorajon, u sen behuda kofirlikda o‘lmasin (A.109).

JOVDIRAMOQ – najot izlab, iltijo bilan qaramoq.

Jovdiragan qo‘ynimga–yo, Kir debmiding, To‘lg‘anoy (Q.306).

JOVLIK –yalpi, yoppasiga.

O‘rtada **jovlik** xotinli bo‘lib qolayik...(A.58).

***butunlay, batamom, tamomila.**

Ravshan qo‘lini uzatib, ko‘saning shopini sug‘urib olib, o‘z shopi bilan kallasini g‘archcha kesib olib, ko‘saning quruq do‘qidan shu yerda **jovlik** qutulib oldi (Rav.43).

JUB – juft.

Jumboq quydim **jubin** top, Jumaloq quydim otin top (sigir) (T.30).

JUVOLDIZ PARRON– qop tikish uchun ishlatiladigan yo‘g‘on, egik igna.

Ko‘kragidan bir tiri **juvoldiz parron** o‘tibdi va qizni sandiqdan olib: “Menga tekkin” debdi (E.214).

JUVONA – ikki – uch yashar qora mol.

Novvos – **juvona** bozor,

Maddoh – devona bozor,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.34).

JUFTAK– orqa–oldiga qaramasdan qochmoq.

Bo‘g‘irsoq – dumoq choq, Hoy, sen bola, **juftak** qoq! (Q.157).

JUGI– yahudiy, lo‘li.

Hil–hil tuya, hil tuya. **Jugi** ortuvli tuya, beli tortuvli tuya (ko‘prik) (T.170).

JUGON–2–3 yoshli novvos.

O‘g‘il **jugon**, Nozi bilan, Jupalakidan, Sen tur, san chiq! (Q.162).

JUK – chiyillamoq, chirillamoq. Jukka kirdi – Chiyillashni boshladi.

Baxir momo bukka kirdi, Yugurib borib **jukka** kirdi (sichqon) (T.61).

JUL – ot yopig‘i, yopiq.

Mening ko‘zim ko‘r bo‘lmasa, tanidim,

Barchin checham tikib bergan chol **julni**(A.329).

JUMALAMOQ– yumalamoq.

Juma **jumalaydi**, Xandaqqa yumalaydi (Q.260).

JUMALAY KETMOQ – yumalamoq, yumalab ketmoq.

Malla mushuk, Bo‘yni qiyshiq. **Jumalay ketdi**, qashamsham (no‘xot) (T.93).

JUMARD – juvonmard.

Befarzandning ko‘rgan kuni zoyama ?

Yo‘qchilik **jumard**ning ko‘zin uyama? (Rav.87).

JUMOQ–turli asboblarning suv tushadigan qismi, burni.

Jummi **jumoq**, Og‘zi yumoq (Q.257).

JUMOY– atoqli ot: Jumaboy.

Jummoq quydim, jubin top, **Jumoy** boboy uyin top (qabr, mozar) (T.45).

JUMUR – boshdagi yaralar natijasida qotib qolgan narsa.

Asli kal emasdi, shunday bo‘ladi,

Jumur qoplab surati kal yuradi (A.301).

JUMUSH– jum– yig‘in; yig‘inda gapiruvchi; ma‘ruzachi.

Jumush o‘kirib biyik bo‘lmas, Echki yugurib — kiyik (M.202).

JUP– ayn. juft.

Alla, alla, altiroq, Oziqim yo‘q, yo‘l yiroq. Oziq bersang, qaytali. Avliyoga **jup** chiroq aytali, Alla deyin man sanga. Uyqu kelsin ko‘zingga (Q.17).

JUPLAMOQ – mo‘ljallamoq, chog‘lamoq, muvofiq ko‘rmoq.

Jar yoqalab o‘tlagan, mayda–yo, mayda, Yotgan joyin **juplagan**, mayda–yo, mayda (Q.282).

JUPPAY – kush–quvvatini to‘plab sakramoq.

Bukilib jonivor o‘zini otadi,

Juppay bo‘lib endi zindondan o‘tadi (A.227).

JUPTAK TASHLAMOQ – otni o‘ynoqlab yuritmoq.

Shu otlar biri bo‘p Chibor yuradi,

Chu, deydi, Qorajon qamchi uradi,

Juptak tashlab irg‘ib ketib boradi,

Necha otdan Chibor o‘tib boradi (A.146).

JUTTIRMOQ– yuttirmoq.

Jummog‘imni **juttirdim**, Jumaboy kalga uttirdim (soqqa o‘yin) (T.162).

JUZ– yuz.

Jummog‘im jo‘tti qora, topmaganning **juzi** qora (kosov) (T.130).

JO‘MMOQ – ruhini ezmoq, kishini qiyin holda qo‘ymoq.

Oshiqlarni ko‘zing bilan **jo‘marsan**,

Yor aylanay qalpoq tikkan qo'lingdan (Rav.26).

JO'N – oddiy, to'g'ri: shunchaki.

O'z yurtiga borib davron surmaymi,

Mastonmisan, **jo'n** o'tirsang bo'lmaymi? (A.47).

JO'NG – 3–4 yashar tuya.

Ravshan bir alami ming bo'lib, ingishka o'ti **jo'ng** bo'lib, osang ustiga posand hazor ustiga ponsad deb, Ravshanbek belini ikki yeridan boylab, o'ziga–o'zi so'yladi (Rav.27).

JO'NOG'AR – tog'da yolg'iz oyoq og'ir yo'l.

Yurgan yo'lim bo'ta ko'zli **jo'nog'ar**,

Nayza tegsa oq badannan qon oqar (Rav.67).

JO'P – to'g'ri, rost.

Ko'p gapirsa shuning o'zi **jo'p** bo'lar,

Ravshan o'lgan kuni g'ami yo'q bo'lar (Rav.61).

JO'RAMOQ – tushning ta'birini aytmoq; yo'ymoq.

Suqsuroyning vahti xush bo'p qoladi,

Tushining tabgirin shunday **jo'radi**,

hammasi ham o'ynab–kulib turadi,

Kelmasa ham kelganday bo'p qoladi (A.101).

Yer yuzini tutib ketdi aydahor,

Yomon demang, yaxshi **jo'rang**, kanizlar (A.99).

JO'RMA – uzoq yo'lga va jangga kirganda kiyiladigan qattiq matodan tikilgan shim.

Unda qizning sho'xligi kelib, So'fibekning dastorini boshiga qo'yib, etik, **jo'rma**–sholborlarini kiyib, tilla kamarni beliga buvib: – Men qanday bo'ldim? – dedi (O.147).

JO'ROB – supurgi.

Etib kelinga berdilar: – **Jo'robga** lozim, dedilar (Q.132).

JO'RTOQI – jirtoqi.

Yo'rg'a otning yo'li bo'lar, // **Jo'rtoqining** sho'ri bo'lar (M.30).

JO'SHMOQ – qattiq to'lqinlanmoq, mavj urmoq.

Ho'sh–ho'shlasam **jo'shigan**, ho'sh–ho'sh, Daryo bo'lib oqqanim, ho'sh–ho'sh (Q.305).

JO'TTI – biror predmetning uchi.

Jummog'im **jo'tti** qora, topmaganning juzi qora (kosov) (T. 130).

JO'YA – ekin arig'i, ikki pushta o'rtasidagi ariq.

Jo‘raquli jo‘ya qazar, Jo‘yasini shog‘ol buzar (Q.182). Mayda desam bo‘karsan, Ko‘zingdan yosh to‘karsan, Ko‘ksingdan jo‘ya olib, Qovun, tarvuz ekarsan (Q.286).

JO‘YBOR – daryo.

Ko‘zingdan to‘kmagin **jo‘ybor** jalangni,

Ey sadag‘a, tilab keldim bolangni(A.4).

JO‘YMOQ–yotig‘i bilan, asta–sekintushuntirmoq.

Bir hallam, ikki hallam, Uch hallam, To‘rt hallam, besh hallam, Mushkul **jo‘yman!** (Q.147).

K

KABAN – rus. yovvoyi cho‘chqa. Xalq orasida semizga nisbatan qo‘llaniladi..

Kaban, baraban, Nemetskiy chamadan. Tapir–tapir,

Qora qush, Topolmasang, O‘choqqa tush! (Q.156).

KADI–MATBAX – kadidan yasalgan va shunga o‘xshash idish–tovoqlar.

Shu zamonda so‘tasini taqimlab,

Kadi–matbaxini xurjunga soldi (Rus.438).

KAJ – egri, ters, teskari.

Benishon ketganda qo‘limdan quchim,

Kajga aylandi, falak, sening gardishing (O.151).

KAJAVA– ish hayvonlari ortib, yuk tashish uchun maxsus yasalgan qorni kata chorqirra idish.

Noskaduday burni ekan, **kajava**day qorni ekan (Q.260). Dodni tilla qafasga, enasini **kajava** savatga solib oldirib kelibdi (E.295).

KAKRA–o‘t. kekirmoq.

Kakra, kakra, kakra, dedim, Ariqchadan sakra, dedim (Q.179).

KALAK – shoxsiz echki.

Hoji **kalak**, Gulbibishak, Jikir–jikir (Q.87).

KALAKA – masxara, mazax bo‘lmoq, mayna bo‘lmoq.

Uni ko‘rgan beaql odamlar

Kalaka qilib kulayotir (Rav.58).

KALAPO‘SH – qalpoq.

Zar **kalapo‘sh** kiymabman, O‘shaning uchun shundaqa (Q.130). **Kalapo‘sh** qo‘yganing, jonimga ursin (Q.75).

KALIMAYI–SHAHODAT – Qur’oni karimda Ollohning yagonaligiga iqrор bo‘lish kalimasi.

Kalimayi–shahodat kelar tilimdan,
Musofirman, ne ish kelsin qo‘limdan,
Kelib foyda qilmadim–ku elimdan.
Ne sababdan bunday ishni qilasan (A.37).

KALMAGO‘Y – tinmay kalmia aytuvchi.
Azob ko‘rib shirin jonim bu tanda,
Kalmago‘y bandaman, bo‘ldim sharmanda,
Armon bilan o‘lib ketdim zindonda,
Bilmay suhbat qurdim shunday makonda (A.229).

KALLAK– uchi, ustki qismi qirqilgan daraxt shoxlari.
Bir yoriqda ko‘p **kallak**, Qistiruvli turibdi (og‘iz, tish) (T.37).

KALLAMINOR QILMOQ – boshini kesmoq, o‘ldirmoq.
Uni **kallaminor** qilaylik! — dedi (E.183).

KALLASI QOTIB, BO‘LGANICHA BO‘LGAN –
Uning aqlini xudo olgan, **kallasi qotib, bo‘lganicha bo‘lgan**»,— dedi (Sh.27).

KALON – f.–t. katta.
Bitta, bitmonta, **Kalonta**, kapusta, O‘ttizta! (Q.149).

KALONDIMOQ – o‘zini juda yuqori tutadigan va shunday muomalada bo‘ladigan; dimog‘i baland.

Bir qancha yo‘l yurib edi oldidan chiqdi katta bir bog‘, bir yog‘i chorbog‘, juda katta–**kalondimog‘**, ko‘rganlar farog‘, shunday joyga borib qoldi (Rav.43).

KALQUSH – qush nomi.
Otangning duosi senga alqishi
To‘rga tushar bo‘z tarlonning **kalqushi** (O.230).

KALTAK – tayoq.
Anqa otga qamchi chatdi,
Kaltak bilan solib o‘tdi,
Hakimga kor qilmay ketdi.
Sug‘urib keskir po‘latdi (A.295).

KAMAR –suv qirg‘og‘ida, jar chetida, tepalik yoki tog‘ bag‘rida yuvishi, o‘pirilishi natijasida hosil bo‘lgan g‘orsimon o‘yiq joy.

U kiyikning tog‘ **kamarida** uyasi bor ekan, uyasining yonida bir terak bor ekan (E.61).Asqar tog‘dan oshirib, tog‘larning **kamarida** yo‘q qilib kelarman, – dedi (O.75).

KAMIK – it chaynab tashlagan suyak.

Burnining gʻoʻdirligi,

It tishlagan **kamikday** (Oych.64).

KAMPIR OʻLDI – nikoh toʻyi odati. Chimildiqqa kirayotgan kuyov yoʻlini ikki kampir oʻzini oʻlganga solib toʻsib oladi. Kuyovdan sovgʻa–salom olgach, yoʻl beradi.

Baxmal oʻtovda chimildiq, tutib, kuyov noʻkarlari bilan kuyovni kirgizmoqchi boʻlib, bir nescha xotinlar «**kampir oʻldi**» boʻlib, oʻlganiga bir nima olib... (A.166).

KANDA– odatini buzmoq, tark etmoq.

Pora **kanda** boʻlmasa, // Parokanda boʻlasan (M.41).

KANORA– qirgʻoq, chet.

Bigizni **kanoraga** yashirib boʻlmas (M.44).Man aylanay Anoradan, Doʻppisi zar **kanoradan** (Q.64).

KANTI– qishloq, aholi yashaydigan joy.

Qant qantdan kelaman, **Kanti** rabotdan kelaman, Etak–boshin turinib, Qonga tekizmay kelaman (charvi) (T.54).

KAPA– vaqtincha yashash uchun daraxt, shox va yirik oʻt–oʻlanlar bilan oʻrab quruladigan xona, yozgi uy, chayla.

Kapasiga yarasha qirmovi, // Eshagiga yarasha tushov (M.116). Alpomish chodirda oʻtirib edi, shunday qaradi har qalmoqlar kelyapti: kallasi **kapaday**, tanasi tepaday, butlari selanglab otning ostiga aymashib ketgan (A.123).

KAPPA– vayrona, xaroba.

Qorasoqol otasi, **Kappa** chiqib oʻtiri (qozon, tagidagi oʻtini) (T.131).

KAPUSTA – karam.

Bitta, bitmonta, **Kalonta**, kapusta, Oʻttizta! (Q.149).

KARAM– marhamat, muruvvat, himmat.

Koʻpda **karam** bor (M.18).

KARK – yovvoyi tuya.

Chorhokim emasman, Chambilgadir xon

Azamatga berdim **kark** teri qalqon (Rav.5).

KARKI – karkidon terisidan, shoxi yoki suyagidan qilingan buyum.

Ot dumiga sola berdi sayislar,

Oʻn ikki qubbali **karki** quyushqon (Ya.Ahm.221).

KARMINA – joy nomi. Karmana.

Qanot bering, uchaylik, **Karminaga** tushaylik (Q.108).

KAROMATI ZOHIR – mo‘jiza yuz bermoq, mo‘zija ko‘rsatmoq.

Karomati zohir senday valimni,

Armonman ayrilgan jonu dilimni (Sh.28).

KARSA – egarning orqa qismi.

Boz ustidan qo‘yaverdi bek Ravshan,

Tilla qoshli, **karsani** kumush egarni(Rav.8).

KART– qattiq, suvi qochgan.

G‘ozapoya **kart** ekan, Bizning ada mard ekan (Q.243).

KARTIK– kertik, biror narsaning bir chetini o‘yib, kesib olingan joyi.

Yetti teshik, bir **kartik** (ot xomiti) (T.166).

KASIR –o‘zganing aybi bilan bo‘ladigan yomon ta’sir, yaramas oqibat.

Kasiridan o‘ldi qancha azamat,

Katta–kichik, bering endi maslahat (A.132).

KASRATKI – kaltakesak.

Xazon bo‘lsa zog‘lar qo‘nar gulshanga,

Ajalli **kasratki** tegar ilonga (A.103).

KATILA – rus. Katat – uchmoq.

Atala–patala, Mashina **katila**, Tep–tep, bosh, Qoch! (Q.163).

KATTUZ–O‘TTIZ– katta–o‘ttiz.

Biron kalon, **Kattuz–o‘ttiz**, Alami–talali, Shaldir–shuldir, O‘raga sichqon tushdi, Guldur–gup! (Q.144).

KAY – keyin.

Qiriq keshayu qirq kunduz bo‘lgandan **kay** to‘y tarqaydigan kuni bo‘ldi (A.16).

KAYVON – baland ayvon.

Unda ham kuchki ayvon,

Zarvaraqli oltin **kayvon**,

Ziyodonlar alvon – alvon (Rav.35).

KAVAK – sodda, g‘o‘r.

O‘ldirmoqqa men abjil–ku, bilasan,

Akajon, kattasan, **kavak** bolasan,

Yo‘q yerdagi gapni topib kelasan,

Mening otim o‘ldirmoqchi bo‘lasan (A.140).

KAVSH QAYTARMOQ – chaynab yutiladigan og‘izga qaytarib chiqarib, qayta kavshanmoq.

Jonivor meni ko'rgin, ho'sh–ho'sh, **Kavsh qaytar**, jim turgin, ho'sh–ho'sh (Q.305).

KASHAL – uzoq.

Kashal ketgan yolg'iz bolam o'ldimi? (Rav.68).

KASHAL– intizor bo'lmoq, xavotir olmoq.

Bek Rustamga tozilari **kashaldi**,

Har zamon keyinga burilib qaradi (Rus.432).

KASHMIR – ayyor, hiylakor, sehrGAR.

Bu **kashmirni** mening qo'limga topshiringlar (O.75).

KACHKIL – beli siqiq, qopqoqli, o'yma naqshli chelaksimon mis idish.

Oqqiz shunday qiz edi: oti Oqqiz, Zulxumorga naq qiz,... biqini tor go'shtdor qiz, **kachkil** bet, pas burun, o'rta bo'yli, qizil chiroyli, keng manglayli, qulog'i yupqa, iyagi sergo'sht; qoshi ko'proq, bir–biriga tutash, ko'zi qisiqnamo qiz, boybichcha monand, og'ir ko'chgan qiz edi (Rav.46).

KACHCHI–KACHCHI– suzma; ayron.

Kachchi–kachchi, dona, Dumala, dugona (Q.206).

KEBANAK – astari kigiz, avrasi yung cho'ponlar chakmoni.

Alpomish Qultoyning kiyimlarini kiyib, yelkasiga janda–jundani qo'yib, **kebanakni** ustidan yelbagay kiyib, sirtidan belini bo'g'ib... (A.333).

KEP – kelib.

Bunday so'zlar ilgarida yo'q edi,

Boybo'ridan bunday so'zlar **kep** edi,

Maslahat ber, o'n ming uyli qarindosh!

Zakot degan bo'l ellarda yo'q, edi (A.20).

KEYNI– orqa, orqasi.

Otamning **keynidan** elda to'ramiz,

Har na qismat yozilganin ko'ramiz (Sh.9).

KEYINTORTAR – o'jarlik bilan orqaga tortish.

Men ketganso'ng sen ham yolg'iz qolmagin,

Mundaygacha **keyintortar** bo'lmagin,

Yolg'iz o'rlab sen zindonda qolmagin,

O'yla, do'stim, meni xafa qilmagin (A.251).

KEYTI – keyini, oxiri.

Baxayr bo'lsin–da har ishning **keyti**,

Ne ish bo'lmas bunday qorong'i payti (O.49).

KELAG'AY– keladigan.

Zuv boragʻay, Zuv **kelagʻay**, Oltin adagʻay, Kumush qadagʻay (ari) (T.74).

KELBAT – qomat, bishim, koʻrinish.

Koʻkdoʻnon deb jami qalmoq qaradi,

Koʻkdoʻnonga hech **kelbati** kelmadi (A.155).

KELBATLI – qomatli, bichimli.

Avazxon bilan Hasanxon ham sher haybatli, yoʻlbars **kelbatli**, qoplon yurakli, arslon bilakli yigitlar boʻldi (Rav.3).

KELI– oʻgʻir.

Shunda devlar bir–biri bilan maslahatlashib, **keli** bilan kelisopni ham bermoqchi boʻlishibdi (E.90).

KELISOP– oʻgʻirning tuyadigan qismi.

Shunda devlar bir–biri bilan maslahatlashib, keli bilan **kelisopni** ham bermoqchi boʻlishibdi (E.90).

KELMAGI – kelishni, kelishlikni.

Shuncha yurib hech bir ongni koʻrmadi,

Quruq **kelmagini** maʼqul bilmadi (Sh.8).

KERAGA– oʻtov va qora uyning chetansimon devor qismi.

Keragaga iluvli, aqilliga biluvli (qozon chochiq) (T.132).

KERKI – tesha, chet.

Qozonchasini qoplab, **Kerki**, choʻtini soplab (shamol) (T.22).

KERKILDAK– hiqildoq, boʻgʻiz.

Keragada **kerkildak**, ul nimadi, bogʻlontoʻz? (elak, it, chumchuq) (T.181).

KERMOQ – bogʻlamoq, chandimoq.

Har tarafdun unga arqon soladi,

Boychiborni endi yiqib oladi.

Boychiborni shunday tortib boyladi,

Oyogʻidan oʻrab–**kerib** tayladi (A.141).

KERTMOQ– qirqib, chopib maydalamoq.

Tunukani chertadi, Kesaklarni **kertadi**. Bir oz “shoʻxlik” qilgach u, Yerga singib ketadi (yomgʻir) (T.255).

KERTILMOQ – ayn. Kertmoq. Qirqib chopib maydalamoq.

Mard yigitning shirin joni,

Sotildi maydon ischinda,

Mard qoʻlida poʻlat xanjar,

Kertildi maydon ichinda (Rav.90).

KESHTA – kechasi tovuqlar tunashi uchun maxsus qo'yilgan uzun yog'ochlar.

Keshtadan tushgan oq tovuq, qaytib keshtaga qo'nmas (tushgan tish) (T.37).

KETI-KO'TI – qolgan qutgani, qoldig'i.

Sening bundan bu yoqdagi yeydiganing oshning **keti-ko'ti** bo'ladi (A.14).

KETIRSA– keltirsa, olib kelsa.

Otasi bozorga borsa, Qandu nabot **ketirsa** (Q.62).

KETOPTILAR– ketmoqdalar.

O'toptilar, **ketoptilar**, Sabzi, piyoz oloptilar, Kattasini sotoptilar, Maydasini yeyoptilar (Q.181).

KETTICHILIK QILMOQ –attorlik qilmoq.

Axir sen ham pul topaman deb **kettichilik qilib** yuribsan–da! — dedi (E.178).

KILKILLAMOQ – mavjlanib, jimir–jimir qilmoq.

Kampir qulfni ochib, ichkariga kirsam, Qambarjon qo'yning yog'idek **kilkillab**, adras ko'rpaning ustida uxlab yotibdi (E.125).

KINJOLA– kunjara.

Dandonlari fit bo'lgan, **Kunjola** yeyolmaydi, Zahkash bo'yiga eltdim, Ham sudrabu ham mudrab (Q.89).

KIRDIKOR – ish, yumush.

Nazarkarda bilgin bu tulporingni.

Minsang, tangrim berar maqsadlaringni,

Obod qilsang kelib **kirdikoringni**,

Manglayin silagin bul tulporingni (A.87).

KIRANOVLIK – manmanlik, kattamsiramoq.

Shirinbek bu **kiranovlik** nimaga kerak? Yuring, boramiz! (Sh.88).

KIROSIM – kirgim.

Boqqa **kirosim** keldi, Gullar terosim keldui, Uzoqdagi do'stimni, Hozir ko'rosim keldi (Q.221).

KIROVKA –ko'pincha sovut ostidan kiyiladigan, qattiq narsadan yoki metaldan ishlangan nimcha.

Kumushdandir qarchig'ayning chegasi,

Oltindandir **kirovkaning** yoqasi (A.233).

KIYA – gunoh.

Bedavlatning boshga urar **kiyasi**,

Yori o'lgan qizning chiqar chiyasi (A.312).

KIYANKI – suyuqoyoq; buzuq.

Dashtda yurgan *kiyanki* deb aytuvding,
Men xotinim avlodini aytayin (Xur.198).

KISH – hayvon terisidan tayyorlangan kiyim.

Shul zamon kiygizdi mayin ko‘ylakdi,
Boz bostirib kiydi bul *kish* telpakdi (A.84).

KISHMA – yosh bolani ko‘tarib, osmonga otib o‘ynaganda aytiladigan so‘z.
Ho, *kishma*, kishma, kishma, Ko‘ylaklarida kashta (Q.182).

KISHTA – bog‘lanish, vosita.

Ha kishta, *kishta*, kishta, To‘ylari bo‘lsin qishda (Q.80).

KISHTALA – yosh bolani ko‘tarib, osmonga otib o‘ynaganda aytiladigan so‘z.

Kishtala bobom, qarsaki, Buvasinikiga borsaki (Q.60).

KORANDA – hosilning bir qismini olishga baylashib ishlovchi dehqon.
Boyning zulmidan *koranda* uyiga ham borolmas ekan(E.282).

KORSON – yog‘ochdan ishlangan katta tovoq.

Go‘stini pishirib, *korsonga* solib, Qorajonning oldiga olib kelib qo‘ydi
(A.120).

KORSON // **KARSON** – egarning ustki orqa qismini birlashtirib, u qismi,
ya‘ni orqada chqib turgan qismi.

Tilla *korson*, qoshi oltin egarni.

El ko‘chirib Olatovdan oshirdi,

Sirin aytmay dushmanlardan yashirdi,

Ikkovi ham tilladandir uzangi (A.84).

Boz ustidan qo‘yaver Ravshan,

Tilla qoshli, *karsani* kumush egarni (Rav.8).

KUBALIK – kapalak.

Sutini *kubalik*ka berdim, Ko‘pigini ichib ketdi (Q.91).

KUBAY– chug‘, kul.

Uch *kubay*ning uch uli, Uchqu tortib o‘tiri (qozon, tagidagi o‘tini) (T.131).

KUFURLASHMOQ– xunob bo‘lmoq, jahli qo‘zg‘almoq.

Oq qo‘ng‘iroq odamlar tipirlashaverdilar, chet–chetdagilar *kufurlashaverdilar*
(Rav.67).

KULABAND – yechish qiyin bo‘lgan, tamoman yechilmaydigan bog‘lam.

Necha so‘zni bu qalmoqlar o‘yladi,

Qorajonni *kulband* qip boyladi (A.140).

KULKI– kulgi.

Bekning davlatida qancha amaldor,
Yurishimdi **kulki**, hayrat qolarlar (To‘l.150).

KULONKIR – xo‘rozning katta jussali bir turi.

Amir bo‘lsa tamagir, na tovuq qolur, na **kulonkir** (M.17).

KULTON– mayda qirqilgan beda.

Hayit–bayram kelganda, Otlar yesin **kultoni** (Q.65).

KUMBALOV – kunma–kun.

Men ortingdan **kumbalov** bersam, kimning ishi bor (A.373).

KUMOCH// KO‘MACH – issiq ko‘lga ko‘mib pishiralidigan non.

Kulni o‘z **kumochingga** tortma (M.91).

KUN – turmush, hayot, tirikshilik.

Solma yuragingga dog‘u alamni,

Kuning uchun berasanda enagni (A.344).

KUN–BAKUN – kundan kun.

Kun–bakun bo‘ynin uzatdi,

Sovib qorsoqdayin qotdi (A.80).

KUNNING BURNI – quyoshning ko‘tarilishi.

Kunning burni bilan Qog‘oton tog‘ining to‘qson darasidan to‘qson alp yig‘ilib, jam bo‘lib, choshkada zinkiyib, Boysarinikiga yig‘ilib kep turibdi (A.64).

KUNGURA – qal‘a devorlari yoki imorat aylanasi tishga o‘xshatib, ishlangan me‘morchilik bezagi: dondona.

Kumushqanot **kungurasin** panalab, kiyik jo‘nab ketdi(O.31).

KUNGIRADOR– aylanasi tishga o‘xshab ishlangan bezak.

Ko‘zacham, chin ko‘zacham, Hangomadorlik ko‘zacham. **Kungiradorlik** ko‘zacham (ko‘knori)(T.94).

KUNCHI – hasadgo‘y.

Yomon — **kunchi**, yaxshi — sinchi (M.56).

KUPIRIM – ko‘prik.

Ko‘pirim ding–ding etadi, ostidan beklar o‘tadi (suv) (T.14).

KURANG – kichik.

Halov tuya o‘lmagan, Beli ingichka **kurang** ot (chumoli)(T.78).

KUR’ANDOZ – qur’a tashlab fol ochuvchi; folbin.

Kur’andozlar qur’a tashlab ko‘rgandir,

Ul kur’ada ko‘rib, oshik bo‘gandir.

Yilda kelib qancha odam o‘lgandir,

Ajdahor zarbidan nobud bo'lgandir (Sh.40).

KUYKUNAK – lochin.

Kuykunak qushning qanoti, mayda–yo, mayda, Hindistonning san'ati, mayda–yo, mayda (Q.280).

KUYOV TOVOQ – nikoh to'yi odati. Chimildiqqa kirayotgan kuyov yo'lini ikki kampir o'zini o'lganga solib to'sib oladi. Kuyovdan sovg'a–salom olgach, yo'l beradi.

Har zamonda qizlar xabar oladi,
Yangalar yig'ilib bunda keladi,
Bir xil yanga «**kuyov tovoq**» qiladi,
Tanga–tilla tovog'iga soladi,
O'zbeklar rasimi shunday bo'ladi (A.167).

KUYOV ULOQ – nikoh to'yi odati. To'yning ertasiga kuyovning jo'ralariga kuyov tomonidan beriladigan uloq yoki biror jondor. Kuyov jo'ralar yo ko'pkari tashkil etadi yoki jondorlarni so'yib, ziyofat uyushtiradi.

Choshka–tushda sop yigitlar keladi,
Hakimbekdan «**kuyov uloq**» so'radi,
So'ragan odamlar quruq qolmadi,
Bularga ham bitta sarka beradi,
Vaqti xush bo'p bular ketib boradi (A.167).

KUVAN – chilvir, ingichka ip.

Uzun boqli **kuvanim**, shamol olib boradi

Bildir–bildir ko'zima, izi qolib boradi (T.71).

KUSHOYISH – biror qiyin ishning oson hal bo'lishi, muvaffaqiyat.

Chorvaga bo'l mirishkor, toparsan **kushoyish** kor (M.430).

KO'GAN – qo'ton; qo'zi–uloqlar qator qilib bog'lab qo'yiladigan ilmoqli arqon.

Og'il to'la oq eshak, **Ko'gan** to'la ko'k eshak (tish) (T.37).

KO'HNA – qari, kekxa.

Ultonbekning aytgan so'zin bilasan,

Ko'hna beklar, baring xizmat qilasan (A.362).

KO'K – tiniq osmon rangidagi; moviy, zangori.

Ustima kiyganim mening **yashil–ko'k**, // G'ariblikda bo'larmikan ko'nglim to'q (A.66).

* **osmon**.

Davlatli xon shunday **ko'kka** qaradi, // Olchi-chikka bo'lib endi aylanib (A.81). Motori yo'q, joni yo'q. **Ko'k yuzida suzadi** (Bulut) (T.253). **Ko'kka boqma**, Ko'pga boq (M.18). **Ko'kda oy yarqiraydi**, alla, Derazadan qaraydi, alla (Q.32).

***yetti qat osmonning bir qavati.**

Osmonda arvohlar, **ko'kda** malaklar, // Bir necha mazgil-joy sizdan so'rayman (A.90).

***yomon odam.**

Qo'rsin Alpomish, ko'nglim yo'q edi, // Yaxshimasdir, qo'rsin ko'zi ko'k edi (A.119).

***maysa, ekin.**

Dalaning **ko'kiga** ishonguncha, Otangning go'riga ishon (M. 357).

***yo'q qilib yuborish.**

Aytganim topilmasa, bunday shahar menga kerak emas, shaharning kulini **ko'kka** sovuraman, – debdi (E. 97)

***ko'klam.**

Jonim-jonim jonona, qushlarga sepdim dona, **Ko'k otimni** minib chiqsam, hamma unga devona (Q.23).

KO'KALA –suv ko'sak, ochilmagan ko'k ko'sak.

Ikki tol oralig'i **ko'kala** maydon, Mening akam keladi qo'lida gavron (Q.217).

KO'KANAK– hammaga halal beruvchi, urishqoq kishi haqida aytiladigan so'z.

Ko'zga – **ko'kanak**, oyoqqa – tikanak (M.66).

KO'KAY – dil, qalb. Ko'kay kesmoq – dil og'ritmoq.

Ko'kaylari kesilgan sag'ir bolam, yor–yor,

Otasining kelganin o'g'lim bildi, yor–yor (A.365).

KO'KLAMOQ– amal olmoq, o'sib rivojlanmoq.

Oq sholi–yu, ko'k sholi, Oq sholini oqlaylik, ko'k sholini **ko'klaylik** (Q.109).

KO'KNORI– ko'knor ichuvchi, bangi.

Bir qushim bor farangi, bog'larda

KO'LANSA– tepki.

Ko'lansasi kumushdan, kulib ketdi, bildingmi?! (miltiq) (T.172).

KO'LIK – yuk ortish uchun mo'ljallangan ish hayvoni.

Ko'chganda **ko'lik** tegmagan, Qo'nganda minib o'tirar (M.292).

KO'MACH// KO'MOCH– ayn. Kumach.

Shunda kampir ola qopning unidan, ola sigirning moyidan bir katta **ko'mach** qildi (E.79). Onasi o'g'liga **ko'moch** qilib beribdi (T.182).

KO'MUVSIZ – ko'milmay.

Ko'pni yomonlagan **ko'muvsiz** qolar (M.18).

KO'NA – ko'hna, eski.

Boyvachcha kunda kiyar, **Ko'nasiga** bizlar zor (Q.222). San **ko'nayu** man yangi, San o'lginu man qolay (Q.56).

KO'NAK – qimiz solib qo'yish uchun teridan yasalgan idish.

Chodirga kirdi–da, shunqor qaradi,

Sava – **ko'nak** bari shunday to'ladi (A.322).

Qimiz so'rab keldim mendayin nomdor,

Qimiz dori degan necha takkonlar

Chayib bergin saba bilan **ko'nakni**,

Yaxshilikman aytgan so'zim shul bo'lar (A.54).

KO'NARMOQ – eskirmoq.

Sag'ir Yodgor, bor suyangani quvvatim,

Qaytadan ko'zg'aldi–ku **ko'nargan** dardim,

Ne sababdan kulib kelding, farzandim?! (A.372).

KO'PIK SOCHMOQ – g'ayrati toshmoq.

Shu vaqtlarda Hakimbek o'n to'rt yoshga kirgan, mast bo'lgan norday **ko'pik sochib** o'tirgan, necha mahramlar xizmatida turgan (A.73).

KO'PIRIM – ko'pirib, qavarib turgan narsa.

Ko'pirim ding–ding etadi, Ostidan beklar o'tadi (Suv) (T.14).

KO'PIRIK – ko'pirib, qavarib turgan narsa.

Ko'pirik tagida to'rtta qurt. Ko'pirik tagida to'rtta qoziq.

Ombor tagida to'rt qoziq. Ko'pirik tagida to'rt naycha (T.52).

KO'PCHIMOQ – shishmoq, bo'rtmoq, shishib ko'tarilmoq.

Ona–Yer **ko'pchir** undan, Rangi qolishmas undan (mineral o'g'it) (T.207).

KO'PTIRMOQ – oshirmoq.

Maydam o'zi ho'ptirgan, mayda–yo, mayda, Uyda xamir **ko'ptirgan**, mayda–yo, mayda (Q.279).

KO'RAG'OYSA – ko'rib qolsa.

Lodon ko'ngling har xayolga bo'lasan,

Munglik-san–da, bir lodonlik qilasan,

Menikiga sen nimaga kelasan,

Qo'llar **ko'rag'oysa**, tayin o'lasan (A.242).

KO'RGANLI BOYLAR – to‘q, badavlat boylar.

Xo‘p *ko‘rganli boylar* ekan. Bul bo‘lmay, o‘zimiz qidirib kelsak ham mulla qip siylar ekan, esiz osh qoldi, xudoy olgur oshning ustida ko‘ngli qoralik qildi (A.48).

KO'RMASI – ko‘rmasdan.

Necha vaqtlar *ko‘rmasi* shu maslahatni qilib yuradi (A.40).

KO'ROSIM– ko‘rgim.

Boqqa kirosim keldi, Gullar terosim keldui, Uzoqdagi do‘stimni, Hozir *ko‘rosim* keldi (Q.221).

KO'SAM – bichilgan uloq, sarka.

Soqoling bor bir tutam–a, chiriyo, Yoki bo‘ldingmi *ko‘sam*–a, chiriyo (Q.300).

KO'RSANA –ko‘rsang–chi.

Qorajonni kuyov qilib olsana,
Muna elga erkin bo‘lib yursana,
Holing bilib yaxshi so‘zlab *ko‘rsana*,
Qorajonni o‘zingniki qilsana (A.47).

KO'SOV – kasov.

Sening uchun qo‘yrug‘ima *ko‘sov* yeb,
Begijon, umidim sendan shulmidi? (A. 299).

KO'TARAM – ko‘talang; yotsa turolmaydigan; bedarmon.

Otasi *ko‘taram*, onasi yo‘rg‘a, o‘g‘li qo‘shiqchi, qizi o‘yinchi (ko‘prik, suv, baqa, baliq) (T.170).

KO'TARIM – bog‘.

Daladan o‘tin terib, uchovi uch *ko‘tarim* o‘tinni orqalayotganda shamol turib, o‘tinlarini uchirib ketibdi (E.290).

KO'TARMA – maqtanchoq.

“Ustidagi yashil ko‘kdi,
Barchinoy sizni xohlabdi”.
Aytib yurur bekor so‘zni,
Ahmoq gapga *ko‘tarmalab* (A.360).

KO'TARILMOQ – haddan tashqari burttirib yolg‘on gapirmoq, maqtanmoq.

Ko‘tarilma, juda ahmoq bolasan,

Olishgan so‘ng qanchaligim bilasan (A.162).

KO'TI – tagi, qolgan–qutgani.

Shunday bo‘lib o‘ynab davron so‘ramiz,

Dunyoning **ko'tiga** shuytib uramiz,
Kanizlarni biz xizmatta solamiz,
Kayqubodday bekni qabul qilamiz" (A.300).

KO'TOH – qisqa.

Javob ber so'zima, shohim, jo'nayin
Endi senga gapni **ko'toh** qilayin(A.173).

KO'TOHLIK O'TDI –gunoh, aybli ish.

Bizlar o'n olti urug' Qo'ng'irotning boyi ham shoyi bo'lsak, bizlar kelsak, otimizni ushlar edinglar, ko'nglimizni xushlar edinglar, ostimizga libosni tashlar edinglar, bu daf'a bizdan nima **ko'tohlik o'tdi**, bizni bunday behurmat qildinglar (A.14).

KO'TAL – balandlik, dovon.

Ship etdi, shimdan o'tdi. Ship etdi, **ko'tal** oshdi (T.155).

KO'YNAK– ko'ylak.

Ko'k **ko'ynak**ni kiyipti, Oq ko'ynakni yopipti (Q.106).

KO'Z KUYUGI – quruq savlat, qo'ldan hech bir narsa kelmaydigan kishi.

Aytgan so'zning poyomini bilsang–chi,

Ko'z kuyugi, ey, nar–moda o'lsang–chi.

Kecha–kunduz haqqa fig'on etmagan,

Qllichiga qirmizi qon qotmagan (A.80).

KO'ZACHAK – kichkina ko'za, ko'zacha.

Qizilgina **ko'zachak**, Ichi to'la zirachak (garmdori) (T.102).

KO'Z YUBORTMOQ – ko'z yugurtirmoq, diqqat bilan qaramoq.

Ko'z yubortib shunday cho'lga qaradi,

Badbaxt cho'lda poygachilar boradi(A.145).

KO'ZGA BOSMOQ– umid bog'lamoq.

To'qson alp ichinda **ko'zga bosganim**,

Rostin aytsam, Qorajonday bek edi (A.119).

KO'Z–KO'Z QILMOQ–boshqalarni qiziqtirish, havasini keltirish uchun maqtanib ko'rsatmoq.

Qalmoqlarga **ko'z–ko'z qilib**, shunday ish bo'lib, Qorajon Boychiborni minib, poygachilarga aralashib turibdi (A.131).

KO'ZI QIYMOQ – berishga, bahridan o'tishga achinish, ko'ngli bo'lmaslik.

Yig'ylib qalmoqlar zo'rlik qiladi,

O'ldirmoqqa **ko'zi qiymay** turadi (A.140).

KO'ZI TINMOQ–ko'z oldi qorong'ilashmoq; ko'z oldi xiralashmoq.

Meni ko'kka olib ketib boradi,
Boshlarim aylanib, **ko'zim tinadi**,
Bilmayman ahvolim qanday bo'ladi,
Ko'zin ochib alp Qorajon qaradi (A.144).

KO'SHAK – bo'ta, bo'taloq.

Tuyannng bolasi **ko'shak**, shuni bilmagan eshak (tegirmon) (T.117).

KO'SHKI-ABRI – imorati erta bahorgi bulutdek.

Ko'shki-abri bahor, O'zi humoylardan ekan (Q.64).

KO'SHISH – berilgan; mukkasidan ketgan.

Merganlikka shunday **ko'shish** qilgan xalq edi (A.235).

L

LAGALAK– laylak.

Top–top **lagalak**, Toboni yo'q lagalak,
Suvdan o'tgan lagalak, Suyagi yo'q lagalak (T.75).

LAK – yuz ming.

Bir **lak** dev bo'lolmas senga barobar,
G'ayrating bor ekan shuncha sinadim(Rus.427).

LAK-LAK – behisob, ko'p, beadam, son–sanoqsiz.

Buni ko'rib Pahlavon Qaysar devlarni oldiga solib, **lak-lak** lashkarini devlar
orqasidan yurgizib, Asqartog'ni oshib bu ham enib tushib keldi (O.24).

LALMI– sug'orilmaydigan, suvsiz, yog'indan suv ichadigan; bahori.
Charxginam ul poyasi, bul poyasi, **Lalmidan** ko'rinadi yor soyasi (Q.311).

LANGAR TO'KMOQ – og'irlik solib vaziyatni saqlamoq.

Ajdahor chopinib damga tortganda,
Langar to'kib Rustam o'zin to'xtatar (Rus.400).

LANQA – dog', ta'na, malomat.

«Rustam otasini shopibdi», degan,
Lanqa gapni, qo'zim, o'zingga olma (Rus.441).

LANGI CHO'LOQ – cho'loq.

Langi cho'loq yer kavlaydi (tomchi) (T.21).

LARZON – silkinmoq, chayqalmoq.

Suvsiz cho'l gumburlab **larzon** beradi,
Ahmadbekning qilgan siyosatiga (Ya.Ahm.232).

***u tomondan bu tomonga tashlab.**

Xon charboqqa **larzon** berib yig‘lashib,
Xotinlar hu, deyishib sadr soladi (Ya.Ahm.282).

LAYLATIR – tun, oqshom.

Erta ketar **laylatir**. Oqshom kelar laylatir,
Turli–turli ipakdan, Tuyib kelar laylatir (T.55).

LACHAK // LACHAY–keksa xotinlar boshiga o‘raydigan oq doka yoki surp; dakana.

Agar shundan menyerimga ketmasam, Xotinning **lachagi** bo‘lsin boshima (Ya.Axm.219). Buvimning **lachagi** uzundan–uzun (igna, ip) (T.155). Andir–u mandir, Bu guli chandir, Sag‘ru pag‘ir, Budir pamadur, **Lachaylik**, Gul qanidur? Qani, chiqu sur! (Q.153).

LIBOS TASHLAMOQ – ko‘rpa solmoq.

Biylarning ko‘nglini xushlamadi, otini ushlamadi, ostiga **libos tashlamadi**; osh tortdi, so‘zgan tovoqni choshlamadi; osh tortganda, oshning ketini–ko‘tini tortdi (A.14).

LIKING–LIKING– taql.s. goh u tomonga goh bu tomonga tashlab, qimirlab, likillab turishni ifodalaydi.

Liking–liking yo‘rg‘asi, og‘zida baxmal to‘rvasi (T.70).

LIKING CHO‘LOQ – o‘zini bir tomondan ikkinchi tomonga tashlab yuruvchi, likillab yuruvchi.

Liking cho‘loq yer teshar (tomchi) (T.21).

LIPO – konvert.

Sochim uzun bo‘lsa, tarasam, o‘rsam, **Lipo** katta bo‘lsa – ichina kirsam (Q.235).

LODON – nodon.

Lodon ko‘nglim har xayolga bo‘lasan,
Muna elda o‘zing ulug‘, to‘rasan (A.21).

LOLOVLASHMOQ – chuvillashmoq.

Xo‘p o‘rlashib talash bo‘lar,
Borayotir **lolovlashib** (A.137).

LOP–birdan, biron kutilmagan yuz bergan harakatni ifodalaydi.

Lop etdi–yu, lup etdi, Lentasi uzilib ketdi (Q.268).

LOPI – yolg‘on, maqtanish, lof urish.

Ketgin, qalmoq, qaydin topib berayin.
Qimiz so‘rab ko‘p hayallab turasan,
Bo‘lak yerdan so‘ra, nima qilasan,
Necha so‘zni menga **lopi** urasan (A.53).

LOS– pilla tortganda chiqadigan kalta–kulta ipak tolalari, chiqindi ipak.
Qora **losdir** ko‘ylagim, Qonlarga to‘ldi yuragim–o, alla (Q.9).

LOSINDA– ko‘pchilik, tuda; sochpopuk.

Losinda, losinda, Daryolar yoqasinda, // Bir qush ko‘rdim, Qanoti orqasinda (baliq) (T. 53).

LOT – arablarning islomdan ilgarigi ma‘budalari; but.
Araq ichib ketdi tanimdan toqat,
Baringni qo‘llasin **lot** bilan Manot (Ya.Ahm.236).

LOT– o‘sh, qasd, qasos.
U kelib zindonga qildi giriftor,
Shu devlardan mening **lotim** olib ber (Rus.426).

LOT–MANOT – lotlar, manotlar.
Qorajon, sen **lot–manotdan** yuz o‘girib, islomning diniga kirib, baloga yo‘liqib qolibsana (A.139).

LOV –birdan qizishib; charaqlab; porlab.
Ikki ko‘zi Hasanning,
Lovlab ketib boradi (Rav.78).

LOVDON RO‘MOL– qizil ipak ro‘mol.
Oftoboyimning kamoli,
Oydan g‘olibdir jamoli,
Bu boshida pirpiraydi,
O‘rashgan **lovdon ro‘moli** (Rus.419).

LOVLA– lavlagi.
Bir qoshiq **lovla** oshi, Ul ham shuning sadag‘asi (Q.70).

LOVLANMOQ – kuchli alangalanmoq.
Lavlagi aytar **lovlanmadim**, Qozon, qozon dimlanmadim (Q.317).

LOVOQ – keng.
Yuzlari lovoq, Yelpug‘ich tovoq (Q.187).

LOSH – jonsiz gavda; murda.
Qilish urib men kesaymi boshingni,
Sulatay, karvonlar, gavda **loshingni**? (A.314).

LOZIM – munosib, loyiq.
Barchinni kampir ko‘rib: “Bizning Qorajonga **lozim** qiz ekan”, — deb o‘tirdi (A.45).

LUP– taql.s. birdan qo‘qqisdan.
Lop etdi–yu, **lup** etdi, Lentasi uzilib ketdi (Q.268).

LO‘K– erkak tuya, bo‘yni va oyog‘i uzun bir o‘rkachli tuya.

Borayotganda och minar, Kelayotganda to‘q. Yuqoridan keldi **lo‘k**, Ikki ko‘zi ko‘k, kelib suvga cho‘k (ko‘za) (T.134). Qatorda nor-**lo‘klariga**, Satta og‘ir yuklariga (Rav.64).

LO‘K–LO‘K–taql.s. qadamlarini katta–kattatashlab, lopillab yurish.

Ana boradi **lo‘k–lo‘k**, Mana boradi **lo‘k–lo‘k**, bo‘yni kalta ko‘zi ko‘k (baqa) (T.63).

* **boyo‘g‘lining ko‘zi nihoyat darajada kattaligiga ishora qilgan holda, boyo‘g‘lining qorong‘uda ko‘zi yaltirab qarashi.**

Orqadan kelar **lo‘k–lo‘k**, Bo‘yni kalta, ko‘zi ko‘k (boyo‘g‘li) (T.70).

* **besunaqay «mo‘ylovlari» bilan u yondan bu yonga chayqalib kelayotgan tramvayning holatiga taqlid so‘z.**

Boradi **lo‘k–lo‘k**, Keladi **lo‘k–lo‘k**, Tomosha **lo‘k–lo‘k**, Chirmanda **lo‘k–lo‘k** (tramvay) (T.214).

LO‘KCHA– yosh tuya.

Ko‘p tillani o‘rta liqqa uyibdi,

Qatorga tirkalgan **lo‘kcha** – nor debdi (Xur.210).

LO‘KILLAMOQ – yelib yurmoq.

...xoning Chibori lo‘killab yo‘rti (D.112).

LO‘Q – ko‘zini bir nuqtaga tikib, indamay, bez bo‘lib.

Ko‘zi **lo‘q**, Uyati yo‘q (Q.259).

LO‘PPI – do‘mboq, semiz.

Ko‘z faslida **lo‘ppi** yuz, Bu nima, ayt–chi, Qunduz? (T.296).

LO‘TTI – quyqa, quyqum.

Ha **lo‘tti**, lo‘tti, lo‘tti, Darvozadan kim o‘tdi (Q.65). Juda ham lo‘tti o‘zi, Tagida bor yulduzi (T. 295).

LOG‘AR– f.–t. ozg‘in, oriq.

Suv – **log‘ar**, bacha – farbeh, Bolaning taniga malham bo‘lsin suv (Q.51).

LOCHIQ, OLACHUQ — kichikroq chordevor uy.

Ular chuvillashib, hangoma qilib o‘tirishgan ekan, ko‘zlariga ko‘rim yerdan bir **lochiq** ko‘rinibdi (E.304).

M

MADDOH – diniy mazmunda va‘z, pand –nasixat aytib tirikshilik qiluvshi kishi.

Novvos–juvona bozor,

Maddoh–devona bozor,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.34).

MAGARDIN– ma – mollarning ovoz chiqarishi, taqlid so‘z; gardin – doira shaklidagi.

Ikki qora gardin To‘rt **magardin**, Sakkiz sagardin (it, sigir, echki elini) (T.53).

MAH–MAH – und.s. it va ba‘zi hayvonlarni chaqirish uchun ishlatiladi.

Mah–mah desam kelmadi, Chigit bersam yemadi (Q.92).

MAHIN – xoru beqadr, keraksiz yerlar.

Sarjig‘ali **mahin** joylar,

Jig‘ador bo‘ldi, naylayin (A.307).

MAHRAM – saroy amaldorlarining yozishma ishlarini boshqaradigan lavozimli kishi va uning mansabi.

Podshoning oldidagi kattakon vazirlar, amaldorlar,...muxrdor, **mahram**, hudayshi, shig‘ovul, qorovul jami el kattalari,... nadomat qilaberdilar (Rav.59).

MAHTAL – kutib qolmoq.

Eshitingiz aytgan so‘zni,

Mahtal qilmang qirqin qizni (A.134).

MAJ AQ–MAJ AQ BO‘LMOQ – ortiq darajada ezilib ketgan.

Bir vaqt bo‘ri yaqiniga kelganida, ot uni bir tepgan ekan, bo‘rining tishlari **majaq–majaq bo‘lib**, o‘zi ancha nariga borib tushibdi (E.40).

MAKARON – amirkon.

Oyog‘ida **makaron** etik, G‘archillab kelayoptila (Q.254).

MAKINI–MAKON – turar joy, maskan, makon.

U chunon sayrabdiki, zamini–zamon, **makini–makon** larzaga kelibdi (E.98).

MAKRUH – musulmonlar nazdida nopok, harom.

Og‘zingdan chiqqan tupruk, // Yerga tushsa, **makruh** (M.41).

MALAKCHA – farishta.

Malakcha bog‘–yo, To‘kildi yog‘i–yo (Q.138).

MALIKI – mulkdor boy.

Tog‘dan kelsa ko‘rasiz, Qo‘rqa–qo‘rqa o‘lasiz.

Matal, matal **maliki**, Tirnoqlari o‘n ikki, huviday–huviday (T.57).

MAL‘UN– la‘nat, lan‘atlangan.

Kelmagin, **ma‘lun**, yanashib,

Ketibman aqilim shoshib (A.106).

MANGLAYLI – peshonasi ochilgan, omadli, baxtli.

E, jo‘ra, mana bu bola qanday bir **manglayli** odamning bolasi ekan? (Rav.10).

MANOT– arablar islomdan ilgarigi sig‘ingan ma‘budalardan biri.

Araq ichib ketdi tanimdan toqat,

Baringni qo‘llasin Lot bilan **Manot** (Ya.Ahm.236).

MANSOLAR– menga solmoq.

Sansolar–u **mansolar**, // Otga yemni kim solar (M.35).

MARAZ – yara; yaramas, zararli narsa.

G‘araz **maraz**dan yomon (M.77).

MARDAK– arg‘uvon daraxti.

Darding ursin–e dardaqqqa, Ko‘chadagi **mardakka** (Q.23).

MARDONA– mardlarcha, mardlar singari.

Yasanchiq **mardona** bo‘lmas, kapalak parvona bo‘lmas (M.191).

MARDONA– erkaklar oyoq kiyimi.

Ellikta **mardona** bo‘ldi, Qirqta zaifona bo‘ldi, O‘n beshta bachkona bo‘ldi (Q.95).

MARDUM– el, xalq; kishilar.

Bir vaqt **mardum**ga uyat bo‘lmasin,

Quloq soling, xaloyiqlar Suvonga (O.40).

MARI– Mariy El Respublikasi.

Suv keladi **Maridan**, Maridanmas, naridan (Q.60).

MAROL – kiyik.

Yilqichinda o‘zi kelgan sinlidir,

To‘bishqon tuyoqli, **marol** bellidir,

Arosat kuninda ajab hollidir,

Qimmat baho ekan o‘zbakning oti (A122).

MARG‘ZOR – o‘tloq, yaylov, chamanzor, sabzazor.

Bir yakka g‘arib so‘naman,

Marg‘zorli ko‘la solg‘il (Q. 326).

MASTON– ayyor, jodugar.

Erdan ayyor, xotindan ko‘p **mastoni**,

Siringni, yolg‘izim, aslo bildirma! (Rav.16).

***xumor**

Ko‘zginang **maston**misandir,

Sen nechik jononasan? (Xur.188).

MATAMOQ – mollarni bir–biriga bog‘lamoq.

Nurali qildi xato, mayda–yo, mayda, Ho‘pchilar ho‘kizni **mata**, mayda–yo, mayda (Q.278).

MATASHTIRMOQ– ayn. matamoq.

Hammasining quyrugʻidan **matashtirib** bogʻlab, bugʻdoy xirmoniga solib, oʻlan aytib, hayday beribdi (E.62).

MATCHA– joy nomi: Matchoh.

Gul shohida Hasan **matcha** (bulbul) (T. 71).

MATOV – mollarni bogʻlash uchun ishlatiladigan qalin ip.

Boʻyningdagi **matov** ip, mayda–yo, mayda, Bobodehqon belgisi, mayda–yo, mayda (Q.278).

MATTI– epchil, chaqqon.

Matalim **mattigina**, Quloqlari dattigina (sichqon) (T.61).

MATTI– katta, yugʻon.

Matalim **matti** qora, Topmaganning yuzi qora (choydish, oftoba) (T.134).

MAYAN QASHQA – Oʻrta Osiyo, jumladan, Oʻzbekiston hududida tarqalgan tipratikanlarning bir turi.

Yer tagida **mayan qashqa** (tipratikon) (T.59).

MAYMUNLAMOQ – turli harakatlar qilib sakrab–baqirish holati.

Boʻsagʻada **maymunlaydi**, keragada kerkillaydi, changʻaroqda chirqillaydi (elak, it, chumchuq) (T.181).

MAYLIS – umidsizlangan, tushkun; maʼyus.

Esiga olsa, koʻngli **maylis**, parishon,

Qancha gʻamda ozod boʻlgan shul zamon (A.393).

MAYNA– qush nomi: mayna.

Hayot yukin koʻtarganda, Qadoq qoʻlimning **maynasi**, Alla, jonim, alla (Q.19).

MAYNA – miya.

Bari gap **maynaga** yigʻilib keladi,

Asl tulpor bunda paydo boʻladi (A.123).

MAZAX QILMOQ – masqaralamoq.

Yurishimiz nomunosib boʻlar deb,

Bilsa otam, bizni **mazax qilar** deb (Sh.8).

MAZGIL– safarda, yoʻlda toʻxtab oʻtiladigan, yetib borish uchun moʻljallangan joy; manzil.

Bu devning **mazgilimi** ekan? (O.35).

MASHAT– joy nomi. Namangan viloyatidagi qishloq.

Ponza roʻmol pirillaydi boshima,

Mashat oʻsma koʻp yarashar qoshima (A.299).

MEGAJIN –urgʻoshi chuchqa; xaqorat soʻzi.

Sen, **megajin**, yosh vaqtingdan oʻr boʻlding,

Ketgin endi, o'ladigan sho'r bo'lding (A.357).

MEHTARA– mesh, sano.

Belda bellik bo'killab,

Mehtarada suv shirqillab (Rav.17).

MENMAN– manman, maqtanchoq.

Menmanlikman baring bunda kelasan,

Kelgan bilan meni nima qilasan? (A.66).

MENGZAMOQ – o'xshatmoq.

Qiyilgan qalam qoshingni,

Men birovlariga **mengzadim** (A.105).

MENTAK – menday.

Mundaygina **mentak**, // meni yegan tentak (T.81).

ME'ROJI – sarasi, yaxshisi.

Qizingning boshida taralgan chochi,

Qorajon ham yigitlarning **me'roji** (A.45).

MEVA– samara, natija, mahsul.

Ilohi bo'lgaysan, bolam, barkamol,

Umrinning **mevasi** – bir toza nihol (Rav.13).

MECHAN– ishyoqmas, dangasa.

Gapga – chechan, // ishga – **mechan** (M.25).

MIJJA – kiprik.

Kechalari **mijja** qoqmay chiqaman, alla–yo, alla, Ko'krak sutim bilan seni boqaman, alla–yo, alla (Q.34).

MIJ–MIJ– miltillab ko'rinmoq; mavj urmoq.

Yog'i **mij–mij** etadi, Yog' palovga ketadi (Q.176).

MILLADOR– minnatdor.

Axirida shunday bo'lib o'ladi,

Millador bo'p endi arza beradi (A.203).

MIN– kamchilik, ayb, nuqson.

Qanday bo'lsa minganlarga ko'ngil to'q,

Men bilaman ildamlilikda **mini yo'q** (A.122).

MINNAS – mayda chaqa, tanga.

Kichkinagina **minnas**, Olamni kezib tinmas.

Bittagina minas, Tortib ursa sinmas (T.140).

MINNATDOR – birovning qilgan yaxshiligidan, xizmatidan mamnun va qarzdor.

Bilmaslikdan gunohkor bo‘p qolibman,
Jallod, senga **minnatdorlik** qilibman (A.38).

MINNAT QILMOQ – yuziga solmoq, noo‘rin maqtamoq.

Sen eshitgan Boysarining tilini,
Akam bizga **minnat qildi** ulini,
Sabil qilib ketay Boysin elini,
Maslahat ber, o‘n ming uyli qarindosh! (A.20).

MINNI– mindi.

Lutfi jinni, Eshakka **minni** (Q.255).

MIQ– jim, butunlay gapirmaslik; qimirlamay turish.

Hech darvoza tiq etmas, Sichqon uxlar, **miq** etmas (Q.38).

MIROXO‘R – otxona boshlog‘i.

Miroxo‘r ko‘zini ochib, o‘limdan ozod bo‘lganini bilib, terini artib, miyig‘ida kulib, podshoga qaradi(O.38).

MIRG‘AZAB – o‘limga hukm etilganlarni olib kelishga yuboriladigan askar, jallod.

Har na deb so‘ylasam, ani qilinglar,

Mirg‘azab, jallodlar bunda kelinglar (A.58).

MISIRI – har narsaga qodir, yordam beruvchi.

Pichagina **misiri**, Butun dunyoning yesiri.

Oppoqqina, yumaloqqina, Hammaning so‘ziga yaxshigina (T.140).

MITTONO– kichik, jajji.

Hay–hay **mittono**, Ushlab uni tuttono, Ikki toshga bukono (bit) (T.81).

MIYA– o‘simlik turi.

Havo yog‘sa chiqar yerning **miyasi**,

Karvonni horitar yo‘lning qiyasi (A.312).

MIYIK– mo‘ylov.

Iyik bilan **miyikka**, Tog‘da yurgan kiyikka (Q.56).

MIYIQ – mo‘ylov.

Miroxo‘r ko‘zini ochib, o‘limdan ozod bo‘lganini bilib, terini artib, **miyig‘**ida kulib, podshoga qaradi(O.38).

MIYON–o‘rta.

Bu so‘zni enasidan eshitib: — Yenga, siz **miyon** xatanamoy bo‘p qolibsiz (A.348).

MIYRAK– amirzoda.

Hoji **miyrak**, Ko‘rshapalak (Q.87).

MISHIQ– mushuk.

Salla dumalab ketdi, **mishiq** quvalab ketdi (Q.269).

MISHKA – rus. ayiq.

Guldon–guldon tozi, **Mishka–mishka** o‘zi (Q.157).

MOHPARON– oyga parvoz qiluvchi.

O‘tirishlari eshonday, Ko‘zlari **mohparonday** (Oq jo‘xori) (T.92).

MOKIYON– urg‘ochi.

Erka qizimga to‘y kelar, Xo‘rozu **mokiyon** bilan (Q.60).

MOL–U AMVOL BERMOQ– xususiy shaxsga qarashli mol–mulk, mol–dunyo bermoq.

Podshoh noiloj bir qancha **mol–u amvol berib**, kenja o‘g‘lini ham jo‘natibdi (E.99).

MOQ – sut.

Yaproqni molimga berdim, Molim manga **moqqa** berdi (Q.246).

MORI – Marv.

Suv keladi **Moridan**,

Moridan ham naridan (Q.152).

MORIMOQ – yanchilmoq, maydalanmoq.

Mayda–mayda **morisin**, mayda–yo, mayda, Don somondan arisin, mayda–yo, mayda (Q.281).

MOSHOBABA – mosh va qovoq solib tayyorlanadigan quyuq ovqat, mosh–qovoq oshi.

Yog‘ yoqqa tomar, // **Moshobaga** jiz ham yo‘q (M.115). **Moshobajon**, moshoba, G‘ur–g‘ur etar moshoba (Q.225).

MOSHPOYA– mosh ekinining poyasi.

Eshik oldi **moshpoya**, Bargi boshingga soya (Q.77).

MOYA– bir o‘rkachli tuyaning alohida turi.

Moyacham deb so‘ngra mendan so‘rading,

So‘rading, moyangdan darak berayin (A.104).

Qatordagi qora nor, Jetakdagi jir **moya**(T.30).

MOYAK – tuxum.

Qiz menga **moyak** berdi, moyakni etib tandira soldim, paq etdi (Q.246).

MOYANA – xizmat haqqi, maosh.

Ul alpilar qanday alp: yoyandoz, mergan alp, har qaysisi to‘qson botmon temirdan sovut kiygan, har kuniga to‘qson shirbozning etini ta‘til qilgan, bosh–

boshiga har qaysisi podshohlikdan har oyda besh yuz so‘m **moyana** olgan xo‘b birlanchi zo‘r polvondir (A.39).

MOYTARMOQ – dilga ozor bermoq, dilni ranjitmoq.

Mard yigit dushmanga sirin aytarma?

Yosh bolaning yuragini **moytarma** (Rav.36).

MOYI NISHTARDAY BO‘LMOQ – g‘azablangandan nayzalarini o‘tkir qilib sanchishga tayyor turgan tipratikan kabi.

Podsho g‘azablanig har tana **moyi nishtarday bo‘lib**, tojini tepib (E.98).

MUG‘JA – g‘uncha; kurtak.

Gulim alla, gulim alla, Guli **mug‘jaginam** alla (Q.17).

MUHRDOR – davlat, idora ishlari bilan shug‘ullanuvchi mansabdor.

Podshoning oldidagi kattakon vazirlar, amaldorlar, bakovul, yasovullar, asbador, tug‘dor, qozi, **muhrdor**... nadomat qilaberdilar (Rav.59).

MUJMALTOB – tushunib bo‘lmaydigan, noaniq, muhmal.

...yoy tortishganda bul mening yoyim sinmay qoladi; ming qadimdan tanga–pulni depti, besh yuz qadimdan tanga–pulni uraman, ming qadimga borgan so‘ng, chorlab qo‘yib yuboraman, bu yog‘ini **mujmaltob** qilib olaman (A.122).

MUMDAST– mumsimon, qo‘lga olib bo‘lmas, tutish mumkin bo‘lmagan.

Pichigina **mumdast**, ot, tuya ko‘tarolmas (chayon) (T.77).

MUNAQQASH – naqshlangan, naqshli, naqshdor.

Qaradi: bir qo‘rg‘on, **munaqqashli** manzil – joylar, ko‘shku ayvon, ajab saroylar; ishida besh yuz sarhovuz bor, elaslab turibdi (Rus.394).

MUNGUZ – shox, muguz.

Eshigingda qo‘sh **munguz**–o, Ini–og‘ang, oyimqiz, Qora toling butoqsiz–o (T. 182).

MUNGLUQ – mungli, g‘amli.

Juda, **mungluq**, xafa bildim o‘zingdi,

Turib sendan gap eshitmak lozimdi(r) (A.326).

***ojiza, zaifa.**

Har gap bo‘lsa, taqdirimdan ko‘raman,

Mungluqman–da, nima iloj qilaman (A.55).

MUQOM – raqs, musiqa ritm – usuliga mos harakat; maqom.

Aminjonim qo‘qonlik, Qoshu ko‘zi **muqomlik** (Q.66). Suv keladi **muqom** bilan, Bog‘ladilar tikon bilan (Q.267).

MUQOMSIMOQ – noz–karashma bilan qadam tashlash.

Muqomsib oyoq tashlashi,

Boylarning erka qiziday (O.91).

MURG‘I SALOVAT– ulug‘lik qushi.

O‘n to‘rt jallod, **murg‘i salovat**, qilichi burro, tili go‘yo “Kimning ajali yetdi, oftobni soyaga yetkazmay, jonini olay!” debdi (E.98).

MUROTALIBACHCHA – boyo‘g‘lining bolasi.

Shosupaga suvlar sepilgan, qoshiga gullar ekilgan, namoyishga chini gujumlar tizilgan, gujumning soyasiga jami qushlar yig‘ilgan: jingqarcha, musicha, balki **murotalibachcha** bari bola–chaqasi yig‘ilib, bir laylakni sozanda qilib aytirib o‘tirur edi (Rus.56).

MURSAK– ayollar kiyadigan yengi kalta bir xil ustki milliy kiyim.

Anov **mursak**, to‘n bozori,

Pishoq bozori, qin bozori,

Qalpoq bozori qaysidir? (Rav.32).

MURT– mo‘ylov.

Menga tegarmi, deb o‘ylab,

Bir nechasi **murtin** burab (A.64).

MURUT – nok turi.

Yugurib bordim shotutga, Qo‘ynim to‘ldi **murutga** (Q.250).

MURRIK– burushiq, g‘adir–budir; poliz mahsulotining yetilmay qolgani.

Abdalbuva ariqdir, Og‘zi, burni **murrikdir**, // Kichkina xurmacha, Og‘izlari burmacha (go‘za) (T.89).

MUZTAR// MUSTAR– nochor, muhtoj.

Musofirmiz muna qalmoq eliga,

Hozir **muztar** bo‘ldik qalmoq qo‘liga (A.66).

Men qolganman ayroliqning tiliga,

Mustarman–ku qalmoqlarning qo‘liga (A.202).

MUZOFOT – viloyat.

Sen eshitgin, bolam, aytgan dodimni,

Sabil qilib ketma **muzofotingni** (A.76).

MUCHA – kishi a‘zosi, tana.

Oqqiz qobirg‘alari qoq qiz, o‘rta bo‘yli chaqqon qiz, **muchasi** o‘n to‘qqiz (O.26).

MUCHCHI – o‘pich, bo‘sa.

Zolim Xumor yuz ko‘rimni o‘tarmi,

To‘qqiz **muchchi** hali senda yotarmi (Rav.48).

MUG‘AYMOQ// MUG‘OYMOQ– arabsha «mug‘ib», «mug‘iba» so‘zlarining buzilgan shakli bo‘lib tirik beva ma‘nosida; munglik.

Ikkovi **mug‘oyib** goh yerda turib,
Tentirab qolgandi beega bo‘lib (Rus. 428).

MUG‘UM – quv; ayyor; aldoqchilik bilan ish ko‘ruvchi.

Bu xonimiz juda **mug‘um** balodi,
Qanday dushman bo‘lsa dodin beradi(A .304).

MO‘NDI – dastasiz spool ko‘za.

Mo‘ndi–mo‘ndi, qora mo‘ndi, Qora suvga yumalandi (Q.165).

MO‘R–MALAX – qumursqa va chigirtka kabi; ko‘plashib, yopirilib.

Shu kuni oqshomi bilan ot shopib, yo‘l tortib bordi, so‘nggi kun tongotarda
mo‘r–malaxday olamni bosib kelayotgan lashkarni ko‘rdi (O.12).

MO‘RT – egilmasdan sinadigan, tez sinuvchan.

To‘rtu to‘rt, kallang **mo‘rt**, Beshu besh, men senga esh (Q.146).

N

NAF –foyda.

Qolganiga ko‘p pushaymon qiladi,
O‘rlikdan **naf** topmay endi jiladi (A.194).

NAH URMOQ – kamsitmoq.

Sen menga **nah urib**, lopi urasan,
Juda ham akangni nomard bilasan(A.75).

NAHOR QILMOQ – ertalabki ovqat, nonushta.

Endi bir **nahor qilib** olay (E.61).

NAJIR QILMOQ – maydalab, xomtalash qilmoq.

Shoshma, bizni ularning oldiga boshlab bor, ularni **najir qilib** bir yeylik (E.27).

NAMAKDON – tuzdon, tuzluq.

Tilla so‘zandonim, Nuqra **namakdonim** (Q.76).

NANOYCHI– karnay–surnay chalib, ko‘chada raqsga tushib, qo‘shiq aytib
yuradigan kishilar.

Nanoy–nanoychi keldi, Ko‘chaga moychi keldi (Q.84).

NAR–MODA – na ayolu na erkak; xezalak.

Gul tarzim sarg‘ayib senga qarayman,
Nar–moda ma‘nosin sendan so‘rayman (A.75).

NARMAG‘AN – keyin.

O‘n to‘rt kundan **narmag‘an**,
Men ham ishim boshlayman (O.62).

NARKAS // NARBAS // NARGAS – nargiz.

Cho‘llarda to‘rt **narkas** ko‘zi,
Sarg‘aymasin gulday yuzi. (A.86)
O‘ydiraman sening **narbas** ko‘zingni,
O‘rtaga tashlading Barchin qizingni(A.196).

NASVA – nasiba.

Shuncha **nasvalarni** terib yeyishib,
Ham otasi, enasiman topishdi (Xur.213).

NA‘MA – kuy.

Bu so‘zlarni aytib, chanqovuzni **na‘ma** qilib o‘tiribdi (A.265).

NA‘MA–SIMA –o‘ziga kishinning harakat, holat, so‘ziga mos harakat qilish.
Bekning so‘zin **na‘ma–sima** qiladi,
Bek Ultontoz bilsa, «Qultoy» o‘ladi (A.353).

NAV– yangi.

Kavushcha oyoqqa tor, Qachon bo‘lar **navosi**?! (Q.222).

NAVODA – maboda, agarda.

Ko‘p turmay, ketganing o‘ng‘ay keladi.
Navoda bo‘ldan birov ko‘radi(A.249).

NAVJUVON – yosh yigit, o‘spirin.

Bo‘yingdan aylanay sen **navjuvondi**,
Endi bildim, sening oting Suvondi (O.34).

NAVQON–mardikor haqi.

Sening onang siyirdi, mayda–yo, mayda, Otang **navqon** tuyardi, mayda–yo,
mayda (Q.277).

NAVSHATIR – nok navi.

Tovlarda bor **navshatir**, mayda–yo, mayda, Uni zargar ushatir, mayda–yo,
mayda, Qo‘limdagi gavron cho‘p, mayda–yo, mayda, Qovurg‘angni qoqshatir,
mayda–yo, mayda (Q.275).

NAZA QILMOQ – ko‘nglini cho‘ktirmoq, xafa qilmoq.

Bul bacha bizning muridimiz bo‘ladi, bugun sizlarga mehmon bo‘ldi,
kOo‘nglini **naza qilmay**, vaqtini xushlab jo‘natingizlar (A.91).

NAZARKARDA– pirning nazari tushgan, egali; ilohiy kushlar tomonidan
qo‘riqlanadigan.

Ko‘ring **nazarkarda** Tarlon biyani,
Boyshiborni yetti marta aylandi (A.317).

NAZL – o‘ziga xos xislat bilan odamlarga muomala qilish.

Qilganning **nazlingga** ishdai bo‘lami,
Sen mol olsang, O‘lganning xuni to‘lami? (A.197).

NAYZADAST– abjir; nayza ko‘targan.

Qoraxon podsho... podsholik yuzi xotiri bilan, sop pardali chotiri bilan, necha **nayzadast** botiri bilan, jilovdor chotiri bilan bog‘ning ustidan kelib qoldi (O.6).

NAG‘MA QILMOQ – kuy chalmoq.

...darvozani berkitib, erkaklarni ho‘rkitib, o‘z zavqi–shavqiga **nag‘ma qilib**, daplarni chalib, qarsaqchi qizlar qarsak urib (Rav.44).

NAG‘MASOZ – sozanda, musiqachi.

Musicha, g‘urraklar g‘urillab, huv tortib, kaptarlar halqa bo‘lib, haqular haq–haq deb, qumrilar do‘st tortib, g‘azalaylar sayrab, boqqa oroyish berib, **nag‘masozlik** bir munosib yarashib turipti (Rav.44).

NASHALAMOQ – kayf qilmoq, boshi aylanmoq.

Ikkovlari **nashalashib** qoladi,
To‘riq ot odati shunday bo‘ladi (A.146).

NACHALNIK – rus. boshliq.

O‘tabegu O‘tabek, O‘tabekda uchta bek: Nachalnigi — Jumabek, Buxgalteri Ahmadbek, Sekretari – To‘rabek. O‘ylab ko‘r–chi, Baxtiyor, Eng kuchlisi qaysi bek? San chiq, turma endi tek!(Q.158).

NERA – Xorazm shevasida. Qayerga.

Yuring, yuring, **Nera**, nera? (Q.88).

NESI – Xorazm shevasida. Nimasi.

Bululum–bululum, bozi, Bizlar kimning qizi? Shakarbekning qizi, Shakarbekning **nesi** bor? (Q.164).

NIGIN – uzuk.

Shunda Qambarjon Sulaymon payg‘ambarning **niginini** tilining tagiga tashlab: “Yo, Sulaymon payg‘ambar!” deb, g‘ishtning ustidan bir hatlab o‘tdi (E.175).

Mamlakatga bermaydigan **niginni**,

Ravshanbek laganga soldi noiloj (Rav.48).

NIQTAMOQ– tayoq sanchib yoki oyog‘lari bilan ikki yonini tepkilab yurishga,ilgarilashga undamoq.

Tez–tez yurmaysanmi? – deb, qo‘lidagi hala cho‘pi bilan bo‘yniga **niqtabdi**, “xix–xix!” deb ikki oyog‘i bilan qorniga tepibdi (E.23).

NIMISH – nima emish.

Bu yetimlik qildi meni sargardon,

Xizmat qilib, tilab yeyman parcha non,

Darbadar yetimda vatan **nimishlar**?

Manzil, makon menda qayda, enajon! (A.87).

NIMKUSHTA – chalajon; na o‘lik, na tirik.

Ergashtirib borar edim, ko‘p tayoq yeb kalam g‘uvullab qolibdi, ko‘p tayoq yeb **nimkushta** bo‘libman (A.270).

NISFI – yarim.

Oqqiz, bo‘lmas bilgin **nisfi** bahosi,

Oqqiz–a, niginning qadrin bilmading! (Rav.49).

NISHON – turli ins–jinslardan xalos qilish maqsadida belgi olish.

Isriq **nishon** beray sening qo‘lingga,

Borib tutat otim turgan yerina (A.284).

NISHON– manzil.

Ko‘rganim yo‘q, xonim, o‘sgan yurtingni,

Nishonini aytay, bilgin, otingni (A.283).

***biror narsaning izi, asari**

Har tarafga qaradi, shahar–mamlakatdan **nishon** ko‘rinmadi (Rus.393).

NISHONA– mo‘ljalga olingan narsa.

Har qaysisi yoyni otar,

Nishonani ko‘zlab tortar (A.360).

NISHON QOLMOQ – zuriyod qolmoq.

O‘yladi «Mendan **nishon qolsin**», –deb,

Qo‘rg‘onimda kalla minor bo‘lsin», –deb (To‘l.131).

NISHON QO‘YMAI OLMOQ – hech narsa qoldirmay olmoq.

Odamlaring qilib qayg‘u – zulmni,

Nishon qo‘ymay oldi barcha molimni (A.196).

NOBOT – novvotrang.

Boshingdagi zarrin **nobot** jig‘am, deb,

Bedovga yarashgan oltin to‘qam, deb (A.324).

NOJINS – boshqa jinsdagi, jinsi boshqa.

Mahsining poshnasi bo‘lmas, // **Nojinsning** – oshnasi (M.66).

NOPAR – mayin, harir.

Xolli gilam ustida, **Nopar** ipak eshaylik (Q.185).

NOR – bir o‘rkashli erkak tuya.

Besh yuz **norga** yuk bo‘ladi tillasi,

Shunday boyning bizmiz kuyov bolasi (A.96).

NOR – anor.

Bir bog‘chada olmamisan, **normisan**,
Sen ham senday menga intizormisan (Rav.60).

NORKALLA – tuyaday baquvvat, juda katta.

Achchig‘ing chillali muzlagan qishday,
Norkalla kelgansan chuyda qo‘shmushday (A.102).

NOSOQ – sog‘emas, kasal.

Mehmon bo‘ldim sendayg‘achiq **nosoqqa**,
Put ko‘tarding islomdagi(A.47).

NOSOQI SO‘Z – qo‘pol, vaysaqi so‘z.

Nosoqi so‘z bunda aytib turasan,
Bu mazgilda, kashmir, nima qilasan?! (A.48).

NOSKADU – nos qovoq.

Noskaduday burni ekan, kajavaday qorni ekan (Q.260).

NUQRA – kumush.

Tilla so‘zandonim, **Nuqra** namakdonim (Q.76). Men g‘aznachiga amr qilay,
borib ko‘targanicha **nuqra**, tilladan olib kelsin(O.39).

NUQRA NAY – kumush nay.

Kelbating, savlating lochin qarchig‘ay,
Shohlar chiqsa tortiladi **nuqra nay** (Rav.50).

NUQRA TOSH–kumush tosh.

Poda kelar bosh–bosh, Oyoqlari **nuqra tosh** (Q.111).

NO‘QTACHANG – egarlangan, bog‘langan.

Sayis ham shoshib otni **no‘qtashang** ko‘ndalang qildi (Ya.Ahm.257).

NO‘G‘OYCHA – xotin–qizlar kalishi.

Boy o‘g‘li – boyvachcha, Oyog‘ida **no‘g‘oycha** (Q.185).

NO‘KAR – navkar, sherigi.

Kuyov **no‘kar** bo‘lib bunda turadi,
O‘zbakning rasimi shunday bo‘ladi (A.166).

NO‘XTA – ot–ulovni bog‘lash, yetaklash, haydash uchun boshiga solinadigan abzal.

Yigirmata bo‘ri, O‘ttizta yo‘lbars, Qirqta tulki, Ellikta **no‘xta**, Oltmishta axta, yetmishta sarg‘aldoq, saksonta chaqaloq, To‘qsonta tumaloq, Yuzta jumaloq bersin va shu so‘zimnng ma‘nosini ayirib bersin, – debdi. Yigirmata bo‘ri, O‘ttizta yo‘lbars, Qirqta tulki, Ellikta **no‘xta**, Oltmishta axta, yetmishta sarg‘aldoq, saksonta

chaqaloq, To‘qsonta tumaloq, Yuzta jumaloq bersin va shu so‘zimnng ma’nosini ayirib bersin, – debdi (T.187).

O

OBGARDON – uzun dastali, katta, ichi chuqur cho‘mish.

Shu vaqtda **obgardon** kapgir ko‘tarib, bir oshpaz kelib qoldi (O.60).

OB-YOYG‘ON – yog‘siz suyuq osh; faqirona ovqat.

Tog‘ning tagiga kelib, **ob-yovg‘on**ini qilib yotishdi (O.81).

OBDOB— dumba yog‘ bilan unni qovurib qilingan atala.

Keyin unga **obdob** ichirib turdi (E.144).

OBI – o‘chmas, zanglamas.

Otam bergan **obi** qilich, Ming yilda ham chirimas.

Otam bergan zar qamchi, Ming yilgacha chirimas (T.53).

OBI-NASH‘A – o‘zini suvga otmoq, tashlamoq.

Shuytib ko‘rdi Chibich ko‘lning qorasin,

Chibich ko‘lning yoqasiga boradi,

Turib bunda **obi-nash‘a qiladi**,

Ochilib yo‘l, borar yo‘lni biladi (Sh.95).

OBODON – xursand, shod.

Aylansin–o, aylansin, Yopda suvlar loylansin, Qumda salin aylansin, **Obodon** kelin aylansin (Q.68).

OBDOl TALAGANDAY – chigirtka talaganday.

O‘n besh kunlik yo‘ldagi maysani **obdol talaganday**, ilon yalaganday qilib, changini chiqarib, oldi yerning o‘tini yeb kelyapti (A.33).

OBOV–OBOV – b.t. bolalar boshqa kishini o‘pishi uchun aytiladigan so‘z.

Obov–obov, qizginam, Mendan qolar, izginaginam (Q.83).

OBLO – Olloh, xudo.

Oblo mening aqli–hushim olibdi,

Shum falak boshima savdo solibdi (A.33).

OBREZ –uyning poygagiga yoki dahlizda yuvinish, yuz–qo‘l yuvish uchun maxsus yasalgan usti berk o‘ra.

Obrezning chetiga besh–to‘rtta oqishoq to‘kilib qolibdi (E.47).

OHUVA – ohu–voh – turli joylarda “ohuva”, “ohuvo”, “oh–voh”, “oqvo” tarzida talaffuz qilinadi. Qo‘shiqlarning tomoqqa chertib kuylanadigan maxsus turi ham shu nomda yuritiladi.

To‘da–to‘da qizlarga–ya, **ohuva**

Bir to‘dana tol kerak–a, ohuva (Oych. 25).

ODAMBORI – jami odam.

Shunda katta–kichiklar kelib, biylarning orzidan to‘y qilamiz, deganini eshitib, to‘yning asboblarini tuzatib, qancha so‘qim mollar so‘yib, osh–palovlarni damlab, fuqaro, beva–bechoralar to‘yib, shu ajnosda o‘n olti urug‘ Qo‘ng‘irotiing **odambori** to‘yni qilib, hammalari jam bo‘lib, qirq kechayu kunduz to‘y berib yotdi (A.16).

ODARG‘I – o‘rmak iplarini pastga tushirib va balandga ko‘tarib beradigan tekis taxtacha.

Odarg‘im oshib kelgin, Qilichim shoshib kelgin (Q.312).

ODINGDANAY– otingdan.

Alla, alla, **odingdanay**, Alvonjiyning bodindanay. Onaginang aylansin–o (Q.17).

OL – qizil, qirmizi rang.

Ol–ol bo‘lsin, ol–ol bo‘lsin, **ol** bo‘lsin,

Ko‘ngli suysa yorning labi bol bo‘lsin (Rav.40).

*** sovrin.**

Bugun beklar alay bo‘lsin, **ol** bo‘lsin,

Ikkovingning rizqu–ro‘zing mo‘l bo‘lsin (O.63).

OLAPOCHA – olapoycha.

“Saman sariga tush, yo **olapocha** to‘riga tush, shapaqning zo‘riga tush”, — deb qo‘riqni soldi, yollari eshilgan ipakday bir chipor otning bo‘yniga tushdi (A.82).

OLASIM – olgim.

Bachami **olasim** keladi, Bag‘rima bosasim keladi, Shu bachamni jonina, jonim qoqasim keladi (Q.22).

OLAQAROQ – olazarak; ot va mollarda bo‘ladigan kasallik.

Turgan yerda **olaqaroq** oladi,

Buning odatini Qorajon biladi. (A.146)

OLMOS – o‘tkir, keskir.

Olmos po‘lati belida,

Ko‘p qishar olis yo‘liga (A.94).

OLACHA– bo‘zning bir xili, qo‘lda paxtadan to‘qiladigan mato.

Oltmish qari **olachadan** qalpog‘i,

To‘qson qo‘yning terisidan telpagi (A.160).

OLCHI – oshiqning o‘yiq yon tomoni. Oshiq o‘ynaydigan oshiqning shu tomoni yuqoriga qarab turganda yutuqli vaziyat.

Olchimi, tovva? (Q.141). **Olchisi** ham bizniki, taxasi ham, chikkasi ham bizniki; pikkasi ham, ummasini Shayboniga beramiz (O.67).

OLGURJI– ulgurji, tez sotib oluvchi.

Bozordan oldim bir **olgurji**, To‘ysa ham chiqmaydi burji. O‘zi katta, Kichika egiladi (T.133).

OLI – tog‘ olchasi.

Chumoli–moli–moli, Chumoli yeydi **oli** (Q.209).

OLOPTILAR– olayaptilar.

O‘toptilar, ketoptilar, Sabzi, piyoz **oloptilar**, Kattasini sotoptilar, Maydasini yeyoptilar (Q.181).

OLTAYNI – u yoqdan bu yoqqa chayqalib, sudralib zo‘rg‘a yurmoq, alpaymoq.

Oltayni paltayni, Yapaloq toshga surtaymi (bit) (T.81).

ONG – ov, ilvasin.

Mergan otar suvsiz cho‘lning **ongini**,
Tomosha qilgin bedovning tongini (Rav.84).

Shuncha yurib hech bir **ongni** ko‘rmadi,
Quruq kelmagini ma’qul bilmadi (Sh.8).

ONG – aql–idrok, aqlu xushi.

Qizlarning **ongi** ketib, ikki qulog‘i chippa bitib, hisobi yitib...(Rav.44).

ONG–TONG– ruhiy holatini ma’lum maqsadga yo‘naltirmoq; hayratlanmoq, hayron qolmoq.

Turib edi **ong–tong** bo‘lib Rustamxon,
Boshidan ketganday qorong‘u tuman (Rus.441).

ONGIMOQ– poylab, yashirin.

Yaxshi–yomonini **ongib** bilayin,
Ruxsat bersang, men ham turmay borayin(A.40).

ONG QILMOQ – nasiya qilmoq, naqd bermaslik.

...sarkamning haqini ham **ong qilsang** naqd bermasang, qo‘shirmayman, – dedi (A.256).

ONGI KETMOQ – xayoli qochmoq.

Qizlarning **ongi ketib**, ikki qulog‘i chippa bitib, hisobi yitib, esankirab, bir xili ro‘molini yo‘qotib, entikib, xalloslab, voy–voy solib, qochgan bo‘yicha qochib chuvlab Zulxumorning oldiga bordi (Rav.44).

ONGG‘ISHLAMOQ – baravar yurmoq, sakrab–sakrab qolmasdan yurmoq.

Otminan barovar kampir **ongg‘ishlab**,

Borajotir har qaysiga so‘z tashlab (A.366).

ONSOT – oson.

Onsot bo‘lg‘ay–da bul mushkuli,

So‘ylaganda qizil tili (A.383).

OPIRMOQ – o‘yib, buzub yubormoq.

Opirmog‘u sopirmoq, un degani emasmi? (yomg‘ir bo‘lar yer yuzini suv olgan) (T.179).

OPON – qo‘pol, beso‘naqay.

Opon–opon, Eski chopon, (tuya, oyog‘i, o‘rkachi, ko‘zi, dumi) (T.49).

OPPA–OPPA – bolani ko‘tarib erkalayotganda aytiladigan so‘z.

Oppa–oppa, Halima–hoppa (Q.145).

OQ –oq tusga moyil.

***ko‘rkam uy.**

Oppoq bo‘lgan **oq uyim**, Osh–noni yo‘q qoq uyim (M.253). **Oq uyimning** oynasi, qora uyimning bo‘yrasi (Q.18). **Oq** gul bilan qizil gul bo‘lsin uyi! (Q.220).

***yaxshilik bilan bog‘liq, farovon.**

Oq kunda oqararsan, qora kunda qorayarsan (M.198)

***qilmishiga yarasha.**

Oq qo‘yni ham o‘z oyog‘idan osarlar, qora qo‘yni ham (M.359).

***dangasalik, ishdan qochish.**

Oq qo‘l – osh egasi, Kuch qo‘l – ish egasi (M.34).

***dilida kiri yo‘q, beg‘araz, yaxshi niyatli.**

Oq ko‘ngilning oti ham ozmas, To‘ni ham tuzmas (M.72).

***gunohsiz, aybsiz, hayoli.**

Yuzim **oq bo‘lsin** desang, Ishingni to‘g‘ri qil (M.49). **Oq beshikni** ichida, oq bolani men ko‘rdim (Q.92). Tong sahar uyqum buzib, alla, // **Oq** sut berib boqay seni, alla (Q.13).

***baraka, mo‘llik.**

Oqlik sotgan oqarmas (M.231). **Oqlik** bo‘lsa ochlik yo‘q (M.232).

OQ QUBBA – x.t. oq quvva. O‘ziga jalb qiluvchi, tortuvchi.

“Oq qubba kelgan, qizil chiroyli, xo‘b barkamol, yaxshi ekan”, — deb otlanib yotibdi (A.94).

OQMOQ – ahmoq, anqov.

Oyog‘i popik, Og‘zi ko‘pik O‘zi **oqmoq**, oyog‘i poqmoq (T.48).

OQ UYLI BO‘LMOQ – aybdorning o‘z yurtidan turush huquqidan mahrum bo‘lib, oilasi bilan birga boshqa yurtga haydalishi.

Har elatdan chiqib har kun qo‘shilar,

Oq uyli degan bir shundayin gap bor (To‘l.135).

OQ YUZLI – yuzi yorug‘ bo‘lmoq.

O‘n chopar Hakimbekni ko‘rib: “**Oq yuzli** – obro‘li bo‘ldik”, — deb otdan tushib, ta‘zim qildi (A.89).

OQCHA – gunohsiz, toza, beg‘ubor; to‘g‘ri.

Haya–hoy, **oqcha** bolam, Lablari qaymoqcha bolam, Shirin uzum shingilida, Handalagim–zomcha bolam (Q.70). **Oqcha** qizim, alla, Zog‘cha qizim, alla (Q.21).

OQLAMOQ – donni, g‘allani tuyib, po‘stini ajratmoq, tozalamoq.

Oq sholi–yu, ko‘k sholi, Oq sholini **oqlaylik**, ko‘k sholini ko‘klaylik (Q.109).

OQQALOV – yonib turgan, oqarib laqqa chug‘ bo‘lib turgan tutantiriq.

Xo‘jayin o‘choqda **oqqalov** o‘tda isinib, yog‘li palovni yeb, maza qilibdi (E.47).

ORQAVARON –orqavarotdan.

Orqavaron eshitib, shu musofir boylarda bir qiz bor emish, deb bular ham o‘zavonda maslahat qiladi (A.40).

ORAGA TUSHMOQ – vositachilik qilmoq.

Xudoning yaratgan sheri men bo‘lsam, bir kam qirq kundan beri bir oyog‘im bilan turib, sizlar uchun **oraga tushib**, yaratgan xudolaringdan farzand tilayman, yaratgan xudolaring farzand bermayman, dedi (A.15).

ORALAMOQ – kezmoq, yurmoq, aylanmoq.

Quloq solgin Qorajonning tiliga,

Ena, qaytgin, borma Chilbir cho‘liga,

Oralama o‘zbaklarning eliga,

Ena, sen ham qaytgin kelgan yo‘linga (A.41).

ORA OCHAR – ajrim qiladigan.

Bitta–bitta bo‘p ketamiz, ikkita–ikkita bo‘p ketsak, **ora ochar** qiladigan odam yo‘q, zo‘ri kam zo‘rini bo‘g‘ib o‘ldirib qo‘yadi, bitta–bitta bo‘p ketamiz, — dedi (A.55).

ORQOVUL – tan soqchi, xos soqchi.

Orqaginang **orqovul**, mayda–yo, mayda, Cho‘qqiginang qorovul, mayda–yo, mayda (Q.279).

OROYISH BERMOQ – zeb bermoq.

Musicha, g'urralar g'urillab, huv tortib, kapralar halqa bo'lib, haqlar haq-haq deb, qumralar do'st tortib, g'azalalar sayrab, boqqa **oroyish berib**, nag'masozlik bir munosib yarashib turipti (Rav.44).

ORO-TORO – aro bermoq, zeb bermoq.

Sop podsholikdan aro-sharo behush dorilarni g'amlab qo'yibdi, o'ziga **oro-toro** berib, bul mazgilda yuribdi (A.200). Oftoboy o'ziga **oro-toro** berib, to'rasiga mushtiq bo'lib o'tirib edi (Oy. 19).

OSI – osiy.

Unday desang, ena, ko'nglim qoladi,
Xudoga urdirib, **osi** bo'ladi,
Do'sting mehri juda issiq keladi,
Har kim qaytsa, xudoga osi bo'ladi (A.111).

OT TORTMOQ – otlanmoq.

“Oshpichoq, kalampir, Qorajon tentak bo'p qopti”, — deb bir kam to'qson alp: — **Ot tort**, — dedi (A.102).

OT QOQMOQ – xormoq, charchamoq.

Ot qoqib, yo'l yurib borgan odam, chiltanlar suhbatida o'tirib-o'tirib uyqu olib ketdi (A.91).

OTINI KO'TARMOQ – nom chiqarmoq.

Oxiri Alpomishbek alp bo'lib, to'qson alpning biri bo'lib sanaga o'tib, alpik **otini ko'tarib**, yetti yoshida Alpomish ot qo'yildi. Ana shundan yetti yoshida yoyni ko'tarib otgani uchun “Alpomish alp” atandi (A.18).

OYNAS – payt, xil, tartib.

Shu **oynas**da «Qultoy » qishab boradi,
Necha qirdan nari xotinlar qoladi (A.336).

OYOQ-OSTI QILMOQ – toptamoq, ezmoq, paymol qilmoq, bosib-yanchib tashlamoq.

Bu ham o'zboshimcha juvormak, alplarga baland-past gapirar, buning kasofatiga hammizni **oyoq-osti qip** bosib ketar (A.63).

OYQORA – bir barini boshiga, bir barini oyoqqa qilib uzunasiga yopmoq (chopon, po'stin kabilarni).

Ahmad kiyimlarini ostiga solib, bir choponni **oyqora** yopinib uxlab qoldi (Ya.Ahm.243).

OY QUCHOQ – o'tov va qora uyning chetansimon devor qismidagi uzun yog'ochlar.

Oy quchoq, Oy quchoq, Yig'ilib kelsam, bir quchoq.

Yoyib qo‘ysam, oy quloch, Yig‘ilib qo‘ysam, bir quloch (T.115).

OV BOSH QILMOQ – birinchi ovlagan ovini yaqin odamiga berish odati.

Bek otamga *ov boshi qip* borayik,
Otib borsak kulmas bizga xaloyiq (Sh.9).

OVHU – undov so‘zlar ov, hu, huv.

Ovhu laylak, uvhu laylak, Suvdan o‘tar, suyaksiz laylak (kapalak) (T.75).

OVIR – og‘ir.

Yomon odam mudom qilar g‘ovurdi,
Lof aytganga botmondan ham *ovirdi* (A.85).

OVLOQ – chekka, xilvat, kimsasiz yer.

Barchinning o‘tovini ko‘tarib, hu anaday *ovloq* tepaning boshiga tikib qo‘ydi (A.64).

OVMOQ – og‘moq.

Nomardlarning aqli shoshdi.
Nechov otdan *ovib* qoldi (A.181).

OV SAR – tuya boshiga kiydirib qo‘yiladigan maxsus boshvoq.

Nor, moyang yuribdi Chilbir dashida,
Ming besh yuz tillalik *ovsar* boshida (A.104).

OV SAR – gap anglamaydigan, esi past.

Zabun bo‘lar yolg‘iz kishi xollari,
Ovsari qirqilib sondan ayrilsa (To‘l.154).

OVUSH–OVUSH – ovunmoq; alishmoq.

To‘lg‘anoyim *ovush–ovush*,
Kiysa yarashadi kovush,
Qichqirsam yetmaydi tovush,
Shu yo‘ldan To‘lg‘onoy o‘tdimi? (To‘l.149).

OVUSHMOQ – almashmoq.

Otam bilan choriqni, Kiyishamiz *ovushib* (Q.267).

OVG‘ON– oyoq–ulov bilan oshib o‘tiladigan tog‘, dovon.

Azamatim *ovg‘onim*, mayda–yo, mayda, Cho‘mmoq sigir sovg‘onim, mayda–yo, mayda (Q.292).

OZG‘INTOY – bir oz, ozgina.

Qalmoqlar kelib, bir *ozg‘intoy* urush qililib, o‘lgan o‘lib, qolgani qolib qutulib, Hakimbek naytib, Qorajonning doshita yetib, Qorajon Alpomishga Qarab, bir so‘zni aytib borayapti (A.88).

OG‘OCH – yovvoyi holda o‘sadigan yoki xonakilashtirilgan o‘simlik; daraxt.

Qaladan qalampir yuklar qalashi,
Har xil isli bo‘lar tog‘ning *og‘ochi* (Rav.5).

OG‘ISHMOQ – adashmoq, yo‘lini yo‘qotib qo‘ymoq.
«Bir yoqdan *og‘ishib* kelgan musofir tozilar ekan», – deb non olib berdi (Rus.428).

***almashib yuradi**

Eldan–elga ko‘p *og‘ishib ko‘radi*,
Talqin aytib qirq qalandar boradi (Sh.49).

OG‘IB QOLMOQ – bir tomonga sirg‘anib, osilib qolmoq.
Yetganiga qilich soldi,
Ko‘pi otdan *og‘ib qoldi*,
Jazosini topib oldi,
Yaradorlar ko‘p yiqilib (Sh.64).

OG‘ZIGA ODAM KIRIB KETMOQ – yeb to‘ymas, ochko‘z.
O‘zing o‘lsang, molingga har merosxo‘r chiqadi, *og‘ziga odam kirib ketadi* (A.15).

OSHA – juda, o‘ta, haddan tashqari.
O‘qib ko‘rib *osha* diqqat bo‘ladi,
Barchinoyga bo‘l tasalli beradi (A.206).

*** uzoq, yiroq, begona (yurt haqida)**
Osha eldan josus bo‘lib kelasan,
Xisrav shohga xabar bersa, o‘lasan (Rus.402).

OSHALOL – oshi halol.
Men podalarni topshirib, *oshalol* olib boraman,— dedi (Oych.119).

OSHIQMOQ – qilar ishini bilmay qolmoq, shoshib qolmoq, hovliqmoq.
Oshiqib ish qilmoq bunda ne darkor
Oshiqmagin, har narsaning vaqti bor (A.415).

OSHIMA – oshimga. Hayotimga.
Qaba falak og‘u qo‘shdi *oshima*,
Haydab borib yetma mening boshima (A.38).

OSHPICHOQ–QALAMPIR – irimlarga ko‘ra biror narsadan qo‘rqsa shunday deyiladi. Pichoq – kesish uchun ishlatilishi, qalampirni achchig‘I bilan kesishi ofatni kesuvchi, daf qiluvchi deb tilga olganlar.

“*Oshpichoq–qalampir!*” deb yon–yog‘iga qarab tupurib yubordi (Sh.35).

OCHA– ona.

Ochamga qo‘ygan oshni, Shodmon yalaqi ichdi (Q.248).

OCH GAZA – tog‘da ikki bir–biriga tutash yoyiq do‘ng oralig‘i.

Qiz chechasiga aytib turgani: **Och gazadan** chang chiqdi, U nimadir, chechajon? Jo‘ra otli bir chiqdi, u nimadir, chechajon? (T.183).

OCHQAMOQ – ochiqmoq.

Ko‘p qaradi yurib zovu tog‘larni,

Suvsab, **ochqab** shunday cho‘lda yuradi (Sh.8).

P

PAJ– puch, yaramas.

Halajim hajga chiqdi, Qulog‘i **pajga** chiqdi (paxta) (T.90).

PAKA–PAKA– ko‘pkari, poyga musobaqasida marra yakuni sifatida belgi qo‘yilgan joy.

Gap bo‘lsa, **paka–paka**, // Ish bo‘lsa, cheka–cheka (M.25).

PALAK– qovun, bodring kabi o‘simliklarning yerda yoyilib o‘sadigan tana, shox va barglari.

O‘n ikki **palak**, // O‘n birini yedik, // Birisi tosh xamak (yil, o‘n ikki oy, bir oy ro‘za) (T.25).

PALAXMON– tosh otish uchun mo‘ljallangan qadimiy qurol.

Uy qizi – **palaxmon** toshi (M.276).

PALAZ– xaromxo‘r, tekinxo‘r.

Aytuvingdan dev bir **palaz** narsa bo‘ladi (Rus.395).

PALLA – shu payt, shu mahal.

Ota–enam shu **palla** bo‘lsa edi,

Holim ko‘rib, qizginam desa edi (Xur.204).

Hozir ishlashga **palla**–yay, Ishlarni tamom qilib, Keyin qilamiz yalla (Q.22).

PALTAYNI– u yoqdan bu yoqqa chayqalib, sudralib zo‘rg‘a yurmoq, talpaymoq.

Oltayni **paltayni**, Yapaloq toshga surtaymi (bit) (T.81).

PAMADUR – pomidor.

Andir–u mandir, Bu guli chandir, Sag‘ru pag‘ir, Budir **pamadur**, Lachaylik, Gul qanidur? Qani, chiqu sur! (Q.153).

PANALAMOQ – yashirinmoq, berkinmoq.

Sen **panalab** qorong‘ida yurmagin,

Kuyovman deb sen uyalib turmagin (A.49).

PANO – ayn. panoh.

Sensan maning sanoyim, Sensiz yo‘qdir **panoyim** (Q.18).

PAR–PARANG – yupqa, yengil va tovlanib turadigan ipak turi.

Bo‘yi chinori keldi, Hojiyaxonga bir qarang,

Egnida ko‘ylak **par–parang!** (Q.109).

PARANG –fransuz miltig‘i, fransuzlar tomonidan ishlab chiqarilgan.

Chinor tagi soyadir, Berlik yomon sallador, Minor sirti **paranglik**, Tepasi keng yalanglik (Q.223).

Parang miltiq patir–patir,

Otildi maydon ishida (Rav.91).

PARQIN – ot qo‘ltig‘i; afsonaviy tulpor qanoti va qanoti joylashgan yer.

Bul bekлар bahrini oshib,

Parqinidan ko‘pik sohib (A.212).

PARAQQOS BOYLAMOQ – qush kabi qanot chiqarmoq.

Choparlar kelib ketgandan keyin tabladagi ot sag‘risi toshib, yoli qulog‘idan oshib, yulduzni ko‘zlab, **paraqqos boylabo‘ynay** berdi (A.73).

PARCHIN – to‘shov, kishan.

Oltmish botmon endi temirni yig‘ib,

Oyog‘iga bul **parchinlab** uradi (A.228).

PARQUV – afsonaviy tulpor qanoti.

Ana shunda Barchinoyning enasi Barchinoyni ham jo‘natmoqchi bo‘lib, Barchinoy uchun bir to‘ruq yo‘rg‘a otni tabladan olib kelib, uzangilari tilladan, ayillari ham tilladan, hamma asboblarini yaxshi sozlab, egarlab, ustiga tilla jabduqlardan solib, ayil–pushtanlarini tortib, ustiga mayin, toza, muloyim baxmal **parquv**lardan solib, tilla yuganlarni boshiga solib, juda otni choqlab, otning jilovidan enasi ushlab, olib keldi (A.27).

PASAK – past tomon, orqa.

Jilt etdi // Jilg‘ag‘a tushdi // **Pasak** qizardi // Ichidan mol chiqdi (quyosh) (T.8).

PASMAY– past, pastlik bilan.

Nasib qilsa kunda o‘ynab–kuling, deb

Hech kim bilmasin–da **pasmay** yuring, deb,

Nasib etsa, biyning qizin oling, deb,

Ko‘chmanchi bo‘p kelgan elni ko‘ring, – deb (A.130).

PASMONDA– past; iflos, kir.

O‘zi **pasmondaning** ko‘ngli osmonda (M.191).

PATAK – oyoq kiyimi ichiga to‘shaladigan, qalin, yumshoq matodan solinadigan narsa.

Tog‘dan baland, **patak**dan past (yo‘l) (T.168).

PATINKA– botinka.

Bir **patinkam** bor edi, Oyog‘imga tor edi (Q.233).

PATLAMOQ – tez, keskin yonish.

Isiriq, isiriq, Chatnasin isiriq, **patlasin** isiriq (Q.50).

PAX–PUX – taql.s. miltiqdan chiqariladigan tovush haqida.

Pax–pux otasiz, Nega yumalab yotasiz? (Q.213).

PAY – ustiga yoyib tashlamoq.

Ot beliga torta berdi sayislar,

Pay to‘shab tashlagan chag‘atoy pushtan (Ya.Ahm.221).

PILLA – mahal.

Ravshanbek bog‘ning ichidagi qushlardan yorini so‘rab turib edi, bir **pilla** shiq etib bog‘ning devori ochildi (Rav.21).

PILDIROQ – mayda qadam bilan tez, shoshib yurmoq.

Yonginamda yurgin sen, **Pildirog‘im**, alla–yo (Q.39).

PILKASH – fil yetaklovchi.

Pilkash to‘ti qiz, San tur, san chiq! (Q.153).

PILTAKACH– qog‘ozdan pilta o‘rab tepchik orasida tiqish uchun ishlatiladigan dastali ingichka sim.

Tog‘man, zuvman, **Piltakach**, pis, San chiqding, San yotding (Q.154).

PIRAG‘AR– eng yomon, yaramas.

E, momo, kampir, **pirag‘ar**, taqqa jiyingda turabor (E.95).

PIRILLOVUQ – mayday qushlarning qanot qoqishidan, parrakning aylanishidan chiqadigan tovush.

To‘qay qamish tagida qiyo qamish, Qiyo qamish tagida yaltirovuq, Yaltirovuq tagida pirillovuq, **Pirillovuq** tagida taqildoq (soch, qosh, ko‘z, burun, og‘iz) (T.38).

PIROQ – afsonaviy uchar ot.

Dehqonlar mingan **piroq**, Sen hayvondan chog‘roq (Q.273).

Piroqlar beliga bu kun minayik,

G‘ayrat qinglar, biz shikorga boraylik (O.3).

PIRTAK– pirt–pirt etgan ovoz chiqarmoq; bir joyda o‘tira olmaydigan.

Jinnining jirtakka tobi yo‘q, Shogirdning – **pirtakka** (M.217).

PIS – yashirinmoq. Yashirin.

Pildir **pis**, birpas pis, sen tur, sen chiq! (Q.153).

PISMOQ– o‘zini panaga olmoq, bekinmoq.

Ravshanbek astagina **pisib** olib gulning ichiga yashirindi (Rav.43).

PITA– bo‘ta, kichik daraxtsimon o‘simlik.

Tog‘dan baland, **pitadan** past (yo‘l) (T. 168).

PIT–PILDIQ – bedananing sayrashi, bitbildiq.

Bedonam uchdi: **pit–pildiq**, Sabziga tushdi: pit–pildiq (Q.124).

PITIK BITMOQ– bitadigan ish bitmay, o‘ylab qo‘yilgan rejalar amalga oshmaslik.

Pitik bitmay kishi xotin olmaydi,

Teshik munshoq hyesh ham yerda qolmaydi (Oych.43).

PIYON– kayfi oshgan, mast.

Piyon ulfat – ziyon ulfat (M.101).

PICHI– oz miqdorda, ozgina.

Oh tortaman yurakkinam sher ekan,

Samarqand shahridan **pichi** aytayin (Xur.210).

POK – sal.

Bilmadi–ku bobosining ishini,

Pok bo‘lmasa yora yozdi boshini (A.79).

POK– toza.

Suv pok, san nopok, **Pok** suv sanga bo‘lsin (Q.51).

POK–POK – taql.s. tovuqning chiqargan tovush haqida.

Tovuq: **Pok–pok–pok**–pok–pok, pok o‘luvdim, Bir bacha tug‘dim, ko‘zi yo‘q (Q.122).

POLOCH – tikka–tikka, o‘tkir, qayrilmaydigan, nayzaday.

Beli bo‘krayib qolgan, qulog‘i tikrayib qolgan, bachchag‘arning tishlari omochday, sochlari **poloch**day, manlayidan tarlon ochgan, ikki chakkasining go‘shi qochgan, bo‘yinlari tirishgan, hamma yeri qurushgan, iyaklari burushgan, ko‘ringan odam bilan urishgan, agar boshqa odam erinmasa, erinmasdan urushgan kampir (Rav.21).

POLVONLIK TOMIRI – avlodida bo‘ladigan holat; gen, xususiyat.

Hasan mard muni ko‘rib, ko‘zi yoshga to‘lib, jazabalari qo‘zg‘alib, **polvonlik tomirlari** o‘yg‘onib, o‘zini tuzab tezlanaberdi (Rav.86).

PONSOD — beshyuzboshilar, amaldorlar.

E onam, mehribonim, podshoh “yuzingni och”, dedi. Unda donolar, vazirlar, qirqta sandalnishinlar, yasovullar, **ponsodlar**, yuzboshi–sarkardalar o‘tiribdi (E.295).

PONZA– yupqa, harir ipak ro‘mol.

Yaqin kel mening qoshima,

Ponza ro‘molini boshima.

Qo‘l uzatgan oq tushima,

Bo‘ling, allayor–allayor (A.92).

POQMOQ – yungi o‘siq, hurpaygan, tartibsiz o‘sgan.

Oyog‘i popik, og‘zi ko‘piko‘zi oqmoq, oyog‘i **poqmoq** (tuya) (T.49).

POPISH – tuyaning tovon.

Qoragina **popish**, devolga yopish (kaltakesak) (T.67).

POPUK– ayn. Po‘pak. Narsalarga bezak uchun taqiladigan bir bog‘lam tola, pat va shu kabilar.

Qurbaqaning oyog‘iga, **Popuk** taqib beraman (Q.84).

PORA–PORA– parchalamoq, sindirmoq, bo‘linmoq.

Kun **pora–porabo‘lgan** vaqtda,

Bek Hakim yetib boribdi (A.89).

PORIMOQ – tors–tors yorilmoq, maydalab qirgillmoq.

Mayda–mayda **porisin**, mayda–yo, mayda, Don somondan arisin, mayda–yo, mayda (Q.275).

PORT – o‘ziga qo‘yarga joy topolmaslik, girdikapalak bo‘lmoq.

Kelinchak ham elakni olib kelayotib edi, Qultoyni ko‘rib qoldi: — Ha, qayting, bobo, — deb **port bo‘lib** qoldi (A.334).

POYANAK – ot abzallarini bezash uchun ishlatiladigan kumush, tilla va shu kabi metallardan tayyorlanadigan yarim tuxumsimon buyum.

Tilla **poyanak** urilgan,

Uzangilarga shirqillab (A.87).

POYOM – nihoyasi, oxiri.

Aytgan so‘zning **poyomini** bilsang–chi,

Shumlik qilsang, qonlar yutib o‘lsang–chi (A.154).

POYONDOZ – oyoq ostiga solinadigan palos.

Osmonning yulduzlari,

Poyondoz bo‘p tushganday (O.118).

POYTUNCHA – foytuncha.

Poytunchani minaylik, Mazza qilib yuraylik (Q.251).

PUKKA– oshiqning chikkaga qarama–qarshi, dumboq tomoni.

Suvsiz cho‘lda bedovot,

Gohi chakka, goh **pukka** (Rav.73).

PUL – bir tanganing besh qismiga teng mis chaqa.

Bul oting buncha **pullik** ot emas, sinchining pora olib gapirganiga ahmoq bo‘lding, o‘zbekning yomon cho‘birini baland olding, bir chetini o‘zing bo‘l ko‘rding (A.130).

PUM–bolalar janjallashganda bir–biridan xafa bo‘lib aytiladigan so‘z.

Oq tosh, Qora tosh, Taka–tum, Birom **pum!** (Q.160).

PUTOQ – butoq, novda.

Oh changalning tubiga siyib kelsang, yor–yor,

Oh changalning **putog‘i** qichuvini qondirama, yor–yor (A.375).

PUSHT– tayanch, himoya; homiy.

Xotinga – **pusht**, // Xamirga – musht (M.276).

PUSHT–PUSHT – erkaklar begona hovliga qirganlarida, ayollarni yashirinish haqida ogohlantirish uchun aytiladigan xitob.

Odam to‘da bo‘lgan, to‘p bo‘lib Zulxumor oyga yo‘l bermaydi; tomoshabin juda qalin Zulxumor to‘rasiga chidolmay **pusht–pusht** deb bir so‘z dedi (Rav.23).

PUSHTUPANO – avlod ajdodi.

Uning otasini, bobosini, Jami **pushtu panosini**, So‘rab kelsang – ekan laylaknamo laylak (Q.119).

Ayrildim kulba–xonamdan,

Duoguy **pushtu panamdan**.

Boshimdagi parvonamdan,

Kecha–kunduz xam xonamdan (Rav.34).

PUSHTAN – egarning ot qornidan aylantirib o‘tqizib bog‘lab qo‘yiladigan tasmasi, qorinbog‘.

Ayil, **pushtanini** chechib bedovning,

Shipirib ustidan oldi zulini (Rav.8).

PUCHCHAKALON – qush nomi.

...so‘piturg‘ay, g‘azalay, **pushshakalonlar**, olapopush, olaqarg‘a; qoraqarg‘a, olashoqshoqlar bari yig‘ilib laylakni sozanda qilib aytirib yotipti (Rav.19).

PO‘LAT – qilich.

Bir minolmay qoldim tulpor otima,

Qo‘lim yetmay qoldi–da **po‘latima** (Ya.Axm.250).

PO‘PAK – ayn. Popuk.

Chokiga **po‘pak** tikaman, Teppa sochimdan kesib (Q.316).

PO‘RAN – chiroyli, yaxshi

Yorg‘ichoq torta–torta, **Po‘ran** bo‘ldim, Yorg‘ichoq nonini yeb, Xo‘ran bo‘ldim (Q.293).

PO‘STAK–o‘siq junli oshlangan teridan iborat to‘shak.

Etib xolamga berdilar: – **Po‘stakka** lozim, dedilar! (Q.133).

PO‘STIN – mo‘ynali oshlangan teridan tikilgan uzun, issiq ustki qishlik kiyim.

Yolg‘iz qo‘yning terisi **po‘stin** bo‘lmas (M.17).

PO‘TA– belga bir necha marta aylantirib o‘raladigan uzun belbog‘.

Bangingning otasi yo‘q, Belida **po‘tasi** yo‘q (Q.90).

Beliga yarashgan zarrin **po‘tasi**,

Xudoyim kechirgay qilgan xatosi (A.383).

Q

QABA– qattiq, berahm. Qaba falak – zolim falak.

Qaba falak boshga soldi zulm, deb,

Eliboylar bundan kushib boradi (A.30).

QABARMOQ – qoldi; xiralashmoq.

Bilgan, Ko‘kamanning ko‘ngli **qabardi**,

Agar bilsang, alplar xabar topadi (A.56).

QABATINDA // QAVATINDA – yonida, oldidan.

Qavatingda to‘qqiz kampir enajon,

O‘nta bo‘lib, ena, senga yo‘l bo‘lsin? (A.41).

QABINMOQ // QOPINMOQ– yonmoq, kuymak, jizg‘inak bo‘lmoq.

Ish kuygan so‘ng yurak o‘tday **qopinar**,

Yov ko‘rsa botirlar qalqon yopinar (Rav.72).

Ravshanbek polvon ularning bu so‘zlarini eshitib, sherday hurpayib, yo‘lbarsday chirpinib, qoplonday jimiyib, xezlanib, tezlanib, qahri kelib, bahodirliklari uyg‘onib, o‘tday yonib, olovday **qopinib**, bir quti gugurtday b‘lib o‘t olib ketganday bo‘ldi (Rav.29).

QABOHAT– juda yomon, yaramas, razil, kabih.

Qariganda sultonga bu ish **qabohat**,

Qabohatdan o‘tib bo‘ldim men diqqat (O.63).

* **qabih, qabihlik, razillik, ifloslik.**

Bel boyladim, endi o‘zim borayin

Qalmoqlarga bir **qabohat** qilayin (A.209).

QADAMA OG‘OCH – yakka qoziq.

Men ertaga urush bo‘lsa, boyadan beri shuni choqlab, ko‘zlab o‘tiribman: anov tolni, mana bu qayrag‘oshni sug‘urib olib, o‘rtaga tudada «**qadama og‘och**» qilaman, deb o‘ylab o‘tiribman (Rav.83).

QADDI SHAMSHOD – bo‘yi–basti tik;

Shikor ovlab o‘tib ketdi ko‘llarni,

Qaddi shamshod ko‘ring toza gullarni (Sh.8).

QADIM – qadam, odim.

Shu shart bilan qalmoq so‘zi bo‘lmadi,

Ming **qadim** yerni qadimlab ko‘radi (A.157).

QAHAT – kamchil narsa, pulga ham topilmaydigan.

O‘g‘riga mol qahatmi. O‘g‘riga mol **qahat**mi (M.50).

QAHARI –qahri, g‘azabi.

Qahrlansa toshni yorar **qahari**,

To‘qson norning go‘шти bo‘lmas nahori (A.160).

QALAYI– idishlarning betini qoplash, oqartirish uchun yugurtirilgan kumushsimon oq rangli metall.

Do‘mbiram boshi **qalayi**, Sartning qizi saloyi (Q.97).

QALACHI – shaharlarga, xususan, Rossiyaga borib savdo–sotiq qiluvchi yirik mahalliy savdogar.

Qaladan qalampir yuklar **qalachi**

Har xil ismi bo‘lar tog‘ning og‘ochi (Rav.5).

QALIN – mahr, kuyov tomonidan kelinga beriladigan mol.

Qalin molni berib yetdi,

Boqqan moli sop bo‘lib ketdi (A.260).

QALLIQ – nishonli, atalgan yor.

O‘zbekning rasmi shunday bo‘ladi,

O‘g‘rinsha **qaliqqa** ketib boradi (A.136).

QALIQQA BORMOQ – unashtirilgandan keyin kuyovning yashirincha qizning uyiga borish odati. Bundan yangalar xabardor bo‘ladi.

Hamma sizga intizordi,

Borib ko‘rdi zulfakdordi,

O‘g‘rinsha **qalliqqa bormoq**,

O‘zbek yurtida rasm bordi (A.134).

QALQIMOQ – chayqalmoq.

Kishini falokat bossa, ko‘p yomon,
Ot ustida **qalqiy** berdi shahzoda (Ya.Ahm.234).

QALQON – harbiy kamzul.

O‘ziga tayyorlab aslaha–anjom.

Shakar kiydi munda **qalqon**–sovutdi (Sh.57).

QAMAR– quyosh.

Shamsu **qamaru** sitora, Hamrohi shu bacha (Q.53).

QAMSAMOQ– o‘rab olmoq, qamamoq.

Har tarfdan **qamsab** kelar,

Kelganiga qilish solar (A.291).

QAMRAMOQ – o‘rab olmoq.

Qashqir yurmas yerlardan,

Qamrab o‘tib boradi (Rav.79).

QANJIG‘A – egarning orqasiga yoki oldiga biror narsani tang‘ish uchun maxsus bog‘lab qo‘yilgan tasma.

Ikki tarafo: biri qilich, biri miltiq **qanjig‘aga** ilingan (O. 14).

QANJIG‘ALI – o‘zbek urug‘laridan birining nomi.

Qalmoqlar shahridan chiqib kelaman.

Asli o‘zim **qanjig‘ali** bo‘laman (A.201).

QANQUV – g‘iybat, piching.

So‘zda **qanquv** yomon, Dardda — sanchuv (M.83).

QANQILLAMOQ –qattiq narsalar bir–biriga urilganda chiqqan ovozga taqlid qilmoq.

Bachchag‘arning kallasi qurib qolgan quv kalla ekan, **qanqillab** havoga chiqib ketdi (Rav.43).

QANT– sof shakar moddasi, shakardan tayyorlanadigan mahsulot. Ayn. qand.

Pistaning mag‘zi, Qo‘qonning **qanti**! (Q.156).

QANTARMOQ – otni sovitmoq, otning jilovini egar qoshiga olib, uni yem yeyish va suv ichishdan saqlamoq.

Otni kalta **qantarib**, tizginini egarning qoshiga o‘rab tashlagan edi (A.143).

QAQSHAMOQ – zirqirab qattiq og‘rimoq; sirqiramoq.

Muna elda davlatli deb suyamanmi, yor–yor,

Tegmak tuva izuviga siyamanmi, yor–yor,

Fig‘on qilib qamli qullar ko‘p **qaqshaydi**, yor–yor,

O‘lan aytgan, Yodgorjon, kimga o‘xshaydi, yor–yor (A.379). Sori biyam shoxasin, Shavshatmangiz, bobosi, Channab turgan suyakni, **Qaqshatmangiz**, momosi (Q.306).

QAQQAYMOQ – kekkaymoq, bo‘yin egishni istamaslik.

Hammasi birdan ko‘chib, **qaqqayib**, o‘n ming uyli el Boybo‘ridan araz urib, Qalmoq yurtiga, Kashal eliga qarab, Boysin–Qo‘ng‘irot elini tashlab, Boysari bilan birga ko‘chib jo‘nay berdi (A.27).

QOPISHMOQ – oriqlash natijasida et–etiga yopishib ketmoq.

Shu kuni pora–pora bo‘lib yerga o‘tirgan vaqtda jonvor G‘irko‘k suzulib, buyri–buyriga **qopishib**, qorni–qorniga yopishib, ter bilan qotgan changlar yong‘oqday dumaloq bo‘lib, yoniga yopishib Shirvonga kirib bordi (Rav.54).

QARI – o‘lchak, mato o‘lchash, bir qulochga yaqin, 145 smga teng uzunlik o‘lchovi.

Sarhovuzdan katta edi kosasi,

To‘qson **qari** bo‘zdan bo‘lgan kissasi (A.160).

QAROR – turar joy, to‘xtaydigan joy.

Hali bunda ne manzilda **qaroring**?

Musofir mehmonim, qaydan bo‘lasan? (Rav.22).

QARSAK– qorsoq, tulkiga o‘xshash, lekin undan kichikroq yirtqich hayvon.

Qarsak yurmas yerlardan,

Qalqib o‘tib boradi (Rav.78).

QARQARABOZ – qirg‘iysimon yirtqich qush o‘rgatuvchi kishi.

Qorong‘i tomning ichida, **Qarqaraboz** o‘ynaydi. Sallasini chubotib, Masxaraboz o‘ynaydi (chiroq) (T.147).

QARSOQ– tulkiga o‘xshash, lekin undan kichikroq hayvon.

Tulki–**qarsoq** ini bir, // G‘ar–o‘g‘rining tili bir (M.47).

QARS–QURS QILMOQ – taql.s. “qars” etgan ovoz chiqarmoq.

Saqich bersam, oladi, **Qars–qurs qilib**, chaynaydi (Q.108).

QARTAYMOQ – keksaymoq.

Ko‘rolmaysan ulgan joni–dilingni.

Qartayibsan, duo qilib tur endi,

Qalmoqlarga qilgan ishim ko‘r endi.

Bek Alpomish deydi mening o‘zimdi (A.215).

QARCHIG‘AY – ov qo‘shi.

Jamoling o‘xshatdim osmonda oyga

O‘zingni mengzayman bo‘z **qarchig‘ayga** (A.340).

QARCHIN – gilam to‘qishga chevar.

To‘qiganing gilamdir,

Qarchin kelin, yor–yor (A.379).

QASA – tuyoqli hayvonlarning tezaklaydigan organi.

Qasagani qasagan, Xasdan buyrak yasagan (*Mol tezagi*) (T.53).

QASAVA– xas–hashak aralash quyqum.

Sirg‘alari yalq etdi // **Qasavasi** qaltirab // Yuzginasi yaltirab // Uzun–uzun iz ketdi (suv) (T.14).

QATGA – qayerga.

Ko‘zachasi og‘rib qopti, Endi boray **qatga** man? (Q.79).

QATAYMOQ – Yoshi ulg‘ayish natijasida har narsani tushunish.

Seni **qatayib** kelgan desam, hali ham shu yerdagi bo‘shlig‘ing qolgan yo‘q ekan (A.333).

QAVARMOQ– qattiq zarba natijasida turtib chiqmoq, bo‘rtmoq.

Ho‘kizni chunon uribdiki, **qavarib** chiqmagan joyi qolmabdi (E.49).

QAVAT // **QABAT**– yon qator, saf.

Bek Ravshanning **qabatida** yig‘lab turgan Zulxumor oyni ko‘rib, barisi «hay attang» deb afsus, nadomat qilaberdilar (Rav.59).

QAYIM – tekis.

Chopmoqqa **qayimdir** Asqarning cho‘li,

Huv olisdan tuman ishra ko‘ringan (A.17).

QAYISH – xamirdan tayyorlangan to‘rtburchak qilib kesilgan taom.

Qayish chaynab yutolmas, ketida ikki yumaloq, yugurib sira yetolmas (arava) (T.166). Yer ostida sariq qayish. Yer ostida xom **qayish** (ilon) (T.65).

QAYQI – qayrilgan, bukilgan, egilgan.

Burang–burang, burang ot, Beli **qayqi** kurang ot (chumoli) (T.78). Shunda ko‘nglini xushlab, bir **qayqi** tayoqni qo‘liga ushlab, qo‘llarning ko‘pkariga tashlab yotgan sarkalarini quvib, chetga chiqarib ketdi (A.340).

QAYROQ – yaxshi o‘riladigan, o‘rishga oson.

Bo‘g‘zing to‘lsin hamisha, Bug‘doyim bo‘lsin **qayroq** (Q.296).

QAYTALI – ayn. qanday qilamiz.

Alla, alla, altiroq, Oziqim yo‘q, yo‘l yiroq. Oziq bersang, **qaytali**. Avliyoga jup chiroq aytali, Alla deyin man sanga. Uyqu kelsin ko‘zingga (Q.17).

QAYSAR – kishi irodasiga buysunmaydigan, o‘jar, asov.

Har na dardin aytdi menday mushtipar,

Qaysi eldan bunda yetishding, **qaysar** (A.205).

QASHAMOQ – qashilamoq.

Abuk–dubuk, oshaduk, Qumri qoshin **qashaduk** (Q.207).

QASHAMSHAM – o‘jar, qaysar.

Malla mushuk, Bo‘yni qiyshiq. Jumalay ketdi, **qashamsham** (no‘xot) (T.93).

QASHANTIRMOQ – qantarmoq, otni sovutmoq uchun to‘xtatib turmoq.

Bunda otga dam beribdi,

Bir dam farog‘at qilibdi,

Qashantirib mingan otdi,

Ayil, pushtanni tortdi (A.71).

QASHAR – o‘zini o‘zi qo‘li bilan qashlamoq.

Ham baxti bashar o‘g‘lim, Bo‘ynini **qashar** o‘g‘lim (Q.79).

QASHQIR – bo‘ri.

Qashqir yurmas yerlardan,

Qamrab o‘tib boradi (Rav.79).

QASHOV – qashlagich, otlarni qoshilaydigan asbob.

Shu otni yetaklab olib chiqib, yakka mixga boylab, otni egar qashov qilib abzallab turibdi (Rav.21).

QASHG‘ALDAQ// QASHQALDOQ – o‘rdakdan kichikroq suv qushi.

Beting qurg‘ur beshqaldaq, Beshik yo‘nib o‘tiribdi, Qoshing qurg‘ur **qashg‘aldaq**, Qoshiq yo‘nib o‘tiribdi (Q.93).

QAG‘ANOQ – qo‘yning og‘iz sutidan pishirilgan ovqat.

Qag‘anoqqa to‘yib yotgan cho‘ponlar,

Shul oraga bir eliboy keldimi? (A.35).

QA‘DA – odat, rasm.

O‘zbeklarning o‘zining rasmi ekan, rasmi–**qa‘dasini** o‘zlari bildirdi (A.50).

QILTINGLASHMOQ – arang qimirlamoq, jonsiz tebranib turmoq.

Qilting, qilting kuloli, **qiltinglashar** kuloli. Yashil cho‘pkan ustida, yalanglashar kuloli (zuluk) (T. 67).

QIMTIMOQ – biror ish– harakatni tezroq bajarishga undash.

Qimtisa o‘tadi osmonda qushdan,

Beliga yarashgan kark qubba pushtan (A.116).

QIMIZAK – achchiq olmaning bir turi.

Onasi **qimizak** yesa, // Qizning tishi qamashar (M.275).

QINGG‘IRLIQ – qiyqlik, qing‘ir, yomon, teskari.

Borib, alplarning ishida Kashal g‘orida ko‘zini yoshlab, o‘zini otdan tashlab, otasiga **qing‘irlik** qilgan boladay, oyog‘ini tipirshilatib, yig‘lay berdi (A.57).

QING‘IR– to‘g‘ri chiziq bo‘ylab yo‘nalmagan; egri, qiyshiq.

Qo‘li qing‘irning – dili **qing‘ir** (M.51). Borib, alplarning ichida, Kashal g‘orida ko‘zini yoshlab, o‘zini otdan tashlab, otasiga qingirliq qilgan boladay, oyog‘ini tipirchilatib, yig‘lam berdi (A.57).

QIRG‘IY – ov qushi.

Changalining yozgani, **Qirg‘iy**, bahrin tirnoqlim, Alla, bolam, alla–yay, Jonim, bolam, alla–yay (Q.7).

QIRMIZ – qizil.

Kiygani gulgun **qirmizi**,

Aqlingdi olar jodu ko‘zi (A.134).

QIRMOCH–pishirilayotgan ovqatning qozon tagiga yopishib qolgan yoki kuygan qoldig‘i.

Savusqon kelib sarq etdi, sarqitin ichib ul ketdi, Qir akam qola berdi, **Qirmochini** yeya berdi (Q.91).

QIRQ – urug‘ nomi.

Qay yerda xitoy yuzi bilan **qirq** bo‘lsa oqbo‘ta qo‘lida qoldi (To‘l.132).

QIRQIN – joriya, asira

Bari shunday kosa berar,

Qirqin qizlar birday bo‘lib (A.223).

QIRON – ko‘plab o‘ldirish, qirg‘in.

Qizli uy – **qiron**, // o‘g‘illi uy – davron (M.279).

QIRSILDOQ– mo‘rt narsalarning sinishidan hosil bo‘ladigan tovushdan yasalgan holat haqida.

Jo‘raboy, Jo‘ra, jirtildoq, Oyoq–qo‘li **qirsildoq**, Bultur berdim bir o‘g‘loq (Q.270).

QIRG‘I – randa, duradgor asbobi.

Uzoq yurtdan beklar ko‘rar durbini,

Ustalar ishlatar tesha, **qirg‘ini** (Rav.8).

QISIR– tug‘maydigan.

Biru–bir, qo‘ying **qisir**, Ikki–ikkov, keldi birov (Q.146).

QISMALIJA– qisilgan, qisa qolsin.

Hoy–hoy, o‘smaliya, Quchoqlara **qismaliya**, Osmonda bir qush uchar, Oyoqlari tasmaliya (Q.85).

QISTIRUVLI– qistirilgan.

Bir yoriqda ko‘p kallak, **Qistiruvli** turibdi (og‘iz, tish) (T.37).

QIYA – bir tomondan baland, bir tomondan past joy, tog‘, tepa, yonbag‘ir.

Ikki yaxshi uyada bitar, Ikki yomon — **qiyada** (M.63).

Zog' uchmagan cho'llardan
Ne bir **qiya** yo'llardan
Katta adir, bellardan (A.213).

QIYMIR – o'taketgan fitna, g'alamis.

Bildim, bolam **qiymir** jalab bo'lasan,
Elda yo'q rasmni sen ham qilibsan (A.266).

QIYMOQ – rozi bo'lmoq, bahridan o'tmoq, kechmoq.

G'animlarning tanasini uyaman,
Qarchig'ayman, dushman boshin **qiyaman** (A.209).

***mayli, xohshi, rag'batl bo'lmagan.**

O'ldirmoqqa ko'zi **qiyamay** turadi,
Nesha so'zni bu qalmoqlar o'yladi (A.133).

QIYO – ingichka uzun–uzun keskir bargli ko'p yillik o'simlik.

To'qay qamish tagida **qiyo** qamish, Qiyo qamish tagida yaltirovuq, Yaltirovuq tagida pirillovuq, Pirillovuq tagida taqildoq (soch, qosh, ko'z, burun, og'iz) (T.38).

QIYOM – quyosh tikka ko'tarilgan payt, tush payti, peshin.

Choshka edi, qadam qo'ydi tepaga,
Qiyom chog'i chiqdi tepa ustiga (O.30).

***zimmasiga**

Har so'zingni ola berding **qiyoma**,
Qo'lingdan kelganin qilgin, ayama (A.56).

QIYOQ – qilich, uchli, qirralli.

Toshni yanshar, po'lat, asl tuyog'i,
Beliga boylangan olmos **qiyog'I** (Rav.84).

*** tog' yonbag'rida o'sadigan o'simlik (ingichka uzun keskir bargli o't).**

Qiyg'ir degan qush o'tirar **qiyoda**,
Jasading bor Rustamdan ham ziyoda (A.102).
Tulpordan tuyoq qolar, // Shunqordan **qiyog** qolar (M.275).

QILPILLATMOQ – ajib harakatlar qilmoq; jilpanglamoq.

Qir kelsa **qilpillatdi** (A.88).

QIZIL – qon rangidagi; qirmizi, alvon.

***chechan, so'zamol.**

Chechamni so'ylatgan **qizil til** bo'lsin, // Senga aytgan mening so'zim shul bo'lsin (A.279).

***go'zallik.**

Kim maslahat bersa tayin o'ldirar, // **Qizil** gulin xazon qilib so'ldirar (A.21).
Karmananing qizlari, **qizil–qizil yuzlari** (Q.108).

***yor, oshuqa.**

Bog'bon bo'lib **qizil** gulni terayin, // Kanizimi aytib mudom yuraman (Rav.119). **Qizil guling** bo'laymi, hovuchingga to'laymi!? (Q.68). Uy to'riga yugurib, // O'tar **qizil oshiq**; qizil chiyning ostida, // **Qizil kiygan** o'tirar (kelin) (T.30).

***ona.**

Qizil gulning shoxida, alla, g'unchamisan, normisan, alla (Q.13).

***farzand.**

Shu o'g'lim bir **qizil** guldir. Gulga qo'ngan bulbuldir. **Qizil gulim** so'lmasin, Shuginaginam o'lmasin (Q.16). **Qizil gulning** joni, Dilimning mehmoni (Q.23).

***mavjudlik, tiriklik.**

Qizil yuzini sarg'aytirma, // Aziz qo'lni qavartir (M.39). **Qizil** gullardan xirmonim, // Dardimga kerak darmonim (Q.14).

***hayoli, aybsiz.**

Qizil yuzing qizartirma, Uzun tiling qisqartir (M.324). Betimning **qizili**, bolam, Tilimning uzuni, bolam, bolam, alla (Q.12).

***ko'ngilni ovlovchi, aldovli so'z.**

Kalma kelar mening qizil tilimdan, // Piyoda man hech ish kelmas qo'limdan (A.152). **Qizil tilim** bo'lmasa, qishlar edim elimda, Yashil tilim bo'lmasa, Yayrar edim elimda (M.89). **Qizil** tilim tiyolmadim, qizimnikiga borolmadim (M.89).

***oltin, tilla tanga.**

Qizil ko'rsa, Xizir yo'ldan chiqar (M.296). Qizlar **qizilga** uchar, Savdogar – pulga (M.296).

***bebaho, qimmat.**

Qanoat – **qizil oltin** (M.222).

QIZ OPQOCHDI – nikoh kechasi qizni qo'shnilarinikiga o'tkazish odati.

Sanam qizlar bari yig'ilib qoladi,
Barchinoyini ul o'rta qoladi,
Qadimgi rasimi shunday bo'ladi,
Barchinoyini **qiz opqochdi** qiladi (A.166).

QIZ SO'YLATAR – padar vakillarining kelinning roziligini so'raganda, qizni rozilik berishga undovchi kayvoni.

Ikki vakil ul mulladan keladi,
Kelib qizning ixtiyorin so'radi,

Uyalgandan qabul qilmay turadi,
Qiz so‘ylatardegan rasm bo‘ladi,
Qiz gapirtgan ansha pulni oladi (A.166).

QIZIL BOSH – bosqinchi eronliklarga aloqador bir xalq.

Bandi bo‘ldim beboshlarga,
Mehri yo‘q, ko‘ngli toshlarga,
Boylanib **qizil boshlarga**,
Qo‘lda xanjar, bo‘lsa,
Bir tushmadim savoshlarga (Rav.58).

QIZIL OYOQ – qo‘shmachlari va shularga xizmat qiluvchilar.

Qizil oyoqlarga kosa beribdi,
Yomonlarman ashula qip turibdi (Xur.180).

QIZUV – qizimoq, qizigan paytda.

Kayqubod et **qizuvda** ko‘p tayoq yegan ekan, endi badani sovib, hamma yeri
og‘rib turibdi (A.268).

QICHAMOQ – shoshirmoq, tezlatmoq.

Bu so‘zdaytib **qichar** shunqor,
Qalmoqning yurtidan chiqib (A.297).

***qistovga olmoq, qistamoq.**

Mard Hasanday polvonda,
Shunday **qichab** boradi (Rav.77).

***tez–tez yurmoq, biror kishiga yetish uchun harakat qilmoq.**

Qultoy shunday xo‘p halloslab yuradi,
Yugurib–yelib, harchand **qichab** ko‘radi (A.336).

QICHOV – qistov, qistoq.

Bu **qichovga** bu otlaring bo‘lmaydi,
Tulpor emas, muning bari yobidi (Rav.69).

***tez.**

Qilgan ishin **qichov** qilib ko‘radi,
Ertaroq bo‘lsa, deb g‘ayrat qiladi (A.227).

QOBINMOQ – quyosh issig‘i, harorat ta’sirida kuyib, toliqib churkanmoq,
holdan toymoq.

Ko‘rgan oshuq yonar o‘tday **qobinib**,

Ko‘chalarda sayron qilgan kim bo‘ldi? (Rav.38).

QOFILA– safardagi kishilar to‘dasi, karvon.

Jilovxonada endi to‘g‘ri bo‘ladi,

Amaldorlar **qofila** boshni ko‘radi,
Tanigandan kelib xabar oladi (A.204).

QOQ – xuddi, naq, aynan.

Men yer kovlab malika ravog‘ining **qoq** tagidan chiqdim (E.101). Ana endi Xurshidoyni achchig‘i keldi, eshonning **qoq** manglayiga optova bilan solib yubordi; eshonning peshonasi yorildi (Xur.179).

QOQ– qurigan, quruq.

Agar ko‘rsa gulistoning bog‘ etar,
Boshing kesib suyagingni **qoq** etar (Ya.Ahm.226).

QOQ – ko‘lmak.

Pari makon qilar Iram bog‘iga,
Olqor suvlar cho‘lining turgan **qoqiga** (Ya.Ahm.226).

QOQASIM – qoqgim.

Bachami olasim keladi, Bag‘rima bosasim keladi, Shu bachamni jonina, jonim qoqasim keladi (Q.22).

QOPINMOQ– kuymoq, o‘rtanmoq, yonmoq.

Ich kuygan so‘ng yurak o‘tday **qopinar**,
Yov ko‘rsa botirlar qalqon yopinar (Rav.72).

QORA – qozon kuya, ko‘mir tusidagi.

***qarol, qul.**

Qaro bo‘libdi–ku, senga xizmatkor, // Bir nechalar o‘z xolidan bexabar (A.350). Xon qoshida **qorang** bo‘lsa, **qora** kemang qirda yurar (M.414).

***fazilat.**

Qora bulutdan tiniq suv tomar (M.480).

***go‘zal, chiroyli.**

Arzim shuldir biyning qizi, // Aqlimdolgan **qora** ko‘zi (A.93). **Qora** zulfim yarashgandir yuzima, // Menday oyim bo‘lib sizga ko‘p mahtal (A.273).

***farzand.**

Erka qizim, o haylo, **qora** ko‘zim, o haylo (Q.75). **Qora** ko‘zim, alla, // Shirin so‘zim, alla (Q.13).

***uzoqdan ko‘ringan sharpa, ko‘lanka.**

Ko‘ringan **qora** kim bo‘ldi? (A.89). U **qora** bog‘onag‘i kelgan o‘n chopar edi (A.89). **Qorasi** ko‘ringandan qoldim dema, qo‘lingga tegmaganni oldim dema (M.970).

***mo‘ljalgga olingan yoki olinadigan narsa; nishon; mo‘ljal.**

Ul **qoraga** yaqin yetdi (A.89). Poygachining **qorasini** oladi (A.145)

***mashaqqatli, azobli.**

Ot o'ynatib barii yig'ilib keladi, // **Qora** kunni o'zbaklarga soladi (A.56). Oq tangang ortiq bo'lsa, **qora** kunningga saqla (M.357). Ne uchun boyga tushdim–o, alla, // **qop–qora** loyga tushdim–o, alla (Q.28).

***razil, kabih, niyati buzuq, yovuz.**

Dili **qora** – tili qora (M.54). Yomonga yaqinlashsang, balosi yuqar, qozonga yaqinlashsang – **qorasi**. (M.60). Xanjar chekib **qora** bag'rin tildirar, // Ajal yetsa paymonasin to'ldirar (A.21).

***hayosiz, buzuq.**

Xalqdan ajralganning yuzi **qora** bo'lar, Yurtdan ajralganning so'zi ado bo'lar (M.20). Eri bo'lib, erga borgan – bet **qorasi**, Eli bo'lib, elga borgan – yurt to'rasi (M.22). **Qora** itning uyati oq itga tegar (M.54).

***o'lim.**

Tirishgan – er, Tirishmagan **qora** yer (M.36). Er bo'l, er bo'lmasang **qaro** yer bo'l (M.111). Ultontozga tekkuncha, // **Qoray**erga tey deysana, yor–yor (A.381).

***hech narsa qoldirmay yemoq.**

Maysalarni oyoq osti qilib chigirtkaday bosib, **qopqora** bo'lib, yeb ketib borayotir (A.33).

***ketma–ket.**

To'qqiz kampir **qorama–qora**, bular ham ketib borayapti (A.48).

***motam.**

Oq kunda oqararsan, **qora** kunda **qorayarsan** (M.198). Sen ham yig'lab qobog'ingni uyasani, // Choching yoyib, **qora** kiyasan (A.213).

***kambag'al, abgor bo'lmoq.**

Abgor bo'lib **qora** kiyib yuribsan, // Sening biror suyanganing o'lganmi? (A.326).

QORA CHERIK – dushman tomon.

Shunda el har kim o'zi to'da–to'da bo'lib, xat ko'tarib borgan arzashiga shunda bel uyga bir odamdan solib, qani oq uyli **qora chyerikka** kim borsa, bizlar pul yig'ib beramiz deb... (To'l.132).

QORAMIQ – qoramuq, qoramug'–bug'doy va boshqa donlar orasida bo'ladigan begona o't.

Qora–qora **qoramuq**. Qora–qora qo'g'irmoq (mosh) (T.93).

QORASHAQSHAQ – chumchuqsimonlar turkumining shaqshaqlar oilasiga mansub qush.

Qorong'i qolgan yurtda // **Qorashaqshaq** podsho bo'lur (M.14).

QORSOQ – tulkiga o'xshash, lekin undan kichikroq yirtqich hayvon.

Kunba–kun bo'ynin uzatdi,

Sovib **qorsoqdayin** qotdi (A.70).

QORTOZ – keng, erkin, mechkay.

Qorni **qortoz**, burni burtoz, otga minmas, piyoda yurmas. O‘zi pir, Bo‘yni kir, Og‘zi ikkita, tegi bitta (obdasta) (T.134).

QORUV– aralashma.

Ma‘qul gapga **qoruv** yo‘q (M.81).

QOTMOQ – aralashtirmoq, qorishtirmoq.

Dushmanlarning qonini,

Bo‘z tuproqqa **qotsam** deb (Rav.76).

***qattiq sovqotmoq, muzlamoq.**

Yanvar bobo novvot sotdi, Olgan edim qo‘lim **qotdi** (Muz) (T.257).

***pishiqmoq, chiniqmoq.**

Bir xotir, ikki xotir,

Uchida urib **qotir** (M.89).

***o‘ldirmoq, kesmoq.**

Achchiqlansam otta qamchi chotarman,

Qilichimga qirmizi qon **qotarman** (A.56).

***charchamoq, holdan toymoq.**

Otlar qorsoqday **qotgan**, to‘qson kecha–kunduz yo‘l tortgan, u balki choparlar ot bilan bila bitgan, Qo‘ng‘irot eliga Boybo‘rining davlatxonasiga yetgan, ot ustidan turib salom berdi (A.72).

***qo‘rquv, hayratdan bir vaziyatda to‘xtab qolmoq, qimirlamaslik.**

Qalmoq ham bul otga shiddat qiladi,

Turgan yerda oti **qotib** qoladi (A.142).

***sovumoq.**

...qizlar otni yeldirib, sovutib turibdi, op kep yakka mixga boyladi, teri **qotdi** (A.155).

***pishirmoq.**

Bobo, o‘tiring, non yo‘q ekan, men muna qo‘shninikidan elak olib kelib, men sizga bir patir **qotirib**, ustiga moy solib beray, — dedi (A.335).

QOTISHMA – turli narsa–hodisa, xabar–ma‘lumotlarning aralashuvidan hosil bo‘lgan fikr.

To‘mtoq jumboq aytishma,

Yolg‘on gapga **qotishma** (M.212).

QOVDON – yovvoyi o‘simlik turi.

Tepaning ustiga chiqib qarasa, o‘n ming uyli qo‘ng‘irotning eli ko‘rinib turibdi, otni **qovdonga** qo‘ya berib, tepaning boshida yonboshlab, Boysarining uyiga tiklab o‘ta berdi (A.101).

QOVMOQ – quchoqlashmoq.

Do‘staman bup yerga tushib,

Toza qumni **qovib**qoldi (A.220).

***yopishmoq.**

Ustida abzali eskirib bitgan,

Abzali bir–biriga **qovib** ham ketgan (A.286).

QOYIM– haqiqat, rost; o‘ng‘ay, qulay.

Yenga, ko‘nglingga og‘ir olma–da, men **qoyim** aytayotirman (A.375).

QOSH – huzur, old.

Chirpillab o‘tirdi so‘ylagan so‘zi,

Qoshida xizmatkor necha kanizi (A.67).

*** qosh.**

Sari ko‘rsam sarkalar qo‘yni boshlar, yor–yor

Qalam **qoshli** yengalar o‘lan boshlar, yor–yor (A.375).

QUBBA–yarim shar shaklidagi gumbaz.

Nimangiz yutdi? Tilla **qubbam** (Q.211).

QUCHCHI – Qo‘ng‘irotning urug‘ tarmoqlaridan biri.

Har shoxida ko‘tarar, mayda–yo, mayda, Necha qora **quchchini**, mayda–yo, mayda (Q.275).

QULDUR–QULDUR – taql.s. uzuq–uzuq bo‘g‘iq tovush haqida.

Choy ichadi, **Quldur, quldur** (Q.259).

QULO – hech narsa o‘smas, qaqir cho‘l; keng, cheksiz; za‘faron rang.

Armon bilan o‘lar bo‘ldim men endi,

Qulo cho‘lda qolar bo‘ldim men endi (Ya.Ahm.246).

QULON – otdan kichikroq, eshakdan kattaroq, otdan ko‘ra ko‘proq eshakka o‘xshab ketadigan yovvoyi hayvon.

Ovda yurib endi Shakarbek qaytdi,

Necha **qulon**, necha ongni olibdi,

Kuni bilan Shakar ovda yuribdi (Sh.67).

Qulon yurmas yerlardan,

Quvlab ketib boradi (Rav.78).

QULOTUZ – keng dala, dasht.

Yo‘l yurgandir ko‘p **qulotuz**,

Yo kecha tinmaydi kunduz (A.88).

QULOQCHINLAMOQ – otga qulog‘idan tushirib qo‘yiladigan yopinchiq.

Shaxzoda ikki otni yolpo‘shlab, **quloqchinlab** podshoning o‘rdasiga boribdi (E. 104).

QULOG‘INI QALAM QILMOQ – xushyor tortmoq; diqqat bilan qaramoq.

Sayislar otni boylay desa, ot **qulog‘ini qalam qilib**, quyrug‘ini alam qilib, so‘lig‘ini chaynab, oldidan kelganni tishlab, ketidan kelganni tepib, hech kimni tablaga kirgizmabdi (E. 105).

QULPI – yaltiroq.

O‘zi so‘lpi, rangi **qulpi**, tegi teshik (cho‘lpi, sochpopuk) (T.152).

QULQULUM – sopol xurmacha.

Hovuzi **qulqulum**, Uzun oyog‘u kalta dum (tuya) (T.49).

QULUN – bir yoshga to‘lmagan toycha.

Bizdan qolgan **qulunlar**

Ot bo‘libdi, yor–yor (A.381).

QUMURSQA – chumoli.

Man kuchli bo‘lsam, qulog‘imni **qumursqa** bosarmidi? (Q.100).

QUR – qo‘ylarni haydash yoki chaqirish uchun ishlatiladi.

Cho‘ponlar **qur** hayitlab qo‘yni haydagan (A.34). **Qurru–yo qur** hayt–a, to‘ramning oti (A.153).

QURALAY – kiyik yoki ohuning yosh bolasi.

Qavatida kanizlar,

Misli **quralayday** bo‘lib (A.188).

QUR‘A TASHLAMOQ –

Kur‘andozlar **qur‘a tashlab** ko‘rgandir,

Ul kur‘ada ko‘rib, oshik bo‘gandir.

Yilda kelib qancha odam o‘lgandir,

Ajdahor zarbidan nobud bo‘lgandir (Sh.40).

QURDOSH – davradosh, tengdosh, yoshi teng bo‘lgan.

Qorajon ham birga o‘tirgan **qurdoshim**,

Mening juda holim bilgan sirdoshim (A.386).

QUR TORTMOQ – to‘y va majlislarda qator tudalashib o‘tirmoq.

O‘n ming uyli Qo‘ng‘irot odami qancha qalmoqning odami yig‘ilib, Chilbir cho‘liga, Oyna ko‘liga tomoshamon to‘lib, rasta–rasta, dasta–dasta **qur tortib** o‘tiribdi (A.158).

QUROQ – yashil qamish.

Sen daladan bir ko‘tarim **quroq** olib kelib ber (E.30).

QUROLI – Xorazm shevasida – ali fe‘l shakli. Quraylik.

Malakcha bog‘i–yo, To‘kildi yog‘i, Cho‘lga chiqoli–yo,

Chodir **quroli**–yo, Echki sog‘oli–yo, Tulum chololi–yo (Q.138).

QUROQZOQ – yashil qamish bilan qoplangan joy.

Qarg‘a bir **quroqzor** ko‘lga borib (E.30).

QURUQ – asossiz, uydirma; behuda, puch.

Ravshan qo‘lini uzatib, ko‘saning shopini sug‘urib olib, o‘z shopi bilan kallasini g‘archcha kesib olib, ko‘saning **quruq** do‘qidan shu yerda jovlik qutulib oldi (Rav.43).

QURUQ BORMOQ – hech narsasiz.

Ovga chiqqan qanday quruq borar deb,

Quruq borsak hamma bizdan kular deb (Sh.8).

QUSARMAS – kamchiliksiz; benuqson.

Bir **qusarmas** piri tushida bu so‘zlarni aytib bildirdi (A.97).

QUT– boylik, baxt.

Sigirning suti – tilida, // Erning **quti** – elida (M.11).

QUV – qov, chaqmoq uchqunidan o‘t olib yonadigan maxsus pilik.

Mehtaraga suv olib,

Chaqmog‘iga **quv** olib,

Yo‘lga tushdi Hasan mard,

Go‘ro‘g‘lidan duo olib (Rav.73).

QUV – hiylakor, ayyor.

Necha shumlik, bunda **quvlik** aylaysan,

Jilva qilib jallodlarga so‘ylaysan (Rus.383).

QUV – taqir, sochi yo‘q, kal.

Bachchag‘arning kallasiyay qurib qolgan **quv** kalla ekan, qanqillab havoga chiqib ketdi (Rav.43).

QUVMOQ – urug‘ini surishtirmoq, payiga tushmoq.

Urug‘ **quvib**, qaysi yerda bo‘lsa ham o‘zining jinsini topar edi (To‘l.133).

QUVUSH– kaft.

Duppa–durust odamni qarg‘a deysan, yor–yor.

Ko‘k qarg‘alar uya qo‘ysin **quvushingga**, yor–yor (A.375).

QUVISH – ochiq, ko‘rinadigan.

O‘g‘rining keti — **quvish** (M.51).

QUVSHIRMOQ – yopmoq, qulflamoq.

Darvozani irim bilan **quvshirgan**,
Shoh kelguncha ochilmaydi darvoza! (Rus.368).

QUVSHIRMOQ – qo‘l qovushtirmoq.

Bu so‘zlarni aytib menday shoyi,
Qavatida qo‘l **quvshirib** sipoyi (A.195).

QUYISHQON – egar siljimasligi uchun otning dumi ostidan aylantirib
egarga biriktiriladigan ko‘pincha turli bezaklar qadalgan qayish; ot abzali.

Uzangisi o‘yma oltin,

Qo‘yishqoni qo‘yma oltin (Rav.18).

QUYONCHIQ– 1. Son orqali tizzaga qarab yo‘nalgan pay, tomir. 2.
Tutqanoq.

So‘zning yomoni – sanchiq, // Dardning yomoni – **quyonchiq** (M.84). Bola
kunda tutadigan **quyonchiq** kasalim bor edi, shul shu vaqt tutib qoldi, – dedi (A.107).

QUYOSHLAMA – quyosh chiqib nur sochib turgan, ochiq havoli, oftobli
joy.

E jo‘ra, bizning **quyoshlamada** quyoshlamalashib ket (Q.204).

QUYON O‘TI – o‘simlik nomi.

Sadog‘ etsang sag‘risini gazlaydi,
Dashtga qo‘ysang **quyon o‘tin** izlaydi (Rav.89).

QUYRUQ– oxiri.

Beadad yoyilib yotgan ko‘p qo‘y, uchu quyrug‘ini kishi bilib bəo‘lmaydi
(A.331).

QUYUQ – eng qiziq, eng kerakli, lo‘nda joyi.

Endi tomoshaning **quyug‘**idan chiqib qoldi (Rav.43).

QO‘BIZ – qisqa dastali, pardasiz, g‘ijjakka o‘xshab chalinadigan cholg‘u
asbobi.

Yorug‘ yulduz, egri **qo‘biz** (tuya, oyog‘i, o‘rkachi, ko‘zi, dumi) (T.49).

QO‘QIMOQ – hid chiqarmoq, is bermoq.

Changib yotgan un bozori,

Qo‘qib yotgan yun bozori,

Anovi mursak, to‘n bozori,

Pichoq bozor, qin bozori,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.32).

QO‘L USHLATAR – nikoh tuyi odati.

...Hakimbekning qoshiga olib kirib, xotinlar rasmini qilib, «soch siypatar»,
«**qo‘l ushlatar**»ini qilib, bir nesha yangalar sho‘xlik qip turib... (A.167).

QO'LBOG' – beshikda bola qo'llarini bog'laydigan mato–kamar.

Qo'ling **qo'lbog'**da bo'sun, Beling belbog'da bo'sun (Q.107).

QO'NOQ– sayyoh, mehmon.

Ishga – cho'loq, oshga – **qo'noq** (M.28).

QO'NMOQ – tushmoq, to'xtamoq, joylashmoq.

Shul vaqtda mollar bilan birga kelayotgan qora uylar Chilbir cho'lni, Oyna ko'lini yoqalab **qo'na** berdi (A.32).

QO'NG'IR SALQIN – havoning ola bulut bo'lgan mo'tadil payti.

«Xo'p yeri **qo'ng'ir salqin**, o'tloq keladi ekan, molini ikki semirtib sotamiz ekan, – deb bularning ham dimog'i chog' bo'lib, hammasi ham joylashib qoldi (A.39).

QO'NG'IRAMOQ– jaranglamoq.

Qo'ng'iroqlarga eski uvadalarini tiqib, **qo'ng'iramaydigan** qilib qo'ydim (E.101).

QO'RA – chorva mollarini qamab qo'yish ushun devor bilan o'ralgan maydon.

Bir yerda to'qson **qo'ra** qo'y yoyilib yotibdi (A.95).

QO'RUQ \ QO'RIQ – yilqini ushlaydigan asbob, kamon.

Hakimbek **qo'riqni** qo'liga oldi (A.82).

QO'RIQ – bir uchi halqa qilingan arqon.

Sherigi qo'liga **qo'riq** oladi

Qo'riqligini Oychinor ne biladi (Oych. 50).

QO'TON– qo'yxona, qo'y yo mol qamaladigan maxsus bino.

Qo'tonda qo'yim, dedi, Tiramada to'yim dedi (Q.61).

QO'TOS – serjun tibet ho'kizi. Qo'tos yolidan yasalgan tubsimon maxsus bo'yinga taqiladigan bezak.

Qo'tos taqib bo'yni uzun Jiyronga,

Qirq qubballi yugan urdi boshiga (Rav.9).

QOG'IR– qo'ng'ir.

Qog'ir–qog'ir, qog'ir gilam, Qoqay desam, og'ir gilam, Sotay desam tavur gilam (yer) (T.10).

QO'G'IRMOQ – qovurdoq.

Qora–qora qoramuq. Qora–qora **qo'g'irmoq** (mosh) (T.93).

QO'SH – qo'nadigan joy, mehmonxona.

Hakimbek kirganda o'n to'rt yoshiga,

Mehmon bo'ldi cho'ponlarning **qo'shida** (A.97).

QO'SHMUSH – burgut, qitg'iy.

Achchig'ing chillali muzlagan qishday,

Norkalla kelgansan chuyda **qo'shmushday** (A.102).

QO'SHOQ – bir necha qo'ylarni bir arqonga bog'lash uchun mo'ljallangan joy.

Qo'y sog'aman **qo'shoqda**, turey–turey, Qo'y ishqı menga yoqqan, turey–turey (Q.300).

QO'SHTAQIM – uloqni ikki oyoqlari orasidan o'tkazib qattiq ushlamoq.

Boz ustidan Bodom cho'rin tashladi,

Chavandozlar **qo'shtaqim** bo'p ushladi (A.389).

QO'SHXONA – cho'ponlar yashaydigan uch oyoq kapa.

Kechasi fayzi sahar vaqtiga yetdi, sahar vaqti cho'ponlarning **qo'shxonasida** yotib bir tush ko'rdi (A.97).

QO'CHQOR – erkak qo'y, serka.

O'n to'rt kishi bo'lsa xalqi xaloyiq,

Har kuni bir **qo'chqorni** so'yayik (O.18).

* **botir, zo'ravon.**

Oyimning qolmadi sabri qarori,

Toshing ko'tar, Qo'ng'iroq elning **qo'chqori** (A.151).

* **ota.**

Menday gumroh uyqu bilan bo'lgandi

Men qo'zichoq, **qo'chqorimdan** ayrildim (O.71).

QO'CHQIL – qora qizil, jigar rang.

Toshga tegib tirnoqlari to'kilib,

Yurgan izga **qo'chqil** qonlar yoqilib (Xur.187).

R

RAVZA – gulzor; bog', jannat. Bu yerda muqaddas qabr, aziz avliyolar qabri ma'nosida.

Ravzada «Qalandar bo'lib borib, o'zim otni qo'yib kelaman», degan ovoznı eshitgan edi (A.17).

RASM – urf –odat.

Bildim, bolam qiymir jalab bo'libsan,

Elda yo'q **rasmni** sen ham qilibsan (A.277).

***keng tarqatmoq, yoymoq.**

Zulxumor yomon bo‘pti: yashamag‘ur, shu vaqtda yigitlarga qalpoqni **rasm** qilib, qalpoqning oldini ming tanga, orqasini besh yuz tangadan sotadi (Rav.25).

RAXT– reja.

Buzilgandir mening **raxtim**,

Sabil bo‘ldi toju taxtim (Rus.435).

RAXT – nikoh to‘yida kelin–kuyovga atalgan ko‘rpa–yostiqni sandiq ustiga taxlash.

Bu o‘ziga xos marosim raxtzanon deyiladi. Chodirshab tikay, dedim, **Raxtingni** uray, dedim (Q.73).

RAXTINI BUZMOQ – hashamini vayron qilmoq; niyatini amalgam oshirishga to‘sqinlik qilmoq.

Ey shahzoda, g‘am yema, davlat bizga yor bo‘lsa, jodugarning taxt–baxtini taxta–yu tobutga urib, **raxtini buzib**, otni senga olib beraman, – debdi (E.102).

RESHA– ildiz.

Tomdan tarasha tushdi, Boshimga **resha** tushdi (Q.196).

RESMON – arqon, ip.

Abdullaxon, Beustixon. Osmonu **resmon**, Mulla Abdurahmon, Beustixon (bit) (T. 80).

ROM QARAMOQ – fol ochmoq.

Sen romchi eding, bir **rom** qarab qo‘ygin, ular qayda ekan? – deyishibdi (E.36).

ROSH – marza.

Telpagini **roshda** qo‘yib, O‘bba kezar aylanay (Q.64).

ROYISH – mayl, moyillik. 2. So‘zga kiradigan, mo‘min, bo‘ysinuvchan.

Otlar **royish** bul ko‘rinib qoladi,

Qur hayt, degan Barchinoyning dovushi (A.153).

RUHBOZLIK – ruhlar uchrashib, ruhlari topishmoq.

Har kuni bir marta bunda keladi,

Alpomish ham **ruhbozlik** qip turadi (A.276).

RO‘MOL O‘RAMOQ – chaqaloqlarni bir–biriga unashtirib qo‘yish odati.

Boshi bo‘shmi deyin sendan so‘rayin,

Kelin qilib biror **ro‘molo‘rayin** (A.45).

RO‘YDARCHA – tashqi darcha.

Onalari kelganda, **Ro‘ydarchadan** qariydi (Q.267).

S

SABA – ot terisidan qilingan katta mesh.

Qimiz so‘rab keldim mendayin nomdor,

Qimiz dori degan necha takkonlar

Chayib bergin **saba** bilan ko‘nakni,

Yaxshilikman aytgan so‘zim shul bo‘lar (A.54).

SABALA– qo‘lidan hamma ish keladigan, chaqqon, epchil.

Sonsiz xotin o‘n oyda tug‘adi, **sabala** xotin besh oyda tug‘adi, chimiri xotin uch oyda tug‘adi (yilqi, it, quyon) (T.177).

SABALAMOQ – savalamoq, haydamoq, quvmoq.

Iting chiqdi habalab, Qoptirmading **sabalab**, Otang chqdi barqirab, Onang chqdi sharqirab, Quvib ketding tumpanglab (Q.97).

SABIL – 1.Kutilmagan, tasodifan kelgan kishiga nisbatan.

Bu **sabil**ning kelganini bilmasam, bu shaqollar meni xarob ayladi (E.95).

***egasiz.**

Sen eshitgan Boysarining tilini,

Akam bizga minnat qildi ulini,

Sabil qilib ketay Boysin elini,

Maslahat ber, o‘n ming uyli qarindosh! (A.20).

Bolam, mening olti o‘g‘lim bor edi,

Oltovidan **sabil** qildim oltotdi (Rav. 24).

***attang ma’nosi.**

Biyning qizi mahtal bo‘ldi,

Ko‘nglingiz qymdan qoldi,

Boqolmay yurdik **sabildi**,

Xon to‘ram, sizga ne bo‘ldi (A.92).

SADDI–BASTI – bo‘y–bast, qaddi–qomat.

Bir–bir bosib Ravshanning oldiga kelib, **saddi–bastiga** baland–pastiga qarab «ho‘p yigit ekan» deb, Oqqiz ham yaxshi ko‘rib qoldi (Rav.45).

SADOG‘A– ayn. Sadaqa. Aylanaylar, o‘rgilaylar.

Sadqa sarig‘ yoqqa, Bir kosa qaymoqqa, Jon sadqa, dil sadqa, **Sadog‘alar** sayrasin (Q.61).

SADOG‘– qalqon.

Sadog‘ etsang sag‘risini gazlaydi,

Dashtga qo‘ysang quyon o‘ti izlaydi (Rav.83).

SADPORA– pora–pora, chil–chil, yuz pora.

Yaxshi kunlar bo‘lib qora,
Yuragim nasha **sadpora** (A.309).

SADQA – ayn. Sadaqa. Birovga cheksiz hurmat ifodalovchi so‘z.

Sadqa sarig‘ yoqqa, Bir kosa qaymoqqa, Jon sadqa, dil sadqa, Sadog‘alar sayrasin (Q.61).

SAGARDIN– x.t. sak– fors–tojikcha it, qisqargan shakli sa–; gardin – doira shaklidagi.

Ikki qora gardin, To‘rt magardin, Sakkiz **sagardin** (it, sigir, echki elini) (T.53).

SAHAL – ozgina, oz.

Bo‘l odami o‘lmaganda,
Sahal ishman o‘zi ketar (A.225).

SAF UZMOQ– safni buzmoq, yengmoq.

Hakimbekdir, tikka shopsa,
Og‘ir **safni uzib** ketdi (A.289).

SAKBOZOR – kuchuk, it bozor.

Sarbozor – **sakbozor** (M.69).

SALIN – o‘simlik nomi.

Aylansin–o, aylansin, Yopda suvlar loylansin, Qumda **salin** aylansin, Obodon kelin aylansin (Q.68).

SALOM OG‘A – amir, xon saroyida rasmiy marosimlarga boshchilik qilgan va rasmiyatlarning to‘g‘ri bajarilishini nazorat qiluvchi lavozimli shaxs.

Shunda Qoraxon podshoning amri bilan ikki hudaychi, **salomog‘asi** kelib, Ravshanbekni podshoning tili bo‘lib, Ravshanxonga bir so‘z aytdi (Rav.87).

SALONCHA – kiyim–kechak, poyafzal, san‘at buyumlari va shu kabilar sotiladigan joy.

Chumchuq uchdi, Sa‘diga tushdi, Sa‘di **saloncha**, Duxtari Faloncha, jim, bacha! (Q.143).

SALOYI – to‘g‘riso‘z, pok.

Do‘mbiram boshi qalayi, Sartning qizi **saloyi** (Q.97).

SALT – yuksiz, bo‘sh.

Bobojon, ko‘targin **salt** bo‘p yurayik,
Sizman yo‘ldosh bo‘lib to‘yga borayik (A.335).

SALTA – siltagan, silkitayotgan.

Yetti tanob yerida, Dumi **salta** bo‘ri bor (chigirtka) (T.76).

SALTI – o‘roli; gapning o‘roli; boshlang‘ich, boshi.

Senga aytgan gapning **salti** shu bo‘lar,
Yo‘q demagin, sendan qimiz topilar(A.54).

SAMBUSA – somsa.

Ha do‘rsa, do‘rsa, do‘rsa, Qamish bog‘i uzilsa, Domod bo‘lsa, suzilsa, Rost kaftingga **sambusa** (Q.61).

SAMAN– och malla, sarg‘ish, somonrang ot.

“**Saman** sariga tush, yo olapocha to‘riga tush, shapaqning zo‘riga tush”, — deb qo‘riqni soldi, yollari eshilgan ipakday bir chipor otning bo‘yniga tushdi (A.82).

SANA– qator, hisob.

Oxiri Alpomishbek alp bo‘lib, to‘qson alpning biri bo‘lib **sanaga** o‘tib, alplik otini ko‘tarib, yetti yoshida Alpomish ot qo‘yildi (A.18).

SANAMA– shaxmat tartibida oralatib gul tikish usuli, shunday usulda tikilgan gul va shunday gulli narsa.

Sari kavish, **sanama** juvon, gul–gul ko‘ylak, gulama juvonman (E.75).
Sanama tikkan sardor qiz, ilma tikkan ilgir qiz (Q.314).

SANDALNISHIN — kursida o‘tiruvchilar, ya'ni vazirlar.

E onam, mehribonim, podshoh “yuzingni och”, dedi. Undadonolar, vazirlar, qirqta **sandalnishinlar**, yasovullar,ponsodlar,yuzboshi–sarkardalar o‘tiribdi (E.295).

SANDIRAMOQ – adashmoq.

Necha yil **sandirab** bo‘ldik darbadar, // Bu ishlarni soldi haq parvardigor (A.392).

SANDIRAMOQ – dovdiramoq, esankiramoq.

Bo‘lmasa, Ishrat devonani Hasanxon polvon deb **sandirab** o‘tiribsan (Rav.51).

SANG – matnda muz parchasi.

Daryoning o‘rtasida

Sang boradi – sang keladi (Q.160).

SANGI–MARVARID – marvarid–toshli.

Dodning onasiga qirqta zinasi **sangi–marvarid** toshdan yasalgan ravoq beribdi (E.295).

SANO– madhiya, madh, hamd.

Sensan maning **sanoyim**, Sensiz yo‘qdir panoyim (Q.18). Otang bormi, enang bormi elingda? Xudoning **sanosi** bormi tilingda? (Rav.34).

SANOCH – teridan qilingan idish; mesh, meshkob.

Podshoh Dodga bir **sanoch** oltin berib “endi ota–bola bo‘ldik”, deb askarlarini, vazir–sarkardalarini, yasovul–yuzboshilariniolib tog‘ga kiyik oviga ketibdi (E.295).

SANNOCH– maxsus qayrag‘och yoki dubulg‘adan tayyorlangan yorg‘ichoq toshlarini aylantirishga moslashtirilgan cho‘p.

Ikki toshu bir **sannoch**, Qonimni so‘rar yorg‘ichoq (Q.296).

SANSOLAR– biror ishni bajarishdan o‘zini chetga olmoq, men qilmayman, sen qil, deb orqaga sudramoq.

Sansolar–u mansolar, // Otga yemni kim solar (M.35).

SANCHALAK– uchi o‘tkir sanchiladigan.

Yer tagida voy–voy **sanchalak** (tipratikon) (T.59).

SANCHUV – uchi o‘tkir narsa sanchilayotgandek tuyiladigan o‘qtin–o‘qtin og‘riq.

So‘zda qanquv yomon, // Dardda – **sanchuv** (M.83).

SAP– so‘zni so‘zga qo‘shib mos qilib gapirmoq.

Ulg‘inasi betginasin silaydi,

Kuyganidan gapni **sapga** ulaydi (Xur.203).

SAPCHA– oshqavoqning bir turi.

Qattiq yerning **sapchas**iday, Boshinan aylansin shuning (Q.60).

SAQAR – qo‘y, ot, qoramollarning peshonasidagi yaxlit oq belgi.

Haqingdan–o, haqingdan, Ola **saqar** otingdan (Q.93).

SAQTALI – yig‘uvchi, to‘plovchi, saqllovchi.

Sariboy akam **saqtali**, ikki oti no‘xtali (charx) (T.110).

SARA– eng yaxshi, a’lo, sarxil.

Birga yurgan jo‘ralardan,

Necha qoshi qoralardan,

Bir–biridan **saralardan**,

Asl gavhar poralardan (Rav.57).

SARDONA – sak – fors–tojikcha it, qisqargan shakli sa–; dona – miqdor bildiruvchi so‘z.

Ikki durdona, To‘rtta mardona, Sakkizta **sardona** (it, sigir, echki elini) (T.53).

SARJIG‘A– bosh kiyimiga taqiladigan jig‘a.

Saman otli, **sarjig‘ali** bek yigit, // Bir oltoyga sizdan muhlat so‘rayin (A.66).

SARI – sariq rang.

Sari kavish, sanama juvon, gul–gul ko‘ylak, gulama juvonman (E.75).
“Saman **sariga** tush, yo olapocha to‘riga tush, shapaqning zo‘riga tush”, — deb qo‘riqni soldi, yollari eshilgan ipakday bir chipor otning bo‘yniga tushdi (A.82).

Yilqi bozori, toy bozori,
Qurt bilan **sarimoy** bozori,
Qog‘ozdagi choy bozori,
Qalpoq bozori qaydadir (Rav.32).

SARI – eng yaxshi, sara.

Alpomishning Alpinbiy bobosidan qolgan o‘n to‘rt botmon birichdan bo‘lgan parli **sari** yoyi bor edi (A.70).

SARISHTASINI OLMOQ – ko‘ch–ko‘ronini joylashtirmoq.

Bular shu Chilbir cho‘lida, Oyna ko‘lida qo‘nib, suvlab, mollari o‘tlab qo‘nib yota bersin, **sarishtalarini ola** bersin, endigi so‘zni Qalmoq yurtidan eshiting (A.33).

SARMAGAY– sarg‘aymagay.

Yaproqlari **sarmagay**, Paymonasi to‘limgay (Q.43).

SARO – ayn.sara.

Alla aytay, uxlagin–o, alla // Baxtim sarosi, bolam–o alla (Q.30).

SARPARA – ipning boshlanuvchi, aylantirishga moslangan moslama.

Charxginam **sarparasi** sakkiz tugun, Sakkiz oy ketgan og‘am kelsin bugun (Q.311).

SARPO‘SH – qopqoq, o‘rtik.

Supani supur, lo‘li o‘ynaydi, **Sarpo‘sh**ni ko‘tar, go‘ja qaynaydi (Q.130).

SARPO – hadya.

Yaxshi **sarpo** in‘om berar,
Suyunchi oldi xizmatkor (A.188).

SARPOYA– sarpo, hadya.

Charxginamning moyasi, Po‘zg‘orimning **sarpoyasi** (Q.311).

SARQ ETMOQ – biror narsaning urilishi yoki uzilishidan hosil bo‘ladigan ovozni bildiradi.

Savusqon kelib **sarq etdi**, sarqitin ichib ul ketdi, Qir akam qola berdi, Qirmochini yeya berdi (Q.91).

SARQIT– ovqatning qoldig‘i.

It **sarqitini** yo‘lbars yemas (M.116).

SARRAKLAMOQ – saralamoq.

Qayda g‘anak biladi, **sarraklaydi**, ko‘madi (kalamush) (T.60).

SART–savdo va hunarmandchilik bilan shug‘ullanib kelgan turkiy xalqlar.

Do‘mbiram boshi qalayi, **Sart**ning qizi saloyi (Q.97).

SARG‘AYMOQ – yalinib so‘ramoq, iltijo qilmoq.

Momo, sizga so‘z so‘zladik mung‘ayib,

Arz aytamiz sizga **sarg‘ayib** (Rus.432).

***dardga chalinmoq.**

Qizil yuzim g‘ariblikda **sarg‘ayib**,

O‘ligim bo‘lmasin mening besohib (Rus.427).

SARSHIN–QILTOB – qilday yakkam–dukkam soch, juni bor.

Kayqubod **sarishin–qiltob** kal edi (A.46).

SATANG – bashang, olifta, pardozi–andozga, kiyimga ixlosmand.

Xurjuningda balki qur‘on–kaloming,

Sipohi **satangim**, qaydan bo‘lasan? (A.103).

SATQA – sadag‘a, qurbon bo‘lmoq.

Satqang bo‘lay er Sulaymon poyi tog‘,

Qo‘qonga yubordi muyi muborak (A.142).

SATTA – 1. **Juda, eng zo‘r.**

Qorajon ham borar birga, // Yo‘ldosh bo‘lgan **satta** zo‘rga (A.98). Aravalarga yaxshi kiyimlar kiyishgan, **satta** semiz xom qizlar kiyimlarini ko‘tarolmay kiyingan, etaboshi yig‘ilgan (Rav.56).

***yuztacha.**

Boysarini boylab haydab kelmoqqa,

Javob tegdi **sattagina** ahmoqqa (A.193).

***nuqul, faqat.**

Borayotir **satta** beklar, // Qayerda qalmoqning yurti (A.213). Saf tortipti **satta** kuvlar, Kuyma duyishib bari chuvlar (Rav.70). Ustiboshimiz kir bo‘lib ketibdi, **satta** tuzsiz ovqat yeb, qovoqlarimiz ham shishibdi (Rus.89).

SAVA – qimiz solinadigan idish, mesh, sanosh.

Qimiz turgan ul chodirga keladi,

Sava – ko‘nak beri bo‘shab qoladi (A.322).

SAVASH – urush, jangu jadal.

Hakimbek kirgandir o‘n to‘rt yoshiga,

Qalmoq tob bermaydi bul **savashiga**,

Chiday olmas Hakimbekning ishiga,

Bir baloni sotib olma boshinga (A.42).

... lashkariga bosh bo‘lib, izlagani **savash** bo‘lib, Eronga qarab jo‘nab ketdi (O.15).

SAVR– burj nomi. Bu o‘rinda savr oyida momaqaldiraqning guldirashi nazarda tutilmoqda.

Qorong‘i tomning ichida **savr** guldiraydi (juvoz) (T.114).

SABOV – savash.

Toldan xinich sindirmang–a, ohuva

Yaramaydi, **sabovga**–ya, ohuva (Oych. 25).

SAVUSQON – quyon.

Savusqon kelib sarq etdi, sarqitin ichib ul ketdi, Qir akam qola berdi, Qirmochini yeya berdi (Q.91).

SAXTIYON– echki terisidan qilingan yuqori sifatli charm.

Uchib kelar g‘oz kabi, // O‘rin olar muz kabi. // G‘ijirlar **saxtiyon** kabi, Achchiq bo‘lar, tuz kabi (qor, ayoz) (T.19).

SAYIS – otboqar.

Sayis xizmatkoriga buyurdi: — Otlarni tobla, xo‘b parvarish qilib qara, manglaylarini sila, o‘zbakning qizi poyga bo‘ladi, nasib etgan oladi (A.128).

Kuyganimdan gapni gapga ulayin,

To o‘lguncha **sayising** bo‘p yuriyin (A.153).

SAYIL – ayn.sayir.

Qarasa, ko‘p qizlar, ancha sarvi nozlar, beaded kanizlar haykallashib, o‘n bir, besh bir, to‘p–to‘p bo‘lib, bir xili oz, bir xili ko‘p bo‘lib yuripti **sayl** bog‘ qilib (Rav.43).

SAYHA TORTMOQ – orqaga tashlamoq, tisarilmoq.

Ot bir **sayha tortib** kishnaydi (E.103).

SAYOQ– har yerda sanqib, daydib yuradigan daydi.

Sayoq ketdi, sayoq ketdi, // Sayoq ketidan tayoq ketdi (M.46).

SAYRON – sayr qilmoq, sayr–tomosha.

Ko‘rgan oshuq yonar o‘tday qobinib,

Ko‘chalarda **sayron** qilgan kim bo‘ldi? (Rav.38).

Ega bo‘b so‘ragin Shirvon ellarni,

Qush solib, ovlagin oydin ko‘llarni,

Sayron qilgin tar ochilgan gullarni,

Xush kelibsan, ana manzil, ana joy (Rav.50).

SAZO– sado, tovush.

Shu turgan xaloyiqlardan hyesh bir **sazochiqmadi**(A.20).

SAG‘AL– sal, biroz, andak.

Sag‘al ish deb bu xizmatni o‘ylabsan,

Mard odam qilichin belga boylabsan (Rus.414).

SAG'RI– ot, eshak qora mol yoki hayvonlarning orqa oyoq usti qismi.

Sag'rilari yoyday bo'lib,

Bir ming qo'yli boyday bo'lib (A.64).

SEKRETAR – rus. kotiba.

O'tabegu O'tabek, O'tabekda uchta bek: Nachalnigi — Jumabek, Buxgalteri Ahmadbek, Sekretari – To'rabek. O'ylab ko'r–chi, Baxtiyor, Eng kuchlisi qaysi bek? San chiq, turma endi tek!(Q.158).

SELGA – soy.

Bular soyga ensa, yana boshqa **selgadan** navkarlar ko'rinayotir(O.66).

SELANGLAMOQ– osilib turmoq; alanglamoq.

Samarqandning minoridan zinkayib, buti **selanglab**, otning ostiga aymashib, o'n ush mahramini birga olib, Qorajonning qallicqa jo'nab borayotgan yeri (A.50).

SELAYMOQ – angraymoq.

Tur, yo'qol, enag'ar, tayin o'lasan,

Bu yerda **selayib** nima qilasan? (A.79).

SELDALANG OTMOQ– sakramoq, irg'ib sakrab yurmoq.

Bedovlar **seldalang otdi**,

Chuv–ha, dedi, qamchi tortdi (A.70).

SELDIRAMOQ– shildiramoq.

Hay desam ketadi, yuragim cheri,

Seldirarqizlarning taqqan xumori (Xur.201).

SELOB – dur–dur yosh.

Qariganda gangitmagin boshini,

Ko'zdan to'kma muning **selob** yoshini (A.350).

SELK– taql.s. Otning yurishi va har xil harakatlaridagi holatlarning obrazli ifodalanishi.

..dumdor bir jiyron otni yo'rg'asiga solib **selkillab**, hadeb yo'rg'alatadi (Rav.39).

SELKILLATMOQ – u yon bu yon chayqalmoq, tebtanmoq, qimirlamoq.

Kirib keldi maktabga, soqolin **selkillatib** (Q.101).

SEPOY – ikki xodadan yasalgan maxsus ikki oyoqli qurilma, bolalar oyoqlarini tirab yurish, yugurishga harakat qilishadigan o'yin.

Ravshanbek bir ovulga borib **sepoy** o'ynadi (Rav.25).

SEPOYA– uch oyoq.

Jugori aytar taroshadi, **Sepoyam** xo'p yaroshadi (Q.317).

SER – zar, oltin.

Ser gilam, **sercha** gilam, Qoqay desam og‘ir gilam (T.10).

SERMAMOQ – zarb bilan urmoq, solmoq.

Sug‘urib keskir po‘latdi,

Otni qimsib **sermab** o‘tdi,

Otning boshin olib ketdi,

Anqa polvonni sulatdi (A.295).

SERKILLAMOQ – har yonga silkinmoq.

Quloqlari uzun–uzun, Junlari bor, **serkillar** (Q.129).

SEROB – yetarli darajada ko‘p, mo‘l–ko‘l.

Dono qadrdon do‘stlarini kutish uchun salqin va xushhavo yerga joy qilibdi, don–dun, noz–ne‘matlarni **serob** qilibdi (E.13).

SERVAGAY– toza qurimagan, sergigan.

Ervagay, **servagay**, asti uyga kirmagay. Elagay, delagay, hargez ko‘chada yurgay. Arvagay, darvagay, hargez uyga kirmagan (arava) (T.166).

SERCHA – zar, oltin.

Ser gilam, **sercha** gilam, Qoqay desam og‘ir gilam (yer) (T.10).

SETORA–SETORA QILMOQ – u yondan bu yonga tashlab, noz–ishva bilan yurmoq.

Kunlarning birida tulki ketayotgan edi, bir tovuş dumini **setora–setora qilib** kelaverdi (E.60).

SEVALAMOQ – maydalab, ezib yoki tomchilab yog‘moq; shivalamoq.

Past–pastgina tevalar, mayda–yo, mayda, Unga yomg‘ir **sevalar**, mayda–yo, mayda, qadringni bilmas nodonlar, mayda–yo, mayda, Qobirg‘angga tevalar, mayda–yo, mayda (Q.283).

SEVASI – sevgani.

So‘lim bahorning havosi, alla, Bolam bag‘rimning **sevasi**, alla (Q.30).

SILKIMOQ – so‘zini kesib, jerkib tashlamoq.

Nar–moda deb meni **silkib solasan**,

Sen menga nah urib, lopi urasan (A.75).

***norozilik, jahl va umidsizlik**

Zo‘r ayyordir juda **silkib tashladi**.

Tovka oyim o‘tirib bunda qoladi (A.278).

***keskin, kuch bilan tortmoq.**

O‘ylab turib shunday ishni qiladi,

Jilovin qo‘lidan **silkib oladi** (A.328).

SIM – bilinmay, asta–sekinlik bilan botib borish, singish.

Avazxonning so‘zi o‘tib boradi,

Simday bo‘b suyakka o‘tib boradi (Rav.13).

SIM–SIM – uzun un yoki chiviq shaklidagi metal.

Sim–sim siyola, Tokchadagi piyola (Q.222).

SINI–SIMBAT– tashqi ko‘rinish, qiyofa, buybast, qad–qomat.

Balli otangga, **sini–simbatingga!** (Rav.10).

SINLI – bo‘yi–basti, qad–qomati kelishgan.

Sinli, sinli, sinbatlim, Na’ra sherday haybatlim. Qushday shunqor kelbatlim, Ulug‘ shohday savlatlim (Q.5).

SINLI–SIYOQ – ko‘rinishidan bo‘yi–basti, qad–qomati kelishgan.

Oqqiz shunday qiz edi: oti Oqqiz, Zulxumorga naq qiz, o‘zi to‘lgan sog‘ qiz, o‘rta bo‘yli chog‘ qiz, o‘ynagani bog‘ qiz, uyqichi emas sog‘ qiz, eri yo‘q toq qiz, qo‘p qalandimog‘ qiz, o‘yinga qulayroq qiz, to‘g‘ri ishga bo‘layroq qiz, qora qiz, bodom qovoq qiz, **sinli–siyoq** qiz, tanasi tush qo‘ygan keng qiz, urushqoq emas jo‘n qiz, et qutargan go‘shetroq qiz, biqini tor tushdor qiz, qachqil bet, pas burun, o‘rta bo‘yli, qizil chiroyli, keng manglayli, qulog‘i yuqa, iyagi sergo‘sh; qoshi qo‘proq, bir–biriga tutash, ko‘zi qisiqnamo qiz, boybichcha monand, og‘ir kuchgan qiz edi (Rav.41).

SINOSIB BO‘LMOQ – ko‘rik, suhbatdan o‘tmoq.

Sinosib bo‘p endi odamlar yotdi,

El tinshidan Qayqubod turib ketdi (A.304).

SINCHI– otlarning zotini, yoshini, fe‘l–atvorini yaxshi biladigan odam.

El – urning **sinchisi** (M.21).

SIROT – diniy aqidalarga ko‘ra oxiratda guyo hamma o‘lganlar tirilib jahannam ustidan o‘tadigan afsonaviy qil ko‘prik.

Sirot kechmay, qah–qah urma (M.219).

SIRPANCHIQ – sirpanarli darajada silliq; toyg‘oq.

Qirlar usti **sirpanchiq**, Yarab konki uchamiz (Q.101).

SIRQIRAMOQ – uzuq–uzuq to‘xtovsiz tomib turish.

Sening suting elxayr, Egang sen bilan biyir, To‘rtovidan tirqirab, Emchak suting **sirqirab** (Q.303).

SIRIQ – yog‘och yoki temirdan qilingan uzun kosov.

O‘g‘limning to‘yida o‘zim o‘t yoqaman, — deb **siriqni** qo‘liga oldi (A.354).

SIYIRMOQ – yerdan xas–xashak, somonni to‘dalash tarsi va usuli.

Sening onang **siyirdi**, mayda–yo, mayda, Otang navqon tuyardi, mayda–yo, mayda (Q.277).

SIYOQ –avzo, turq, ko‘rinish.

Bu yerlikka o‘xshamaydi siyog‘ing,
So‘ylagin, la`nati, senga yo‘l bo‘lsin? (Rav.40).
Bolasi uchun sarg‘aygandir **siyog‘i**,
Bolasin ko‘rmakka angor ekandir (Rav.94).

SIYOSAT – do‘q, hamla, zulm.

Davlatimnan sholi–sholdam o‘rayman,
Siyosat qip arboblarga qarayman,
U boylarni men ham sendan so‘rayman (A.34).

SIYRAQ – tizza bilan to‘piq orasi.

Ho‘kiz shoxli, Buqa bo‘yinli, qiyg‘ir qanotli, Eshak sag‘irli, Tuya oyoqli. Ot jag‘li, qo‘y ko‘zli, quyon og‘izli, Ajdahor ajdodli, qarchig‘ay qanotli, Miltiq **siyraqli** (chigirtka) (T. 76).

SIZIB BERMOQ – yozib bermoq, yozmoq.

Ana endi Shayboni ham o‘z qo‘li bilan bir yaxshi xat **sizib berdi** (Xur.176).

SIYG‘ALMOQ – tikilmoq, diqqat bilan qaramoq.

Oqbilak oyim asta borib, **siyg‘alab** qarasa, yigirma ayyor otasini mazax qilib, kalaka qilib o‘tiribdi (Ya.Ahm.254).

SIG‘INDI – ortiqcha, begona.

Ayroliq o‘tiga bag‘ri poraman,
Muna elda **sig‘indi** bo‘p turaman (A.19).

SIG‘LOQ – yolvorib yig‘lamoq.

Yig‘loqimas, **sig‘loqi**, Voy sig‘loqi, sig‘loqi (Q.83).

SOBILMOQ – charchamoq.

Maydon bo‘lmay, bedov otlar chopilmas,
Ko‘p chopilsa, xasa tulpor **sobilmas** (A.53).

SOHIBTAMIZ – farosatli, farosat egasi.

Voy, akam, yolg‘izim, ko‘rar ko‘zim, voy Ahmad, azizim, ayrildim **sohibtamizim**, –deb yig‘lab tura keldi (Ya.Ahm.265).

SOHIBQIRON –amir, shohlar unvoni.

Sohibqiron ko‘p o‘tgan,
Yo shularning birimi? (Rav.93).

SOLIM – ko‘pkarida uloqni olib chiqib, marraga yetkazib g‘olib bo‘lgan chavondozga beriladigan sovg‘a. Solim biror bir jonivor, kiyim–kechak, mato yoki pul bo‘lishi mumkin.

Kunda chiqib bul ko‘pkari qiladi

Kunda **solim**, uloq berib turadi (A.190).

SOLLANMOQ // SALLANMOQ – osilib tushgan, egilgan, osilgan; noz bilan tebranmoq.

Bodom kabi yaprog‘i, **Sollanadi** butog‘i (shaftoli) (T.84). Suvga qarab **sollandi**–yo, alla. Shugina jonim yoshinda–yo, alla (Q.27).

SOLMA – ariqcha.

Solma bo‘yinda jiyda, Jiydaning guli mayda (Q.224).

SONSIZ– epsiz, eplay olmaydigan.

Sonsiz xotin o‘n oyda tug‘adi, sabala xotin besh oyda tug‘adi, chimiri xotin uch oyda tug‘adi (yilqi, it, quyon) (T.175).

SONSIZ– ko‘p, cheksiz.

Ko‘rinishi yoysimon, Ostida **sonsiz** tikan. Juda nozik chashmaga, Shu tikan erur posbon (qosh, kiprik) (T.263).

SOQA – biror kimsadan yoki biror yerdan tarqagan avlod, zot.

Boshga tushsa, ko‘z tortar,

Iloj izlab yoronlar,

Suvsiz cho‘lda sandirab,

Chambilning oltin **soqasi** (Rav.80).

SOP – yo‘q bo‘lmoq, tugamoq, tamom bo‘lmoq.

Qalin molni berib yotdi, boqqan moli **sop** bo‘lib ketdi (A.260).

* **toza, asl**

Sop botirlar g‘ayrat qiling,

Qo‘lga tushiring sultonini (To‘l.140). **Sop** podsholikdan aro–sharo behush dorilarni g‘amlab qo‘yibdi, o‘ziga oro–toro berib, bul mazgilda yuribdi (A.200).

SOPLAMOQ– batamom ketqizmoq, sop, tamom qilmoq.

Bu yoqqa o‘tdi lop–lop, U yoqqa o‘tdi lop–lop, «Sho‘ra» dedi qo‘ymadi, Yutaverdi **soplab** (tuya) (T. 49).

SOPLAMOQ– tozalamoq, batamom ketkizmoq.

Qozonchasini qoplab, Kerki, cho‘tini **soplab** (shamol) (T.22).

SORI– sariq.

Ho‘sh–ho‘sh sardorim **sori**, Kim aytar seni qari (Q.304).

SORT – sodda,

Yovga borib changmasa, mayda–yo, mayda, Mol oldirgan **sort**day bo‘lar, mayda–yo, mayda (Q.291).

SOSA – solsa.

Kosa. Aylantirib bir **sosa** (Q.191).

SOTOPTILAR – sotmoqdalar.

O‘toptilar, ketoptilar, Sabzi, piyoz oloptilar, Kattasini **sotoptilar**, Maydasini yeyoptilar (Q.181).

SOVIRMOQ – shamolda shopirib tozalamoq, shopirmoq. Ayn. sovurmoq. Bir joyda bir chol xirmon **sovurayotgan** ekan (E.20).

SOVMOQ– sog‘moq.

Yomg‘ir yog‘ib keladi tizaqaylab, Boyning qizi qaraydi chiyi boylab, Qo‘y sov desa **sovmagan** boyning qizi, Sigir qanday sovadi boshin boylab (Q.306).

SOVUT – jangda o‘q o‘tmaslik uchun kiyiladigan temir kiyim.

Ko‘kaman alp turib aytdi: — Sizlar tarz ahmoqsizlar, men sizlarning qaysingdan kamman, to‘qson botmon temirdan **sovut** kiysam, to‘qson shirbozning etini ta‘til qilsam, to‘qson alpning biri bo‘lsam, shu o‘zbekning qizi aytadi har so‘zning o‘ralida (A.67).

SOYADOR–soyali, soyasi ko‘p, sersoya.

Ravshan kqarasa, bir katta bog‘, gir atrofi chappa–chog‘, bir yog‘i bog‘, bir yog‘i daraxtzor, katta–katta chinor, barisi katta daraxti **soyador**, ichi to‘la suv g‘alt urib turipti hovuzlar, pishib turipti anor, olma (Rav.43).

SOYACHIROQ – besoqollarni qizlar qiyofasida kiyintirib, mehmonxonada bir necha chiroq yorug‘ida tomosha qilish yoki o‘ynatish odati.

Men seni qishloqlarning bolasiga **soyachiroq** qilib o‘ynatib ham pulimni undirib olayin, sen «e balli», degin, haromi! – deb Ravshanning bo‘yniga bir chilvirni solib oldi (Rav.42).

SOYIB – ega, sohib.

Yigitga pand berar otning mayibi,

Sen bo‘lasan bu yurtimning **soyibi** (A.212).

SOZIGARLIK – murosa, kelishuv.

Nima bo‘lsa **sozigarlik** qilasan,

Aytib ketgan necha kunda kelasan? (A.131).

SOG‘ // SOQ – diqqatli, xushyor, ziyrak.

Oqqiz shunday qiz edi: oti Oqqiz, Zulxumorga naq qiz, o‘zi to‘lgan sog‘ qiz, o‘rta bo‘yli chog‘ qiz, o‘ynagani bog‘ qiz, uyqichi emas **sog‘** qiz, eri yo‘q toq qiz, qo‘p qalandimog‘ qiz, o‘yinga qulayroq qiz, to‘g‘ri ishga bo‘layroq qiz, qora qiz,

bodom qovoq qiz, sinli–siyoq qiz, tanasi tush qo‘ygan keng qiz, urushqoq emas jo‘n qiz, et qutargan go‘shetroq qiz, biqini tor tushdor qiz, qachqil bet, pas burun, o‘rta bo‘yli, qizil chiroyli, keng manglayli, qulog‘i yuqa, iyagi sergo‘sh; qoshi qo‘proq, bir–biriga tutash, ko‘zi qisiqnamo qiz, boybichcha monand, og‘ir kuchgan qiz edi (Rav.41).

SOG‘OLI – Xorazm shevasida – ali fe‘l shakli. Sog‘aylik.

Malakcha bog‘i–yo, To‘kildi yog‘i, Cho‘lga chiqoli–yo,
Chodir quroli–yo, Echki **sog‘oli**–yo, Tulum chololi–yo (Q.138).

STIL– uslub, moda.

Qiz op bering, qanaqasidan? **Stil**chasidan (Q.168).

SUD – foyda, naf.

Men kechdim endi bu jondan // Qo‘l chekdim **sudu** ziyondan (Q. 340).

SUJJI – chuchuk, shirin.

To‘g‘ri gapning ajjisi yo‘q,
Bevafoning — **sujjisi** (M.146).

SUQ– xavas va xasad bilan qarovchi, ochko‘z.

Qosim **suq**, Qorni quduq (Q.259).

SUQSUR – o‘rdakdan kichikroq yirtqish qush.

Havolanib uchgan **suqsur** shaylandi,
Qalmoqlar ishiga g‘amlar joylandi (A.284).

SURGALANMOQ– yerdan uzmay, ko‘tarilmay, sirpanib yurmoq.

Oq toychog‘im **surgaladi**, Oq yurgakka burkaladi (ipak qurti) (T.280).

SURGI– yuz–qo‘llar uchun sochiq; lo‘ngi.

Eshagimning terisi, Qizlarga zo‘r **surgi** edi (Q.132).

SURMADON– maxsus surma solinadigan idish.

Eshakkinam quloqchasi, Qizlarga **surmadon** edi (Q.132).

SURMALAMOQ – ko‘zga surma surtmoq.

Jilviragan qoshingni, mayda–yo, mayda, **Surmalayin**, jonivor, mayda–yo, mayda (Q.279).

SURSAT – harbiy qo‘shin va amaldorlarga beriladigan oylik maosh.

Uchqur eding qatnotingdan qayrilding,
Yugruk bo‘lsang, tuyog‘ingdan tayrildng
Biz ovqatdan, sen **sursatdan** ayrilding (A.34).

SURUK – poda.

Suruklarim qoldi baland darada,
Borib kelguncha qarab turing sadag‘a (O.18).

SUXANGAR –gapga chechan, so‘zamol, notiq.

Jami qushga sen bo‘libsan **suxangar**,
Saltanatli joylar kimning joylari? (Rus.395).

SUR –devor, qa’la.

Ilma cho‘loq **sur** qazir. Jingila sichqon yer qazir (T.21).

SUSMARAY – yaramas, iflos.

Oftobroq yerning qori yo‘q, **susmaray** qushning pari yo‘q (kaltakesak) (T.67).

SUVLOV – suvli joy, mollar suv ichiladigan joy.

Yayloviga Chilbirning cho‘lini berdim, **suvloviga** Oynalining ko‘lini berdim
(A.39).

SUVLUQ – yuganning ot og‘ziga solinadigan qismi.

Yaylov joylarini ko‘rdi Boychibor,
Suvluq tishlab kishnay berdi jonibor (A.316).

SUVOR – tulpor.

Ostingda o‘ynaydi mingan **suvoring**,
Egningda silkillar tilla tumoring (Ya.Ahm.225).

SUVORA – chavondozlik.

Zo‘rlik nomiga boshida tilla jig‘asi bor, ostida **suvoraga** minib yurgan saman
yo‘rg‘asi bor(A.66).

SUYAR – suymoq, sevmoq.

Jonkuyarim, alla–yo. El **suyarim**, alla–yo (Q.29).

SUYLI– obroli.

Suyli, sinli, siyoqlim, Olg‘ir burgut qoboqlim (Q.6).

SUYOVLI – suyangan, suyab qo‘yilgan.

Tomga tayoq **suyovli** (mol dumi) (T.53).

SUYRI– baland, balandlik, baland tepa, cho‘qqi.

Tom ustida olifta usta, **Suyri** tuba ustida – Abjir tozi o‘ynaydi (ustara) (T.143).

SUYRUQ –sersuv yerda o‘sadigan o‘simliklarning bo‘liq shirin tomiri,
qamish barrasi.

Suvda bo‘larsuluv o‘tning **suyrug‘i**

Biz bilan bo‘larmi haqning buyrug‘i (A.339).

SUYUQ CHAGA – qum.

Suyuq chaga ustiga, Ko‘rpa o‘tlar yarashar (Q.92).

SUZUKCHA– uyqusirab, xumor tutib yoki noz–ishva bilan qisilgan.

Qo‘llarida uzukcha, Qoshlari bor **suzukcha** (Q.184).

SUZUM– bandi.

Hamma bachalar it uzumi, O‘zimning bacham – uzum **suzumi** (Q.78).

SUZULMOQ – ko‘zlaricharchash, uyqusirash, xumor tutish yoki noz–ishva bilan qisilgan holatda qarash.

Shu kuni pora–pora bo‘lib yerga o‘tirgan vaqtda jonvor G‘irko‘k **suzulib**, buyri–buyrigaqopishib, qorni–qorniga yopishib, ter bilan qotgan changlar yong‘oqday dumaloq bo‘lib, yoniga yopishib Shirvonga kirib bordi (Rav.54).

SO‘FITO‘RG‘AY – to‘rg‘aylar oilasiga mansub, boshida kokili bor qush.

So‘fito‘rg‘ay, otim bo‘lg‘ay, Mening go‘shimni yeganlar (Q.123).

SO‘LAXMON – yo‘g‘on tayoq; so‘yil; gulduzgursday, xirsday, barvasta.

So‘laxmonday jasadda, ho‘shey–ho‘shey, xurma–xurma suting bor, ho‘shey–ho‘shey (Q.303).

SO‘LIG‘– suvliq. Hayvonlarga suv berish uchun idish.

Sayislar otni boylay desa, ot qulog‘ini qalam qilib, quyrug‘ini alam qilib, **so‘lig‘**ini chaynab, oldidan kelganni tishlab, ketidan kelganni tepib, hech kimni tabлага kirgizmabdi (E.105).

SO‘LPI– qattiq, mustahkam.

O‘zi so‘lpi, rangi qulpi, tegi teshik (cho‘lpi, sochpopuk) (T.152).

SO‘LQ – taql.s. jonivorlarning yurishi va har xil harakatlar ta’sirida yerning obrazli ifodalanishi; tebranishi.

Arg‘imoq otlarni chopgani, // Dashtni, cho‘lni so‘lqillatdi (O.30).

SO‘NA – yovvoyi yoki xonaki o‘rdak.

Ko‘lda suqsur – so‘nadi,

Katta ko‘lga qo‘nadi,

Obru ber, deb bek Ravshan,

Yo‘lga tushib jo‘nadi (Rav.9).

SO‘NGAK – suyak.

It yursa, **so‘ngak** topar (M.27).

SO‘QIR– ko‘r.

Ko‘rman, lekin siz ko‘rdan ham ko‘rroq ekansiz, debdi **so‘qir** – ko‘rga. Ayting–chi, Qaysi biri ko‘r? (ko‘zi sog‘ odam) (T.336).

SO‘RAMOQ – idora etmoq, hukmronlik qilmoq.

So‘ragali Chambilday elating bor,

Kam emassan, arkon davlating bor! (Rav.69).

SO‘TA – tayoq, kaltak.

Shu zamonda **so‘tasini** taqimlab,

Kadi–matbahini xurjunga soldi (Rus.438).

SO‘TADAK– so‘taday. Ayn. so‘ta.

Shoda marjondayin to‘q, Mag‘zi **so‘tadakinam** (Q.71).

SO‘YIL – uzun, yo‘g‘on kaltak, tayoq.

Xo‘jayinning katta **so‘yili** ham o‘zi bilan birga qoldi, – debdi (E.34).

SO‘Z QOTMOQ– gapirmoq, suhbatlashmoq.

Ular yaquniga kelib, **so‘z qotibdi** (E.14).

SO‘ZAMOL – so‘zga usta, gapga chechan; gapdon.

Muzdan suv tomar, // **So‘zamd**dan – bol (M.81).

SO‘ZANDON– igna solib qo‘yiladigan idish.

Tilla **so‘zandonim**, Nuqra namakdonim (Q.76).

SO‘ZON– igna.

Qorniginang qozonday, mayda–yo, mayda, Kipriklaring **so‘zon**day, mayda–yo, mayda (Q.288).

T

TAADI – do‘q, po‘pisa, dag‘dag‘a.

Har kim musofir boylarga **taaddi**qilsa, boshi – o‘limda, moli – talovda, o‘z ixtiyorida yura bersin, – dedi (A.37).

***zulum, jabr, shafqatsiz ezish.**

Qalmoqlardan ko‘p **taaddi** ko‘rganmiz,

Xudo qilganiga rozi bo‘lganmiz (A.53).

TAASSIB – biror kimsaga taqlid qilish; berilish, ergashmoq.

Yo‘lovshi, **taassib** qilma bizlarga,

Bizlarga qo‘shilma, boshing kesilar (Rav.29).

TABAR – f.–t. bolta.

Mullalar o‘riydi zebu zabarni,

Ustalar ishlatar tesha, **tabarni** (Rav. 16).

TABACHI–buysunuvchi, ergashuvchi.

Yaxshi otdan yiqilsa, yomon — **tabachi**, Yomon otdan yiqilsa, yaxshi — hudaychi (M.72).

TABBAX– oshpaz, ovqat pishiruvchi.

Bir madbahda yigirma **tabbax** ko‘rdim, har tabbaxning atrofida necha yuz badbaxt ko‘rdim (oshxona, oshpaz, pashshalar) (T.178).

TABGIR – tadbir, mo‘ljal.

Bir kam to‘qson alp otdan tappa–tappa tashlab, qo‘l qovushtirib ta‘zim qiladi; aqli toshib qoldi, **tabgiridan** adashib, Ko‘kaldosh alp Ko‘kamanning ustida bir o‘zi qoldi (A.124).

TABGIR – ta‘bir.

Tushimning **tabgiri** Ximcha ne bo‘ldi?

Yomon dema, yaxshi jo‘ra sabildi (Rus.366).

TABL – dovul.

Shunqor chuysam, tilla **tablim** qoqardim,

Necha beklar bilan sharob ichardim (A.245).

TABLA – otlar turadigan og‘ilxona, otxona.

Olmako‘z tosh **tablada** (O.26).

TAGAL – burama.

Ho‘ppon akam, Do‘ppon akam, Shoxi **tagal**, Baytal akam (Q.161).

TAHA – oshiqning holati.

Olchisi ham bizniki; **tahasi** ham, chikkasi ham bizniki; pikkasi ham, ummasini Shayboniyga beramiz (Oy.67).

TAK – giyoh o‘smaydigan yoki deyarli o‘smaydigan; yaydoq, yalang‘och.

Taqron yerda toyning izi. **Tak** tepada toy izi (kindik) (T.41).

2. otni to‘xtatish, tinchlantirish uchun ishlatiladigan undalma.

Tak,dedi, chu–ha, dedi, jo‘nadi (A.155).

TAKAKI– pishirilgan teri, echki, qo‘y charmi.

Munchagina bo‘yi bor, **Takakidan** to‘ni bor (garmdori) (T.102).

TAKIR–TAK– taql.s. takillaydigan narsalarning ketma–ket chiqaradigan tovushlar haqida.

Takir–takir, takir–tak, Qo‘shiq aytadi laylak (Q.122).

TAKIYA – do‘ppi, qalpoq.

Shuni topsang, mana shu **takiya** seniki (T.186).

TAKKON –bemorlarni davolovshi shaxs; tabib.

Qimiz so‘rab keldim mendayin nomdor,

Qimiz dori degan necha **takkonlar**

Chayib bergin saba bilan ko‘nakni,

Yaxshilikman aytgan so‘zim shul bo‘lar (A.54).

TAKKA NAMAT – tog‘echkisi terisidan ishlangan palos; kigiz.

Olti orqon bo‘lgandi, mayda–yo, mayda, Qolgani **takka namat**, mayda–yo, mayda (Q.278).

TALAB – istak.

Shu yerdan Shohimardon pirning ravzasi uch kunchilik yo‘l kelar ekan, har kim borib tunar ekan: davlat **talab** davlat tilar ekan, farzand **talab** farzand tilar ekan, oxirat talab imon tilar ekan, qirq kun tunagan kishi murodiga yetib qaytar ekan (A.15).

***qasd qilmoq.**

Uzoq yerdir bu Qalmoqning orasi,
Qalmoq yurtga **talab** qilib jo‘nadi (A.31).

TALAMOQ –yopishib hujum qilmoq, qopmoq.

Hech kim bo‘lmadi–ku bundan xabar dor,
Ko‘p **talab** kuchuklar qildi yarador (A.44).

***zo‘rlik bilan tortib olmoq, shilmoq; talon–taroj qilmoq.**

Yetti yilgacha moli bezakot, betergov yura bersin. Har kim musofir boylarga taaddi qilsa, boshi — o‘limda, moli — **talovda**, o‘z ixtiyorida yura bersin, — dedi (A.39).

TALATO‘P – g‘orat, shaharlarga bostirib kirib vayron qilmoq va talon–taroj aylamoq.

O‘n ming uyli Qo‘ng‘irot **talato‘p** bo‘lib, hamma Kashalning eliga, Qalmoq yurtiga qarab, ha, deb ko‘cha berdi (A.26).

TALAYMON – talovchi, talaydigan, bosqinchi, o‘g‘ri.

Tog‘da **talaymonni** ko‘rdim, suvda sulaymonni ko‘rdim. Yumalab yotgan toshni ko‘rdim, tuzsiz pishgan oshni ko‘rdim (bo‘ri, baliq, toshbaqa, sumalak) (T.175).

TALON – talon–taroj qilmoq, talash.

Boshing kesib seni dorga tortadi,
Molu davlatingni **talon** etadi (A.38).

TALOV – ayblamoq, gap–so‘zga qolmoq.

Ishda fikr bo‘lgancha tishda **talov**, yor–yor,
Shu vaqtda tumog‘in olar bo‘lur, yor–yor (A.380).

TAMBA–eshikni bekitish uchun orqasidan tiralgan yoki tiraladigan taxta, yog‘och va shu kabilar.

Ammasi aytadiki: “Eshikkinamning **tambasi**” (Q.54).

TAMBALAMOQ – tamba qo‘ymoq, tamba tirab berkitmoq.

Bolalariga esa eshikni ichkaridan **tambalab** olishni, uydan hech yoqqa chiqmaslikni tayinlar ekan (E.55).

TAMA QILMOQ – umidvorlik,umid boylamoq; birovdan biror narsa kutmoq, ko‘z tikmoq.

Tamaqilib boyligin:

Bombir kim? – deb so‘radi (O.37).

TAMTAM – qaddi–qomati kelishgan va zebo.

Sanam qizim, alla, **Tamtam** qizim, alla (Q.21).

TAMUQ– do‘zax.

Totli tomoq **tamuqqa** tushirar (M.43).

TAMSHANMOQ – og‘zidagini totib ko‘rayotgandek bo‘lib lablarini ochmay chaynamoq.

Kam–kam qarar, **tamshanganday** bo‘ladi,

Borib–borib bir zamon jon enadi (Rus.433).

TAN – xos, maxsus, tegishli, oid.

Otlarning to‘zonidan cho‘biri bilan to‘balashib yurgandir–da, Qorajon o‘zbekning otini baland olgan, ul o‘zbekning **tani** bo‘lgan qachon Qorajon bir hisobda bor, u ham o‘zbekning biri bup sarson bo‘lgan (A.138).

TANI – hech ham.

Tani bukilmasin, bobo, bo‘yingiz,

Buzilmasin, obod bo‘lsin uyingiz (Oych.41).

TANG – qiyin, mushkul.

Fuqarongning bari ochdan o‘ladi,

Dehqonlarning holi **tang** bo‘p qoladi (A.34).

TANG BO‘LMOQ – mushkul ahvolga tushmoq.

...kanizlar Barnogulning holi **tang bo‘lganini** bilib, momolarga xabar qildi (O.4).

TANGQA TAYLAMOQ – ko‘ch–ko‘ronini tashlab, yashash uchun hozirlik ko‘rmoq.

Tangqa taylab Olatovni yoyladi,

Qalmoqning yurtiga talab ayladi (A.39).

TANGI – ikki tog‘ning ostki tutashgan yeri, tor dara.

Qarasa, ajdahar ko‘zi olovday yonib, ishqirib, har tarafga o‘t sochib tog‘ning **tangisidan** Charxin ko‘l degan ko‘lga suvga tushib kelayapti ekan (Rus.399).

TANOBI TORTMOQ – yo‘lni qisqartirmoq.

Bandi to‘ram rahling etgin,

Yo‘lning **tanobini tortgin** (Rav.64).

TANQA TAYLAMOQ – taltaymoq, yalrayib va to‘nkarilib yotmoq.

O‘tar dunyo o‘tarini o‘yladi

Tangqa taylab Olatovni yoyladi (A.31).

TAP– ikki narsaning bir–biriga urilishi yoki biror narsaning yerga zarb bilan tushuvidan hosil bo‘ladigan bo‘g‘iq tovush.

Tomdan tushdim **tap** etib, ovqat yedim xap etib, Yeyishim ko‘rgan onam, Posa kuldi zap etib (Q.223).

TAPPA TUSHMOQ – birdan o‘zini tashlamoq.

Alpomish yoydi, qulochdi, ikkovi xulqi muhabbat bilan kurishdi: — Qalaysan, do‘stim, omonganmi, — deb siqinqirab yubordi, Qorajonning yetti qobirg‘asi sindi, ishi tindi, **tappa tushib** yotib qoldi (A.107).

TAPPA–TAPPA TASHLAMOQ – birdan “tap” etgan tovush chiqarib urilish yoki yiqilishni ifodalaydi.

Bir kam to‘qson alp otdan **tappa–tappa tashlab**, qo‘l qovushtirib ta‘zim qildi; aqli shoshib qoldi (A.123).

TAPARA–TAPAR– ko‘p va betartib tushayotgan qadam tovushi.

Rabotalak talak–talak, Qozonida olti barak, **Tapara–tapar** ot keldi, Ot ustida kim keldi? (Q.213).

TAR – yangi; toza, asl.

Xazon qilgin **tar** oshilgan gulini

O‘lsin deymiz Huroyim ham ulini (Rus.357).

TARAF – dushman, g‘anim.

Eron bilan Turon podsholari qadimdan bir–biri bilan **taraf** ekan (Oy.7).

***tomon, yon, yoq.**

Mol boshqarib boylar ketib boradi,

Ko‘z yubortib har **tarafga** qaradi (A.32).

TARADDI – taraddud, imkon, chora.

– Tortib olib bo‘lmasa, o‘g‘irlab olib bo‘lmasa, sotib olib bo‘lmasa, xudo bizga bermasa, qayoqdan qilamiz **taraddi**?! (A.15).

TARAQQOS BOYLABMOQ – chiroyi ochilib, tovlanib, yashnab turmoq.

...gulday jaynab, suqsurday bo‘ylab, parvoz aylab, **taraqqos boylab**, ostida Jiyronqush oti har usulda o‘ynab: (Rav.10).

TARAHHUM – rahm, shavqat qilmoq.

Aslim so‘rasang xonzodaman, qaddingdan,

Tarahhumlar qilgin mening holima (Xur.191).

TARALLABEDOD – beg‘am–betashvish aysh qilib yurish; xursandchilik, gasht.

Tarallabedodga jon g‘animat (M.35).

TARI–TARMOQ – tez pishar donli o‘simlik.

Har yil erta, **tari–tarmoq** eksang, ham ovqatligingni olib qolasan... (A.39).

TARKASH – piyola va kosalarni safarda sinishdan saqlash uchun teridan yoki yog‘ochdan qubba shaklida ishlangan g‘ilof.

Borsa, ot sag‘risi toshib, yoli qo‘log‘idan oshib, uchadigan qushday, har ko‘zi **tarkashday**, yulduzni ko‘zlab, paraqqos boylab, o‘ynab turibdi (Rus.375).

TARLON – to‘rg‘ayning bir turi.

Beli bo‘krayib qolgan, qulog‘i tikrayib qolgan, bachchag‘arning tishlari omochday, sochlari polochday, manlayidan **tarlon** ochgan, ikki chakkasining go‘shi qochgan, bo‘yinlari tirishgan, hamma yeri qurushgan, iyaklari burushgan, ko‘ringan odam bilan urishgan, agar boshqa odam erinmasa, erinmasdan urushgan kampir (Rav.21).

TARLON BO‘LMOQ– har xil tUSDagi ko‘rinish; xayoli parishon bo‘lmoq, xayoli qochmoq.

...xayoli **tarlon bo‘lib**, o‘zini har o‘yga solib ketib borayotir (Rav.27).

TARLONQUSH– oq qarchig‘ay, ov qushi.

Kumush bo‘lar **tarlonqushning** chakasi,

G‘o‘la bo‘lar bedov otning to‘qasi (Rav.24).

TARMASHMOQ – yopishmoq, chirmashmoq.

Bul miyasini yegan tentak chol, ilgari qancha millatdor bo‘lganmiz, javob bergani yo‘q, endi bizning oqshomlab jo‘naganimizni qayoqdan biladi, tog‘i baloday bo‘lib, yo‘lga chiqib turadi, gapiga javob bersang, jilovingdan oladi, **tarmashib** balo bo‘ladi (A.212).

TARMOQ – butoq, shox. Matnda nasl, avlod ma’nosida.

Xusnin ko‘rsang yaxshi odam **tarmog‘i**

Aralasa shunga lozim charbog‘i (Rav.12).

TAROSHLOQ – tarosh – ariq qaziganda ikki yoni, sirti va ustiga qilinadigan sillqlik.

Xayrobod sholisining shoxi **taroshloqsiz** emish (Q.204).

TAROSHMOQ – quruq, qattiq narsani sillqlamoq.

Jugori aytar **taroshadi**, Sepoyam xo‘p yaroshadi (Q.317).

TARRAK – qovunning pishmagani, sapchaning pishish holatiga yetmagani.

Miyonkolni **tarragiday**, Bo‘yingdan aylaniy sani (Q.74).

TARZ – yuz, chehra, gavda, ko‘rinish.

Tarzimga qarasang botir bolaman,

Qasd qilgan g‘animni o‘tga solaman (Rav.85).

* **xuddi; aynan, naq.**

Sizlar **tarz** ahmoqsizlar, men sizlarning qaysingdan kamman, to‘qson botmon temirdan sovut kiysam... (A.67).

TAQ – aytilganning, ko‘zda tutilganning o‘zginasi; naq, aynan, xuddi.
Xurshidoy **taq** o‘n bir kun yo‘l tortibdi,
O‘n bir kunda bir chinorga yetibdi (Xur. 212).

TAQAL– kechikish, bahona.
Hayallamay, jaollod, endi boringlar,
Taqal qilmay tezroq borib kelinglar! (A.35).

TAQACHAR– taq – ikki qattiq narsaning bir–biriga zarb bilan urilishidan hosil bo‘ladigan tovush; –char – kichraytirish shakli.

Taqachar–a taqachar, oyoq tirab suv ichar (miltiq) (T.173).

TAQILDOQ – taq – ikki qattiq narsaning bir–biriga zarb bilan urilishidan hosil bo‘ladigan tovush; – ildoq – Bu o‘rinda taomni yeyish jarayonida chiqadigan tovush.

To‘qay qamish tagida qiyo qamish, Qiyo qamish tagida yaltirovuq, Yaltirovuq tagida pirillovuq, Pirillovuq tagida **taqildoq** (soch, qosh, ko‘z, burun, og‘iz) (T.38).

TAQIM – oyoqning tizza osti bukiladigan joyi.
Taqimga bosib oldi, otini chu deb bachchag‘ar ko‘sa yuraverdi (Rav.42).

TAQIYA– do‘ppi.
Taqiyam suvga tushdi, olib bering, jon opa (Q.119).

TAQRON– taqir, tekis yer.
Taqron yerda buloq qaynyar (chumoli) (T.78).

TASMALIJA– kamarli, kamar taqilgan.
Hoy–hoy, o‘smaliya, Quchoqlara qismaliya, Osmonda bir qush uchar, Oyoqlari **tasmaliya** (Q.85).

TAVAK – tavaki – to‘l muddatidan bir necha oy oldin tug‘ilgan qo‘zi.
Avak–avak, do‘stim **tavak**, Shoh ho‘kizi, shoh kapalak (Q.156).

TAVO– to‘zidi.
Tor kostyum **tavo** bo‘ldi, Marjonim shado bo‘ldi, Xush kelibsiz, o‘rtoqlar, O‘yinimiz ado bo‘ldi (Q.188).

TAXIR – ta‘mi og‘izni burishtiradigan; kakra, talxa.
Qorolidur donasi **taxir**, Pishar hamma mevadan oxir (Q.319).

TAYIGA – tagiga.
Gulbutaning **tayiga**, Bola ochib yotdimi? (Q.170).

TAYIN – aniq narsa, aniq vaqt, aniq ish.

Bor, Oqqizjon, **tayinini** bilib kel! – deb vazir qizini yubordi (Rav.46).

TAYOOQ – kaltak, kaltakdan tekkan zarb; musht.

Qayqubod etqizuvda ko‘p **tayoq** yegan ekan, endi badani sovib, hamma yeri og‘rib turibdi (A.268).

TAYPANGLAMOQ – shoshib – surunmoq.

Qarasa, o‘n to‘rti ham **taypanglab** yo‘rtib kelayotir, tuyog‘i yerni turtib kelayotir (A.102).

TAYRILMOQ // **TOYRILMOQ** – yiqilmoq.

Uchqur kabi qanotingdan qayrilib,

Yugruk eding, tuyog‘ingdan **tayrilib** (A.29).

***ayrilmoq.**

Toyrilmasin boshda toji davlating,

Belingda yarqillar keskir po‘lating (A.131).

TAYSALLAMOQ – qo‘rqinqiramoq, hadiksiramoq; orqa sudramoq, cho‘zmoq; kechiktirmoq, galga solmoq.

Nimaga **taysallaysan**, ho‘sh–ho‘sh, tanimaysan bolangni ho‘sh–ho‘sh (Q.305).

TAY URMOQ – kezib, yurib, aylanib chiqmoq.

Tayurib olamni kezib,

Sharhi dilim kimga yozib (Rus.435).

TAG‘I – tag‘in, yana, dag‘i, daxl.

Achchiqlanib **tag‘i** qalmoq keladi

Qoraxonning ishin bari ko‘radi (A.160).

TEBALAMOQ – tepmoq, urmoq.

Past–pastgina tevalar, mayda–yo, mayda, Unga yomg‘ir sevalar, mayda–yo, mayda, qadringni bilmas nodonlar, mayda–yo, mayda, Qobirg‘angga **tebalar**, mayda–yo, mayda (Q.283).

TEK – jim.

Kelsa Qorajonday o‘g‘ling o‘lmaymi,

Qurg‘ur kampir, **tek** o‘tirsang bo‘lmaymi?! (A.46).

TENGSAIMOQ – tebranmoq, chayqalmoq.

Qalmoqlar: “Yo birovimizga tegar, yo barimizga tegar, o‘zidan bir so‘z chiqar”, — deb to tushning oldigachayin **tengsalib** ko‘rikdan o‘tib yuribdi (A.65).

***alanglamoq; atrofga nazar tashlamoq.**

Boysarining o‘yin ko‘rib,

Har yoqqa **tengsalib** o‘tdi (A.51).

TEPKI – it bog‘lanadigan joy.

Rustam jo‘nagandan keyin, **tepkida** turgan tozilar ko‘rib o‘rinaberdi (Rus.376).

TERGANCHUK – toyg‘onchiq.

Nonimni yemasin, Ariqning bo‘yi **terganchuk** (Q.107).

TERLIK– egar yoki to‘qim tagidan qo‘yiladigan qalin namat parcha.

Ot beliga qo‘yaverdi bek Ravshan,

Toza ipak, mayin, qalin **terlikni** (Rav.8).

TEROSIM – tergim.

Boqqa kirosim keldi, Gullar **terosim** keldi, Uzoqdagi do‘stimni, Hozir ko‘rosim keldi (Q.221).

TEVA – tepa.

Past–pastgina **tevalar**, mayda–yo, mayda, Unga yomg‘ir sevalar, mayda–yo, mayda, qadringni bilmas nodonlar, mayda–yo, mayda, Qobirg‘angga tebalar, mayda–yo, mayda (Q.283).

TEVA – ayn.tuya.

Teva o‘g‘irlagan teva bo‘yi chuqur qazir (M.47).

TEVARAKLAMOQ – qurshamoq, o‘rab olmoq.

Ko‘zini ochsang, shuncha xalqni ko‘rar, **tevaraklab** turgan jallod – mirg‘azabni ko‘rar (Rav.52).

TEYDIRMOQ– tegdirdi.

Sigir sog‘ar iydrib, ho‘sh–ho‘sh, Sochini yerga **teydirib**, ho‘sh–ho‘sh (Q.305).

TEZLANMOQ – tez harakat bilan oldinga intilmoq, tashlanmoq, sakramoq; xezlanmoq.

Hasan mard muni ko‘rib, ko‘zi yoshga to‘lib, jazabalari qo‘zg‘alib, polvonlik tomirlari o‘yg‘onib, o‘zini tuzab **tezlanaberdi** (Rav.86).

TEZPARDAY QOCHMOQ–parday yengil tez uchadigan, uchish tezligi katta.

Ot lochini **tezparday qochdi** (E.179).

TESHA–TABAR –tesh–bolta.

Mullalar o‘qiydi zeru zabarni,

Ustalar chopadi **tesha–tabarni** (A.83).

TESHIK–TUMLUK – tuynuk.

Teshik–tumluk kovlaydi, O‘zi qurvaqa ovlaydi (Q.119).

TUMLUK – tuynuk.

Uylik uylikka, **Tumlik tumlikka**, Bir xo‘rozim bor, U ham uylikka (Q.188).

TIHSINMOQ – cho‘chimoq, sapchimoq.

Huroyim bir **tihsinib** turib ko‘nglida aytdi (Rus.440).

TIK– to‘g‘ri, qarama–qarshi, ro‘baro‘.

Kuyovman deb sen uyalib turmagin,

Baxmal uy belgili, bolam, **tikka** bor (A.49).

TIKANAK– tikan.

Chir–chir kapalak, o‘rta qo‘lom **tikanak** (Q.118). Tekin tomoqning **tikanagi** tiqilar (M.42).

TIKKA –tortinmasdan.

Kuyovman deb sen uyalib turmagin.

Baxmal uy belgili, bolam, **tikka** bor (A.49).

***to‘g‘ri.**

Alpomish deb shul mehnatni qiladi,

Qazgan g‘orda odam **tikka** yuradi (A.275).

Oralab boradi sonsiz elatdi,

Boysin shahariga **tikka** yo‘l tortdi (A.204).

TIP–TIKKA– adil, tik, to‘ppa to‘g‘ri.

Sizni o‘zimiz sozlaymiz, — deb to‘qson botmon temirdan sovut kiygan alp Qorajonni mahramlar otga mindirib, o‘n to‘rt otning yakka jiloviniolib, **tip–tikka qilib** zingkiytib, chorib tashladi (A.50).

TIKLAHQ– tikilib qaramoq, ko‘z uzmasdan qaramoq.

Uning o‘zi qursin, bo‘zargan ko‘zi qursin, «hech nimam yo‘q» deb yerga **tiklabo‘tirs**a, men nima deyman, hech narsasi yo‘q ekan(Rav.48).

TIKRAYMOQ– tikka turmoq, tikkaymoq.

Kampirning beli bukrayib, qulog‘i **tikrayib** borayotibdi (A.453).

TILCHI – gap tashuvchi, chaqimchi, josus.

Podsholarning qatnab yurar elshisi,

Elchilarning bo‘lar ekan **tilchisi** (A.236).

TIL BILMOQ – tushunmoq, gapini anglamoq.

Boychiborim xo‘r bo‘ldim deb yig‘laydi,

Sendayg‘achiq **til bilmagan** qalmoqqa,

Bir kalmani joriy qaytar, Qorajon,

So‘ngra otim olib uchsini falakka (A.113).

TIM – mutlaqo, sira, hech.

Xon Dalli bu soʻzlarni eshitib, yuragida **tim** toqati qolmay eri mard Hasanga qarab: – Seni xudo urgan ekan, sen miyangni yeb qoʻyibsani (Rav.65).

TIM– saroy va qoʻrgʻon tomlari, bozor va rastalarning tomi.

Tiqilsam quriydi daryoning gumi

Naʼra tortsam qular qoʻrgʻonning **timi** (A.124).

TIM – «qora», «qorongʻulik» kabi soʻzlar oldidan ishlatiladigan kuchaytiruv yuklamasi.

Tim qorongʻidir kechalar,

Oʻz xolin bilmas nechalar(Oysh.48).

TIMGIL–TIMGIL – maydalab, mayda–mayda.

Soschlaringni **tingil–tingil** oʻribsan,

Bogʻ oralab toza guldani teribsani (Xur.183).

TIMSOL – tushuntirish uchun asos va shu kabi sifatida turli voqealardan keltirilgan namuna, misol.

Ernazar bogʻbon nochor turib, har yerdan **timsol** keltirib: (O.8).

TINJIRAMOQ – jimirlamoq, yilt–yilt nur sohib turmoq.

Jamoli chillaning qoriday, **tinjirab**yaltirab oʻtirur (Rav.34).

TINGNAB QARAMOQ – tikilib, butun diqqatini berib qaramoq.

Xonning Chibori oti toza **tingnab qaradi** (A.102).

TINGILMOQ – sakramoq.

Bu lashkaring nima boʻlar,

Tingilsa, qiladi yakson (A.176).

TINCHISI – tinchligi.

Hovuzning qopqogʻi, itning ichigi, otning yotogʻi, osmonning ustuni, qushning uyqusi, pishakning **tinchisi** yoʻq (boʻri, baliq, toshbaqa, sumalak). (T.175).

TIPI–TAPI– bolalar sanamalarida takror aytiladigan soʻz.

Tipi–tapi, tipi–ton, **Tipi–tapi**, zapi–zon, Zapa–tero, remin–don, Chiqa turgin sen, dugon! (Q.160).

TIRAMA – kuz fasli.

Ayrila bilmadi togʻlarning qori,

Tirama pishadi bogʻning anori (Ya.Ahm.217).

Qoʻtonda qoʻyim, dedi, **Tiramada** toʻyim dedi (Q.61).

TIR KELMOQ – teng keladigan, barobar boʻladigan.

Qoʻltoy koʻpkarida dongdor,

Ostiga mingani tulpor,

Tir kelolmaydi odamlar,

Uloqdolib Qultoy ketar (A.338).

TIRASHMOQ – bahslashdi, kurashdi.

Ikkovi tura kep shunday *tirashdi*,

To‘qqiz kampir turib oraga tushdi (A.48).

TIRJAYMOQ – tishining oqini ko‘rsatib, lab–lunjini tirishtirib kulmoq, iljaymoq.

Axiri bo‘ri muzdan qutulolmay, *tirjayibo‘lib* qoldi (E.84).

TIKRAYMOQ – dingraymoq, tikka bo‘lmoq.

“Endi ixtiyorim o‘zimda bo‘ldi” — deb kampir qaytib, mazgiliga kelib, o‘ziga tobe qarindosh to‘qqiz kampirni birga olib, o‘zi bilan o‘nta bo‘lib, yo‘lga chiqib, yo‘l yurib, beli bukrayib, qulog‘i *tikrayib* borayotib edi (A.40).

TIRRAYMOQ – toliqish yo kasallik tufayli ozib–to‘zib, nimjon holga tushmoq.

Olti botmon arpa yeb, *Tirrayib* qotgan otim (Q.307).

TIRTIQ – yirtiq, tirtish.

O‘zi yirtiq, Labi *tirtiq* (suvsar) (T.58).

TIVIT– hayvonlarning nozik va mayin juni.

Oppoq, oppoq, oppog‘im. *Tivit*dan ham yumshog‘im (paxta) (T.295).

TIYRON– kamon o‘qi.

Qizli uyning tili biyron, // Sovchilarning tili *tiyron* (M.279).

TIZAQAYLAMOQ – tizzani yerga tirab cho‘kkalamoq yo tizzada tik turmoq.

Yomg‘ir yog‘ib keladi *tizaqaylab*, Boyning qizi qaraydi chiyi boylab, Qo‘y sov desa sovman boyning qizi, Sigir qanday sovadi boshin boylab (Q.306).

TIZARLAMOQ – tizzalamoq, chukkalamoq.

Izarlasa izi yo‘q, *Tizarlasa* tizi yo‘q (chigirtka) (T.76).

TIZGIN – otni bog‘lash yoki boshqarish uchun ishlatiladigan ingichka qayish va arqon.

Ot *tizginin* munda tortib turadi,

Aydahor ham Qorajonni ko‘radi (A.136).

TIG‘– qilich.

Shu yettoviga *tig‘* qilgani Qalmoqshoh har mamlakatlardan alplarni olib kelib, to‘qson alp qilib, Kashal g‘oridan joy berib, bularni to‘qayistonda boqib yotar edi (A.39).

***jabr, zulm zarbasi.**

Jafo *tig‘i* bugun jonidan o‘tib,

O‘n ming uyli elat borar yo‘l tortib (A.32).

***yoppasiga o‘ldirmoq.**

Qancha dushman bo‘lsa, qon qo‘yib **tig‘i damdan** o‘tkazib yuborar edi (Rus.45). Surxayilga turib aytdi: — Alpomishni mast qilmading, bir baloni mast qilib berding, bu qirq bir odamning kuygani kasriga shaharda jonzod qolmay, **tig‘i damdan** o‘tkazib ketadi (A.225).

***qurol bilan hamla yoki hujum qilmoq; urush ochmoq.**

Qanday farzand otasiga **tig‘ tortar**,

«Egilgan bo‘yinni kesmaydi xanjar» (Rus.58).

TIG‘ TORTMOQ– qurol bilan hamla yoki xujum qilmoq, urush ochmoq.

Qanday farzand otasiga **tig‘ tortar**,

«Egilgan bo‘yinni kesmaydi xanjar»(Rus.441).

TIG‘IZ – zich, qalin, bir–biriga juda yaqin.

Tig‘iz bo‘lib qolmasa

Yorib turib qochadi (Oych.97).

TIG‘LATMOQ – tig‘ urmoq, kesmoq.

Zig‘ o‘ynayman zig‘latib, Tosh tepaman **tig‘latib** (Q.234).

TOB – kishi organizmining normal holati; sog‘lik.

“Bu yakka farzandimning **tobi** qochdimikan, kasal bo‘ldimikin?”– deb ko‘ngliga oldi (O.24).

TOB BERMOQ – chidamoq, teng kelmoq.

Hakimbek kirgandir o‘n to‘rt yoshiga,

Qalmoq **tob bermaydi** bul savashiga,

Chiday olmas Hakimbekning ishiga,

Bir baloni sotib olma boshinga (A.46).

TOBI – qaram, bo‘ysundirilgan.

Bu yerning yog‘i Xosxonaga, u yog‘i Qushqanotga **tobi** edi (O.16).

TOBIL – turmoq.

Mudom bo‘lsa yori qobil

Har mahal va‘dadan **tobil** (A.219).

TOBLAB–TOBLAB – pishitmoq, eshmoq.

– Men zulfimni **toblab–toblab** urgali,

Ilojim yetmaydi jonim bergali,

Zindonning ichida, turam, bormisan?

Baxti kora yoring keldi kurgali (Rav.42).

TOBLAMOQ – pishitmoq, eshmoq; chiroyli qilib o‘rmoq (soch haqida).

Zulfin **toblab** o‘rgan qizlar,
Elda davron so‘rgan qizlar,
Kaptarday bo‘b yurgan qizlar,
Qalpoq sotib turgan qizlar (Rav.35).

***chiniqtirmoq.**

Otin **toblab** kira bersin maydonga,
Xabar bergin bari bo‘l dushmanga,
Talab qilsa bari kelsin maydonga,
Hech qaysi bo‘l qolmasin–da armonda (A.121).

***mehri bilan isitmoq; mehr uyg‘otmoq.**

Damba–dam vaqtingia xushlab turing, deb,
Ko‘nglingiz **toblasa** kunda boring, deb,
Qanday bo‘lsa aralashib turing, deb,
Barchinoyman borib suhbat quring, deb (A.136).
Og‘ayni–da, mehri **toblab** qoladi,
Bir–birining yig‘lab holin so‘radi (A.392).

TOBU TOQAT–sabr–toqat, chidam, bardosh.

Ravshanbek bu so‘zlarni aytdi, hech bir odam **tobu toqat** qilib turolmadi
(Rav.34).

TOJIR– tijoratchi, savdogar.

Alla, botirim, alla–yo, Umrin–**tojirim**, alla–yo (Q.31).

TOKAY – (gacha) qachongacha, qay vaqtgacha.

Kel–e, men **tokay** xo‘rlik tortaman, shu xo‘jayinnikidan ketsam nima bo‘lar
edi? (E.49).

TOL–TOL – tolim–tolim, mayda qilib o‘rilgan soch.

Kokillaring eshilgandir **tol–tol**,
Har–toliga bersa yetmas dunyo mol (A.29).

TOLIB – talabgor.

Bir kecha yotmoqqa **tolib** bo‘laman,
Bu sababdan mazgil so‘rab turaman (A.90).

TOM– paxsa yoki devor bilan o‘ralib, usti yopilgan uy.

Shunda borib bir **tomni** ochdi – bari tillaga to‘la, bir tomni ochdi – kumushga
to‘la, bir tomni ochdi misga, g‘o‘laga to‘la; bir **tom** nayza, bir **tom** qilish, bir tom
sovut, bir tom qalqon (Rav.24).

*** uyni, binoning ustini bekitib turuvchi tepa qismi.**

Tomlarning ustiga, daraxtlarning ustiga, baland joylarga odam bosib chiqib ketgan (Rav.58).

*** uy, hovli joy.**

Bir **tom** solib olmoq katta gap (Rus.411). Shuginaning yaxtisidan, Yashnasin **tomim**, dedilar (Q.72).

TOMIR BO‘LMOQ – qarindosh, quda–qudag‘ay bo‘lmoq.

Kuyov bo‘p suzilib tursang, Qorajon,

Bolam, **tomir bo‘lsak** O‘zbek elidan (A.42).

TOMIRI UYG‘ONMOQ – o‘ziga kelmoq, harakatga kelmoq, qo‘zg‘almoq.

Shunda jallod, mirg‘azablar Ravshanni haydab kelaberdi, Hasan mard muni ko‘rib, ko‘zi yoshga to‘lib, jazabalari qo‘zg‘alib, polvonlik **tomiri uyg‘onib**, o‘zini tuzab tezlanaberdi (Rav.86).

TOMOSHAMON – tomoshabin.

Qalmoq xalqi shunday zarbni ko‘radi,

Tomoshamon bari izza bo‘ladi (A.164).

TOQIRCHOQ – notekis, g‘adur–budur.

Toqirchoq to‘bada toy o‘ynar, Past uchakda toy o‘ynar (ustara) (T.142).

TOQ–TOQIYON – yakka o‘zi.

Toq–toqiyon borib, qamchisining sopi bilan kampirning eshigini urdi (E.170).

TOPISH QILMOQ – topshirmoq, ixtiyoriga bermoq.

Jallodlar qo‘liga **topish qilarman**,

Hukmi kushga seni tayin qilarman (A.195).

TORMA– chuqur.

Tog‘larning boshida torma, mayda–yo, mayda, **Tormada** suvlar borma, mayda–yo, mayda (Q.278).

TORQAPCHIG‘AY – joy nomi.

Qoratog‘ning qorasi, mayda–yo, mayda, **Torqapchig‘ay** darasi, mayda–yo, mayda (Q.276).

TORTIMLI – zalvorli, yoqimli.

Shunday boyning bizmiz kuyov bolasi,

Bu elga **tortimli** boylar keldimi? (A.96).

TORTUVLI– urug‘ nomi.

...uning kuyovini Bektemir boybachcha der edi, **tortuvli** Qo‘ng‘irotning begi edi, Alpomish qanjig‘ali qo‘ng‘irotning begi edi... (A.210).

TOS – boshning sochsiz taqir yeri yoki kal yeri.

Mehnatining zo‘ridan, **Tos** tebadan shox yorgan (Q.274).

Tostepaga bitgan ikki qulogʻi

Nazarkarda hayvon bu toʻbichogʻi (Rus.375).

TOSHAQON – toshayotgan, toshmoq.

Kichkina xotin shoshaqon, Kichkina qozon **toshoqon** (yongʻoq) (T. 83).

TOSHXAMAK – sapcha; halipishib yetilmagan xom qovun.

Oʻn ikki palak, // Oʻn birini edik, // Birisi toshxamak (yil, oʻn ikki oy, bir oy roʻza) (T. 25).

TOV – togʻ.

Tovlarda bor navshatir, mayda–yo, mayda, Uni zargar ushatir, mayda–yo, mayda, Qoʻlimdagi gavron choʻp, mayda–yo, mayda, Qovurgʻangni qoqshatir, mayda–yo, mayda (Q.275).

TOVMOQ – topmoq.

Ne qalmoqlar ovib qoldi,

Jazosini **tovib** qoldi (A.220).

TOVUSHQON – quyon.

Nigoraxon kim bolasi, Toqqa **tovushqon** bolasi, Yaxshi qovun xumbalasi, Yaxshi uzum shingalasi (Q.62).

TOY–TALOSH – toʻpalang, janjal

Koʻrdim toʻqson alpning **toy–taloshida**,

Nor, moyang shu kunda dovriq ustida (A.104).

TOYLI, TUYOQLI – urugʻ nomi.

Toyli, tuyoqli yigʻilar

Oq uyliga borgan shoʻrlar (Toʻl.159).

TOYMOQ – adashmoq, yuz oʻgirmoq.

Oʻlaman, deb mard qavlidan **toyarmi**?

Bizlarda uchmiring bormi, bachchagʻar (Rav.41).

TOYXAR– eshak bolasi, xoʻtik.

Uning olti ming qoʻyi, ming tuyasi, ming biyasi, ming gʻunoni, ming dunoni, ming eshagi, ming **toyxari**, ming tovugʻi va ming xoʻrozi bor edi (Oych.24).

TOZA– juda ham, rosa.

Figʻon etdim, dardlarim boʻlib **toza**,

Bu yurishim elga boʻlar ovoza (Toʻl.151).

* **gina, yolgʻonlardan holi; pok.**

Ota davlatinda oʻyna–kulasan,

Gapning **tozasini** shunday bilasan (A.298).

* **asil, sof.**

Ot beliga qo'yaverdi bek Ravshan

Toza ipak, mayin, qalin terlikni (Rav.8).

TOZI – ovchi it, tez chopag'on it.

Necha bu boylandi, ena, **tozilar**?

Tozini boylabsan, bag'rim ezilar.

Nima qilsang o'zingdadir ixtiyor (Rus.423).

TOZIYONA– qamchi.

...yo'l yurib, otga **toziyona** urib, kayfini surib, choshka vaqtida Ernazar bog'bonnikiga kirib keldi (O.6).

TOG'OY – atoqli ot: Tog'ay.

Tag'i quydim, tog'i top, **Tog'oy** boboy uyin top (qabr, mozor) (T.45).

TU – f.–t. sen.

Talqonu **tu**, Lolaxonni Yuzlarini Suvda yuv (Q.52).

TUBA – tepa, tepalik.

Bir **tubada** to'rt ilon. Bir tubaning ustida to'rt shiboq (qora uyning tuynuk bog'i) (T.119).

TUBI – urug'–aymoq: qarindosh urug'i.

Otajonim, shu xatimga ko'nmagan podsho, Shaybonining **tubi** bilan gaplashsin, – dedi (Xur.176).

TUKKUSHLAMOQ – ayn. **Tupchiklamoq**. Sinchiklamoq, tagiga yetmoq, tubini bilmoq.

Shundayin **tukkushlab** so'rab yurmagin,

Karvonlar so'zini hazil bilmagin (A.314).

TUL – beva, eri o'lgan xotin.

Oqtosh elda Huroyimi qurisin,

Tul badani qora yerga chirisin (Rus.361).

TULI– tog'ning baland cho'qqisi.

Shu baland ko'ringan Asqarning **tuli**,

Yurganda so'lqillar xushruyning beli (O.17).

TULLUK– cho'zinchoq.

Yuzingning **tullugiga**, Izbosganlar tasadduq (Q.66).

TULPOR– uchqur, yuguruk ot, naslli ot.

O'ynatib mingsang–chi, bundayin **tulpor**,

Senga hamroh o'n ming uyli elat bor (A.28).

TULUM – guppi, kuvi.

Echki sog‘oli–yo, **Tulum** chololi–yo (Q.138). Qatiqlaring jonivor, **Tulum**larga suzilsin (Q.305).

TULUP – ayron saqlanadigan idish, mesh.

Ayronining **tulupi**, U kishimning zulupi (Q.100).

TUMLIK– tuynuk.

Uylik uylikka, **Tumlik** tumlikka (Q.188).

TUMOQ– quloqli issiq qalroq; quloqchin.

O‘z elimda el edim, Tulki **tumoq** bek edim (qamish) (T. 96). Alpomish Qultoyning kiyimlarini kiyib, yelkasiga janda–jundani qo‘yib, kebanakni ustidan yelbagay kiyib, sirtidan belini bo‘g‘ib, **tumoq**, choriqlarini kiyib, oq sarkani so‘yib, go‘sht bilan sho‘rvasiga to‘yib, terisidan kesib soqol, burun qilib, uchini qaychilab qo‘yib oldida, qo‘l bor edi, qo‘lning yoqasida edi, shunday enkayib qo‘lga qaradi, suvning ichida o‘zini ko‘rdi: xuddi–muddi jasadi bukurtob Qultoyning o‘zi, bo‘pti (A.333).

TUMPANGLAMOQ – u yondan bu yonga o‘zini tashlab, semiz kishini tez yurish holati.

Iting chiqdi habalab, Qoptirmading sabalab, Otang chqdi barqirab, Onang chiqdi sharqirab, Quvib ketding **tumpanglab** (Q.97).

TUM–TUMA – suv solib olib yurishga mo‘ljallangan sopol idish.

Tum–tumadan tuvakcha, Olib keling dadasi, Shum–sumadan shumakcha, Olib keling, dadasi (Q.67).

TUMSHUQ – tog‘ burni.

Tumshuq bilan o‘tarmiz, – deb,

Tekis yo‘lman ketarmiz, deb (A.137).

TUNONGI– o‘tgan kungi.

Bora ko‘rdim uyingga, **Tunongi** aytgan so‘zingga (Q.97).

TUN QOTMOQ– tuni bilan uxlamaslik, bedorlik.

Ana endi Ravshanbek necha kunlar yo‘l yurib, tunlar **tun qotib**, jonini koyitib (Rav.19).

TURBAT– tuproq, yer, qabr, maqbara, ziyoratgoh.

Bor, unday bo‘lsa, biz ham dunyoning bahridan o‘tdik, – deb tappa tushib, razadan **turbatning** ostiga yotdi (A.15).

TURISH QILMOQ – turib bermoq, jasorat ko‘rsatmoq.

Bul maydonda **turish qildi**,

Qalmoqdardan nechov o‘ldi (A.221).

TURSUQ– burduq, mesh.

Yomon otga yol bitsa, Yoniga **tursuq** boylatmas (M.57).

TURX // TURQ – tashqi qiyofa, avzo, shamoyil, rang-ro‘y, siymosi.

Kelbating pahlavon, **turxing** qalandar,

So‘ylagin bo‘yingdan, qalandar bacha (Rav.85).

TUS – har xil tusli, rang–barang.

Guldur–guldur guldurmon, guldirmaning qiziman, Bo‘yni to‘la tus munchoq,
To‘qsonboyning qiziman (kuva) (T.135).

TUS – tashqi ko‘rinish; qiyofa.

Tusi yaxshidan to‘ngilma (Xur.189).

TUSMOL– aniq bilmagan holda o‘zisha qilingan gumon; chama, taxmin.

Tusmol bilan yolg‘on gapni so‘ylasam,

U gaplarning chin ekanin anglayin (O.83).

TUSMOLLAHQ –chamalab ko‘rmoq, taxmin qilib ko‘rmoq.

Qistov ishga yaragandir shu mayna,

Tusmollab Chambilni izlab keladi (Rav.68).

TUTAM – narsalarga tutamlash yoki siqimlash mumkin bo‘lgan miqdor.

Soqoling bor bir **tutam**–a, chiriyo, Yoki bo‘ldingmi ko‘sam–a, chiriyo
(Q.300).

TUTMOQ – yoyilmoq, egallamoq, qoplab olmoq, bosmoq.

Ishqirib ajdahar damin olganda,

Daryoni qorong‘u tuzon **tutadi** (Rus.400).

TUTRUQ – kimsaning o‘z so‘zida, va‘dasida tura olish xislati, lafz, burd.

«Kambag‘alning nima **tutrug‘i** bor, qochadi», – deb fahmlayapsizlar
(Rus.409).

TUVA– tugul.

Muna elda davlatli deb suyamanmi, yor – yor,

Tegmak **tuva** izuviga siyamanmi, yor – yor (A.379).

TUVURLIK – o‘tov keragasining ustiga yopiladigan yopinchiq.

Uyning ko‘rki **tuvurlik**, uzuk bo‘lar, yor–yor,

Qizning ko‘rki bilazuk, uzuk bo‘lar yor–yor,

Qiziq–qiziq ayt manglar, qiz–kelinlar, yor–yor,

Bu o‘lanning oxiri buzuk bo‘lar, yor–yor (A.374).

TUYNA– tumtoq.

Iyna, iynaning boshi **tuyna** (to‘g‘nag‘ich) (T.156).

TUYUN – tugun.

Kayqubod ne chorli bordir iliming,

Orqama botadi gʻupdor **tuyuning**,
Kissangda bormidi suyak chiliming
Gapirma, Kayqubod, keldi gʻijinim (A.270).

TUYGʻUN– ovchi qush, eng qimmatli ov qushi.

Oqtosh eldan bekni olib kelaman,
Tuygʻunimni men iyartib yuraman (O.83).

***tez sezib, fahmlab oladigan sezgir.**

Suvsiz choʻlda keladi,
Polvon Hasan, mard Hasan,
Osh **tuygʻunday** sharqillab (Rav.74).

TUZ– kimsaning boshqa odamga bergan, yedirgan–ichirgan ovqati.
Shu kampirning bolalarining vaqtida **tuzini** koʻp yedik (Rav.82).

***mantiq, maʼno, mazmun.**

Esi bor biladi gapning **tuzini**,
Izlab kelgan Boysarining qizini (A.104).

TUZA – Xorazm shevasida. Tuzga.

Suvda gezar. Momosh oʻgʻli **Tuza** gitdi. Tilingni qis,
Koʻzingni qis, Yoʻla tush... (Q.155).

TUZAMOQ – oʻzini tartibga solmoq, shaylanmoq, hozirlanmoq, tayyorlanmoq.

Shunda jallod, mirgʻazablar Ravshanni haydab kelaberdi, Hasan mard muni koʻrib, koʻzi yoshga toʻlib, jazabalari qoʻzgʻalib, polvonliktomiri uygʻonib, oʻzini **tuzab** tezlanaberdi (Rav.86).

TUZAK– tuz yer.

Yoyilma — **tuzak** (adir yer) (T.11).

TUGʻ– musulmonlarning yogʻoch dastaga oʻrnatilgan qoʻtos, hoʻkiz dumidan va yarim oy tasviridan iborat bayroqsimon belgisi.

Buni koʻrib eshon bobom: – **Tugʻ**imizga loyiq, – dedilar! (Q.133).

TUGʻDONA– tugʻ saqlanadigan idish.

Beshiklaring **tugʻdona**, Alla–yo, alla (Q.42).

TUGʻDOR – bayroqdor.

...lashkarboshi – pahlavon Qaysarni chaqirib muhrdor, **tugʻdor**, jami amaldorini yigʻib aytdi (Oy.8).

TUGʻMOQ– yangi oy koʻrinmoq.

Qibla betdan bir oy **tugʻib** keladi,
Oyning girdin turtta yulduz oladi (A.99).

TUSHBERA – chuchvara.

Tushberalar bukay desam, Koshki uyda go'sh bo'lsa (Q.63).

TUSHMAS – tushunmas.

Odam *tushmas* buning aytgan tiliga,

Besh yuz quloch arqon yetmas belida (A.159).

TUSHOV– uzoqqa ketib qolmaslik uchun ot–ulov va mollarning oldingi ikki oyog'ini matashtirib bog'laydigan arqon.

Oq eshakka oq tushov, ko'k eshakka ko'k *tushov* (igna, ip) (T.155). Kapisiga yarasha qirmovi, // Eshagiga yarasha *tushovi* (M.116).

TUSHUK – non turi.

Uyda mushuk aylansin, Tandirda *tushuk* aylansin (Q.68).

TUCHUK – chuchuk, mazalik, shirin.

Bir palak, // O'n ikki handalak, O'n biri *tuchuk* (yil, o'n ikki oy, bir oy ro'za) (T. 25).

TO'BA – yer sathidan baland, do'ng joy; tepa, tepalik.

Shartta mindi otini,

Chiqdi *to'ba-to'bag*a (Oych.104).

TO'BICHOQ – yaxshi, yugruk ot.

Tos tepaga bitgan ikki qulog'i,

Nazarkarda hayvon bu *to'ychibog'i* (Rus.375).

TO'DANA // TUG'DONA– tol va boshqa shu xildagi daraxt yog'oshidan tayyorlangan taqinshoq.

«Qizimga ko'z tegmasin», – deb sochbog'iga *to'dana* taqib qo'yar edi (Oych.25).

TO'BALASHMOQ – janjallashmoq, urushmoq.

Bir nechasi aytadi: "Otlarning tuzonida chubiri bilan *to'balashib* yurgandir–da, Qorajon o'zbekning otini baland olgan, ul o'zbekning tani bo'lgan, qachon Qorajon bir hisobda bor, u ham o'zbekning biri bo'p sarson bo'lgan" (A.138).

TO'LA– yerto'la.

Bir *to'lasi* bor ekan, shu to'laga kirib yotdi (Xur.205).

TO'LIGMOQ – to'liqmoq, xovliqmoq.

Qalmoqlar *to'ligib* qo'rqib qoladi,

Shaharda to'plig'ib ancha yuradi (A.286).

TO'LG'AB TASHLAMOQ – siltab tashlamoq.

Keyin qarab ani *to'lg'ab tashladi*,

Ikki tulpor yo'l talasha boshladi (A.148).

TO'NG– dag'al, qo'pol, qurs.

Boyning gapi – o'ng, // Yo'qning gapi – **to'ng** (M.90).

TO'NGILMOQ– ayrilmoq, ajratmoq, judo qilmoq.

Tusi yaxshidano **to'ngilma** (Xur.189).

TO'MIRMOQ– ag'darmoq.

Do'lanangni **to'miraman**, Qonlaringni shimiraman (E.63).

TO'MTOQ BO'LMOQ– uchi o'tkir bo'lmagan, o'tmas.

Ha, jo'ra, nimaga duming **to'mtoq bo'ldi**? – deyishibdi (E.61).

TO'QIM – jazliq yoki egar ostiga qo'yiladigan, odatda kigizdan qilinadigan ot–ulov abzali.

Eshakkinam tog' boshida, Juldur **to'qim** yonboshida (Q.131).

TO'QQIZ TOVOQ– bo'lg'usi kelinga bisot yuborayotganda har bir buyumdan to'qqiz–to'qqiz qilish odati.

Ayollarga **to'qqiz tovoq** qiladi,

Kuyovning oldiga shunday boradi (A.166).

TO'QLI – bir yashargacha bo'lgan qo'zi.

To'qlining go'shtini chaynab, suyagini purkib yuborib, Qorajon ham qayqayib o'tira berdi (A.120).

TO'QOL– qisqa, kalta.

Qil hurjunda qil qoldi, Naymandi **to'qol** shul qoldi (Q.101).

TO'PAK– narsalarga bezak uchun taqiladigan bir bog'lam tola, pat, ip va shu kabilar; po'pak.

To'pak ham bargak bozori,

Qalpoq bozori qaysidi? (Rav.34).

TO'PLIQMOQ – to'planmoq, yig'ilmoq.

Qalmoqlar to'lig'ib qo'rqib qoladi,

Shaharda **to'plig'ib** ancha yuradi (A.286).

TO'R – to'riq.

Abzallab keltirding hayvon **to'ringdi**,

Bul ko'chishing, ena, mening sho'rimdi(r) (A.27).

TO'RIQ – qizg'ish rangli ot.

Barchinoyim **to'riq** tulpor bedov otiga mindi o'n ming uyli elat ko'chib jo'nay berdi (A.29).

TO'SAT–TO'SAT– tuda–tuda, to'p–to'p.

Qalmoqlardan **to'sat–to'sat** qoladi,

Besh yuz otning biri bo'lib boradi (A.145).

TO‘TA – yaqin yo‘l; qisqa.

Mazmuni qalmoqlar keyin qoladi,

Yo‘lning **to‘tasiman** qichab boradi (A.138).

TO‘XTAQA – o‘choqning o‘t yoqadigan joyi.

To‘xtaqaga o‘t yoqib, Katta bazm qilibsiz (Q.121).

TO‘YGARCHILIK–to‘y–hasham ko‘p bo‘ladigan, to‘ylar yurishgan payt.

To‘ygarchilik o‘yin qilib,

Hamma birday o‘ynab–kulib (A.360).

TO‘G‘A– kamar, tortma va shu kabilarning uchini o‘tkazib taqiladigan qismi.

Yigitlar ishida menman o‘dag‘a

Bedovga yarashar oltindan **to‘g‘a** (Rav.6).

Tilladandir yoqasi,

Oltin otning **to‘qasi**.

Xumorni izlab boradi,

Yovmutning oltin soqasi (Rav.54).

TO‘G‘RI BO‘LMOQ // TO‘G‘RI QILMOQ – duch kelmoq, yuzma–yuz bo‘lmoq.

Bekning davlatxonasiga boradi,

Jilovxonada endi **to‘g‘ri bo‘ladi** (A.204).

Ot boshini kunga **to‘g‘ri qiladi**,

Ko‘zlari chag‘ilib keyin qoladi (A.148).

***joyiga tushmoq.**

Qorningning o‘lchovin o‘zing bilasan,

Qimiz ichsang, kayfing **to‘g‘ri qilasan** (A.332).

TO‘SH – ko‘krak, ikki qo‘lning boshlanishi, qorin bilan bo‘yin o‘rtasidagi bo‘shliq.

Jasadu tana, **to‘shingni**,

Imo bilan kulishingni

Qiyilgan qalam qoshingni,

Men birovlariga menzadim (A.105).

TO‘SH – tengdosh, yoshi baravar, tenqur.

Yosh yigitsan, Oo‘ngarsin–da ishingni,

Tanib, bilib so‘ylash tengi–**to‘shingni**(Rav.16).

TO‘SH – ro‘para, teng, bir xil.

Boshin olib **to‘sh–to‘shiga** jo‘nadi,

Bunda turgan odam tayin o‘ladi (To‘l.131).

U

UGACH – aqlli, dono, fozil; unvon

Bularning orqasidan qancha mahram, yasovul, **ugach**, shig‘ovul, qancha soqchi–qorovul barisi borayotir (Rav.53).

UDAG‘A – podshoh chodiri qo‘riqchisi.

Yigitlar ishida menman **udag‘a**,

Bedovga yarashar oltindan to‘g‘a (Rav.6).

UKKIPAR – bosh kiyimni bezatadigan pat.

Bog‘da uzumning g‘o‘rasi, alla, bolam, alla, To‘ppisida **ukkipar** – Bu kimning nevarasi?! Alla, bolam, alla (Q.7).

UL –o‘g‘il.

Vo‘y–bo‘y ulim, jon **ulim**, Yig‘lama, ko‘zlaring yum (Q.83).

ULGU–boshqalarga xavas qiladigan, taqlid qiladigan harakat; o‘rnak, namuna.

Bolam quloq solgin aytgan so‘zima,

Ko‘p qayishdim senday ikki qizima,

Sen bergan dunyongni ko‘p **ulgu** qilma,

Dunyo uchun ko‘ndirdim deb gapirma (Rus.360).

Qora–qora qulog‘im, mayda–yo, mayda, Ustalarning **ulgusi**, mayda–yo, mayda (Q.278).

ULLA BULLA – ana mana.

Ulla bulla shu bugun, Og‘am esimga tushdi–ya (Q.316).

ULLI – o‘g‘illi.

Hamma bachalar **ulli**–ulli, O‘zimning bacham – bog‘ning guli (Q.78).

ULOQ – echki va kiyik bolasi.

Echki ham **uloq**bozori,

Telpak ham tumoq bozori,

Kavob, qovurdoq bozori (Rav.34).

ULOQ – ko‘pkarida o‘rtaga so‘yib tashlangan echki yoki buzoq.

Dushmanlar meni bilsin, deb

Solganim sovrin bo‘lsin, deb

Damba–damda **uloq** tashlar,

Marraga yetib qaytar(A.339).

ULOQMOQ – tentiramoq, izg‘imoq, sargardon bo‘lmoq.

Ravshanbekni amaldorlar qirq kunli qilib zindonga solib qo'yganini kampir ko'rib, angrab, sho'rli ho'ngrab, Ravshanbekning xayoli bilan har yoqqa qarab **uloqib** gangrab qoldi (Rav.81).

ULU SOLMOQ – uv tortmoq.

«Oh» deganda taqqa to'xtab bo'rilar,

Ulu solib Oychinorga qo'shildi (Oych.51).

UMMA – oyog'i osmondan kelmak; tikka qadalmoq.

Ultontozning jiyron oti,

Umma qip nuratib ketdi (A.337).

UMMA – oshiqning holati.

Agar Shayboniyga nasib qilib, oshiqning **ummasi** tursa, unda nima qilamiz (Oych.67).

UMMA BO'LMOQ– tikka turmoq.

Oshiqning nog'oraga tashlasa, faqat **umma bo'lib** tursin (Oych.65).

UMRDON– hayot kechiradigan joy.

Umrdon–a, umrdon, yoqqan o'ti ko'mirdan (miltiq) (T.172).

UNDAY–UNDAY – relyefi har xil bo'lgan joy; bir–biridan uzoq masofada joylashgan; kam.

Tulki yurmas yerlardan,

Tunda ketib boradi,

Unday–unday yerlardan,

Kunda ketib boradi (Rav.78).

UNGUR– tog'lardagi tik o'yi joy; g'or.

Qirda qizil shapkali, Bir **ungurda** turadi (lola) (T.300).

UNUM – o'ndirilgan, qOo'lga kiritilgan narsa.

Chavandozlar katta **unum** qiladi,

Qirq kungacha uzmay to'yni beradi (A.165).

URMOQ – shitob bilan tezda ketib qolmoq, ilgarilamoq.

Boybo'ri: "Obbo, bu juvormakka birov bildirgan ekan", — dedi. Soyma–soy **urib ketdi** (A.77).

***yemoq.**

Bul otlarni ko'rib: "Qo'vsam, yetaman ekan, qochsam, qutulib ketaman ekan, ustima mingan mardimni, chin ajal qamsab kelmasa, falokatdan ozod qip ketaman ekan", — deb qarsillatib qovdonni **ura berdi** (A.102).

URNAMOQ – harakat qilmoq.

Qirq quloch zindonni qazib bo'linglar,

Katta–kichik — baring **urnab** ko‘ringlar (A.226).

URRI – o‘g‘ri.

Borayotir bu karvonlar to‘p bo‘lib,

Urri, gazandaga juda ko‘p bo‘lib (A.203).

URTI –betning pastki jag‘ bilan tutash qismi; lunj.

...Go‘ro‘g‘lining shomurti shopday, har **urti** bir katta qopday bo‘lib, qovog‘ini uyib, o‘g‘lidan ko‘ngli qolib: (Rav.6).

URVOQ – eng kichik bo‘lak, zarra.

Yig‘lama, jonim, **urvoq**, Yig‘lama, qoqindiq (Q.81). Do‘mboqqinam, alla–yo, alla, **Urvoq**qinam alla–yo, alla (Q.45).

USTALCHA – rus. stolcha.

Ustalchaga o‘tirdim, Karzinkamni sindirdim (Q.159).

USTIXON – suyak.

Ko‘zdan yoshim munchoq–munchoq tizildi,

Ustixon emranib, bag‘rim ezildi (A.342).

UTTIRMOQ– yuttirdim.

Jummog‘imni juttirdim, jumaboy kalga **uttirdim** (soqqa o‘yin) (T. 162).

UVA – uya.

Bir **uvadan** to‘rt qanotli qush uchar, tumshug‘i po‘latdan, toshni teshar, so‘rasalar, joni bormi, joni yo‘q joni yo‘g‘u, joni bordan tez uchar (miltiq) (T.173).

UVADA –eskirib, sitilib, yirtilib ketgan kiyim–kechak; latta–putta, eski–tuski. Qo‘ng‘iroqlarga eski **uvadalarni** tiqib, qo‘ng‘iramaydigan qilib qo‘ydim (E.101).

UVATMOQ – shox–shabbalarni bog‘lab xirmon ustidan sudratiladigan bog‘.

Mayda qilgin **uvatib**, Sensan mening quvvatim, Kelayotir eshonlar, Dastorini chuvatib (Q.287).

UVHU– undov so‘zlar uv, hu, huv.

Ovhu laylak, **uvhu** laylak, Suvdan o‘tar, suyaksiz laylak (kapalak) (T.75).

UVNUQ – uvoq, mayday, kichik.

Og‘ir gilam qoqib bo‘lmas, // **Uvnuq** toshni to‘kib bo‘lmas (yer va yulduzlar) (T.12).

UYMALI –turli rangga bo‘yalgan, jundan tayyorlangan rangli yupqa kigiz.

Alla aytarman otinga–yey, jon alla, **Uymali** to‘nlar bo‘yinga–yay, jon alla (Q.9).

UYUR – boquvga haydalgan yilqilar to‘dasi.

Yilqi, mollarini bir **uyur** to‘qayda yuribdi, ikki **uyur** falon to‘qayda yuribdi, der edi (A.26).

UZA –tepa, usti.

Ey jonivor, zolimning zulmida, jodugarning ilgida qachongacha qaltagini yeb yurasan? – deb otning boshini–ko‘zini silab–siypab, egar–yugan, to‘qimini urib **uzasiga** o‘zini olibdi (E.103).

UZAB–UZAB KETMOQ – uzoqlashmoq.

Qorovullar **uzab–uzab ketdi** (Oy.15).

UZAMOQ – ancha nari ketmoq, uzoqlashmoq.

Shunday qila–qila, tong otdi, qizlar **uzab** ketdi (Rav.39).

UZANGI – egarning ikki tomoniga qayish bilan bog‘lab osib qo‘yiladigan otga minish va egarga oyoqlarini tirab o‘tirish uchun xizmat qiladigan metaldan yasalgan ot abzali.

Uzangisi o‘yma oltin,

Qo‘yishqoni qo‘yma oltin (Rav.18).

UZOR – yuz, ruxsor.

Izlab toparmanmi gul **uzorimni**?

Qoraxon der mening otimni (O.44).

USHPULAK – hushtak.

Ushpulaging yerga tushdi (Q.196).

USHUK– ertak, topishmoq, jumboq.

Ushugim, ho, ushugim, Ahdarmon qilar kishini (Q.242). **Ushugim** ushshali, Quloqlari bushshali. Tog‘dan kelsa ko‘rasiz, Qo‘rqa–qo‘rqa o‘lasiz (bo‘ri) (T.57).

UZULIKMOQ – kuch bilan tortib, yulqb, butundan ajratmoq. Butunni qismga bo‘lmoq.

Kasal bo‘lib o‘lmadim, **Uzulikib** o‘ldim (M.446).

UCHAK– uchli, o‘tkir.

Birim – bilak, Ikkim – elak, Uchim – **uchak** (Q.149).

UCHAK – tom.

Toqirchoq to‘bada toy o‘ynar, Past **uchak**da toy o‘ynar (ustara) (T.142).

UCHMIRI– uch tiyinli chaqa.

O‘laman, deb mard qavlidan toyarmi?

Bizlarda **uchmiring** bormi, bachchag‘ar (Rav.41).

V

VAHO–VAHO – un.s.

Vaho–vaho, vahosi, Qizil gulni shoxasi (Q.64).

VAJ – sabab, bois.

Xon Hasanda besh yuz tilla pulim bor,
Senga aytay qarz bo‘lganning **vajini** (Rav.41).

VAJI O‘TMOQ – haddi sig‘moq.

Qilishiga qirmizi qon qotmagan,
So‘z moliga o‘zin **vaji o‘tmagan** (A.80).

VAJ QILMOQ – biror ishdan bosh tortish, o‘zini olib qochish uchun yoki o‘z hatti–harakatini asoslash maqsadida ro‘kach qilingan dalil.

Obbo, **vaj qilsam** ham bo‘lmadi–ya (E.31).

VAJILLAMOQ – bir joyda ko‘p va to‘da bo‘lmoq.

Osmonda bor bir yulduz **vajillaydi**, Yorg‘ichoq tortgan qo‘lim jazillaydi (Q.295).

VALLAMAT – o‘ziga qaram kishilarni moddiy jihatdan ta‘minlab turuvshi, ularga ne‘mat beruvshi shaxs.

Otajan, sendirsan yurtim egasi,

Qaddingdan, **vallamat**, sizga yo‘l bo‘lsin? (Rav.4).

***yigit, sarboz.**

Bu so‘zlarni aytdi yotgan**vallamat**,
Olatoyga ko‘ndirdim deb Qayqubod (A.263).

VARQIRAMOQ – kuchli harakat bilan qizib, terlab ketmoq.

Aynoqjon ham mast bo‘ldi,
Qo‘yma dedi **varqirab**,
Uch ukasi chetni opti,
Quvib yurur zirqirab (Rav.93).

VAS–VAS QILMOQ – yo‘ldan ozdirmoq.

Menga shuncha qilaverding do‘qingni,
Yo bilmayman shayton **vas–vas qildimi?** (Rav.41).

VASIQA – egalik haqida tegishli hujjat bilan rasmiylashtirilgan.

Senga kim qo‘yibdi, Uning **vasiqasini** o‘qishni, uv–uv (E.23).

VASSA– imoratning ustiga zich qilib ko‘ndalang teriladigan, bir tomoni yassi, ikkinchi tomoni do‘ng, kalta tayoqcha, to‘sinlar, toqi.

Men qaydanam ildam bosay? Qovurg‘alarim **vassadek**, Har bir ko‘zim shokosadek, Men qaydanam ildam bosay? (Q.127).

VASVASA – xavf–xatar, xavotir, to‘g‘ri yo‘ldan ozdirish.

Bo‘rilar bularning aft–angorini ko‘rib, gaplarini eshitib, qo‘rqib **vasvasaga** tushibdilar (E.54).

VAG'IR-SHAG'IR QILMOQ – g'ovur-g'uvur gap, gurung shovqin qilmoq.

Kashal eliga qarab, Qalmoq yurtiga jo'nab ketmoqchi bo'lib, dobirlashib, ko'chib ketmoqchi bo'lib, hammasi birdan — katta-kichik, yosh-qari — bari bir-biriga xabar qilib, ko'cha ber, deb **vag'ir-shag'ir qilib**, uylarni buzib, tuyalarga ortib, ayollari ham o'z yuki-yobini bo'g'ib, bo'g'cha-bo'ylarini chorlab, tuyalarga ortib, to'polon bo'lib, shovqin-g'ala-g'ul bo'lib qoldi (A.26).

VAG'IRLAMOQ– baqirib, shovqin solib gapirmoq.

Sen yo'lovchi ekan yurgan sahroyi,
Har yerda **vag'irlab** yurgan har joyi,
Bir lagancha tilla olib qo'lingga,
Undan so'ng bizlarga bo'lg'in hamroyi! (Rav.28).

VOYVOYAK– chiyabo'ri, shaqal.

Yo'l ustida **voyvoyak**, Yo'l ustida voy-voy chinoq (tikan) (T.97).

VOVALLO – baqirib turmoq.

Xurshid kelib bir tablaga kiribdi,
Bir cho'pon kep **vovallo** qip turibdi (Xur.213).

X

XALACHO'P– eshakni yurishga undaydigan tayoq.
Eshakkinamni so'ydilar, **Xalacho'pin** olib qo'ydilar (Q.134).

XAMSOYA– f.t. qo'shni.

Chashmi esh, chashmi xesh, **Xamsoyaxoi** girdu pesh, Hazorispannd hazor doni, Hazor dardga davoyi (Q.50).

XAND– hind.

Davlatli qul ulni gulga eshadi,
Yashin tushga **xand** tog'ni teshadi (Rus.380).

XANDAK– katta uzun chuqurlik.

Uch. **Xandak**dan borib suv ich (Q.193).

XAP – qo'li bilan og'ziga urib ovqat yemoq.

Tomdan tushdim tap etib, ovqat yedim **xap** etib, Yeyishim ko'rgan onam,
Posa kuldi zap etib (Q.223).

XAR– f.–t. eshak.

Bacha, bacha, bozi, Dumi **xari** qozi (Q.137).

XARBA–harakat, biror ishga kirishish. Biror narsani qilishga urinish, intilish.

Tayoq yeb Hakimbek **xarba**qilmadi,
Bobosining qilgan ishin bilmadi(A.79).

XARGO‘SH – quyon.

Yilim – **xargo‘sh** (Oych. 43).

XASA– sara, naslli.

Qishov kelsa bedov otlar shopilar,
Ko‘p chopganda **xasa** tulpor sovular (To‘l.155).

XASPO‘SH – xato va kamchiliklarni bировga bildirmaslik.

Tovkaning ishin qizlar biladi,
G‘orning og‘zi ul o‘rdada bo‘ladi,
Bildirmay ustidan **xaspo‘sh** qiladi (A.276).

XASPO‘SH – yerni kovlab ustiga shox–shabba tashlab yasalgan maxsus qurilma.

Anglamay xaspo‘shni bosib olibdi,

Xaspo‘sh o‘yilib kampir yumalab qolibdi (A.277).

XATAB – egar.

Jahazi abjo‘shdan, **xatabi** kumush,
Bezab qo‘ygan nori–norchang kimniki? (A.309).

XATANAMOY– parishonxotir, xayoli tarqoq, fikri–xayoli joyida emas.

Yenga, siz miyon **xatanamoy** bo‘p qolibsiz(A.348).

XAYOLLATMOQ – kechiktirmoq.

Sen eshitgin mening aytgan nolamni,
Xayollatma bunda ikki bolangni» (Sh.12).

XAYG‘OZ–XAYG‘OZ – gavgani tik ko‘targan holda; g‘oz–g‘oz.

Xayg‘oz–xayg‘oz turib, yiqilibgina yuradi (Xur.196).

HAZNA – boylik, davlat.

In‘om qilay **xaznadagi** zarimni,
Xizmatkorga beray har na borimni (Sh.69).

XESH– f.–t. qarindosh.

Chashmi esh, chashmi **xesh**, Xamsoyaxoi girdu pesh, Hazorispan hazor doni, Hazor dardga davoyi (Q.50).

XEZLANMOQ– tez harakat bilan oldiga intilmoq; tashlanmoq, sakramoq.

Hasanxon yo‘lbarsday bo‘lib chirpinib, sherday bo‘lib ingranib, qoplonday **xezlandi** (Rav.71).

XIL – zot; jins, tur; biror narsa yoki kimsaning sarasi, eng yaxshisi.

Chamanda sayragan sen bulbulisan,

Zotingni so‘rayman, kimning **xilisan**? (O.87).

XILLA – nafis ipak mato.

Xilla xiloyim bor. Janda–kulohim bor (qovun) (T.98).

XILOY– hilol oy, yarim oy.

Xilla **xiloyim** bor. Janda–kulohim bor (qovun) (T.98).

XIMICH – tolning nozik, ingichka novdasi.

Hayda–hayda **ximich** bilan, Donni sepma cho‘mich bilan (Q.274).

XIPPA BO‘G‘MOQ– batamom, uzil–kesil.

U otliq eshikdan kirishi bilanoq yoqasidan **xippa bo‘g‘ib**, ko‘tarib yerga urdi (E.270).

XIROM– chiroyli yurish, noz–karashma, tamanno bilan qadam bosish.

Barchin: — Haddili zo‘r qalmoq ekan, bizni ko‘rib, aylanishib yurmasin, — deb o‘rnidan turib, **xirom** bo‘lib, uyiga kirib borayotib edi (A.52).

XIROMON – noz–karashma bilan qaraydigan; chiroyli yuradigan.

Xudoyim qiz berdi, husni **xiromon**,

Ko‘rganda bo‘libdi aqlimiz hayron (O.11).

XIROMON–XIROMON –noz–karashma bilan chiroyli yuradigan.

Tovus xurramlar quyrug‘in chotir qilib, o‘z shavqi bilan chir aylanib, mast bo‘lib, **xiromon–xiromon yuripti** (Rav.43).

XIR–XIR ETMOQ – havoning tez harakat qilishi, tez esishi, yelishi haqida.

Yorg‘ichoq **xir–xir etar**, Mushtdakkina xamir etar (Q.295).

XITOIY YUZI– urug‘ nomi.

Qay yerda **xitoy yuzi** bilan qirq bo‘lsa Oqbo‘t qo‘lida qoladi (To‘l.132).

XITOIYCHA–miltiq turi, Xitoyda ishlab chiqarilgan buyum.

Xitoychalar patir–putur,

Otilib maydon ishinda (A.289).

XIYOL– bilinar–bilinmas darajada, salgina.

Ko‘chalaringdan o‘tay, **Xiyol–xiyol** yo‘l solib, Qalpog‘ingni men tikay, Chin xiyoldan gul solib (Q.316).

XOB – uyqu.

Egalari keldi, Bobovlari ketsin. **Xobi** farog‘atda bo‘lsin (Q.48).

XOK– f.–t. tuproq.

Er yuragi pok bo‘lsa, // Yov hiylasi **xok** bo‘lar (M.49).

XOKISTAR – kul.

Xokistaram – oshiq bo‘ldim gavhara // Ishqing o‘ti soldi sonsiz ming yara (Q.341).

XOLIS – uzoq, olis masofa.

Javob bergich bo'lsa, bizning ichimizdan chiqib, **xolis** yerda turib javob bersin, — dedi (A.62)..

XONASILLO –xolisanlillo, xolisona.

Xudoyim saqlagay bandani omon,

G'arib qulga egam bo'lgay mehribon,

Xonasillo duo qildim bo'l zamon,

Sog' borib, salomat kelgin, Alpinjon (A.203).

XONUMON – uydagi mol–mulk, bor bisot, boylik.

Podshoning oldida bo'lsa to'rtta choparchi mahrami bordir–da: tag'in podsho kelib, mahtal bo'lib, mening **xonumonimga** o't qo'yib yubormasin, – deb darvozani ochib yubordi (Rus.269).

XOTIR– o'ylash, fikrlash, betashvish.

G'irko'kni yemlab, ertangi kunning g'amini g'amlab, **xotirlarini** jamlab o'tira berdilar (Rav.86).

XOS SALLA – yuqori tabaqa vakillari o'raydigan bosh kiyim.

Men boshimga **xos sallamni** o'rayman,

Men telmurib gul yuzga qarayman (O.82).

XOSAKI – xom tulpor, yaylovda boqilib yotgan xom semiz ot.

Jonvor uzoqdan chopib kelipti,

Xosaki tulpor–da, sovib kelipti (Rav.41).

XUFIYA– yashirin, maxfiy.

Omon kanizning aytgan gapi podshoning yodiga keldi, beklardan **xufiya** qilib, haramga bordi (O.3).

XUFTON– quyosh botgandan bir–ikki soat keyingi vaqt.

Xuftondan keyin Orzigulni Qoraquloq otga mindirib... (O.15).

XULQI–HO'YI – kishining muomala va ruhiy xususiyatlari; fe'l–atvori, xarakteri.

Zulxumor oyim, **xulqi–ho'yi** muloyim bu qizlarni ko'rib hayron qoldi (Rav.44).

XUMBALA–handalak.

Nigoraxon kim bolasi, Toqqa tovushqon bolasi, Yaxshi qovun **xumbalasi**, Yaxshi uzum shingalasi (Q.62).

XUMSA– yaramas, ablah, bema'ni.

Xumsaga tushmasin bir mardning ori,

Xudoyo ketgay–da yurakning cheri (Xur.191).

Tashlamoq nomardning ishi.

Ko'nglingni bo'lma, buvushi,
To'kilmas ko'zimning yoshi,
Tashlamoq **xumsaning** ishi (Sh.59).

XUMCHA– g'uncha.

Qizil gulning **xumchasi**. Oppojjonning bachasi (Q.106).

XUN DOVLAMOQ – o'ldirilgan kishining xunini talab qilmoq.

Mol egasin sen ham yetim qilasan,

Xun dovlayman, nima javob berasan (A.197).

XUNOBA –toqati toq; diqqat, bo'g'ilgan, tajang.

Yig'ladi, qaytayin, **xunoba** yutdi,

Esonlik bandaga bir g'animatdi (Xur.199).

XUN TUSHMOQ – qon to'kilmoq; o'ldirilmoq.

Chopib borib xotiniga: «Ho' xotin, ko'rpa–tushakni bo'g'ib, orqangga ko'tar–
a, ko'tar, **xun tushdi**», deb bechora nonvoy uydin chiqqochdi (Rav.43).

XUNXOR – qonxo'r, zulmkor.

Qamchi urib, zulm qilma, **xunxorlar**,

Ne sababdan men bo'libman gunohkor?! (A.36).

XUNXO'R– f.t. xun – qon; xo'r – yemoq.

Dodiga jallodlar quloq solmadi.

Poshshoning jallodi sensan, **xunxo'rlar** (Sh.22).

XURMA TO'P – otish quroli.

Otilmagan **xurma to'plar**,

Otil–ha, Alpomish keldi (A.382).

XURUSH– biror ish yoki jarayonning yuzaga kelishi, tezlashuvi uchun yordam beradigan vosita.

Mard yigit maydonda qiladi **xurush**,

Mudom beklar bilan qilsang o'tirishi (A.309).

XUTTATAK– serharakat.

Ushigim **xuttatak**, Quloqlari buttatak (suvsar) (T.59).

XO'–BA – xo' – imlab chaqirish uchun qo'llanadigan so'z. *ba* – xalq tilida nega ma'nosida qo'llanadi.

Xo'–ba, xo'–ba, nega yig'laysan? Xo'–ba, xo'–ba, nega big'laysan? (Q.82).

XO'BCHI– xirmonchi.

Mayli bo'lmasa, **xo'bchi** kim bo'ladi? – debdi (E.62).

XO'PPA– juda.

Xo'ppa semiz, Bir tuki yo'q (tarvuz) (T.97).

XO‘RAN–nihoyatda ko‘p miqdorda ovqat yeguvchi kishi.

Yorg‘ichoq torta–torta, Po‘ran bo‘ldim, Yorg‘ichoq nonini yeb, **Xo‘ran** bo‘ldim (Q.293).

XO‘ROZLANMOQ – xo‘roz singari hujumga tashlanmoq, xezlanmoq.

Yodgor hech kimdan munday iliq so‘z eshitgan emas edi, “bobosidan” bu so‘zni eshitib, juda **xo‘rozlanib**, ayrilmay qoldi (A.345).

Y

YAG‘IR– ot, eshak, tuya singari hayvonlar ustidan terining og‘ir yukdan ezilishi, ishqalanish tufayli yuz beradifan yiringli yara, jarohat.

Yomonga el bo‘lguncha, // **Yag‘ir** otga bel bo‘l (M.60).

YAKKAMIX – bosh qismi to‘qmor qilib yo‘nilgan va ot bog‘lashga mo‘ljallab tayyorlangan katta qoziq.

Bog‘ning har yerida gullar ekilgan, xazon bo‘lib ostiga to‘kilgan, shosupa ustida suvlar sepilgan, katta–katta **yakkamixlar** qator–qator ko‘milgan, kichkinasi keliday, kattasi tuyaning beliday (Rav.43).

YAKKA–DUKKA BO‘LMOQ – unda–bunda, siyrak bo‘lib.
Ular yarim kechaga borib **yakka–dukka bo‘lib** uxlab qolibdilar (E.97).

YAKTA– f.–t. bitta.

Ena, **yakta!** —deb ketibdi. Yana bir maydon o‘tgandan keyin kelib, “Ena, duta!” deb ketibdi (E.123).

YALIYMOQ–yalamoq.

Chin gumbazi cho‘liydi, Yangam suvni **yaliydi** (Q.93).

YALLATMOQ – yalamoq.

Allattim, allattim, Chakka xalta **yalattim** (Q.208).

YALMASHMOQ – chalkashmoq.

Bir tepada olti qo‘chqorning shoxi almashib yotir, yetti qo‘chqorning shohi **yalmashib** yotir (qora uy) (T.118).

YALOV – bayroq, tug‘.

Yalovin keyinga yotqizib,
Xatini ko‘rsatib keldi (O.49).

YALPOQ TIZ – tizza ko‘zi.

Urgan gulmix **yalpoq tizga** keladi,
Badbaxt qalmoq otga zulm qiladi (A.141).

YALTIROVUQ – yaltiragan, yaltiroq.

To‘qay qamish tagida qiyo qamish, Qiyo qamish tagida *yaltirovuq*, Yaltirovuq tagida pirillovuq, Pirillovuq tagida taqildoq (soch, qosh, ko‘z, burun, og‘iz) (T.38).

YAMAN – Arab amirliklaridagi shahar.

Minadi aspi samanni, Kezadi cho‘li *Yamanni* (Q.119).

YAMASHMOQ – qo‘shilmoq, birlashmoq.

Lekin devlar tag‘i *yamashib* keladi (Oy.21).

YAMLAMOQ – o‘ldirmoq, shaynamay yutmoq.

Oychinorning qilishi,

Ajdahoday *yamladi* (Oy.97).

YARTI – yarim

Do‘rman elining *yartisiga* Qoraxon hokim edi, yartisiga Sarixon hokim edi (Ya.Ahm.214).

YARG‘OQ – tuki, juni yo‘q, juni to‘kilgan.

Bir *yarg‘oq* qulun tug‘di, bul tulpor, deb Boybo‘riga op kep bergan edi (A.73).

YASANCHOQ – *Yasanchiq* mardona bo‘lmas, kapalak parvona bo‘lmas (M.191).

YASOV – qator bo‘lib, saf tortib, safga tizilmoq.

Yasov tortgan satta botirlar,

Saylanishib kelayotir (Rav.90).

YASOVUL – yuqori mansabdagi amaldorlarga xizmat qiluvchi qurolli soqchi, posbon.

Ultontozni xon gunohkor qiladi,

Yasovul qo‘liga muni beradi (A.385).

YASOVUL–YUZHOSHI – yuqori mansabdagi amaldorlarga xizmat qiluvchi qurolli soqchi, posbon.

Podshoh Dodga bir sanoch oltin berib “endi ota–bola bo‘ldik”, deb askarlarini, vazir–sarkardalarini, *yasovul–yuzboshilarini* olib tog‘ga kiyik oviga ketibdi (E.295).

YASTUG‘– yostiq.

Alla, bolam, yotarsiz, *Yastug‘*larga botarsiz (Q.11).

YAVSHON – murakkabgullilarga mansub em–hashak bo‘ladigan yillik o‘simlik.

Tog‘dan baland, *yavshon*dan past (yo‘l) (T.168). Yemishim yerga to‘kildi, *Yavshon*ini berdi (Q.91).

YAXLAMOQ – muzlamoq.

Qishda yaxlamaydi // Yozda **yaxlaydi** (sho‘r yer) (T.11).

YAXLATMOQ – muzlatmoq.

Men burun **yaxlataman**. Men quloq yaxlataman (Q.167).

YAXTI– yorug‘.

Shuginaning **yaxtisidan**, Yashnasin tomim, dedilar (Q.72).

YAYLAMOQ – yayramoq.

Mening to‘shim, sening doyim yayloving,

Yaylay ko‘rgin, yorim, davron seniki (Rav.51).

YAYOV QO‘L TASHLAMOQ – piyoda bir–biriga ko‘maklashib.

Borayotir Shirin, Shakar oh urib,

Chakdon bo‘lib, etagini bar urib,

Goh, xafa bo‘lganda ko‘nglini xushlar,

Ikkovi boradi, **yayov qo‘l tashlar** (Sh.34).

YEBIR – YESIR – yetim – yesir.

O‘g‘li – qizi **yebir – yesir** bo‘lmasin,

Vatani beega bo‘lib qolmasin (A.178).

YELBAGAY– sarpoychan, beli bog‘langan, tunni kiymay, yelkaga tashlash.

Alpomish Qultoyning kiyimlarini kiyib, yelkasiga janda – jundani qo‘yib, kebanakni ustidan yelbagay kiyib, sirtidan belini bo‘g‘ib.. (A.333).

YELINQOP – qo‘zisi yo ulog‘i emib qo‘ymasin deb sovliq, echki yeliniga kiydirib, beliga bog‘langan moslama.

Tog‘larda buloq sharqirar, turey–turey, **Yelinqoping** yarqirar, turey–turey (Q.299).

YELPUG‘ICH– yelpish uchun ishlatiladigan yarim doira yoki doira shaklidagi dastali buyum.

Yuzlari lovoq, **Yelpug‘ich** tovoq (Q.187).

YEMPLAMOQ – yem bermoq, yem bilan boqmoq.

Burni katta damlamas, Poy qadami **yemlamas** (Q.308). G‘irko‘kni **yemlab**, ertagi kunning g‘amini g‘amlab, xotirlarini jamlab o‘tiraberdilar (Rav.86).

YEVOTSAN – yemoqdasan.

Nima **yevotsan**? Olma yevotman (Q.164).

YETAK – yo‘l, yo‘l–yo‘riq.

Bergan oq sutimga rozi bo‘lmayman,

Onang bo‘lib **yetagingga** yurmayman (Rus. 422).

YILQICHINDA – x.t.yilqi ichida.

Yilqichinda o‘zi kelgan sinlidir,
To‘bishqon tuyoqli, marol bellidir (A.122).

YITMOQ – yo‘qolmoq, adashmoq, g‘oyib bo‘lib ketmoq.
Yolg‘iz farzand oyog‘idan **yitarmi**,
Boybo‘ridan shunday davlat qaytarmi (A.348).

YOBA – ayri, panshaxa.
Yotsa **yob**aday, Tursa tuyaday. O‘zi uyday, bo‘yni qilday (pashshaxona) (T.128).

YOBI – hashaki, past naslli ot.
U so‘zlaring, Aynoq, bekor ekandir,
Yobi dema, shu ot tulpor ekandir (Rav.83).

YOBON – eski ayn. Yovon.
Maydam kelar **yovon**lab, mayda–yo, mayda, Nayman ota saridan mayda–yo,
mayda (Q.277).

YOLPUSH – ot yolini bekitadigan mato, yopiq.
Ayil–pushtanini yeshib, bedovni
Qulog‘idan oldi zarli **yolpush**ni (Ya.Ahm.220).

YOLPO‘SHLAMOQ – yopig‘ini yopmoq.
Shaxzoda ikki otni **yolpo‘shlab**, quloqchinlab podshoning o‘rdasiga boribdi
(E.104).

YOLPOQ – yassi, yapaloq.
Top–top, top–top otim, tuyoqlari **yolpoq** otim, odam ko‘rsa kishnamas, yerdan
bir cho‘p tishlamas (kema) (T.171).

YOP – ariq, anhor.
Aylansin–o, aylansin, **Yop**da suvlar loylansin, Qumda salin aylansin, Obodon
kelin aylansin (Q.68).

YO‘RG‘A– mayda qadam tashlab tez yuradigan ot.
Aldab–suldab Barchinoyni ul **yo‘rg‘aga** mindirib, ana shunda Barchinoy
enasidan bu so‘zni eshitib, nochor bo‘lib, elning ko‘chib borayotganini
ko‘rib...(A.29).

YORG‘ICHOQ– don yanchish, un tortish uchun ishlatiladigan xonaki asbob;
qo‘l tegirmon.

Yorg‘ichoq xir–xir etar, Mushtdakkina xamir etar (Q.295).

YORG‘OQLI– tekis, hech narsa yo‘q.
Yalang‘och qochadi, **yorg‘oqli** quvadi (igna, angishvona) (T.155).

YORI– ko‘mak, yordam.

Otga minaylik, davlat bizga **yori** bersa, qushingni qo'lga kiritaylik – debdi (E.100).

YORTI–yarim, yarimta.

Yomondan — **yorti** qoshiq (M.60).Sen norasta go'dak biz yoshi yetgan «chol» ikki **yorti** biriksa, butun degan gap bor (A.345).

YORLASHMOQ – yordamlashmoq, ko'maklashmoq.

Aynoqjon! Hali ham bunday qilmay, mening shu ishimga **yorlash!** – dedi (Rav.82).

YORG'I – jarima.

Olib borib xon Dallining otasi,

Besh yuz tilla meni **yorg'i** ayladi (Rav.42).

YOSHIN– yashirin.

Moshin. Otang keldi, **yoshin** (Q.191).

YOSHLAM– yosh holatda.

Yoshlam, yoshlam, yoshlam, Tashlab o'tdim ro'molcham (Q.177).

YOSHULLI– Xorazm shevasida. oqsoqol, xujayin.

Jonim bilan, **yoshulli**, – debdi (T.189).

YOTALI– yotadigan.

Alla, alla otali, Soyasinda **yotali** (Q.27).

YOTARMING – yotarmoding.

Alla aytsam **yotarming**, Gul yostig'a botarming?! (Q.22).

YOTIB OTMOQ – kurashdagi usullardan biri bo'lib, kurashuvchi qarshidagi kishini yiqitishda, o'zi oldin chalqanchasiga yiqilib so'ng uni boshidan oshirib yiqitish usuli.

Kurashmoq hadisini shunday biladi,

Alp Qorajon **yotib otar** qiladi,

Ang edi, ul sho'rli bilmay qoladi,

Boshidan oshirib yerga uradi (A.160).

YOTINQI – gorizontal joylashgan.

Usti **yotinqi**, to'rt oyoqli (supa) (T. 28).

YOV-YAROQ – qurol–aslaha.

Qaldirg'oshoyim egar–abzalni, sovut–qalqonni, yov–yaroq, asbobni ayil–pushtanga solib, o'xshatib burib, ko'rsatib yubordi (A.58).

YOVLAB BORMOQ– hujum qilmoq, bostirib bormoq.

Ustlaringga **yovlab borib**, bittangni qo'ymay o'ldiray (E.96).

YOVOSHMOQ – yopishmoq.

Bug‘doy aytar olashaman, To‘ylarga xo‘p yarashaman, O‘qlovlarga **yovosh**aman, To‘ldingmi, Qoradaryo (Q.317).

YOZGAN – gunohli, kulfatli.

Sarkamni yo‘qotsang, **yozgan**, o‘lasan,
O‘tga boqib, xub semirtib berasan (A.257).

YOZIQ – keng, enli.

Ravshanxon so‘ylaydi alvon –alvon, yag‘rini **yoziq**polvon, yuzlari olmaday
pishgan, ko‘rganning aqli shoshgan (Rav.50).

YOZIQ– yolg‘on, bu yerda gunoh ma’nosida.

Yaxshiga iyarsang – oziq, Yomonga iyarsang – **yoziq** (M.74).

YUGURIK– chaqqon, epchil, chopqir, tez yuradigan.

Hali sen shunday dono, **yugurik**, lochin, qarchig‘ay bo‘ldingmi? (Rav.7)

YUKI–YOBINI BO‘G‘MOQ – kiyim–kechak, narsalarini yig‘moq.

Kashal eliga qarab, Qalmoq yurtiga jo‘nab ketmoqchi bo‘lib, dobirlashib,
ko‘chib ketmoqchi bo‘lib, hammasi birdan — katta–kichik, yosh–qari — bari bir–
biriga xabar qilib, ko‘cha ber, deb vag‘ir–shag‘ir qilib, uylarni buzib, tuyalarga ortib,
ayollari ham o‘z **yuki–yobini bo‘g‘ib**, bo‘g‘cha–bo‘ylarini chorlab, tuyalarga ortib,
to‘polon bo‘lib, shovqin–g‘ala–g‘ul bo‘lib qoldi (A.26).

YUMOQ–yumuq.

Jummi jumoq, Og‘zi **yumoq** (Q.257). Yumalandim – **yumoq** topdim, yumaloq
ichidan taroq topdim (Q.245).

YUMRUQ–musht.

Kuyovnikida quyruq yegandan, // O‘g‘ilnikida **yumruq** ye (M.274).

YUMURTQA– tuxum.

Bir **yumurtqa**ning ichidan, Qirq ikki yumurtqa chiqdi (paxta) (T.90).

YUNG‘UCHQA– beda.

Eshik oldi **yung‘uchqa**, Mening ipim ingichka (Q.309).

YURAK–BAG‘RINI DOTLATMOQ – baqirtirmoq, oh urdirmoq.

Qalmoqqa ishni ko‘rsatdi,

Yurak–bag‘rini dotlatdi,

Xotin–qizini izillatdi,

Zo‘rligin polvon ko‘rsatdi (A.293).

YURTILLOQ – yirik qadam tashlab, yelib yuradigan, lo‘killab yuradigan.

Uy oldida **yurtilloq**, ko‘zginasi yiltiroq. Bo‘sag‘ada burkillar (baliq) (T.53).

YUTMOQ– yo‘qotmoq; o‘ldirmoq.

O‘ng qo‘lida olmosi,

Tekkanini **yutadi** (Oy.96).

YUTMOQ– yo‘qolmoq.

Nimangiz **yutdi**? Tilla qubbam (Q.211).

YUZ – urug‘ nomi.

Men bo‘laman qirqu **yuzning** to‘rasi,

Chop chopmaga qoyim, dedi dalasi (To‘l.156).

YUZI BURILMOQ–uchi, tig‘i qaytdi.

Olmos, po‘lat qilishlar,

Yuzi keyin **burildi** (Oych.97).

YUZI TUTILMOQ – quyosh tutilmoq.

Ko‘tarildi chang–to‘zon,

Kunning **yuzi tutildi** (Oy.96).

YUZMOQ – suzmoq.

Jonli jonivorga oxir shu kundi,

So‘na–g‘ozlar **yuzar** ko‘ldan ayrilsa (To‘l.154).

Bir sarhovuzning betida **yuzib** yurgan g‘ozni ko‘rdi (Sh.9).

YUZUK– uzuk.

Oqqiz dikillab, **yuzukni** olib, qo‘liga solib ketdi (Rav.48).

YO‘LA – Xorazm shaevasida. Yo‘lga.

Suvda gezar. Momosh o‘g‘li Tuza gitdi. Tilingni qis,

Ko‘zingni qis, **Yo‘la** tush... (Q.155).

YO‘LGA KIRMOQ –yo‘lga ravon bo‘lmoq.

Yodgor yolg‘iz **yo‘lga kirib**,

Bir necha hisobin yitirib (A.368).

YO‘LGA SOLMOQ – to‘g‘ri maslahat bermoq.

Moli–davlatini **yo‘lga soladi**,

Yo‘l tortib, shu zamon chiqib jo‘nadi (A.31).

***yo‘lga chiqmoq.**

Yig‘laganman nima iloj qiladi,

Sepin ortib endi **yo‘lga soladi** (A.170).

YO‘LIQMOQ–dush kelmoq.

Har kim tuhmatga **yo‘liqsa**, poshsholar shu dorga buyurar edi (Sh.27).

YO‘QCHI – yo‘qlovchi, izlovchi.

Shul galada bizning bir moya kelgan,

Moyaning **yo‘qchisi**, nori bo‘laman (A.103).

YO‘RMA– kashta.

Yo'rma tikdim jimillatib, Shoyi belqars himillatib (Q.315).

YO'RMADO'ZI– kashtachilikda zanjirsimon chok tikuvchi.

Gulijon o'zi–o'zi, Do'ppisi **yo'rmado'zi** (Q.66).

YO'RTMOQ– pildirab, erkin yurmoq (bola).

Yelib–**yo'rtib** aylangin, mayda–yo, mayda, Kelayotir uch oy qish, mayda–yo, mayda (Q.281).

Z

ZAB – nihoyatda, juda ham.

Bizni ota–onamiz **zab** sizlarga boylab ketgan ekan–da (E.34).

ZABARJAD –shaffof och–yashil qimmatbaho tosh.

Qushning tumshuqlari yoqutdan, oyoqlari **zabarjaddan**, qanotlari durri marjondan ekan (E.98).

ZAHKASH – zovur.

Dandonlari fit bo'lgan, Kunjola yeyolmaydi, **Zahkash** bo'yiga eltdim, Ham sudrabu ham mudrab (Q.89).

ZA'FARON – sap–sariq, somonrang.

Za'faronday sarg'aytirib yuzimni,

Nega otding mening enchi g'ozimni? (Sh.13).

ZABUN BO'LMOQ – yengilmoq, mag'lubiyatga uchramoq.

Uyquda bilmabdi, bandi bo'libdi,

Shirin, Shakar holi **zabun bo'libdi!?** (Sh.19).

ZAHERA – jur'at, shijoat, jasorat.

Bek Alpomish Qalmoqshoxni o'ldirib, qalmoqlarning **zahasini** olib, siyosatqilib yurib edi (A.285).

Yo'lda kelib o'lgan qancha odamlar,

Hammaning **zahasin** olgan ajdahor (Sh.53).

ZAIFONA – toj. ayollar oyoq kiyimi.

Ellikta mardona bo'ldi, Qirqta **zaifona** bo'ldi, O'n beshta bachkona bo'ldi (Q.95).

ZAMBIR – qovoqari.

Zahari bor **zambirga**–ya, ohuva

Shirin–shakar bol kerak–a, ohuva (Oych.25).

ZAMBURUG'– qo'ziqorin.

Zamburug‘ bag‘ring yorug‘, hamroyingni topsaydim, jizza kabob etsaydim (Q.116).

ZAMLAMQ – majburlamoq; nasihat qilmoq, maslahat bermoq.

Bolam, yoshsan – o‘n to‘rt yoshga borsan,

Yo‘lga sol, deb meni **zamlab** ko‘rsan (Rus.347).

ZAMZAMA – imo–ishora, shama qilmoq.

Ana shunday etib bir **zamzama** bilan o‘tdilar (Rav.38).

ZAN – toj. xotin.

Zar ham zo‘rniki, // **Zan** ham zo‘rniki (M.90).

ZANG – zang, tokning asosiy tanasi.

Otalari **zangi** buva, // Onalari yoyma chalpak // Bolalari shirin–shakar (tok, bargi, uzumi) (T.86).

ZANG – dog‘, g‘ubor.

Harna darding bo‘lsa menga so‘ylagin,

Ko‘nglingdan olayin **zangu** kiringni (Rav.47).

ZANGI// ZANJI – qora tanlilar irqiga mansub bo‘lgan va tropik Afrikaning asosiy aholisini tashkil etgan xalq vakili, qul.

Qirq **zangisi** bor edi (O.216).

ZANGI–RASMI – rasm, odat, urf–odat.

Ularning **zangi** – **rasmi** shunday bo‘lar ekan (A.50).

ZAP – juda, nihoyatda yaxshi, xo‘b, ajoyib.

Hoy–hoyasi border shuning, **Zap** doyasi bordir shuning (Q.53).Tomdan tushdim tap etib, ovqat yedim xap etib, Yeyishim ko‘rgan onam, Rosa kuldi **zap** etib (Q.223).

Ostidagi **zap** mast otlar,

Goh yo‘llarda olib qochib (A.213).

ZAPARANG – sap–sariq, somon rang.

Arangday–parangday, Ikki ko‘zi **zaparang**day (chigirtka) (T. 76).

ZAPI–ZON – b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (zap // zab– juda, nihoyatda yaxshi, xo‘b, ajoyib; zon // zan – xotin) aytiladigan so‘z.

Tipi–tapi, tipi–ton, Tipi–tapi, **zapi–zon**, Zapa–tero, remin–don, Chiqa turgin sen, dugon! (Q.160).

ZARA–TERO– b.t. bolalar sanamalarini aytish jarayonida (zap– juda, xo‘b; tero – termoq) aytiladigan so‘z.

Tipi–tapi, tipi–ton, Tipi–tapi, zapi–zon, **Zapa–tero**, remin–don, Chiqa turgin sen, dugon! (Q.160).

ZARAFSHON – zar sochuvchi, yarqirovchi, oltinday toblanuvchi.

Zulfi **zarafshonim**, qaydan bo‘lasan?

Tarzing ko‘rib makoningni so‘rayman (Rav.47).

ZARANG – tanasi qattiq daraxt.

Tog‘larda bordir zarangi

Egnida border parangi (A.88).

ZARBOF– zardan yoki zar qo‘shib to‘qilgan.

Zar gilam, **zarbof** gilam, Ko‘taray desam, og‘ir gilam (yer) (T.10).

ZARIL –zarur.

Podsho turib aytdi: – Mol–dunyoga **zaril**, qisilib kun urib yurgan xo‘p kambag‘alchilik bilan kunni o‘tkazgan, xohi qimorboz, xohi bedanaboz mashg‘ulotida yurgan odamlarga ham xabar berdinglarmi? (Rus.67).

ZARNA – haydalgan yerlar.

Zarna yerda qo‘sh to‘la, U ne bo‘ldi, bolqanto‘z? Hovuzi bor, suvi yo‘q, U ne bo‘ldi, bolqanto‘z? (yelka chuquri) (T.38).

ZARU ZEVAR – oltin, tilla, bezaklar.

Shohning ishin kampir o‘rin qiladi,

Xizmatiga **zaru zavar** beradi,

Shahar xalqi bari kelib ko‘radi,

Kampirning ishiga hayron qoladi (Sh.81).

ZARRIN–zar tikilgan.

Belingga boylabsan **zarrin** po‘tangni,

Xudoyim kechirgay qilgan xatongni (A.76).

ZARG‘ALDOQ – chumchuqsimon qushlarning bir turi, qanotlari qoramtir, o‘zi sariq sayroqi qush.

Zarg‘aldoq qush bolasi, Soyda qo‘yar uyasini (Q.290).

ZAVQ–SHAVQ – o‘ta darajadagi zavq, huzur.

To‘tilar dam tortib, maynaga qarab chaq–chaq uchurgan, bulbullar qizil gulning **zavqi–shavqiga** necha alvon sayrab, g‘azalxonlikda turipti (Rav.43).

ZEHNİ KOYIMOQ – tushunish qobiliyati yo‘qolib, aqlan anglamay.

Qosimxondan bu so‘zni eshitib, eshonning **zehni koyib**, achchig‘i kelib, o‘rnidan turib, Qosimxonga qarab bu so‘zni aytib turgan ekan (Sh.25).

ZEYRALMOQ – javramoq.

Shaftolizorda beshigi, **Zeyralib** olsun onasi (Q.71).

ZER–ZABAR – arab grafikasidagi diakritik belgilar.

Mullalar o‘qiydi **zeru–zabarni**

Ustalar ishlata tesha, tabarni (Rav.8).

ZERTANG–ZABARTANG – qattiq qo‘lga olmoq, ishni yaxshi yuritmoq.

Huroyim Oqtosh mamlakatida mamlakatni *zertang–zabartang* qilib, Sultonxondan ziyoda ish tutib turaberdi (Rus.356).

ZIL KETMOQ –qattiq mulzam bo‘lmoq.

Gul, bulbul va otni ko‘rib hayron qolib, ich–ichidan *zil ketadi* (E.212).

ZILMON– zilday, juda og‘ir.

Uzun terak, Ichi kavak Zil terak, *Zilmon* terak (T.95).

ZIMRON– ko‘zdan g‘oyib bo‘lmoq, birdan yo‘qolmoq.

Zing etdi ko‘rdingmi, *zimron* etdi, ko‘rdingmi (miltiq) (T. 172).

ZINDA – tirik, barhayot.

Bolta urdim kundaga, tovushi ketdi *zindaga* (miltiq) (T.172).

ZING– biror bosim ta’sirida shiddat bilan uchib ketish natijasida ovoz chiqishi. *Zing* etib, zingrab ketdi (miltiq) (T.172).

ZINGRAMOQ– tez ketmoq, uloqib ketmoq.

Zing etib, *zingrab* ketdi. Zing etdi, zingrab ketdi, oq quvrayni chalib ketdi (miltiq) (T.172).

ZINKAYMOQ – qaqayib tik turmoq.

Barshin shunday qaradi: ko‘rdi Ko‘kdo‘nonni o‘ynatib, bir qalmoq kelayotir. Samarqandning minoriday *zingkayib*, buti aymashib ketgan zo‘r qalmoq (A.52).

ZINKIYMOQ – qaqayib tik turmoq.

Shirin–Shakar hali ham *zinkiyib* turibdi (Sh.35).

ZINXONA– egar–jabduq saqlanadigan joy.

Qora buzog‘im *zinxonaga* kirishda dumini yulib oldim (qora mayiz) (T.87).

ZING‘IRCHA – poyasidan tola, urug‘idan yog‘olinadigan bir yillik o‘simlikning urug‘i, hosili.

Zing‘ir–*zing‘ircha*–ya, Zing‘irchanning oyoqlari, Bo‘g‘im–bo‘g‘imcha (Q.245).

ZIRAK– burunduqsimon sirg‘a.

Tilla *zirak* taqmasman, O‘shaning uchun shundaqa (Q.131).

ZIROYI– ziravor.

Zig‘ir aytar *ziroyiman*, Xaloyiqqa kerayiman (Q.317).

ZIRQIRAMOQ – orqa–oldiga qaramay qochmoq.

Uch ukasi chetni opti,

Quvib yurur *zirqirab* (Rav.93).

ZIYON–zarar.

Piyon ulfat —**ziyon** ulfat (M.101).

ZIG‘LATMOQ—tezlik, zudlik bilan.

Zig‘o‘ynayman **zig‘latib**, Tosh tepaman tig‘latib (Q.234).

ZOK – suvda eriydigan och yashil rang.

Borsa Bujul shahri shunday: devorini **zokka** bo‘yagan, hammasi kiyimini ko‘kka bo‘yagan(Rus.403).

ZOMCHA – handalakning bir navi.

Haya–hoy, oqcha bolam, Lablari qaymoqcha bolam, Shirin uzum shingilida, Handalagim – **zomcha** bolam (Q.70).

ZOMICHA—handalak.

Iskasam **zomichadek**, cho‘milsa, gul–g‘unchadek (Q.59).

ZORA–MORA – qani endi.

Ehdi bir so‘zim bor, agar xo‘p desangiz, aytayin, **zora–mora** qutulsak, – debdi (E.12).

ZOV – dara, jarlik, tog‘ oralig‘idagi chuqurlik.

Ko‘p qaradi yurib **zovu** tog‘larni,

Suvsab, ochqab shunday cho‘lda yuradi (Sh.8).

Uch kechauch kunduz halok bo‘ladi (Sh.8)

ZOVLAMOQ – qazmoq, kovlamoq.

Tovlamoq, **zovlamoq**. Gov pish, gov pish, Pishibdi, pishibdi! (Q.182).

ZOVUR – zaxob yerlarni quritish, zaxni qochirish uchun qazilgan chuqur ariq.

Zovur yoqalab, ovlaydi chavoq. Chavog‘i qochdi, Topgan–topaloq!(Q.187).

ZOYA QILMOQ – uvol qilmoq.

Cho‘ponlar qo‘y boqadi nola qilib, Cho‘ponga qiz bermanglar **zoya qilib** (Q.297).

ZOG‘ UCHMAGAN— hech kim yo‘q;

Ovga borgan beklar shunday bo‘ladi,

Zog‘ uchmagan cho‘lga ketib boradi (Sh.8).

ZOG‘ORA— makkajo‘xori yoki oq jo‘xori unidan yopilgan non.

Tam–tam, tam–tam Tamara, Tandir to‘la **zog‘ara** (Q.240).

ZUL – egarning ustiga tashlanadigan ot asbobi.

Ayil, pushtanini chechib bedovning,o

Chipirib ustidan oldi **zulini** (Rav.8).

ZULFAK – zulf, gajak, jamalak.

O‘n kanizi **zulfak** tashlab,

O‘n kanizi belin ushlab,
Nesha qizlar o‘yin boshlab,
Bir–birining vaqtin xushlab (A.288).

ZULFAKDOR – gajakdor.

Boysarining yaxshi qizi bor ekan,
Oti Barchin, o‘zi **zulfakdor** ekan (A.49).

ZULFIQOR – qilich.

Ostida dulduli, belda **zulfiqor**,
Jilovida Bobo Qambar jilovdor (A.99).

ZULUP – zulf.

Ayronining tulupi, U kishimning **zulupi** (Q.100).

ZUMALAK– xamirning zuvalasi; bu o‘rinda yumaloq ma’nosida ishlatilgan.

Zuv–zuv **zumalak**kina, O‘ttiz ikki tugmalikkina (isiriq) (T. 95).

ZUVLAMOQ– nafas olmasdan tez yugurmoq.

Bovda edi, qayda edi, bovlamadik, **zuvlamadik** (Q.153).

ZUVULLAMOQ – qush yoki hashoratlarning qanot qoqqanda chiqargan ovoz. Bu o‘rinda tovushday tez ketmoq, tezda ko‘zga ko‘rinmay ketmoq ma’nosida.

Zuv etdi, bildingmi, **zuvullab** ketdi, bildingmi? (miltiq) (T.172).

O‘

O‘BBA KEZMOQ – ko‘tarib kezmoq.

Telpagini roshda qo‘yib, **O‘bba kezar** aylanay (Q.64).

O‘DOG‘A – o‘tog‘, o‘tog‘– o‘tov, ya’ni uy demak. O‘tog‘ og‘asi – uy og‘asi degan ma’noda. Bunda boshliq, sardor ma’nosida kelgan.

Yigitlar ishida menman **o‘dag‘a**,

Bedovga yarashar oltindan to‘g‘a (Rav.6).

O‘QRANMOQ– bir–biri bilan tanishmoq.

O‘qranib topishib endi qoladi,

Hayvonning tarziga Hakim qaradi (A.317).

O‘QQA UCHMOQ – o‘lmoq, halok bo‘lmoq, qattiq zarbaga dush kelib yiqilmoq.

Shu yerda Ahmadjon bir **o‘qqa uchdi**,

Akamo‘qqa uchgan joyga yetishdik (Ya.Ahm.269).

O‘LAHAT– suvlik joy, yer; viloyat.

Toychi ***o'lahatida*** Ko'kaldoshning Ko'kdonini tulpor edi, o'zidan g'olib Boychiborni ko'rib, vahm bosib, yemini olmay qoldi (A.130).

O'LARMON – mukkasidan ketgan, o'ta berilgan.

Yomon ayg'irdan yol yoqmas

O'larmonda hol bo'lmas (A.55).

O'LPON – yer foydalanganligi uchun olinadigan soliq; yer solig'i.

O'lponchilar galasi, Quturshib kelishar (Q.287).

O'MMA – ag'darilgan, teskari.

Ultontozning jiyron otin

O'mma qip nuratib ketdi,

Jam'i qullar yig'ilib yetdi.

Mehmon, qaydan kelasan, deb (A.337).

O'MGAN– ko'ks, ko'krak, to'sh.

Bu so'zlarni eshitib, bir umrida sovuq shamol yemagan bola emasmi, sovuq so'z tugul, bolaning ***o'mganidan*** bir jazoyil teshib o'tgandan yomon bo'ldi(Rav.6).

O'MGANLATMOQ – o'rnatmoq, yuqoriga qarab yurgizmoq, bor kushi bilan olg'a intilmoq.

Qiyada qilpillatdi,

O'r kelsao ***'mganlatdi*** (Rus.376).

O'MIROV – ko'krak.

O'muldirik so'm oltin,

O'mirovda alqillab,

Kiygan to'ni tilladan,

Oftob tegsa yaltillab (Rav.17).

O'MULDURIQ– otning ko'kragiga taqiladigan va qayishdan yasalgan asbob.

Tomosha qing bek Ravshanning ishiga

Tilla ***o'muldirik*** taqib to'shiga (Rav.9).

O'MULDIRIK–SO'MOLTIN – so'mday oltinlar qadalgan o'muldiriq.

O'muldirik so'm oltin,

Umirovda alqillab,

Kiygan to'ni tilladan,

Oftob tegsa yaltillab (Rav.17).

O'NG QILMOQ – to'g'ri qilmoq.

Meni boshqalarga ***o'nglab turmagin,***

Har kimni sen menga dushor qilmagin (A.119).

O'NGALMOQ – o'nglamoq, to'g'irlamoq.

Uyi buzuv o'ngalur, O'yi buzuv **o'ngalmas** (M.70).

O'NGISHMOQ – yaxshilanmoq, rivojlanmoq, o'nglanmoq.

Yaxshi yonida yomon ham **o'ngishadi** (M.3).

O'NGUR– o'yilgan, chuqur joy.

Ravshanbek, «ho' ko'sa, turavor deyman», deb bir imtildi, ko'saning **o'nguridan** ushlab ketdi, yulib bir tortdi (Rav.43).

O'NGG'ARMOQ // O'NG'AYI KELMOQ – o'nglamoq, to'g'irlamoq.

Yana ham o'zini **o'ngg'ardi** Do'non,

Chiborning keynidan yetdi ul zamov (A.149).

Ultonbekning to'yiga borayin, inqillab paloviga to'yayin, **o'ngg'ayi** kelsa, to'ppi, ro'molini olayin, deb sola berdim (A.353).

O'PQIN– tagi yo'q chuqurlik, juda chuqur o'ra.

Bedapoya, **O'pqin** xona (og'iz, mo'ylov soqol) (T.35).

O'PKALAMOQ – gina–qudrat qilmoq.

Qayerlarga qilding talab,

Haromi polvon **o'pkalab** (A.77).

O'R – tog' bag'ri, chuqur yer, qiya tepalik.

O'rga tortib yoyilar qo'ying, Bodom, yor–yor,

Nov terakday ulashgan bo'ying, Bodom, yor–yor (A.374).

O'R –o'jar, johil.

Sen, megajin, yosh vaqtingdan **o'r** bo'lding,

Ketgin endi, o'ladigan sho'r bo'lding(A.357).

O'RA– tog'orasidagi chuqur yer, jarlik.

Sening yurgan yering adir **o'rama**?

Oldi o'r kelganda otni o'rama (Rav.29).

O'RA – sabzi, kartoshka ko'madigan tagi keng chuqurlik.

Oq ayvonning **o'rasiman**, onajon, Bir bolangning sarasiman, onajon (Q.219).

O'RLIK– qaysarlik, o'jarlik.

Barchinoy, qilgin ixtiyor

Sening bu **o'rlicing** bekor (A.360).

O'RLASHMOQ – yuqorilashmoq, janjalni baland ko'tarmoq.

Yo'q foydani hisoblashib boradi,

Bir–biriman bu **o'rlashib** qoladi (A.204).

O'RMAK– sholcha yoki gilam to'qiydigan mahalliy dastgoh.

Ertasiga **o'rmakda**, Ipginang uzilmasin (Q.309).

O‘ROL– boshlang‘ich, kirish, gap yoki nutqning boshi.

Muni sen yaxshi aytding, o‘zbekka «yo‘l bo‘lsin» degan so‘z gapning **o‘roli** bo‘ladi; ilgari bir odam menga «yo‘l bo‘lsin» demading deb, araz urib ketgan, – deb bir so‘z aytayotir (A.5).

O‘RP – yelin, emchak.

Boyshiborni ko‘rib shunday iysinib,
Biyaning **o‘rpiga** sutlar keladi (A.317).

O‘RTANMOQ– alam, iztirob bilan qiynalmoq, kuydirmoq.

O‘rtangan o‘tlarga joningni solib,
Ko‘p siqilib yig‘lar, momo, ingranib (A.193).

O‘SAL– qattiq kasal, kasalning og‘ir vaqti.

Mening otim kasal bo‘ldimi, dardi yomon **o‘sal** bo‘ldimi, ko‘zing bo‘lmasa ham, qo‘ling biladi, bizning otni bir ko‘rib bersang, – dedi (A.130).

*** yaramas, yomon, be‘mani.**

Begijon, bul ishing **o‘sal** bo‘libdi,
Boyshiborni, bildim, qalmoq minibdi (A.132).

O‘SMALIJA– o‘sa qolsin.

Hoy–hoy, **o‘smaliya**, Quchoqlara qismaliya, Osmonda bir qush uchar, Oyoqlari tasmaliya (Q.85).

O‘TIRIK– yolg‘on.

O‘tirikni chini chiqib qoldi (Rus.421).

O‘TMOQ – yomon ta’sir qilmoq, qattiq botmoq, ranjimoq.

«Josus» degan so‘zing menga **o‘tadi**,
Bachchag‘ar, josus deb kimni aytadi? (Rus. 433).

O‘TOPTILAR– o‘tmoqdalar.

O‘toptilar, ketoptilar, Sabzi, piyoz oloptilar, Kattasini sotoptilar, Maydasini yeyoptilar (Q.181).

O‘YILMOQ – qurilmasdan. O‘tovni qurushdan oldin yer o‘yib, aylana joy tayyorlanishi.

O‘yilmay kuymasin kulbaixonam,

Ox urib yig‘laydi mendayin sanam (A.27).

***biror narsani kavlab ajratmoq, o‘rnidan sitib chiqarmoq.**

Mening ko‘zim **o‘yilmasa**, tanidim,
Polvon akam minib ketgan Chiborni (A.329).

O‘Y – xayol, o‘y.

Dahmardalar, men bilmayman **o‘yingni**,

Xabar bergin boqib yurgan qo‘yingni (A.330).

Menga aytgin ko‘nglingdagi **o‘yingni**.

Aytgin, bolam, boradigan joyingni (Rav.52).

O‘G‘LOQ – uloq.

Jo‘raboy, Jo‘ra, jirtildoq, Oyoq–qo‘li qirsildoq, Bultur berdim bir **o‘g‘loq** (Q.270).

O‘G‘RIK– o‘g‘ri.

Yulduz also oy bo‘lmas, // **O‘g‘rik**dan boy bo‘lmas (M.49).

O‘Z – shaxsga qarashli, unga xos yoki uning shaxsiy mulki ekanligini ta’kidlash uchun qo‘llaniladigan o‘zlik olmoshi.

***shaxs.**

Og‘a–inining o‘zganin **o‘zlari** emas, yotbilar (M.266).

***ta’kid.**

O‘z gavroning o‘zingga qattiq tegmas. **O‘z tovug‘im** chaqirsa, qayga qarab qichqiray.

O‘z uyini yoritmagan chiroq, o‘zganikida mash’al bo‘lmas (M.268). Kishi yurtiga sulton bo‘lguncha, **o‘z yurtingga** ulton bo‘l (M.11).

***qarindoshlik.**

O‘zingdan yomon chiqmasin. Yotniki yondan o‘tar, **o‘zingniki** – jondan (M.264).

O‘z– o‘lguncha, yot – yeguncha (M.269).

***ish–harakat hech kimning ishtirokisiz bajarilishi.** Oz yurib, ko‘p yurib avvalgi **o‘zi bilan** qishloqqa borib yetdi (E.45). **O‘zi** bor, Soyasi yo‘q (T.13).

***qarashlilik.**

O‘z otingni yomonlab, qaydan tulpor toparsan (M.270).

O‘ZAVON //O‘ZAVONDA – o‘zicha.

«Bir tuzuk odam sal pul bilan qo‘lidan aldab oladi», – deb **o‘zavonda** gapirib qoladi (Rus.411).

G‘

G‘AFABANDI –taqinchoq.

Gardanida osiqlik, Tilla **g‘afabandi** bor (Q.58).

G‘AJIMOQ – chaynamoq.

Ko‘tara sumbat – bir pulga qimmat.

Ko‘chada qolgan suyakni qaysi it **g‘ajimas** (M.232).

G‘AJIR – burgut, kuchli va yirtqich qush.

Ko‘p qalmoq bilan sanchishgan,

O‘liklarga **g‘ajir** to‘shgan (A.290).

G'AJIRLATMOQ– ishqalanish natijasida g'ashga tegadigan tovush chiqarmoq, g'ichirlatmoq.

Tikon pishgan vaqti edi, oyoq **g'ajirlatib** tikon bosib kelayotipti (Rav.)

G'ALAMIS– kishilar orasini buzishga, janjal chiqarishga urinuvchi, fitnachi, g'iybatchi.

Odamning **g'alamisiga** dunyo bir pul (M.67).

G'ALDI– notekislikda sharoyitga qarab harakat qiladigan predmet. Tomdan poxol tashlaydi, **G'aldi** pakana (ustara) (T.142).

G'ALOG'UL – g'alag'ovur; g'ulg'ula.

Mamlakat **g'alog'ul** bo'ldi,

Har ko'chaga odam to'ldi (A.188).

O'ratepa degan shahar,

Bir **g'ala-g'ul** bo'li yotdi (To'l. 139).

G'ALT URMOQ – lim–lim to'lib yaltirab turmoq.

Ravshan kqarasa, bir katta bog', gir atrofi chappa–chog', bir yog'i bog', bir yog'i daraxtzor, katta–katta chinor, barisi katta daraxtisoyador, ichi to'la suv **g'alt urib** turipti hovuzlar, pishib turipti anor, olma (Rav.43).

G'ALTON–yumaloq katta dur.

Bo'yingdan aylanib ketay gavharim, topilmas qimmatbaho durri **g'altonim** (E.297).

G'ANAK–Ipak qurtiga solingan tut barglarining eyigandan keyin qolgan qoldig'i.

Qayda **g'anak** biladi, sarraklaydi, ko'madi (kalamush) (T.60).

G'ANIM – dushman.

O'zing mardsan, G'irotingni yelgansan,

G'anim bo'lsa nimta–nimta bo'lgansan (Rav.4).

G'AROV– 1. qamish; 2. katta ip g'altak.

Ko'pirik tagida to'rt **g'arov** (sigir yelini)(T.52).

G'ARQA–g'arq–g'arq dwb ovoz chiqarmoq.

G'arqa–g'arqa g'oz keldi, mayda–yo, mayda, Qish boshidan yoz keldi, mayda–yo, mayda (Q.292).

G'ARPAYMOQ – shishib, to'lishib ko'tarilmoq, do'ppaymoq.

Esa o'zbaki rasm qilayik, — deb telpakni tashlab, yangi liboslar kiyib, boshiga salla o'rab, chotayotir, sira shiydam bo'lmaydi, **g'arpayib** ketayotir, sira o'zbak xohlaydigan bo'lmayotir(A.50).

G'ARCHCHA KESMOQ – birdan “g'arch” degan tovush chiqarib kesmoq.

Ravshan qo‘lini uzatib, ko‘saning shopini sug‘urib olib, o‘z shopi bilan kallasini **g‘archcha kesib** olib, ko‘saning quruq do‘qidan shu yerda jovlik qutulib oldi (Rav.43).

G‘AZ–G‘AZ – qavat–qavat; qat–qat.

G‘az–g‘az qaydan kelding, qonli buloqdan keldim. Qanoting qon bo‘lmadimi, Xudayning amri bilan keldim! (charvi)(T.54).

G‘AZALXONLIK–yoddan g‘azal aytmoq.

To‘tilar dam tortib, maynaga qarab chaq–chaq uchurgan, bulbullar qizil gulning zavqi–shavqiga necha alvon sayrab, **g‘azalxonlik**da turipti (Rav.43).

G‘AZO – din yo‘lida qilinadigan urush, jang.

Urushda qilganman u kuni **g‘azo**,

Hajru jafo ko‘rdim o‘qib namoz–a (To‘l.151).

G‘AZOT – boshqalar yeriga xujum qilish; bostirib kirish.

Seni minar bugun Oqtoshning mardi,

Mansurning doriga bolam **g‘azoti** (Rus.375).

G‘IJIB TURMOQ – yomonlamoq.

Bir nechalar xushomadga Boybo‘rini Ultontozga yomon yetkazib, suvlik meshi bilan koyib–so‘kib, **g‘ijib turibdi** (A.350).

G‘IJILLAB YOTMOQ – ko‘payib, to‘lib–toshmoq.

Qarasa, bir kichkina bozor ekan, odam **g‘ijillab yotipti** (Rav.30).

G‘IJIM – buklanib taxi buzilgan, burushgan.

Tomga chiqib tosh otdim, **G‘ijim** po‘mol yo‘qotdim (Q.225).

G‘IJIN –g‘ash, asab buzilish.

Kissangda bormidi suyak chiliming,

Gapirma, Qayqubod, keldi **g‘ijinim**(A.270).

G‘ILMON– jannatda bo‘ladigan go‘zal xizmatkor yigit.

“Eshikni kim taqillatdi?” deb o‘rnidan tura kelib, eshikni ochib qarasa, bir **g‘ilmonday** go‘zal yigit ot ustida turibdi (E.34).

G‘IM–G‘IM – g‘imirlamoq, betartib harakat qilmoq.

G‘im–g‘im boradi. G‘im–g‘im keladi. Uchib yurgan qarg‘aning, Inin buzib bo‘lami? (ari) (T.74).

G‘INGLAMOQ – past ovoz bilan bilinar–bilinmas gapirmoq.

Men so‘rasam, gapirmaysan, imlaysan,

Tiling yo‘qmi? Gapirmaysan **g‘inglaysan**.

Dovshingni chiqarmay baring go‘ng bo‘lib,

E jo‘ralar, muncha o‘zing dimlaysan? (Rav.28).

G'ISHA–G'ISHA– qamishga o'xshab o'sadigan, ammo poyasining ichi g'ovak bo'lmaydigan o'simlik.

G'isha–g'isha, g'ishalar, mayda–yo, mayda, qoning yutar pashshalar, mayda–yo, mayda (Q.276).

G'OBIR – shovqin.

Asta–asta kamaydi

Lashkarlarning **g'obiri** (Oych. 97).

G'ORAT – talon–taroj, vayronlik.

Bir–biriga nayza soldi,

Nesha nayza **g'orat** berdi (A.295).

G'OZA – taqinchoq.

Gapga tushmas tamizi yo'q bemaza,

Suluvning betiga yarasha **g'oz** (Ya.Ahm. 295).

G'OLTON– aylanadigan, aylanib turadigan, aylantiriladigan narsa.

Yer ostida **g'olton** guldiraydi (tegirmon) (T.115).

G'O'NON // G'UNON – uch yoshli ot.

Uning olti ming qo'yi, ming tuyasi, ming biyasi, ming **g'unoni**, ming dunoni, ming eshagi, ming toyxari, ming tovug'i va ming xo'rozi bor edi (Oych.24).

G'ORAT QILMOQ –talon–taroj, vayron, buzush.

Kampir turib qarasaki, ko'p kishilar uyini **g'orat qilib**, mol–mulklarini orqalab turibdilar (E.78).

G'OVACHA – g'o'za.

Ho'kizni mindim, qo'yni ko'tardim, **g'ovachaga** gizlandim (etik, telpak, ko'ylak) (T.150).

G'OVUR– g'alva, janjal, talash.

Yomon odam mudom qilar **g'ovurdi**,

Lof aytganga botmondan ham ovirdi(r)

G'UBOR – g'ashlik, ko'ngil yoki dil kirligi, xafalik.

Ko'nglingdan **g'ubori** ketib turadi,

Ko'ngling bo'lma, shohing xizmat qiladi (A.198).

G'UBORMOQ – qamashmoq; ko'rmaslik.

Yurolmayman oyoqlarim qabarib,

Ko'zim ko'rmas charchagandan **g'uborib** (Ya.Ahm.272).

G'UJ– bir joyga yig'ilgan, to'planib qolgan.

G'uj chumchuqlar g'ujum ustida chug'urlashib g'uj chumchuqqa g'ujum cho'qillatmaydi (Q.203).

G‘UJUM– uzum donasi.

G‘uj chumchuqlar **g‘ujum** ustida chug‘urlashib g‘uj chumchuqqa g‘ujum cho‘qillatmaydi (Q.203).

G‘UJUM–G‘UJUM –g‘uj bo‘lib turgan.

G‘ujum–g‘ujum pomidor, Oyim bergan pomidor (Q.145).

G‘UL – aybdorning bo‘yin oyoqlariga kigizib qo‘yiladigan jazolash asbobi, kishan.

Bo‘yniga **g‘ul**, oyoqlariga kishan urib qo‘yinglar, – dedi (O.89).

G‘URILLAMOQ – do‘rillamoq. G‘udrangan ovoz bilan gapirmoq.
Onaboshi, qani chiq, Bachalaring Chumchuqcha chirillaydi,
Qanoti pirillaydi, Sidiqaxon uydan chiqsa, Otasi g‘urillaydi(Q.139).

G‘URG‘URAMOQ –o‘kirgansimon ovoz shiqarmoq, o‘kirmoq.
Farzandim, o‘rtangan jonim kuydirma,
Qatorda **g‘urg‘uragan** nor edi (Rav.24).

G‘URRAK – kaptarsimonlar oilasiga mansub musichaga o‘xshash qush.
Cho‘ldagi churrakkinam, alla, Bulbulim, **g‘urrakkinam**, alla (Q.36).

G‘URULLAMOQ – ovoz chiqarib sayramoq.
Gullar shohida bulbullar sayrab, to‘ti maynaga qarab dam tortib – mayna to‘tiga qarab chaq–chaq uchurgan, g‘urraklar **g‘urullab**, musichalar hu–hu tortib, bulbullar qo‘nib, g‘ozlar uchib, ko‘rganning bahrini ochibdi (Rav.44).

G‘UV –taql.s. 1. Shamol yoki undan hosil bo‘ladigan ovoz.

***mushkul ahvol, chorasizlik.**

...ham yurtidan, ham qizidan ayrilib, kallasi g‘uvullab, musofirligi asar qilibqoldi (A.172).

***tezlik, shamolday o‘chib.**

Boychibor g‘uvullab ketib boradi (A.154). Mard Hasan badani, // **g‘uvlab** ketib boradi (Rav.78).

G‘O‘DIR – g‘adir–budur.

Burnining **g‘o‘dirligi**,
It tishlagan kamikday (Oych.64).

G‘O‘LA – metall.

Kumush bo‘lar tarlon qushning shakasi,
G‘o‘la bo‘lar bedov otning to‘qasi (Rav.24).

G‘O‘NAN – 2 yashar yilqi, ot.

Kishnashadi **g‘o‘nan** toylar,
Shu yerdan yorim o‘tdimi? (O.81).

G‘O‘PDOR – katta, qattiq .

Qayqubod ne chog‘li bordir iliming,
Orqama botadi *g‘o‘pdor* tuyuning (A.270).

G‘O‘RA – o‘rikning pishmagan, yetilmagan mevasi.

Bog‘da uzumning *g‘o‘rasi*, Qumda kiyikning bolasi (Q.77).

G‘O‘CHCHOQ – ot turi.

Bugun safar qilar Oqtosh *g‘uchchog‘i*,
Seni minsa qolmas yurakda dog‘i (Rus.375).

Sh

SHABGIR–saharga yaqin.

Bedovlarga qamchi chatib,
Oqshom yurar *shabgir* tortib (A.212).

***kechki posbon.**

Qozining oldida *shabgir* noyibi,
Yigitga pand berar otning mayibi (A.212).

***to sahargacha nola qilmoq.**

Kecha–kunduz *shabgir* torting, xizmatkor,
Jilovdoring bo‘lsin imom, chiltanlar (A.68).

SHABG‘AM // SHABG‘ON – miltiq turi.

Bedovga zarrin ayillar,
Qilganga dushman qoyillar,
Shabg‘am miltiq jazoyillar,
To‘p bo‘zar maydon ishinda (To‘l.145).

Shabg‘on miltiq jazoyillar,
To‘p buzar maydon ishinda (A.289).

SHABOXUN URMOQ – shataloq otmoq; sakrab–sakrab, o‘ynoqlab yurmoq.

Kampir *shaboxun urib* uyiga qaytib keldi (E.175).

SHADO – shoda.

Tor kostyum tavo bo‘ldi, Marjonim *shado* bo‘ldi, Xush kelibsiz, o‘rtoqlar,
O‘yinimiz ado bo‘ldi (Q.188).

SHAQ–SHAQAYI– ziynatlangan, hashamdor.

Sohibjamolligi haddan ziyoda, oy desa og‘zi bor, kun desa ko‘zi bor, *shaq–shaqayi* jamoli o‘n to‘rt kechali oyni xira qilar ekan (E.212).

SHAKAMAN– xatosiz, aniq, bexato.

Devi bilan men olishayin, askari bilan siz, – deb **shakaman** merganlarini ilgari solib, ularga dalda berib, devlarga qarab ot qo‘ydi (Oys.21).

SHALDIR – egilganda, bukilganda shaldiraydigan.

Shaldiroqdan suv ichgan, **Shaldir** buvam xotini (Q.144).

SHALTOQ–SHALTOQ – yomonlovchi, gap–so‘z qiluvchi.

Shaltoq–shaltoq xotinlar, Yog‘idan quruq qoldi (Q.95).

SHAMIYON – omochda ikki ho‘kizning bo‘ynida bo‘yinturuqning turishi uchun o‘rnatilgan to‘rtta qoziq.

Yomon ho‘kiz **shamiyon** sindirar (M.59).

SHAMIYON – bo‘ysinmay o‘jarlik qilmoq.

Qultoy Alpomishni ko‘rib, ko‘nglini xushlab, yilqi boqadigan qayqi tayog‘ini qo‘lga ushlab, juda **shamiyon** qaytarib, do‘qlab bu so‘zni aytib... (A.77).

SHAMMA– damlab ichilgan choyning idish tagida cho‘kib qolgan qismi.

Qirmizi choynak **shammasi**, O‘rgilib yursin xolasi (Q.73).

SHAMS – quyosh.

Shamsu qamaru sitora, Hamrohi shu bacha (Q.53).

SHAPAQ – to‘liq oq rangdagi yilqi.

“Saman sariga tush, yo olapocha to‘riga tush, **shapaqning** zo‘riga tush”, — deb qo‘riqni soldi, yollari eshilgan ipakday bir chipor otning bo‘yniga tushdi (A.82).

SHAPAQ – chiqayotgan yoki botayotgan quyoshga, yorug‘likka qaray olmaydigan ot.

Ostida irg‘iydi bo‘l to‘bichog‘i,

Borayotgan Qalmoqshohning **shapag‘i**,

Shapaq otga yetib bordi Boyshibor,

Shapaq bo‘ldi Boyshiborman barobar (A.147).

SHAPKA – rus. bosh kiyim.

Adin–badin, Gubin nadin. **Shapka** puli ana–ya, Xum–xum, Hazrat xum(Q.159).

SHARPACHI – mayoq bilan belgi beruvchi; pirpirak.

Shimoldagi **sharpachi**, Janubdagi jarchi (Q.205).

SHARRU SHUR QILMOQ – taql.s. suyuqlikning oqishidan hosil bo‘lgan tovush haqida.

Keldi bahorning yomg‘iri, Nag‘mayu **sharru shur qilib** (Q.102).

SHARQIRAMOQ – tez va betinim shovqin bilan gapirmoq.

Itang chiqdi habalab, Qoptirmading sabalab, Otang chiqdi barqirab, Onang chiqdi **sharqirab**, Quvib ketding tumpanglab (Q.97).

SHAYLANMOQ – tayyorlanmoq.

Havolanib uchgan suqsur **shaylandi**,

Qalmoqlar ichiga g‘amlar joylandi (A.287).

SHAVSHATMOQ–qurib, yengil bo‘lib qolmoq.

Sori biyam shoxasin, **Shavshat**mangiz, bobosi, Channab turgan suyakni, Qaqshatmangiz, momosi (Q.306).

SHAXMON– tez, jadal yuruvchi.

Yerga yotgan **shaxmonni**, olib otib bo‘lami (ilon) (T.65).

SHAYDOYI BO‘LMOQ – telbalarcha oshiqlik, majnunnamo.

U yoriga jilovdor bo‘lib, yoriga gapirib kelayotganida ot uning oyog‘ini bosaveribdi, yorning **shaydosi bo‘lib**, oyog‘i ezilganini sezmadibdi (E.87). Kal qalandarga aylandi va **shaydoyi bo‘lib** Vospiroxunni izlab ketdi (E.202).

SHASHTI QAYTMOQ – shahdi qaytmoq, hurmatini yo‘qotmoq.

Bul elga yangi kelgan, hech kimdan **shashti qaytmay** yurgan odam — Boysari bu zulmni ko‘rib, ko‘ngli buzilib, jallodlarga qarab, bir so‘z aytib turgan ekan (A.36).

SHAG‘AR–SHAG‘AR – shag‘arlab ovoz chiqarmoq.

Shag‘ar–shag‘ar ovozlar, Yo‘lga bir qarab kel–chi? (Q.212).

SHAG‘ALMAS– jo‘shqin, kayfi oshgan, g‘irt mast.

Hech parvo qilmaydi **shag‘almas**,

Hech odam barobar kelmas,

Ado qilmay sira qo‘ymas,

Barimizni qirmay tinmas (A.291).

SHERDAN– shu yerdan.

Sherdan shag‘ol o‘tdimi, dumi loyga botdimi? (Q.129).

SHIBIR–SHIBIR – mish–mish.

Ana endi bu so‘zlarni aytishib, o‘lan oxir bo‘ldi, erta–merta tong otdi, kun choshka haddiga yetdi, **shibir–shibir** gap bo‘p yotdi (A.381).

SHIBOQ – buta, o‘t, maysa.

Bir tubada to‘rt ilon. Bir tubaning ustida to‘rt **shiboq** (qora uyning tuynuk bog‘i) (T.119).

SHIKAST – ziyon, zahmat.

Ko‘zima ko‘rinmas balandman dasti,

Bir nechuk so‘zlarning tegar **shikasti** (A.120).

SHIKOR– ov, ov qilish.

Ko‘p yig‘ilgan yer bo‘ladi xaloyiq
Sidqidil beklarim, **shikor** qilayik (O.3).

Shikor ovlab o‘tib ketdi ko‘llarni,
Qaddi shamshod ko‘ring toza gullarni (Sh.8).

SHILTA– ho‘l, nam.

Ayil–pushtanini otning bo‘shatdi,
Teri, **shiltasini** endi ushatdi (A.286).

SHIMIRMOQ – suyuqlik, havo va shu kabilarni ichiga yoki tarkibiga
tortmoq.

Pufagim, semir, Havoni **shimir** (Q.115).

SHINGALA– shingil.

Nigoraxon kim bolasi, Toqqa tovushqon bolasi, Yaxshi qovun xumbalasi,
Yaxshi uzum **shingalasi** (Q.62).

SHINGIL– tilla va kumushdan yasab, sochga va bo‘yinga taqiladigan bezak.
(183)

Haya–hoy, oqcha bolam, Lablari qaymoqcha bolam, Shirin uzum **shingilida**,
Handalagim–zomcha bolam (Q.70).

SHINILG‘I – hadya.

Bu sizga mendan tekkan **shinilg‘i** (E.175).

SHIRA QOLGANI YO‘Q – namlik yo‘q, tobi qochmoq.
Bizning tanimizda **shira qolgani yo‘q** (E.50).

SHIRALAMOQ— tarasha qo‘yib.

Biri bilan qo‘lini **shiralab** bog‘ladi (E.169).

SHIRBOZ – sutdan chiqmagan semiz qo‘zichoq.

Ul alplar qanday alp: yoyandoz, mergan alp, har qaysisi to‘qson botmon
temirdan sovut kiygan, har kuniga to‘qson **shirbozning** etini ta‘til qilgan, bosh–
boshiga har qaysisi podshohlikdan har oyda besh yuz so‘m moyana olgan xo‘b
birlanchi zo‘r polvondir (A.39).

SHIR–SHIR – taql.s. suyuqlikning oqishidan hosil bo‘ladigan tovushni
bildiradi.

Ho‘sh–ho‘sh jonivor qo‘ng‘ir, Suting oqadi **shir–shir** (Q.304).

SHIROLG‘A– ovlangan ov yoki yutuqning birovga beriladigan qismi.

Mirishkorlar chiqar oydin ko‘l ovga,
Botirdan **shirolg‘a** tilaydi sovg‘a (Ya.Ahm.234).

SHIQ – taql.so‘z. mo‘rt narsa singanda yoki ikki qattiq narsaning urilishidan hosil bo‘lgan tovush.

Ravshanbek bog‘ning ichidagi qushlardan yorini so‘rab turib edi, bir pilla **shiq** etib bog‘ning devori ochildi (Rav.21).

SHIQOVUL \ **SHIG‘OVUL**– xon yoki podsho saroyida tantana marosimlarini boshqarib, nazorat qilib turadigan katta amaldor.

Bularning orqasidan qancha mahram, yasovul, ugach, **shig‘ovul**, qancha soqchi–qorovul barisi borayotir (Rav.53).

SHIQQA– shilq, astagina tushmoq.

Qo‘li bo‘shab **shiqqa** tushdi gavdasi,
Bolasiga qoni oqib boradi (Oych.51).

SHIVIRG‘ON – joy nomi (Xitoy va Balx orasidagi mashhur shahar). Joy nomi Hirot bilan Balx orasidagi mashhur shahar.

Shirp etdi, **Shivirg‘on** ketdi. Ship etdi, Shirdonga tushdi (T.172).

SHIYDAM– yaxshi kiyingan yasangan, bashang.

Hayit – arafada o‘zbekning kuyovini ko‘rar edik. **Shiydam** bo‘lib yurar edi (A.50).

SHIYDAMLAMOQ –yaxshi kiyingan, yasangan, bashang.

Burun–so‘ng salla o‘ragani yo‘q, **shiydamlab** o‘ramoqqa o‘ng‘ayi kelmayotir (A.50).

SHOBIR– tovush, sharpa.

Yana bir **shobir** paydo bo‘ldi (Rus.426). Bergan arizasidan hech **shobir** bo‘lmadi (A.72).

SHOBIR–SHUBUR – shovqin–suron.

Eshikdagi **shobir–shubirni** eshitib Oyto‘ti bilan Oychinor eshikka chiqqan edi, shu vaqt Keldiyor Oychinorning bilagidan ushladi (Oych.49).

SHODDOZ – shoda.

Yo‘llarga tuzog‘, Kadi–madi shog‘, Bir **shoddoz** munchog‘ (chumoli) (T.78).

SHODU XURRAM– nihoyatda xursand, xushchaqchaq.

Mindirayin senga bedov otimni,

Shodu xurram qilay bul farzandimni (A.77).

SHOLI–SHOLDAM – salla, dastor.

Davlatim bor, **sholi–sholdam** o‘rayin,

Gul tarzim sarg‘ayib senga qarayman (Rus.364).

SHOMURT– uzun, burama mo‘ylov.

Shomurti shoxalab har yoqqa ketgan,

Uchida chichqonlar bolalab yotgan,

Izidan tushgan pishak oltoyda yetgan,

Munday qalmoq qo‘lin bulg‘ab keladi (A.159).

SHOMIYON QAYTARMOQ – salla uchini o‘ramiga qistirmoq.

Shomiyon qaytarib, do‘qlab kelasani,

Achchig‘lansang tog‘ni talqon qilasan (A.297).

SHONA– f.–t. taroq.

Hazorispandning donasi, Shu begunohning *shonasi* (Q.50).

Ushbu g‘amdan ozod bo‘lasan,

Qora soshing sen *shonalab* o‘rasan,

Tashlagin qo‘lingdagi murdani (O.76).

SHOP – uchi orqaga qayrilgan tig‘li qilich.

Ravshan qo‘lini uzatib, ko‘saning shopini sug‘urib olib, o‘z *shopi* bilan kallasini g‘archcha kesib olib, ko‘saning quruq do‘qidan shu yerda jovlik qutulib oldi (Rav.43).

SHOPAR – uzun otning yoli.

Endi ketdim *shoparlarim* yoyilib,

Armon bilan qolma mendan ayrilib (A.144).

SHOPIL – bolor, yog‘och.

Ana odamlar ikki qo‘lini, ikki oyog‘ini boylab, yap–yalong‘osh qilib, ko‘chada *shopil* sudraganday sudrab ketdi (Xur.213).

SHOPIRMOQ – shiddat bilan.

Shopirib irg‘iydi nazari Chibor,

Bu Do‘nondan g‘olib kelgan to‘lporlar (A.149).

SHOSHAQON – shoshayotgan.

Kichkina xotin *shoshaqon*, Kichkina qozon toshoqon (Yong‘oq) (T.83).

SHOTI – narvon.

Hapini, hapini, hapini, Tomga qo‘ydim *shotini* (Q.144).

SHOTIR – podsho, xon kabi olib amaldorlar otini yetaklab turib yuruvchi navkar, jilovdor.

...necha nayzadast botiri bilan jilovdor *shotiri* bilan bog‘ning ustidan kelib qoldi (O.6).

SHOVSHAMOQ – yumshamoq, sochilib to‘kilmoq.

Ko‘ngli tomdagi qorday,

Shovshab erib boradi (Oych.70).

SHOVQIMCHIL – shovqin ko‘taradigan; baqirib gapirishga odatlangan.

Vag‘irlagani–vag‘irlagan. *Shovqimchil* ekan–ku (Rav.28).

SHOVQIN–G‘ALA–G‘UL BO‘LMOQ – baland ovoz bilan qattiq gapirmoq; shovqin–suron ko‘tarmoq.

Kashal eliga qarab, Qalmoq yurtiga jo‘nab ketmoqchi bo‘lib, dobirlashib, ko‘chib ketmoqchi bo‘lib, hammasi birdan – katta–kichik, yosh–qari — bari bir–biriga xabar qilib, ko‘cha ber, deb vag‘ir–shag‘ir qilib, uylarni buzib, tuyalarga ortib, ayollari ham o‘z yuki–yobini bo‘g‘ib, bo‘g‘cha–bo‘ylarini chorlab, tuyalarga ortib, to‘polon bo‘lib, **shovqin–g‘ala–g‘ul bo‘lib** qoldi (A.26).

SHOY – boy.

Bu so‘zlari aytib mendayin **shoyi**,

Qavatida qo‘l qovushtirib sipoyi (A.195).

SHOYI–SHALPOR – shoyidan tikilgan keng shim.

O‘g‘liga **shoyi–shalpor** kiydirib, sovut qalqon taqdirib, to‘qqiz qavat to‘n berib... (O.28).

SHOYNA –taroq.

Shoxginang bor **shoynaday**, Ko‘zginang bor oynaday (Q.274).

SHO‘LA– shovla.

Ashula, sula–shula, Qozonda pishdi **sho‘la** (Q.233).

SHO‘RAK– tuzli, sho‘r. Ba‘zi ovqat nomlarini bildiruvchi so‘z.

Karima **sho‘rak** chaqadi, Ko‘ylagi yerga tegadi (Q.224).

SHO‘R– shu yerdan.

Sho‘rdan shag‘ol o‘tdimi, Dumi loyga botdimi? (Q.170).

SHO‘RLI – bechora.

Ang edi, ul **sho‘rli** bilmay qoladi,

Boshidan oshirib yerga uradi (A.160).

SHO‘RG‘ALAMOQ – sizib oqib chiqmoq.

Burnining suvi **sho‘rg‘alab**, mingan oti yo‘rg‘alab, Ravshanbekning oldidan chiqaverdi (Rav.40).

SHUBANMOQ – turli qurollar bilan qurollanmoq.

Savash bo‘lsa, bul **shubanib** chiqqanga,

Kurash qilib to‘qson alpni yiqqanga (A.121).

SHUMAK– sumak.

Tum–tumadan tuvakcha, Olib keling dadasi, Shum–sumadan **shumak**cha, Olib keling, dadasi (Q.67).

SHUMALOQ – yomon fikrdagi; – loq – kichraytirish.

Shum kampir, **shumaloq** kampir, Ikki beti yumaloq kampir (tandir) (T.129).

SHUMSHUK– qilmishi, yomon harakati bilan kishiga xunuk ko‘rinib qolgan, yoqimsiz holatga tushgan, yoqimsiz.

Shugina shirin puchuqchami, // Yoki **shumshuk** shumshukchami?! (Q.58).

SHUM–SHUMA – o‘ta to‘polonchi.

Tum–tumadan tuvakcha, Olib keling dadasi, **Shum–shumadan** shumakcha, Olib keling, dadasi (Q.67).

SHUNG‘UT – quv; ishidan pishgan, mug‘ombir.

Mundayg‘achiq **shung‘ut** o‘zbek bo‘lasan,

To‘qson alpdan xonazodni olasan (A.104).

Ch

CHAKA– ov qushiga kiydiriladigan maxsus moslama.

Kumush bo‘lar tarlon qushning **chakasi**,

G‘o‘la bular bedov otning to‘qasi (Rav.24).

CHAKAMIQ – yopishqoq yumaloq tikanli, yapaloq bargli yovvoyi o‘simlik.

Tikka chiqqan qulog‘i,

Jardagi **chakamiqday** (Oych.63).

CHAKAS– ov qushi qundiriladigan sim qo‘ndiq.

Oti Alpomish yorim bordir,

Chakasda shunqorim bordir (A.56).

CHAKKA– bir yondan ikkinchi yonga dumalamoq.

Suvsiz cho‘lda bedov ot,

Gohi **chakka**, goh po‘kka (Rav.73).

CHAKKA– jonga, me‘daga tegmoq; jondan to‘ydirmoq.

Oshiqqlaring ko‘pdir, menday kuygan yo‘q,

Shirin joni **chakkasiga** teygan yo‘q (Rav.26).

CHAKKA – bosh suyagining yonoqlar bilan peshana oralig‘idagi yon qismi.

Beli bo‘krayib qolgan, qulog‘i tikrayib qolgan, bachchag‘arning tishlari omochday, sochlari polochday, manlayidan tarlon ochgan, ikki **chakkasining** go‘shi qochgan, bo‘yinlari tirishgan, hamma yeri qurushgan, iyaklari burushgan, ko‘ringan odam bilan urishgan, agar boshqa odam erinmasa, erinmasdan urushgan kampir (Rav.21).

CHAKALAK – shoxlari bir–biri chalkashib ketgan qalin butazor yoki daraxtzor.

Chandir **chakalak**, Boshida elak, Bir so‘m uchun, Yo‘lda halak (Q.260).

CHALANA– qo‘ra, qo‘yxona.

Yona yerda yotgansan–a, churey–churey, **Chalanaga** botgansan–a, churey–churey (Q.301). **Chalanadan** ma‘rab, turey–turey, Yorib chiqqan bolang–ku, turey–turey (Q.297).

CHALA–vaqtidan oldin, barvaqt tug‘ilgan.

Boring **go‘dak**, hali nodon bolasan,
Har ish qilsang ham bitmagan chالasan (Rav.27).

CHALMOQ// CHOLMOQ – taqmoq, bog‘lab olmoq.

Olmos po‘lat belga qayrab **chalaman**,
Meni bilsang osha yurtdan kelaman(A.312).

***urmoq.**

Men otima achchiq qamchi **chalaman**,
Men sizlarni ko‘rib shodmon bo‘laman (A.312).

***qoplamoq, o‘ramoq.**

Tog‘u toshning boshin **chalgan** tuman–a,
Menday sag‘ir–sho‘rga oxir zamon–a (A.340).

***musiqacha chالmoq.**

Bir kechasi na‘ma **chalib**,
Shunday bo‘lib borar qizlar (A.199).

CHALMA– dial. Salla; Do‘ppi, to‘n va shu kabilarning chetiga tikiladigan ensiz jiyak.

Ola to‘nning **chalmasi** sariq bo‘lur, Har yigitning nomusi, ori bo‘lur (Q.316).

CHALQARAMON – orqasi bilan yiqilish.

Chalqaramon qilib yerga qo‘yibdi,
Tizzasin ko‘krakka qo‘yib turibdi (A.81).

CHALQIMOQ – yayramoq, shod–xurram bo‘lmoq.

Mazgilimda **chalqib** davron surasan,
Shunda mening zo‘rligimni bilasan (A.56).

CHAMADAN – jomadon.

Kaban, baraban, Nemetskiy **chamadan**. Tapir–tapir,
Qora qush, Topolmasang, O‘choqqa tush! (Q.156).

CHAMBARSHOH– doira, xalqa sifatidagi shox.

Ho‘kizginam–**chambarshoh**, Og‘ilga kirolmaydi (Q.89).

CHANDIR – 1. Go‘shning qattiq pay qismi. 2. qotma, pishiq, chayir.
Osti tosh, usti tosh, O‘rtasida **chandir** bosh (toshbaqa) (T.64).

CHANG‘ALOQ – paxta chanog‘i.

Devolchadan oshirdim, **chang‘aloqqa** yashirdim (Q.196).

CHANG‘AROQ – o‘tov va qora uy gumbazining doirasimon tepa qismi.

Kichkina juvonmarg, tom boshidan o‘tin tashlaydi, **Chang‘aroqda** chirqillaydi (chumchuq) (T.71).

CHANGAK– go‘shni ilish uchun yog‘och, temir va shu kabilardan yasalgan panjali ilgak, ilmoq.

Agar mayda qilmasang, mayda–yo, mayda, **Changakka** ilay go‘shtingni, mayda–yo, mayda (Q.279).

CHANGAL– tikanli buta.

Changal ham o‘z joyida gurillar (M.11).

CHANGILLAMOQ – ikki temirning urilishidan chiqqan tovush “chang”, “chung”.

Chorboq **chang‘illadi**, eshak hangilladi (miltiq, o‘qi) (T.173).

CHANGMOQ – parchin bo‘lib yiqilmoq.

Yovga borib **changmasa**, mayda–yo, mayda, Mol oldirgan sortday bo‘lar, mayda–yo, mayda (Q.291).

CHANNAMEQ – darz ketmoq, yorilmoq.

Sori biyam shoxasin, Shavshatmangiz, bobosi, **Channab** turgan suyakni, Qaqshatmangiz, momosi (Q.306).

CHAPANITOB – betga chopar, yuzga tik gapiradigan.

Bu so‘zni eshitib, o‘n olti urug‘ Ko‘ng‘irot elida payga betdan turib bir **chapanitob** boybachchasi aytdi (A.14).

CHANPAROQ – uy va o‘tovning kirishi, bo‘sag‘asi.

Chanparoqda charqilloq, ul nimadi, bog‘lonto‘z? (elak, it, chumchuq) (T.181).

CHAPAK– qarsak.

Chapak–chapak, hoy chapak, Onasining noni kepak (Q.72).

CHAPAR – xirmon znchishda ish hayvoniga bog‘lab sudratiladigan maxsus moslama. Matnda chang chiqarish uchun sudratilganligi keltirilgan.

Shayboniy Qaysarning gapi bo‘yicha otlarga **chapar**larni sudratgan edi (Oych.67).

CHAPARASTA – har xil, tartibsiz.

Saf–saf bo‘lgan, dasta–dasta,

Xabar bo‘lib **chaparasta** (A.288).

CHAPCHAMAS – charchamas, charchamaydigan.

Chapchamas kampir koʻrdim, yolgʻiz oyoq, ogʻzida tishlab olgan choʻpdan tayoq, yurgan sari belbogʻini qavatlaydi, beribdi unga goʻzallikni ayamayoq (urchiq) (T. 110).

CHAQ-CHAQ – taql.s. xushchaqchaqlik bilan, ovozini barilla qoʻyib kulmoq yoki gapirmoq.

Kunduz borsam, odamlar, soʻrasa, bir qiz shunday qilib ketdi desam, ular **chaq-chaq** etib kulsa, undan battar izza qilsa (Oych.152). ..mayna toʻtiga qarab **chaq-chaq** uchurib, gʻuraklar gʻurullab, ...koʻrganning bahrini ochipti (Rav.43). Savdogarlar **chaq-chaq** etib, // Tuyalarini pishqirtib (Oych.177).

CHAQA-CHANOQ – bosh kosasi, koʻz kosasi va umuman kosachasimon suyaklar.

Qurvaqa **chaqa-chanoq**, Bu bachcha muncha yigʻloq (Q.81).

CHAQIR TIKAN– oʻtkir qirrali, qirrador.

Dushman orttiraman desang, // **Chaqir tikan** boʻl (M.80).

CHAQMOQI – tepasi duxobadan, jiyagi tulki, suvsar yoki qunduz moʻynasidan tikilgan qimmatbaho telpak.

Boshida **chaqmoqi** telpak, Kal ekanin bilmadim, alla (Q.45).

CHAQQA – pista.

Yigʻlama, jonim, yigʻlama, **Chaqqa** chaqib beraman,

Qurbaqaning oyogʻiga, Popuk taqib beraman (Q.84).

CHAQTIRMOQ – baland ovozda xabar bermoq.

Juda yaxshi taʼrifi keladi, otini oʻzdirgan odam oladi, — deb qishloqlarini, bozorlarini **chaqtirta** berdi, har tarafga xabar qila berdi (A.128).

CHARIMGAR – hayvonlar terisidan yoki sunʼiy xom–ashyodan tayyorlanadigan material bilan ishlovchi kishi; koʻnchi.

Sagʻringdagi teringga, mayda–yo, mayda, **Charimgar**lar talashar, mayda–yo, mayda (Q.277). Terisini charmgarga berdim, **Charmgar** bichib berdi (Q.95).

CHARCHIN – charchoq bilmaydigan, tolmaydigan.

Belborlikka yaraymi

Charchin kelin, yor–yor (A.379).

CHARQILLAMOQ – talpinmoq, ildamlamoq.

Uzangilarga shirqillab.

Bedov otlari dirkillab,

Olgʻir qushdayin **charqillab**,

Qoʻlda nayzasi soʻlqillab (A.87).

CHASHM– f.–t. koʻz.

Chashmi esh, **chashmi** xesh, Xamsoyaxoi girdu pesh, Hazorispanid hazor doni, Hazor dardga davoyi (Q.50).

CHATAN – chot, oyoqning oralig‘i.

Yobi ot tuyoqdan otgan turpog‘i

Sira ham bir **chatanidan** o‘tmaydi (A.339).

CHATANOQ – ikki oyoqning o‘rtasi, chot.

Qurbaqa **chatanoq**, Bu bachcha muncha yig‘loq (Q.207).

CHATNAMOQ – darz ketmoq, yorilmoq.

Isiriq, isiriq, **Chatnasin** isiriq, patlasin isiriq (Q.50).

CHATOQ – bo‘lmag‘ur, nomaqul ish.

Muning bilan ovloqda bir sirlashib ko‘rayin, qanday bo‘lsa, enamni bermayman, Ultontozga o‘zim qancha **chatoq** qilib yotibman, muning bir ko‘nglini bilib qo‘yayin, — deb bu so‘zni aytayotgan ekan (A.343).

CHAVAK– baliq turi. Matnda yuzi yalpoq kishiga nisbatan ishlatilgan.

Avak–avak, Tursun **chavak**, Chori gijo, Chaman gijo (Q.154).

CHAVATI– qozonda pishiriladigan non.

Har kuni chol cho‘lga o‘tinga chiqish vaqtida xotini ikkita **chavati** qilib berar ekan (E.89).

CHAVKON– uchi egri tayoq.

Tol ichidan tanlab olgan, Tol **chavkon**larim, alla (Q.8).

CHAVOQ– baliq turi.

Zovur yoqalab, ovlaydi **chavoq**. Chavog‘i qochdi, Topgan–topaloq! (Q.187).

CHAYDA– chakmon.

Cho‘ponga qiz bersangiz zoya qilib, **Chaydaman** olar ketar pana qilib (Q.297).

CHAYLADAY BUZILMOQ –biror narsaning tabiiy holatini yemirilishi, parchalanishi.

Ravshanni ko‘rgandan, ne balosi keldi, deb qizlarning rangi uchib, **chayladay buzilib**, ipday tizilib, minchoqlari uzilib, bir xili qochdi uloqib (Rav.44).

CHAYQAMOQ – silkitmoq.

Chilla kirmay, chirqillarman mast bo‘lib,

Chayqarman xatapga boshimni urib (A.101).

CHAG‘ILMOQ – qamashmoq.

Ot boshini kunga to‘g‘ri qiladi,

Ko‘zlari **chag‘ilib** keyin qoladi (A.148).

CHAG‘IR – ola–bula, kul rang.

Ayting–chi, bu qanday jonivor? Ola–bula to‘ni bor, **Chag‘ir** ko‘zli, mo‘ylovdor (yo‘lbars) (T. 269).

CHACHA – ot oyog‘ining pastki qismida tuyoqqa tomon o‘sgan sochoq qil. Jondan kechsang, mana maydon,
Ot **chachasidan** qizil qon,
Armon bilan o‘lding dushman,
Xohi yur, xohi pushaymon (A.94).

CHECHANSINGAN – chaqqon, uddabron, usta, mohir.

Botirsingan yigitni, Yov kelganda ko‘ramiz, // **Chechansingan** yigitni, Dov kelganda ko‘ramiz (M.108).

CHECHCHI– chaqqon.

Bal–bal **chetchi**, Qochoq, kel–chi! (Q.160).

CHEGA – chinni sinig‘ini ulash uchun ishlatiladigan ikkala uchi qayrilgan metal mixcha.

Elning egasi bo‘l, // Tobutning **chegasi** bo‘l (M.13).

CHEL – chet, chegara, qir.

U yog‘i chel, bu yog‘a **chel**, O‘rtasida bir o‘lik botir (T.146).

CHEKMOQ – qilmoq.

Shul tepani ko‘rib, Alpomish irim **chekib**: “Shu tepaga otimni solayin, irkilmay tepaga otim chiqib ketsa, borgandan yorimni olaman, chiqolmasa, borib nima qilaman, borgan bilan bekor ahmoq bo‘laman, peshonamni shu yerdan sinab ko‘raman”, — dedi (A.101).

Ohi **chekib** har dam kunduz,

Yo‘l yurgandir ko‘p qulotuz (A.88).

***sanchmoq, urmoq.**

Xanjar **chekmay** bag‘rim qonga to‘ldirdi,
O‘zbek kelib o‘g‘illarim o‘ldirdi (A.178).

CHER – g‘am, alam, dard.

Davlatlining yuragida **cher** bormi,
Biror kecha qo‘nib o‘tar yer bormi? (A.90).

CHECHA – akaning xotini.

Elu xalqqa sharmanda bo‘p qolasan,
Akaning tirik, **chechangni** kimga berasan (A.154).

CHECHAN – so‘zga usta.

Boradi otlari o‘ynab,
Bir nechasi **chechan** so‘ylab,

Menga tegarmi, deb o‘ylab,
Bir nechasi murtin burab (A.64).

CHECHINMOQ – yalang‘och bo‘lmoq, yechinmoq.
Boshimdan oshirib yerga uray” deb
Chechinib bul qalmoq keldi maydonga (A.159).

CHIBOR – butun gavdasida taram–taram oq va ko‘k xolli ot.
Ko‘ring nazarkarda bekning **chibori**,
Yetti marta bu zindonni aylandi.
Hovirini past qilib shunday qaradi,
Choh tubinda Hakimbekni ko‘radi (A.284).

CHIKKA – oshiqning o‘yinida oshiqning pastda bo‘lishi, yutqazishi.
O‘ynab–kulib yursak sayli chorvokka,
Gohi olchi bo‘lsak, gohlarda **chikka** (A.274).

CHIL – qirq.
Chil qaznog‘u chil ho‘jra. Chil tos, chilman tok, chil ho‘jra–yu, chil qaznoq.
Qovurg‘asi bor, qoni yo‘q, og‘zi bor, joni yo‘q (chetan) (T.167).

CHILLIKTOY–o‘yin qartasining qora rangli, uch barg shakldagi turi.
Chilliktoy, chilliktoy, Har kun qayga borasan? (Q.167).

CHILIM– sarxonasiga tamaki solib, nayi orqali chekiladigan, ko‘pincha qovoqdan yasalgan chekish asbobi.

Chilim chekaman, chilim achchiq, Taka chumchuq! (Q.165).

CHILMAN – qirq.
Chil qaznog‘u chil ho‘jra. Chil tos, **chilman** tok, chil ho‘jra–yu, chil qaznoq.
qovurg‘asi bor, qoni yo‘q, og‘zi bor, joni yo‘q (chetan) (T.167).

CHILTON – afsonaviy kuch–qudratga ega, ko‘zga ko‘rinmas qirq ilohiy ruh.
Qayda borsang, Shohimardon yor bo‘lsin,
O‘nikimom, **chilton** jilovdor bo‘lsin (A.85).

CHILVIR – ingichka pishiq arqon, arg‘amchi.

Men seni qishloqlarning bolasiga soyachiroq qilib o‘ynatib ham pulimni undirib olayin, sen «e balli», degin, haromi! – deb Ravshanning bo‘yniga bir **chilvirni** solib oldi (Rav.42).

CHIM KASHTA – igna bilan tikib tushirilgan gul, rasm, chiziq.
Mayda guling o‘n beshda, mayda–yo, mayda, Chor etagi **chim kashta**, mayda–yo, mayda (Q.292).

CHIMCHA–ikki uch barmoq chimdib olishli miqdor.

Gun chiqdi, gunon chiqdi, Momomning oshi pishdi, Bir **chimcha** ichay desam, Ichiga chichiqon tushdi (Q.248).

CHIMCHIMOQ – chimchilamoq. Barmoqlarning uchi bilan ushlab, chimdib olmoq.

Jamalakni **chimchib** tikar, Ko‘z nurini selday to‘kar (Q.314). O‘tir, Oyog‘ingni **chimchiy**! (Q.186).

CHIMILDIQ UZDI – kelin charlar.

Xotinlar dasturxonga bir talay non va go‘shnlarni solib **chimildiq uzdiga** ketayotgan ekanlar (E.65).

CHIMIRI – serharakat, chaqqon.

Sonsiz xotin o‘n oyda tug‘adi, sabala xotin besh oyda tug‘adi, **chimiri** xotin uch oyda tug‘adi (yilqi, it, quyon) (T.177).

CHINGIRMOQ – chinqirmoq.

Chingirib kishnaydi boylovli Chibor,
Siyosatman zarb ko‘rsatdi qalmoqlar (A.141).

CHINOQ – tikan.

Burni yoki qulog‘i kesik, chandiq, kertik. Yo‘l ustida voyvoyak. Yo‘l ustida voy–voy **chinoq** (tikan) (T.97).

CHIQUAN – dugona.

O‘rdaklar oyog‘ina

Ipak kerak, jonim **chiqan** (Q.160).

CHIQUOLI– Xorazm shevasida – ali fe‘l shakli. Chiqaylik.

Malakcha bog‘i–yo, To‘kildi yog‘i, Cho‘lga **chiqoli**–yo,
Chodir quroli–yo, Echki sog‘oli–yo, Tulum chololi–yo (Q.138).

CHIR – gir–gir aylanmoq, tez aylanmoq.

Tovus xurramlar quyrug‘in chotir qilib,o‘z shavqi bilan **chir** aylanib, mast bo‘lib, xiromon–xiromon yuripti (Rav.43).

CHIRGI – ot anjomi, terlikdan keyin ot ustiga tashlanadigan yopinchiq.

Shul zamonda soldi otning ustiga

Zarliyu zarbobdan bo‘lgan **chirgini** (A.83).

CHIRPIMOQ – qo‘lga ko‘tarib aylantirmoq.

Tayoq o‘tib edi bunday sultonga,

Qultoyqulni **chirpib** otdi osmonga (A.81).

CHIRPINMOQ – silkinmoq.

Harchand **chirpinib** ko‘rdi Qorajon nomdor,

Qalmoq ko‘p–da, bo‘lolmadi barobar (A.140).

CHIRPILLAMOQ – mahkam, mustahkam yopishmoq.

Aqlingni oladi bu jodu ko‘zi,

Chirpillab o‘tirdi so‘ylagan so‘zi (A.67).

CHIRQILLAMOQ – o‘zini qo‘yarga joy topmaslik.

Chilla kirmay, **chirqillarman** mast bo‘lib,

Chayqarman xatapga boshimni urib (A.101).

CHIPPA BITMOQ – butunlay, tom bitmoq.

Qizlarning ongi ketib, ikki qulog‘i **chippa bitib**, hisobi yitib, esankirab, bir xiliro‘molini yo‘qotib, entikib, xalloslab, voy–voy solib, qochgan bo‘yicha qochib chuvlab Zulxumorning oldiga bordi (Rav.44).

CHIPOR – ayn. Chibor.

“Saman sariga tush, yo olapocha to‘riga tush, shapaqning zo‘riga tush”, — deb qo‘riqni soldi, yollari eshilgan ipakday bir **chipor** otning bo‘yniga tushdi (A.82).

CHIRMANDA – childirma.

Aravalar keyinroq jo‘nasin, qiz–juvonlar yor–yoridan, **chirmandalarning** tovushidan ot cho‘chimasin! —deb, to kelinning qorasi ko‘rinmay ketguncha aravalarni va odamlarni o‘tkazmay turdi (E.123)

CHITIR– paxta tolasidan to‘qilgan mato.

Chip **chitir**, chiydan qo‘tir (kashta) (T.152).

CHIVIQ – surx novda.

Ming qo‘yimni bir **chiviq** bilan haydadim (ustara) (T.142).

CHIY– qamish yoki savag‘ichdan qatorlab ip, sim bilan bog‘lab yo‘l–yo‘l to‘qilgan bo‘rtma chiziqli bo‘z.

Chip chitir, **chiydan** qo‘tir (kashta) (T.152).

CHIY– cho‘l va adirlarda o‘sadigan baland, boshqoli o‘simlik.

Yomg‘ir yog‘ib keladi tizaqaylab, Boyning qizi qaraydi **chiyi** boylab, Qo‘y sov desa sovmagan boyning qizi, Sigir qanday sovadi boshin boylab (Q.306).

CHIYIR – iz.

Otga solib arpa bilan iyirdi,

Qor yoqqanda karvon solar **chiyirdi** (A.174).

CHIYA – tog‘li hududlarda o‘sadigan yovvoyi o‘t.

Iloyim chiqsin deb cho‘lning **chiyasi**,

Yomon bo‘lar baland yo‘lning qiyasi (A.240).

CHIYALI – 1. Tog‘li yerlarda o‘sadigan yovvoyi olcha. 2. Cho‘l va adirlarda baland, boshqoli o‘simlik o‘sadigan joy.

Maydajonni so‘rasangiz, mayda–yo, mayda, **Chiyalida** o‘roqchi, mayda–yo, mayda (Q.277).

CHIYKI – xom.

Chiyki et et keltirar, **chiyki** xamir dard keltirar (M.427).

CHIVIQ – surx novda.

Chiviq tutgan yeridan sinmaydi, egilgan yeridan sinadi (M.427).

CHOBUK – chaqqon, shiddatli.

Izlaram sizdan shafolat,

Chobuk suvorim, yo Ali (A.288).

CHODIRSHAB– kechki qo‘nalg‘a.

Chodirshab tikay, dedim, Raxtingni uray, dedim (Q.73).

CHOLOLI – Xorazm shevasida – ali fe‘l shakli. Cholaylik. Qarang. cholmoq.

Malakcha bog‘i–yo, To‘kildi yog‘i, Cho‘lga chiqoli–yo,

Chodir quroli–yo, Echki sog‘oli–yo, Tulum **chololi**–yo (Q.138).

CHOLMOQ – taqmoq, bog‘lamoq.

Olmos po‘lat belga qayrab **cholgagan**,

Ot asbobin shaylab Qalmoq bormagan (A.75).

CHOPAG‘ONCHI – chopar, xabarni tez yetkazuvchi chopar.

Chopag‘onchi otga qamchi uradi,

Kim yo‘liqsa, unga xabar beradi (A.187).

CHOPAR – muhim xabarni yetkazish uchun yuborilgan otliq, suvori.

Choparlar kelib ketgandan keyin tabladagi ot sag‘risi toshib, yoli qulog‘idan oshib, yulduzni ko‘zlab, paraqqos boylab o‘ynay berdi (A.73).

CHORI – don mahsulotlarining g‘ilvirlab tozalash, elashdan hosil bo‘ladigan qoldig‘i.

Don somondan arisin, mayda–yo, mayda, **Chorisini** olgan so‘ng, mayda–yo, mayda (Q.265).

CHORI – to‘rt yashar qo‘y.

Maydajon aytar ota, mayda–yo, mayda, **Chori** qo‘yingdan sota, mayda–yo, mayda (Q.278).

CHORIQ – qattiq xom teridan tikilgan oyoq kiyim.

Bir so‘zlining yuzi — yorug‘, Munofiqning yuzi — **choriq** (M.52).

CHORIMOQ – chirmab bog‘lamoq.

Mahramlar: – Sizni o‘zimiz sozlaymiz, – deb to‘qson botmon temirdan sovut kiygan alp Qorajonni mahramlar otga mindirib, o‘n to‘rt otning yakka jilovini,olib, tip–tikka qilib zingkiytib, **chorib** tashladi (A.50).

CHORSI – gulli, to‘rt ko‘zli ro‘mol.

Chorsisin tuyoqqa yozib soladi,

Gul mixlarni tishlab sug‘urib oladi (A.157).

CHOTIR – chodir, harbiy qo‘nalg‘a.

Borayotgan Qo‘ng‘irot elning botiri,

Qorajonning qirq aymoqli **chotiri** (A.110).

CHOTIRQILMOQ – u yon bu yonga chayqalib, tebranib yurmoq.

Tovus xurramlar quyrug‘in **chotir qilib**, o‘z shavqi bilan chir aylanib, mast bo‘lib, xiromon–xiromon yuripti (Rav.43).

CHOTMOQ – savalamoq.

Achchiqlansam otga qamchi **chotarman**,

Qilichimga qirmizi qon qotarman (A.56).

CHOVKAR – qora xolli ot.

O‘zi shunday kelgan ekan **chovkar** ko‘k,

Quyrug‘idan berisinda kiri yo‘q (A.82).

CHOYDO‘SH– suv qaynatiladigan metal idish, qumg‘on.

Qizlar o‘ynashib, qizg‘aldoqday yashnashib, **choydo‘shday** qaynashib, yilqi bo‘lib kishnashib, birov – birovi bilan tishlashib, katta bog‘da mushtlashib, bir xillari birov–birovining bo‘yniga qo‘l tashlashib yuripti (Rav.44).

CHOG‘ISHTIRMOQ – chaqmoq; aytib bermoq.

So‘ramaysan sen, amaldor, holimni

Biror odam **chog‘ishtirgan** o‘g‘limni (To‘l.168).

CHOSH – to‘la.

Keling oshga, keling **choshga**, hey, Gulchambarlar soling boshga, hey! (Q.185).

CHOSHLAMOQ – sochmoq, uymoq, to‘ldirmoq.

Biylarning ko‘nglini xushlamadi, otini ushlamadi, ostiga libos tashlamadi; osh tortdi, so‘zgan tovoqni **choshlamadi**; osh tortganda, oshning ketini–ko‘tini tortdi (A.14).

CHOSHKA – quyosh ufqdan tepaga ko‘tarilgan payt.

Suqsur kanizi ertan **choshkada** bobongning o‘g‘li kelar, deb tushining tabgirini jo‘radi, Barchinning bo‘l juda dimog‘i chog‘ bo‘p qoladi, kelmasa ham kelganday bo‘p, kulib–o‘ynab turadi (A.101).

CHOCH SIYPATAR – nikoh to‘yining bir odati.

Barchinni bekning qoshiga op kelmoqchi bo‘lib, ko‘p qizlar o‘rtaga olib, baxmal koplagan oq kigizga solib, “qadimgi rasmimizni qilamiz”, – deb qizlar ko‘tarib, ko‘targani quvvati kelmay halak bo‘lib, uytib–buytib olib kelib, Hakimbekning qoshiga olib kirib, xotinlar rasmini qilib, “**choch siypatar**”, “qo‘l ushlatar”ini qilib, bir necha yangalar sho‘xlik qip turib (A.167).

CHOCHA – poycha, oyoqning tizzadan pastki qismi.

Goh izillab olib ketdi,

Chochasidan yerga botdi (A.309).

CHOCHILMOQ – sochilmoq, to‘kilmoq.

Bugun urush, xun maydoni,

Chochilar nechovning qoni (A.219).

CHOCHINI YOYMOQ – faryod qilmoq.

Kunlardan bir kun qaradi, qarasa, qirq ikki sardor, har qaysisi misli aydahor, bularni ko‘rib, hiylayu–makrlilik qilib, **chochini yoyib**, betini yulib, bularning oldidan chiqib qoldi (A.217).

CHOCHOQ – sachok, popuk.

Bismillo, deb soldi otning ustiga

Chochog‘i zumratdan zarli davirdi (A.89).

CHUBOTMOQ – aralash–quralash bo‘lmoq, qorishmoq.

Qorong‘i tomning ichida, Qarqaraboz o‘ynaydi. Sallasini **chubotib**, Masxaraboz o‘ynaydi (chiroq) (T. 147).

CHUFURON – xatna to‘y, sunnat to‘y.

Ana endi o‘n olti urug‘ Qo‘ng‘irot elida bir **chufuron** to‘y bo‘ldi (A.14).

CHUMBOQ – tugun.

Eshigi yo‘q, Oq **chumboq** (tuxum) (T.72).

CHUMUQ– barmoq, chimchaloq.

Chirildir **chumuq**, Kichkina bubak (sinchaloq barmoq) (T.14).

CHUMSAX – ziqna, xasis, baxil, qurumsoq, qizg‘anchiq odam.

Chumsaxdan chigit chiqmas (M.431).

CHURRAK– o‘rdakdan kichikroq, ov qilinadigan yovvoyi qush.

Cho‘ldagi **churrakkinam**, alla, Bulbulim, g‘urrakkinam, alla (Q.36).

CHURITMOQ – chirimoq.

Baliqlarni kim **churitdi**? Oqsoqol buva churitdi (Q.96).

CHUYDA – boshning orqa suyagi.

Achchig‘ing chillali muzlagan qishday,

Norkalla kelgansan **chuyda** qo‘shmusday (A.102).

CHUYMOQ – ovlanadigan qush yoki mayda hayvonga ov qushini yo‘llamoq.

Shunqor **chuysam**, tilla tablim qoqardim,
Necha beklar bilan sharob ichardim (A.245).

CHUVAK – shippak; oriq.

Qovun palak, Guvak otdi, Guvak emas, **Chuvak** otdi (Q.156).

CHUVATMOQ – katta qopday, qanorday.

Mayda qilgin uvatib, Sensan mening quvvatim, Kelayotir eshonlar, Dastorini **chuvatib** (Q.287).

CHUVASHMOQ – aralash–quralash bo‘lib.

Otli–piyoda **chuvashib**,

Yetishdi Chilbir cho‘liga (A.193).

CHUVLAMOQ – baqirishmoq, shovqin–suron qilmoq.

Qizlarning ongi ketib, ikki qulog‘i chippa bitib, hisobi yitib, esankirab, bir xili ro‘molini yo‘qotib, entikib, xalloslab, voy–voy solib, qochgan bo‘yicha qochib **chuvlab** Zulxumorning oldiga bordi (Rav.44).

CHUVULMA–CHALBAR – chuvilma – chugurma, yungli teridan ishlangan va Xorazm o‘zbek hamda turkmanlari tomonidan kiyiladigan telpak. Chalbar – shalvar ishton.

Egarlab, yuganlab, **chuvulma–chalbarni** ustiga solib, tilla qamchini egarning qoshiga ilihti (Rav.23).

CHUCHU– chuchuk.

Allajonimning uchi, alla–yo, alla, Saning tillaring **chuchu**, alla–yo, alla (Q.19).

CHO‘BIR – hashaki, oddiy rangida dog‘I bor ot.

Otlarning to‘zonidan **cho‘biri** bilan to‘balashib yurgandir–da, Qorajon o‘zbekning otini baland olgan, ul o‘zbekning tani bo‘lgan qachon Qorajon bir hisobda bor, u ham o‘zbekning biri bup sarson bo‘lgan (A.138).

CHO‘GARMOQ – ayn. cho‘ktirgan.

“Do‘stim mard–da, hali ham ko‘ngli **cho‘gargan** yo‘q ekan”, — deb o‘zini bildirib, bir so‘z aytib turgan ekan (A.247).

CHO‘CHIMOQ – qo‘rqmoq.

Jo‘ja **cho‘chib** go‘ja cho‘qir (Q.200).

CHO‘K– g‘arq bo‘lmoq.

Yuqoridan keldi lo‘k, Ikki ko‘zi ko‘k, kelib suvga cho‘k(ko‘za) (T.134).

CHO‘K – tizzalab o‘tirmoq.

Ho‘k desa, ho‘k, // **Cho‘k** desa, cho‘k (M.40).

CHO‘LIYMOQ – suvsamoq.

Chin gumbazi **cho‘liydi**, Yangam suvni yaliydi (Q.93).

CHO‘LTONGLAMOQ –ikkalaorqaoyog‘iniko‘taribirg‘ishlamoq.

Cho‘ltonglab ko‘rindi Chibor quyrug‘i (A.336).

CHO‘MMOQ – suyuqlikka, suvga yoki yumshoq narsaga botmoq.

Azamatim ovg‘onim, mayda–yo, mayda, **Cho‘mmoq** sigir sovg‘onim, mayda–yo, mayda (Q.292).

CHO‘NTAYMOQ – kaltalatmoq.

Chochbovotlaring **cho‘ntayib**, mayda–yo, mayda, O‘z bozoring o‘zing qil, mayda–yo, mayda (Q.278).

CHO‘PCHAK– o‘tin.

Cho‘pchak degan cho‘p bo‘lar, // Teraversang, ko‘p bo‘lar (M.37).

Cho‘pchak terdim bir quchoq, Nonyopdi o‘choq–o‘choq (Q.112).

CHO‘P–CHO‘MAK – shox–shabba.

Bir arava **cho‘p–cho‘mak**ni ham yuklab ketishadi (E.34).

CHO‘PGUN – o‘tloq, yaylov.

Cho‘pgun yerni sening o‘zing bilasan.

Bog‘bon bo‘lmay qizil gulni terasan (A.257).

CHO‘PKA – toza, qimmatbaho.

Shunda tushib Boychiborni Qultoyga berdi, Qultoy Alpomishning kiyimlarini kiyib, Boychiborni minib, **cho‘pka** libos–da, duppa–durust mo‘ysafid bo‘lib, otlanib, qullarning to‘yiga jo‘nab ketdi (A.333).

CHO‘PKAN– ko‘p pichan, o‘t, hashak.

Yashil **cho‘pkan** ustida, yalanglashar kuloli (zuluk) (T.67).

CHO‘PRAK – cho‘p.

Tikuvchi “Xo‘p” deb, darhol saroydan bir latta, **cho‘prak** bilan bir qadoq yog‘ olib chiqishni buyuribdi (E.288).

CHO‘QMOR – to‘qmoq shaklidagi qadimiy jang quroli; gurzi, shashpar.

Tentak **cho‘qmor** yig‘ar (M.69).

CHO‘RAK– axlat.

Uzun yo‘lak, Ichinda **cho‘rak** (ichak) (T.42).

CHO‘RAK– non.

Taroqni bir momoga berdim, Momo manga **cho‘rak** berdi (Q.245).

CHO‘RTTA – shartta, butunlay, darrov.

Bilgin, qalmoq, yurtning vayron bo‘ladi,

Aydahordan **cho‘rtta** yomon balodi(r) (A.287).

CHO‘RCHIMOQ – cho‘chimoq.

Qo‘limda **cho‘rchibo‘** ynasang, Qo‘lda suqsur–so‘naday (Q.6).

CHO‘TIR – chechak, qo‘tir va shu kabilarning o‘rni qolgan, g‘adir–budur.

Beli bog‘li, **cho‘tir** choldir, Qo‘ynida bor bujur kampir (yong‘oq) (T.83).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. 1 том. – Тошкент, 1983. – 654 б.
2. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. 2 том. – Тошкент, 1983. – 641 б.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. 3 том. – Тошкент, 1984. – 606 б.
4. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. 4 том. – Тошкент, 1985. – 622 б.
5. Лапасов Ж. Мумтоз адабий асарлар ўқув луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
6. Йўлдошев Қ. “Алпомиш” талқинлари. – Тошкент: Маънавият, 2002. -165 б.
7. Мирзаев Т., Эшонкул Ж., Фидокор С. «Алпомиш» достонининг изоҳли луғати. – Тошкент: «Elmus-Press-media», 2007. – 161 б.
8. Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – 466 б.
9. Туробов А. «Алпомиш» достонидаги шеваларга хос сўзларнинг изоҳли луғати. – Самарқанд, 2006.- 50 б.
10. Тўйчибоев Б. “Алпомиш” ва халқ тили. – Тошкент, 2001. – 158 б.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. 1-том. М.:Рус тили, 1981. – 632 б.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. 2-том. М.:Рус тили, 1981. – 716 б.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. Биринчи жилд. (А-Д) – Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. -680 б.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. Иккинчи жилд. (Е-М)– Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. – 672 б.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. Учинчи жилд. (Н-Тартибли)– Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2006. -688 б.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик.Тўртинчи жилд. (Тартибот-Шукур)–Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2008. – 608 б.
17. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томлик. Бешинчи жилд. (Шукрона-Х) –Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.
18. Ўзбек халқ шевалари луғати. –Тошкент: Фан, 1971. – 409 б.
19. Қошғарий М. Девону луғатит турк. 3 томлик. 2 том. – Тошкент, 1961.
20. Қошғарий М. Девону луғатит турк. 3 томлик. 3 том. – Тошкент, 1963.
21. Уйгурско-русский словарь. - Москва, 1968. – 828 б.

MANBA OLINGAN BADIY ADABIYOTLAR

1. Алпомиш.Фозил Йўлдош ўғли. –Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни, 1998.
2. Равшан. - Тошкент: Фан, 1954.
3. Рустамхон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
4. Орзигул. – Тошкент: ЎзССР ФА, 1956.
5. Ойсулув. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
6. Якка Аҳмад. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
7. Тўлғоний. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
8. Бойчечак. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
9. Топишмоқлар. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.
10. О‘zbek xalq maqollari. - Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005.
11. О‘zbek xalq ertaklari. I tom. Toshkent: «O‘qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007.

MANBALARNING LUG‘ATDA QABUL QILINGAN QISQARTMA NOMLAR RO‘YXATI

- A.** – Алпомиш. Фозил Йўлдош ўғли. – Тошкент: Шарқ, 1998.
- Rav.** - Равшан. - Тошкент: Фан, 1954.
- Rus.** - Рустамхон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
- Q.** – Бойчечак. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
- T.** – Топишмоқлар. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.
- M.** – О‘zbek xalq maqollari. - Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005.
- E.** – О‘zbek xalq ertaklari. I tom. Toshkent: «O‘qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007.
- O.**–Орзигул. – Тошкент: ЎзССР ФА, 1956.
- O.**–Ойсулув. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
- Ya.Ahm.** – Якка Аҳмад. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
- To‘I.** – Тўлғоний. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
LUG‘ATNING TUZILISHI VA UNDAN FOYDALANISH TARTIBI.....	5
A.....	6
B.....	24
D.....	46
E.....	59
F.....	65
G.....	68
H.....	74
I.....	81
J.....	86
K.....	96
L.....	110
M.....	113
N.....	122
O.....	127
P.....	135
Q.....	141
R.....	159
S.....	161
T.....	177
U.....	200
V.....	204
X.....	205
Y.....	210
Z.....	217
O‘.....	222
G‘.....	226
Sh.....	231
Ch.....	238
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	253

D.B.O‘RINBAYEVA

**FOLKLOR ASARLARI TILIGA XOS
SO‘ZLARNING IZOHLI LUG‘ATI**

Terishga berildi: 11.12.2017 y.
Bosishga ruxsat berildi: 30.12.2017 y
Ofset bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 ^{1/16}.
«Times» garniturası. Ofset bosma usuli.
bosma taboq 15.25 Adadi 100
Buyurtma № 174/17

Samarqand viloyat xalq ta’limi
xodimlarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti bosmaxonasida chop etildi.

Samarqand shahar, Boysunqur ko‘chasi 3-uy.